

**KÜLTÜREL MİRAS,
KENTSEL ARKEOLOJİ
ve
TARİHİ SÜREKLİLİĞİN
KORUNMASI**

Editörler

Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN

Öğr. Gör. Dr. Evren TANDOĞAN

Kitabın Adı	: KÜLTÜREL MİRAS, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI
Editörler	: Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN, Öğr. Gör. Dr. Evren TANDOĞAN
Yazarlar	: Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN, Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Prof. Dr. Ümmügülsüm DAĞLIOĞLU, Doç. Dr. Hülya ÖZTÜRK TEL, Dr. Öğr. Üyesi F. Şebnem KULOĞLU YÜKSEL, Dr. Öğr. Üyesi D. Merve ÇETİNKAYA SÖNMEZ, Öğr. Gör. Dr. Evren TANDOĞAN, Hazel ÇİÇEK, Abdullah Said ÇUBUK, Ali BAŞER, Arda SAKAOĞLU, Atakan ERDOĞAN, Erdal ALPİROĞLU, Ervan UZUNOĞLU, Ezizmuhammet MAMMEDOV, Gökçek BOYRAZ, İpek Nur KAPTAN, Kemal Harun YENEN, Zeynep ÇAVUŞ, Mehmet Ali SÖYLEMEZ, Melek BİLKAN, Neda BANİNOSRAT, Nida ÖZEN, Rufeyde KANİK, Seher Simay KUŞOĞLU, Şeyma DÖRTBUDAK, Yasin CİHAN, Yaşar OKŞAR, Zeynep TOPRAK.
Kapak	: Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN, Ar. Gör. Seher Simay KUŞOĞLU
1. Baskı	: Aralık 2024 ANKARA
Yayın Koordinatörü	: Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni	: Selva ALİM
e-ISBN	: 978-625-5537-17-1
Yayın No.	: 2728

© Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagayincilik.com.tr

soncagayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

ÖNSÖZ

Toplumlar tarih boyunca genelde yaşam alanlarını aynı yerlerde kurgulamışlar; bunun sonucunda da bir katmanlaşma oluşmuştur. Kentsel arkeolojik alanlar bu tür katmanları olan; arkeolojik, geleneksel ve çağdaş ögelere sahip, güncel yaşamın devam ettiği çok bileşenli alanlardır. Bu nedenle kentlerde gerçekleştirilen altyapı ve yapılanma çalışmalarında kentin geçmişine ilişkin izlere, buluntulara, yerleşim katmanlarına rastlanabilmektedir. Dünya'nın en eski yerleşim dokularına sahip Türkiye / Anadolu coğrafyasında bu olgu pek çok kentsel alan için geçerli olmakta ve kentsel arkeolojik miras kültürel süreklilik, kimlik ve kent belleği açısından çok önemli değerler içermektedir. Burada tek bir yapı ya da nesne değil değerler bütünü; farklı dönem ve uygarlıklara ilişkin yerleşim katmanlarının bütüncül korunması ve katmanların kronolojisi söz konusudur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kültürel miras ve kentsel arkeoloji anlamında en önemli yerleşmelerinden biri olan Şanlıurfa kenti ve yakın çevresi de bu niteliklere sahip olup kentsel katmanlaşmanın korunması ve sürdürülebilirliği sorunsalı ile karşı karşıyadır. Bu kitap bu sorunları çok disiplinli bir bakış açısı ile değerlendirmek ve benzer çalışmalara örnek olması amacı ile 28 Eylül - 1 Ekim 2023 tarihlerinde Şanlıurfa Harran Üniversitesi'nde Ankara Üniversitesi yürütücülüğü, Harran Üniversitesi evsahipliği ve katılımı, İnönü Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Atılım Üniversitesi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi öğretim üyesi ve öğrencilerinin katılımı ve TÜBİTAK desteği ile gerçekleştirilen "Kültürel Miras, Kentsel Arkeoloji ve Tarihi Sürekliliğin Korunması Çalıştayı"na ilişkin teorik, arazi etüd-analiz çalışmaları doğrultusunda üretilen proje ve önerileri içermektedir. Bu kapsamda Şanlıurfa Balıklıgöl Kent Patosu, Haleplibahçe-Kızılkoyun Nekropol Alanı ve Hanlar Bölgesi çalışılarak her bir alana ilişkin literatür-sörvey ve analiz çalışmaları sonucunda öneriler geliştirilmiştir. Çalıştay'ın gerçekleştirilmesinde destek sağlayan TÜBİTAK, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ile dönem imar daire başkanı Hikmet İNAN'a teşekkür eder, benzer çok disiplinli çalışmalarda buluşmak dileği ile bu alanda sağladığımız katkı için mutluyuz. Kentler gizem ve sırlar ile doludur; özellikle de çok katmanlı olanlar... yeni bir kent, farklı bir tarih, gizem ve sırda buluşmak dileği ile...

Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
1 ÇOK KATMANLI YERLEŞMELER, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜRELİLİĞİN KORUNMASI: ŞANLIURFA ÖRNEĞİ Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN.....	1
2 KENTSEL PEYZAJ KORUMA Prof. Dr. Bülent YILMAZ - Gökçek BOYRAZ	43
3 KÜLTÜREL MİRAS ALANLARINDA YER KİMLİĞİNİN KORUNMASI Prof. Dr. Ümmügülsüm DAĞLIOĞLU.....	71
4 KÜLTÜREL PEYZAJLAR VE ŞANLIURFA KENTİ Doç. Dr. Hülya ÖZTÜRK TEL.....	87
5 GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE URFA TAŞI'NIN YEREL MİMARİDE KULLANIMI: GELENEKSEL URFA EVLERİ Dr. Öğr. Üyesi F. Şebnem KULOĞLU YÜKSEL	115
6 ÇOK KATMANLI YERLEŞMELER VE PEYZAJ ARKEOLOJİSİ Hazel ÇİÇEK - Prof. Dr. ELMAS ERDOĞAN.....	133
7 ARKEOLOJİK SİT ALANLARINDA KORUMA SORUNLARI Öğr. Gör. Dr. Evren TANDOĞAN.....	157
8 KENTSEL ARKEOLOJİ VE BİR KORUMA YÖNTEMİ OLARAK EKOMÜZELER Dr. Öğr. Üyesi D. Merve ÇETİNKAYA SÖNMEZ.....	183

- 9 ŞANLIURFA KALESİ VE BALIKLIGÖL KENT PLATOSU'NUN KÜLTÜREL MİRAS, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**
Ali BAŞER, Atakan ERDOĞAN, Hazel ÇİÇEK,
Mehmet Ali SÖYLEMEZ, Melek BİLKAN, Yaşar OKŞAR,
Zeynep TOPRAK 193
- 10 ŞANLIURFA KIZILKOYUN NEKROPOLÜ VE HALEPLİBAHÇE'NİN KÜLTÜREL MİRAS, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**
Arda SAKAOĞLU, İpek Nur KAPTAN, Ezizmuhammet
MAMMEDOV, Nida ÖZEN, Neda BANİNOSRAT, Erdal
ALPİROĞLU,
Abdullah Said ÇUBUK..... 243
- 11 ŞANLIURFA TARİHİ HANLAR BÖLGESİ'NİN KÜLTÜREL MİRAS, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI KAPSAMINDA İRDELENMESİ**
Erva UZUNOĞLU, Kemal Harun YENEN, Rufeyde KANİK,
Seher Simay KUŞOĞLU, Şeyma DÖRTBUDAK,
Yasin CİHAN, Zeynep ÇAVUŞ..... 287

1

ÇOK KATMANLI YERLEŞMELER, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜRELİLİĞİN KORUNMASI: ŞANLIURFA ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN
Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi,
Peyzaj Mimarlığı Bölümü

1. GİRİŞ

Kentsel arkeoloji ya da bir başka ifade ile **kent arkeolojisi** sadece kentsel alan sınırları içinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarını tanımlamak üzere kullanılan bir kavram değildir. Kentlerin tarihi süreç içindeki gelişimleri sonucu birçok farklı dönem ve uygarlığa ilişkin kültür kalıtlarının ve yerleşim süreçlerinin arkeolojik kazı yöntemleri ile belirlenmesi, ortaya çıkan buluntu, bilgi ve belgelerin kentin mevcut/güncel yaşam döngüsü bozulmadan yerleşim yerinin tarihsel katmanlarının sergilenmesi ve kente kazandırılması amacı ile gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda kentsel alanlardaki arkeolojik kalıntıların ortaya çıkarılması, herhangi bir yerde yapılan arkeolojik kazı ile aynı sürece sahip olsa da farklı bir yaklaşım ile çok katmanlılıktan kaynaklanan yerleşim alanının niteliklerine ve katmanlar arası ilişkilere özel durumların çözümlenmesi gerekmektedir. **Kentsel arkeoloji**, başlangıçta kent içindeki arkeolojik alanlar ve bu alanlarda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar ile ilgili olmuştur. Ancak burada yerleşimin süreç içindeki gelişimi doğrultusunda farklı dönem ve uygarlıklara ilişkin katmanlar söz konusu olup her bir katmanın bir diğeri ile ilişkisi ve birlikteliğinin gözetilerek daha farklı yöntem ve teknikler ile ortaya çıkarılması ve korunması söz konusudur. Kentsel alanlarda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında arkeolojik kazı yöntemlerinin

kentsel alanların arkeolojik katmanların konumu ve koşulları doğrultusunda uygulanması ve alana özel yorumlanması gerekmektedir. Geleneksel kazı yöntemlerinin kentsel alanlarda yer alan her türlü altyapı ve servislere ilişkin şebekelere ve yaşamın devam ettiği kentsel ortamlara zarar vermemesi için farklı yöntem ve teknikler geliştirilmesi kaçınılmazdır. Kentsel arkeoloji binlerce yıllık uygarlıklar tarihi boyunca yerleşim yeri olmuş ve halen kentsel yaşamın sürdüğü ve bu nedenle yapılaşma ve imar aktivitelerinin devam ettiği alanlarda uygulanan arkeolojik ve ilgili bilimsel çalışmalar ile sergileme, sunum yöntemlerinin de uygulandığı alanları kapsamaktadır. Bu kapsamda belgeleme çalışmalarının yanı sıra geçmiş dönemlere ilişkin yerleşim ve kültür katmanlarının korunup, sergilenmesi yanında doğru ve etkin bir biçimde sunumunun gerçekleştirilmesi ve güncel yaşamın devam ettiği kent yaşamına katılması; aynı zamanda kentin sürekliliğinin de sağlanması söz konusudur. Dolayısı ile kentsel arkeolojiye konu olan kaynak değerlerinin korunması bütüncül ve bilimsel veriye dayalı yöntemlerin kullanıldığı çok boyutlu bir çalışma gerektirmektedir. Kentsel arkeolojinin temeli kentlerin geçmiş dönemlerde sahip olduğu, bugüne ulaşabilmiş yerleşim ve yapı katmanlarının ortaya çıkarılması yanında farklı dönem ve kültürlerle ilişkin mekânsal izdüşümlerin tanımlanması, katmanların belirlenmesi, kentsel bellek değerinin korunması, ön plana çıkarılması, güncel kentsel kullanımlar ile yaşam kültürüne entegre edilmesi ve çağdaş kentlerin kültürel zenginliğinin artırılarak güncel kullanımlar ile birlikte kentsel kamusal mekana katılımının sağlanmasıdır.

Arkeolojik kalıntıların ve kentsel dokuların kent kimliğine sağlayacağı katkı, korunması ve sunumuna ilişkin uygulamalar kent arkeolojisi tanımı kapsamında değerlendirilmektedir. Bu nedenle kentsel arkeoloji koruma, restorasyon, mimarlık, arkeoloji, kentsel tasarım, özgün sunum ve müzecilik yaklaşımları, mekana ve kaynak potansiyeline özel tema ve tasarımlar, peyzaj mimarlığı, planlama yaklaşımları gibi kentin yaşamı ve geleceği ile ilgili farklı disiplinlerin bir arada çalışmasını gerektiren bir olgudur.

Arkeolojik kavramlar kapsamında değerlendirildiğinde, sitleri ve kazılardan elde edilen buluntuların korunması için geliştirilen yasaların uygulanması, kentin tarihi, arkeolojik ve kültürel değerlerinin kamuya tanıtılması, gerçekleştirilecek inşaat faaliyetleri ve yapılanmanın kalıntılara olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi amacı ile imar planlama çalışmalarının ilgili uzmanlar

tarafından birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Bu olgu kamu yararı gözetken bir süreç olarak **'kamusal arkeoloji'** olarak tanımlanmakta; kamusal arkeoloji kavramının arka planında koruma faaliyetleri yer alırken kamusal arkeoloji genelinde korumacı bir etkiye sahip olmaktadır (Shanks, 2013).

Çağdaş yaşamın sürdüğü kentsel alanlarda konumlanan arkeolojik alanların güncel yaşam kültürü ile ilişkilendirilerek toplumsal güncel yaşama ve kent kültürüne katılımı önemlidir. Kadim kültürel birikimi, tarihi ve arkeolojik değeri olan kentler, zengin kültür birikimine sahip yerleşim dokularıdır. Bu anlamda tarihi kimliğe sahip kentler nitelikleri ve binlerce yıllık uygarlık tarihine ilişkin yerleşim dokularına sahip olmaları nedeni ile sıradan kentlerde bulunamayacak kadar çok ve çeşitli kültür katmanlarına sahip alanlardır. Bu tür kentler aynı zamanda hafıza mekanları olmaları yanında belgesel değer taşıyan ve benzer alanlar için örnek oluşturan kentsel dokulardır.

Kentlerin görünüşleri, tarihsel topografya ve kuruluşlarından itibaren üst üste konumlanmış kültürel katmanlar ve bunlar arasındaki farklılıklar süreç içindeki dönüşümler sonucu oluşmaktadır. Kimi zaman tarih öncesi dönemlerde başlayan ve tarihi süreç boyunca uzun süreli olarak iskân edilen ve halen yaşamın sürdüğü kentlerde yer altında ve yer üstünde, kentin geçirdiği çeşitli dönemlere ve geçmişe ait kültürlerin anlaşılmasına araç olan izler bulunmaktadır. Farklı dönemlerin kalıntılarını içinde barındıran bu tür yerleşimler **'çok katmanlı kentler'** olarak nitelenmektedir (Aydeniz, 2009). Kentlerde kültürel süreklilik gösteren katmanlaşma içinde yer alan arkeolojik kalıntılar, güncel kimlik ile ilişkilendirilmesi güç olan uzak dönemleri temsil etmektedirler. Bu kapsamda bugüne daha yakın olan dönemlere ait tarihi kent dokusuna göre daha az anlaşılmakta ve kültürün bir parçası olarak sahiplenilmesinde kimi zaman sorunlar yaşanabilmektedir (Kortanoğlu, 2017)

Kentlerde farklı dönemlere ait yerleşim katmanları ve bu katmanlara ilişkin bileşenler birbirleri ile ilişki kurarak bir bütün oluşturmaktadırlar. Bir kentten diğerine değişen bu ilişkiler bütünü güncel yaşamın devam ettiği kentsel alanlarda mimari ve mekansal çeşitlilik yaratmakta, bir yandan kentleri zenginleştirirken, diğer yandan da kent kimliklerine özgün nitelik kazandırmakta; toplumsal kültür ve bilincin oluşumuna da önemli katkı sağlamaktadırlar. Fakat kentleşme ve çağdaş kentsel gelişim, dönüşüm ve bilinçsiz uygulamalar kimi durumlarda binlerce yılda oluşan kent dokusunda geri dönülmez bozunum ve hasarlara neden olabilmektedir.

Farklı kentlerde değişik biçimde gelişen bu dönüşümler geçmişin izlerini silmekte ve kentsel katmanları yok etmektedir. Bu kapsamda mevcut koruma kavram ve yöntemlerinin, çok katmanlı kentlerin çok boyutlu ve farklı içerikteki sorunları karşısında yetersiz kalması sonucunda **'kent arkeolojisi'** bilimsel bir çalışma alanı olarak gündeme gelmektedir. Kentsel arkeolojiye konu olan her kentte dönem, uygarlık, katmanlaşma oranına göre farklı sorun ve çözüm önerileri gerekli olmakta, bu doğrultuda ilgili koruma sorunlarını çözmek amacı ile kentsel arkeoloji olgusu gelişerek her yeni bulgu ve alana özel uygulamalar doğrultusunda gelişimini sürdürmektedir.

Türkiye'de çok sayıdaki tarihi kent merkezinin hemen hepsinde kentsel yaşam arkeolojik katmanlar üzerinde gelişim göstermiş ve güncel kentsel gelişimin gerektirdiği altyapı bileşenleri ve yaşamın gereği olan kentsel yapılanma ve katmanlar ile devam etmektedir. Ancak, şehir planlama, kentsel tasarım, mimarlık ve arkeoloji meslek alanları arasındaki mekânsal bilgi ve iletişim eksikliği nedeni ile arkeolojik değerler sağlıklı bir biçimde planlama ve tasarım sürecine dâhil edilememektedir. Bu nedenle, arkeolojik değerler büyük ölçüde kentsel yaşama katılamamakta ve kentli üzerinde yaşadığı arkeolojik katmanların bilincinde olmadan yaşamını sürdürmektedir. Oysa kentsel alanlarda konumlanan; **kent bütünü ve kentsel doku ile yatay ve düşey ilişkiye sahip olan arkeolojik katmanların** kent yaşamına katılımının sağlanması ve bu olgunun kentsel koruma planlaması sürecinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Tarih öncesi dönemlerden itibaren Dünya'nın en eski yerleşim alanlarına sahip olan Anadolu'da birçok kent tarihi süreç ve süreklilik içinde farklı uygarlık ve dönemlerde yerleşim alanı olmuştur. Bu bağlamda çok sayıdaki Anadolu kentinde görülen bu çok katmanlılık ile birlikte güncel yaşam devam etmekte; çoğu zaman bu gelişim bilinçsiz bir biçimde gerçekleşmektedir. Dolayısı ile bir yandan bu katmanların korunması diğer yandan devam etmekte olan güncel yaşamın gereklerinin yerine getirilerek **koruma, planlama ve tasarım stratejilerinin geliştirilmesi tarihi sürekliliğin sağlanması** açısından zorunlu olmaktadır. Kimi durumlarda ise çok katmanlı bir yapıya sahip olmasına ve farklı arkeolojik çalışmaların yürütülmesine karşın, özellikle toprak altı kentsel arkeolojik potansiyeli belirlenememiş tarihi kent merkezleri de bulunmakta olup bu niteliklere sahip kentler için geliştirilecek stratejiler daha da önemli olmaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çok katmanlı yerleşmeler, kentsel arkeoloji, tarihi süreç içindeki gelişimi ve bu niteliğe sahip alanlarda yaşanan sorunları Şanlıurfa Kenti özelinde değerlendiren çalışmanın ana materyali araştırma konusu olan kentsel arkeoloji, çok katmanlı yerleşmeler ve Şanlıurfa ile ilgili her türlü yazılı bilimsel verinin yanı sıra araştırma konusu ile ilgili her türlü görsel veri, harita, eskiz, çizim, vb. literatür verisidir. Yanı sıra Şanlıurfa kentinin çok katmanlı kentsel dokusu ve içinde barındırdığı arkeolojik ve kentsel sit alanları araştırmanın ana materyalini oluşturmaktadır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle araştırma konusu ile ilgili her türlü literatür verisi değerlendirilmiştir. Daha sonra elde edilen veriler gerçekleştirilen alan-arazi etüt ve analiz çalışmalarında elde edilen bulgular ile sentezlenerek gerek genel anlamda gerek bütünü ile karmaşık bir yapıya ve kentsel dokuya sahip, çok katmanlı bir yerleşim alanı olan Şanlıurfa kenti özelinde; kentsel arkeoloji bağlamında sorun ve olanaklar değerlendirilerek çözüm önerilerine yer verilmiştir.

3. KENTSEL ARKEOLOJİ KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Clairese'e göre (2013), **arkeolojinin arkeolojisi** olarak tanımlanan kentsel arkeoloji, tarihi dönemler boyunca insan yerleşmelerinin izlerini ve kültürünü yansıtan yerleşim dokuları ile ilgili olarak çalışan arkeolojinin bir alt disiplinidir. Güncel yaşamın devam ettiği herhangi bir kentsel alanda arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkarılan; farklı dönem ve uygarlıklara ilişkin yerleşim katmanlarının sürdürülebilirliği için korunması, sunumu ve aynı zamanda çağdaş yaşamın devam ettiği kentsel alana kamusal katılımın sağlanması olarak tanımlanan kentsel arkeoloji kültürel, bilimsel ve sosyolojik anlamda önemli bir olgudur. Tarihi süreç boyunca yerleşim alanı olarak kullanılmış ve bugün de bu özelliğini koruyan, yeraltında ve yerüstünde bu tarihi evrelerin ve kültürel sürecin izlerini taşıyan; yatay, dikey ve farklı düzlemlerde iç içe geçmiş, farklı uygarlık ve dönemlerin somut ve somut olmayan izlerini barındıran kentler **çok katmanlı yerleşmelerdir**. Bu alanlar geçmiş dönem ve uygarlıkların kayıtlarına ve yaşam kültürünün izlerine sahip alanlardır. Farklı uygarlık, dönem ve kültürün birlikteliği ile biçim bulmuş bu kentlerin her bir katmanının tanımlanması, kültürel miras envanterinin oluşturulması, korunması ve özel sunum teknikleri ile sergilenirken korumanın da sağlanması ge-

rekmetedir. Katmanlaşmış, farklı dönem ve uygarlıklara ait yerleşim dokularını içeren ancak, bugün bu katmanların üzerinde yaşamın devam ettiği; tarih ve güncelin bir arada korunarak sürekliliğinin sağlanmasını hedefleyen; alana özel kültür katmanlarını ortaya çıkaran bir çalışma alanıdır. Dünya'nın en eski yerleşim alanlarına sahip Anadolu'da bu olgu neredeyse her kentsel alan için geçerlidir. Tarih öncesi dönemlerden bugüne süreç içinde tekrarlanan kentsel kullanımlar sonucu yerleşim alanlarında katmanlaşma söz konusu olmuştur. Endüstri Devrimi sonucunda ve özellikle 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren yoğun kentleşme ve yapılanma faaliyetleri kapsamında kentsel alanlarda ortaya çıkan arkeolojik buluntular ve katmanlaşmış yerleşim dokuları bir yandan bu kültür kaynaklarının zarar görmesine neden olurken diğer yandan da kentsel arkeoloji çalışmalarının başlangıcı olmuştur.

1840'lardan itibaren İngiltere, Londra'da çeşitli arkeolojik buluntuların ortaya çıkması; 1870'lerde ise Norveç, Oslo'da Ortaçağ yerleşim alanlarının bulunması sonucu kent arkeolojisi ya da kentsel arkeoloji kavramsal olarak gündeme gelmiştir. Sarfatij ve Melli'ye göre (1999), kent arkeolojisinin kavram olarak henüz gelişmediği bu süreçte, Oslo ve Londra gibi kentlerde eski insan yerleşimlerinin izlerinin mühendisler tarafından belgelenmesi, çağdaş kentsel arkeolojinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İzleyen süreçte eski kentlerin keşfedilmesi amacı ile süreç gerektiren bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmış ve 1930'lu yıllarda gömülü anıtlar için gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar gömülü yerleşimler olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda uluslararası ölçekte gerçekleştirilen ilk çalışma **'Uluslararası Müzeler Örgütü'** tarafından 1931 yılında Atina'da toplanan **'I. Uluslararası Tarihi Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenler Konferansı'** olmuştur. **'Atina Konferansı'** olarak da bilinen bu toplantıda önemli tarihi anıtların içinde yer aldıkları çevrelerin, yapı gruplarının ve belli özelliklere sahip, manzara değeri olan alanların da korunması önerilmiştir. Bu ilke kararları 1932 yılında İtalya'da **'Carta del Restauro'** olarak yasal bir nitelik kazanmıştır. Ancak, kentlerin tarihsel sürekliliği ve bütünleşik gelişimine ilişkin yeraltı ve yerüstü değerlerinin korunarak geleceğinin kurgulanması ve tasarlanmasını amaçlayan kent arkeolojisi kavramı ancak 20. Yüzyıl'ın son çeyreğinde gelişmiştir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında zarar gören Avrupa kentlerinin yeniden yapılandırılması sürecinde arkeolojik araştırma ve belgeleme teknik ve

yöntemlerinin geliştirilmesine gereksinim duyulmuştur. Ancak, bu kapsamda yürütülen çalışmalarda birincil amaç arkeolojik belgeleme ve araştırma olmamış, kentsel gelişim için gerekli olan yapısal aktiviteler ile altyapı çalışmalarının daha kolay gerçekleştirilebilmesi olmuştur. Bu süreçte kent merkezlerinde yürütülen çalışmalar da daha çok **kurtarma arkeolojisi ‘salvage archaeology’** niteliğinde olmuştur (Belge, 2004). İzleyen süreçte farklı yerleşim dokularının özel gereksinimleri ve çözüm gerektiren durumlar kapsamında kentsel arkeoloji kavramı farklı bir boyuta taşınmıştır.

1939-45 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok Avrupa kentinin büyük ölçüde tahrip olması, bu kentlerdeki kültürel miras alanlarının yok olmasına ve altında bulunan daha eski dönemlere ait katmanların ortaya çıkmasına neden olmuş, böylece Avrupa kentlerinin kökeni sorgulanmaya başlanmıştır. Savaşı izleyen süreçte yıkılan birçok kent merkezinin yenilenmesi aşamasında ilk sistematik kentsel arkeolojik çalışmalar başlamıştır. Araştırmalar Almanya, Polonya ve Rusya gibi savaşın yıkımından en çok etkilenen ülkelerde yoğunlaşmış ve çağdaş kentsel arkeolojinin ilk uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Kentsel alanda konumlanan arkeolojik kalıntıların korunmasının daha karmaşık olduğu; araştırma, kazı ve koruma yöntemleri açısından geleneksel arkeolojiden farklı olduğu anlaşılmıştır ancak korumanın hala tek yapı ölçeğinde gerçekleştiği bir süreçte tarihi yerleşmelerin bütüncül olarak korunması yaklaşımı söz konusu olmamıştır. Savaş sonrasında kentlerin yenilenmesi sürecinde bütüncül korumaya yönelik farklı çözümler, yöntem ve süreçler gerektiren yeni bir çalışma alanı ortaya çıkmış, kentsel alanlarda sürdürülen bu tür çalışmalar **‘kurtarma arkeolojisi’** olarak nitelenmiştir. Bu çalışmalar planlı ve sistemli olmayan, belirli bir alanda sınırlı zaman ve olanaklar doğrultusunda gerçekleşen ve imar etkinliklerinin neden olacağı tahribattan önce mümkün olan en çok veriyi toplamayı amaçlayan araştırmalar olarak farklılaşmıştır(Karabağ, 2008).

Kentsel arkeoloji çalışmalarında 1960’lı yıllardaki gelişmelerde öncelikle İngiltere, 1980’li yıllardan itibaren Fransa ve izleyen süreçte İtalya, İspanya ve Almanya ile diğer Avrupa ülkeleri öncül olmuş ve sonrasında Dünya ölçeğinde uygulama olanağı bulmuştur (Şekil 1. 1). Kentsel arkeolojiye ilişkin yasal, yönetsel ve kurumsal çerçeve her ülkede farklı olmuş, ancak kapsamı gereği her zaman planlama ile ilişkili olarak düşünülmüştür. Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren önemli bir kültür kaynağı ve kültürel miras bileşeni olarak değerlendirilmiştir.

dirilen kentsel alanlarda konumlanmış arkeolojik buluntular ve katmanlaşmış yerleşim dokuları mutlaka belgelenmesi, korunması ve daha farklı bir biçimde ele alınması gereken özel alanlar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylece çok katmanlı yerleşmeler ve kentsel arkeolojiye konu olan kentsel alanlar genel anlamda koruma yaklaşımı ve koruma amaçlı imar planları kapsamında dikkat ile ele alınması gereken alanlar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Güncel yapım teknolojilerinin gelişimi de çok katmanlı yerleşmeler için tehdit oluşturması nedeni ile dikkat ile ele alınması gereken bir olgu olmuştur.

Şekil 1.1. Kentsel arkeolojik kalıntılar, İtalya Roma (URL 1)

Sartafij ve Melli'ye göre (1999) kentsel gelişme baskısının yaşandığı dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kent merkezlerindeki yıkımın ikinci etabı olarak tanımlamakta ve özellikle gelişen yapı teknolojileri ile tahribatın eskisinden daha yoğun yaşandığı; bu nedenle kentsel arkeolojinin gelişme baskıları ve inşaat tekniklerine karşı stratejiler geliştirmek zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Bu nedenle, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nde de kent arkeolojisi ve kentsel arkeolojik mirasın korunması, kentsel planlama politikalarının önemli bir bileşeni olmuştur (Şekil 1. 2).

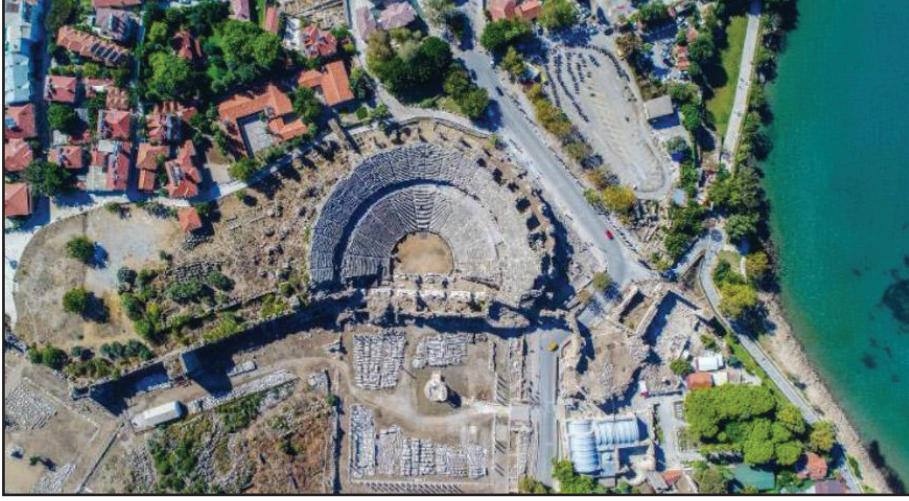
Kentlerin sürekli yenilenmesi ve dönüşüm içinde olması kentsel arkeolojik alanlar için daha farklı ve kapsamlı stratejilerin geliştirilmesini ve yasal yönetsel çerçevenin farklı durum ve koşulları kapsayacak biçimde yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Kentsel gereksinimler sonucu oluşan ve yer üstünde konumlanan çağdaş yaşam çevre bileşenleri bilinçsiz olarak yapılandırıldığında yeraltında konumlanan kentin kimlik ve hafızasını oluşturan arkeolojik alanlara zarar verebilmektedir.

Şekil 1. 2. Roma dönemi Sarıkaya Hamamı kalıntıları, Yozgat (URL 2)

Bu süreçte kentlerde gerçekleştirilen imar ve yapılanma çalışmalarında kullanılan gelişmiş yapısal sistemler daha derin hafriyat, temel ve yeraltında mekansal uygulamalara olanak sağlamış, bu durum yeraltında konumlanan kentsel arkeolojik katmanlar ve kültür kaynakları üzerinde büyük bir tehdit oluşturmuştur. Böylece kentsel altyapı ve yeniden yapılanma aktivitelerinin tarihi dokulara zarar vermesini engellemek amacı ile 1960'lı yıllardan itibaren koruma kavramının özellikle çok katmanlı kentsel alanlardaki önemi ve etkinliği artarak '**bütünleşik koruma**' kavramı gerçek anlamda uygulama sürecine katılmıştır. Bu doğrultuda kentler sahip oldukları tüm kültürel katmanları ile doğal, yapısal, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi bütünlük ve süreklilikleri içinde ele alınmaya başlamıştır. **Kurtarma arkeolojisi** kavramının tanım ve kapsamının genişlemesi ile kent içindeki arkeolojik alanlar ve bu alanlardaki

arkeolojik çalışmaları kapsayan ‘**kentsel arkeoloji**’ kavramı farklı boyutları ile ele alınmaya başlanmıştır (Şekil 1. 3).

Şekil 1. 3. Roma dönemi arkeolojik kalıntılar, Side, Antalya (URL 3)

Bu kavram ile kent içindeki arkeolojik kazı ve araştırmaları standart uygulamalar biçiminde değil, sistematik hale getirilerek planlama sürecinde de etkin bir bi- leşen olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. 1964 yılında Venedik’de toplanan ‘**İkinci Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi**’nde alınan kararlar sonucunda hazırlanan ‘**Venedik Tüzüğü**’nde, tarihi anıt kavramının kapsamı her türlü kentsel ve kırsal yerleşmeyi kapsayacak şekilde genişletilerek, ‘**sit**’ kavramından söz edilmiş, böylece kentsel kültür mirasının bir bütün olarak korunabilmesine olanak sağlanmıştır. 1969 yılında Londra’da ‘**Avrupa Konseyi**’ tarafından, arkeolojik kazıların yönetiminde ortak bir tutum saptanması amacı ile ‘**European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage**’ (**Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi**) hazırlanmıştır (Anonim, 1992). Bu belgede Avrupa tarihinin en eski kaynağı olan ve tehdit altında bulunan Avrupa arkeolojik mirasının korunması için ulusal envanterlerin hazırlanması, kazıların uzman kişiler tarafından yapılarak bilimsel niteliğinin korunması, kazılardan elde edilen bulguların yayılması, izinsiz kazıların engellenmesi gibi konularda üye ülkelerin sorumlulukları tanımlanmıştır. 1970’li yıllarda ise Avrupa’da kent içinde yoğun yeni yapılaşma çalışmaları sonucu ortaya çıkan arkeolojik kültür katmanlarının, kurtarma arkeolojisi yöntemleri ile daha kısa sürede belgelenmesi ve değerlendirilmesi çalışmaları, kentsel arkeoloji kavramı-

nın doğru tanımlanmasına ve gelişimine neden olmuştur. Böylece kentsel alanlardaki arkeolojik kazı ve araştırmalar daha sistematik olarak gerçekleştirilmeye başlanmış, kamusal farkındalık ve toplum bilinci oluşmuş ve kentsel alanlarda yer altında ve yer üstünde bulunan arkeolojik değerler teorik olarak planlama sürecinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Yanı sıra kentsel arkeoloji kavramının kapsamı genişletilerek kentin tarihsel süreci ve kültürel gelişimi bütüncül olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. 1972 yılında UNESCO tarafından **‘Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage’ (Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi)** imzalanmış ve üye ülkeler Dünya Mirası alanlarının etkili bir biçimde korunması ve sunumlarının gerçekleştirilmesi amacı ile kültürel mirasın korunmasını geniş kapsamlı bir planlama sürecinde ve net bir yasal-yönetsel çerçevede tanımlamıştır. Ayrıca bu nitelikteki değerlerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında kamu bilinci oluşturarak kültürel mirasın çağdaş kent yaşamı ile bütünleşmesi hedeflenmiştir. Ekim 1975’te yayınlanan **‘Amsterdam Bildirgesi’**nde ise Avrupa mimarlık mirasının korunması kent ve ülke planlamasının hedeflerinden biri olarak belirlenmiş yasal, yönetsel, ekonomik, sosyal yönleri göz önünde bulundurularak, toplumun her kesiminin katılımını öngören ve kentsel arkeolojinin de kavramsal olarak değerlendirildiği bütünleşik bir koruma modeli hedefi belirlenmiştir. 1980’li yıllarda değişen yaşam standartları ve artan nüfus sonucu kentsel alanlarda büyük ölçekli yapılanma aktiviteleri nedeni ile arkeolojik mirası tehdit eden yeni etmenler ortaya çıkmış ve bunlar kentsel arkeolojinin farklı boyutlarının irde lenmesini zorunlu kılmıştır. Böylece kentsel arkeoloji kavramının anlamı **‘kentteki arkeoloji’**den daha geniş kapsamlı olarak **‘kentin arkeolojisi’** ya da **‘kent arkeolojisi’**ne dönüştürülerek **‘urban archaeology’** terimi aynı kalırken kavramın içeriği ve anlamı değişerek kentin tarihsel sürekliliği içinde yer alan tüm dönemleri ve bunların birbirleri ile ilişkilerini kapsayacak biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Avrupa Konseyi tarafından 1984 yılında Floransa’da **‘Archaeology and Planning Colloquium’ (Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu)** düzenlenmiş ancak mevcut uygulama ve yaklaşımlardan farklı ve yeni bir gelişme olmamıştır. Bu kavram 1980’li yıllardan bugüne kadar olan süreçte çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda tartışılmış Avrupa Konseyi, UNESCO, ICOMOS gibi koruma ile ilgili kuruluşlar hazırladıkları sözleşme, anlaşma, tüzük vb. belgeler ile kentlerin tarihsel sürekliliğinin ve çok katmanlılığının korunmasına yönelik kuram, yöntem ve tekniklerin geliştirildiği uluslararası yasal bir çerçeve oluşturmuştur.

Türkiye’de kentsel arkeoloji kavramı 1993 yılında 338 sayılı ilke kararı ile bir tanım kazanmıştır. Arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük taşıyan ve korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar kentsel arkeolojik sit alanları olarak tanımlanmıştır. (Belge, 2004). Kentsel arkeoloji kavramı yasal yönetsel anlamda ilk kez tanımlanarak 1999 ve 2005 yıllarında güncellenen ilke kararlarında tanım aynı kalmış; kentsel arkeolojik sit alanları koruma ve kullanma koşulları belirlenmiştir (Anonim, 2020a). 2012 yılında yayınlanan 37 sayılı İlke Kararı’nda ise, yeni yapılanma, altyapı çalışmaları ya da doğal afetler sonucu ortaya çıkan-çıkarılan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesine ilişkin temel ilkeler belirlenmiştir. Özellikle arkeolojik değerlerin **yerinde: ‘in situ’** korunması ve sergilenmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Genel olarak, ilke kararlarında arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemler ile açığa çıkarılması, onarılması ve sergilenmesi, sağlıklı ve kapsamlı arkeolojik envanter temeline dayalı planlama çalışmaları ve güncel koşullarının gerektirdiği kamusal hizmetlerin sağlanması sürecinde kültür katmanlarına zarar verilmeyecek şekilde projelendirme yaklaşımları üzerinde özellikle durulmaktadır. Benzer şekilde, 4434 sayılı kanun ile Türkiye’de temel mevzuat niteliği kazanan **‘Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’**nde de arkeolojik değerlerin envanterinin yapılması, arkeolog ve yatırımcılar ile sistematik bir düzenin kurgulanması, arkeolojik rezerv alanlarının oluşturulması, yapılaşma sürecinde bulunan arkeolojik buluntuların mümkün ise **yerinde korunması: ‘in-situ’** ve arkeolojik alanların **halka açılmasının özendirilmesi: ‘public archaeology’** olarak genel kararlar belirlenerek planlama meslek alanı ile doğrudan ilişkili ilkeler yer almıştır. Türkiye’de Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) destekli kentsel arkeolojik envanter çalışmalarının yetersiz olması, kurumlar arası bilgi alışverişinin yetersizliği ve plancılar ile arkeologların işbirliği içinde olmaması, çok katmanlı kentlerde kentsel arkeolojik değerlerin korunamaması ve kent yaşamına katılımının sağlanmasında sorunlara neden olmaktadır. Yanı sıra, üzerinde güncel yaşamın devam ettiği çok katmanlı kent merkezlerinin bütüncül olarak 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmesi de kentsel alanlarda sorunlar yaratmaktadır.

Türkiye’de arkeolojik kültür kaynaklarının korunması ile ilgili ilk yasal düzenleme, 13.02.1869’da yürürlüğe giren, yabancı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ile ilgili yasal düzenlemeleri belirleyen ve kazılar-

dan elde edilen buluntuların yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan **‘Asar-ı Atika Nizamnamesi’**dir. Bu yasa, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında değişen koşullar ve gereksinimler doğrultusunda geliştirilmiş; 23.04.1906 tarihli dördüncü ‘Asar-ı Atika Nizamnamesi’, 1912 tarihli **‘Muhafaza-i Abidat Kanunu’** ve 13.03.1930 tarihli **‘Esvar ve Kala-i Atikadan belediyelere, vilayete terk olunacak yerler hakkında kanun’**, Cumhuriyet’in ilanından sonra da kullanılmıştır. 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı **‘Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’** oluşturulmuş, anıtları koruma çalışmalarında dikkat edilmesi gereken ilkeleri belirlemek, uygulamaları denetlemek ve görüş bildirmek gibi görevler tanımlanmıştır. 25.04.1973 tarihinde artık güncel koşul ve gereksinimlere yanıt veremez hale gelen tüm eski yasalar yürürlükten kaldırılarak, koruma konusunda çağdaş gelişme ve sorunlara çözüm olmak üzere **1710 sayılı ‘Eski Eserler Kanunu’** yürürlüğe girmiş ve arkeolojik, tarihi ve doğal sit kavramları ilk kez yasal düzenlemelerde yer almıştır. Tarihi çevrenin doku bütünlüğü ile korunmasına olanak sağlayan bu yasa Türkiye’de gerçekleştirilen koruma çalışmalarında önemli bir aşama olmuştur. Ancak henüz bu süreçte tarihi süreklilik, çok katmanlılık gibi kavramlar tanımlanmamış; kentlerin farklı dönemlerine ilişkin katmanların ve değerlerin korunmasında da sit kararları geçerli olmuştur. 21.07.1983 tarihinde 1710 sayılı yasa kaldırılarak bugün de yürürlükte olan **2863 sayılı ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’** yürürlüğe konmuştur (Anonim, 1983). Bu yasa ile korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımlar netleştirilmiş, korumaya yönelik çalışmalar düzenlenmiş, gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak kurum, kuruluş ve görevler tanımlanmıştır. Daha önce yapılmış olan **‘eski eser’** tanımı yerine, UNESCO tarafından benimsenen ve yasada açık tanımı yapılan; **‘tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlar ile ilgisi bulunan, yerüstünde, yeraltında ve su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar’** olarak tanımlanan kültür varlığı terimi kullanılmaya başlamıştır. Böylece tarihi süreklilik içinde yer alan tüm dönemlere ait her türlü fiziksel kalıntının korunmasına olanak sağlayacak bir yasal düzenleme de yapılmıştır. Arkeolojik sit alanlarının tespit ve tescil çalışmalarının bilimsel yöntemler ile gerçekleştirilmesi amacı ile 1987 tarih ve 19660 sayılı **‘Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik’** yayınlanmıştır. Bu yönetmelik sadece yer üstündeki arkeolojik alanların değil, aynı zamanda **yer altında konumlanan potansiyel alanların da bilimsel yön-**

temler ile saptanmasına yönelik tanımlara da yer verilmiştir (Anonim, 1987). Ancak, uygulamalar uzun yıllar boyunca yüzeydeki kalıntılar ile sınırlı kalmış, yeraltında olduğu bilinen ya da tahmin edilen alanlar dikkate alınmamıştır. Tescil çalışmalarının doğru yöntemler ile yapılmaması potansiyel arkeolojik alanların zarar görmesine neden olmuştur. Yanı sıra, siyasi baskılar ve değişik gerekçeler ile sit derecelerinin düşürülmesi, sit sınırlarının daraltılması birçok arkeolojik sit alanının yapılaşmaya açılmasına ve özellikle yeraltında konumlanan yerleşim katmanlarının zarar görmesine neden olmuştur.

Kentsel arkeoloji kavramı yasal anlamda ilk kez 'Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu' tarafından 30.11.1993 tarihinde '338 Sayılı İlke Kararı'nda kullanılmış, arkeolojik alanlarla tarihi dokuların üst üste konumlandığı alanlarda, farklı kültürlerin birlikte korunmasına olanak sağlayacak **'kentsel arkeolojik sit'** tanımı getirilerek koruma koşulları belirlenmiştir. Bu kararda, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesi kapsamında tanımlanan **korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ile aynı yasa maddesinde belirtilen korunması gerekli kentsel dokuların birlikte bulunduğu alanların, kentsel arkeolojik sit alanı olarak tanımlanması karara bağlanmıştır.** Bu karar ile 3. derece arkeolojik sitler de yeniden tanımlanarak koruma ve kullanma koşullarında değişiklikler yapılmıştır. Fakat bu ilke kararı, tarihsel sürekliliğin ve farklı dönem kentsel katmanlarının korunarak kent yaşamıyla bütünleşmesini sağlayamamış ve iptal edilmiştir. Ardından 'kentsel arkeolojik sit' alanı tanımını kaldıran kararın yürütmesi, bu karar ile korumanın sağlanamayacağı gerekçesi ile durdurulmuş, 14.7.1998 tarih ve 594 sayılı **'Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları'** ilke kararı ile **'kentsel arkeolojik sit'** tanımı tekrar getirilmiştir. Fakat bu ilke kararı da uygulamada çıkan sorunlar ve mevzuatla çelişen unsurlar nedeni ile iptal edilmiştir. Bugün geçerliliğini koruyan 05.11.1999 gün ve 658 sayılı 'Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları' ilke kararı ile 1., 2. ve 3. derece arkeolojik sit ile 'kentsel arkeolojik sit' alanlarının koruma ve kullanma koşulları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanları, korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanlarıdır. Ancak 2. derece arkeolojik sit alanlarında koruma ve kullanma koşulları, koruma kurulları tarafından belirlenmektedir. 3. derece arkeolojik sit alanlarında, koruma-kullanma kararları doğrultusunda yeni yapılaşmaya izin verilmektedir. 2004 yılında çıkan 5226 sayılı 'Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Deği-

şiklik Yapılması Hakkında Kanun', Türkiye'deki koruma mevzuatının güçlendirilerek uluslararası normlara uygun hale getirilmesi amaçlamaktadır (Anonim, 2004). 15.04.2005 gün ve 702 sayılı '**Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları**' ilke kararı ile '**kentsel arkeolojik sitler**', arkeolojik sitlerle korunması gerekli kentsel dokuların birlikte bulunduğu, bütünlük arz etmesi nedeni ile **özel planlama gerektiren alanlar** olarak tanımlanmıştır. Bu alanlarda kapsamlı ve sağlıklı bir envanter çalışması yapıldıktan sonra planlama çalışmalarının gerçekleştirilmesi ve planların yürürlüğe girmesinden sonra daha alt ölçekli uygulamalara geçilmesi önerilmiştir. Bu alanlardaki planlama çalışmalarında işlevlendirmenin doğru yapılmasına, güncel koşulların gerektirdiği altyapı çalışmalarının kültür katmanları ile mevcut ve potansiyel arkeolojik alanların korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümlerin getirilmesine karar verilmiştir.

4. ÇOK KATMANLI KENTLER VE KORUMA

Kentsel arkeolojik kalıntıların, somut ve somut olmayan değerlerin **korunması, sergilenmesi, sunumu ve değerlendirilmesi** hassas bir denge içermektedir. Kontrol edilemeyen kentsel gelişme süreçlerinde çok katmanlı yerleşmelerin sahip olduğu arkeolojik miras alanları ve yerleşim katmanları büyük ölçüde zarar görmektedir. Kentsel arkeoloji karmaşık girdiler içeren, çok bileşenli, manevi ve kültürel değeri paha biçilemez ancak, maliyeti yüksek bir eylemdir. Toprak altında bulunan ve üzerinde izleyen süreçlere ait yapılanmanın bulunduğu; çoğunlukla bir imar ya da kentsel dönüşüm eylemi sırasında ortaya çıkan arkeolojik değerlerin korunması gerekli bir kent dokusunun altında yer alması durumunda koruma kararları da daha karmaşık bir boyuta taşınmaktadır. Yer üstündeki ve yeraltındaki tarihi, kültürel ve mimari miras karşılıklı etkileşime sahip olup bütüncül olarak ele alınması ve entegre koruma çalışmaları doğrultusunda sergileme ve sunumun gerçekleştirilmesi gereken alanlardır. Bu tür alanlarda tüm dönem ve katmanlar eşdeğer olup biri diğerinden daha önemli değildir. Bu bağlamda tüm katmanların eşit öneme sahip olacak bir yöntem ve yaklaşım ile sergilenmesi ve sunumun bu doğrultuda kurgulanması gerekmektedir. Her bir katmanın varlığı diğer katmanı destekleyecek biçimde zengin bir kültürel ve mimari birikimin yansıması olarak organize edilerek etkin bir biçimde tüm dönem ve katmanlar vurgulanmalıdır.

Farklı uygarlıklara ilişkin yerleşim katmanları ve arkeolojik değerler yenilenemeyen kaynaklardır. Özellikle kentsel alanlarda konumlanan bu katmanların doku-

nulmazlık içinde kent yaşamından soyutlanmadan sergi, sunum ve korunmaları sağlanmalıdır. Kısıtlayıcı önlemler ile korunmaları yerine, kent yaşamına katılan, arkeopark- arkeoloji parkı uygulamaları ile güncel yaşama katılan, eğitici ve öğretici kentsel kamusal alanlar haline dönüştürülmeleri gerek halkın kentin geçmişi ve tarihi hakkında bilgilenmesine, farklı uygarlıkların yaşam alanlarını tanımalarına ve toplumun koruma bilincinin artırılmasına gerekse bu alanların tarihi sürekliliğinin korunmasına katkı sağlayacaktır.

Kentsel arkeolojiye konu olan kentsel kamusal alanlarda sergi, sunum ve korumaya yönelik özel yöntem ve tasarımların geliştirilmesi gerekmektedir. Yere ve mekana özel özgün detaylara sahip, teknik donatıyı da içeren tasarımlar geliştirilmelidir. Tüm insanlığın ortak kültür mirası olan arkeolojik katmanlar aynı zamanda hafıza mekanları olarak işlev görmeleri nedeni ile de bulundukları yerde 'in situ' korunmaları uluslararası anlaşmalar ile güvence altına alınmıştır. Bu anlamda kentsel gelişim ve dönüşüm planları koruma ilke ve koşullarını olduğu kadar, kullanma ilke ve koşullarını da içermeli; ilgili uzmanların multidisipliner çalışmaları sonucu bu alanların mekana ve koşullara özel tasarımlar kapsamında korunması ve sergilenmesi sağlanmalıdır.

Bu nitelikteki alanların koruma, planlama ve tasarım çalışmalarında restorasyon uzmanı mimar, arkeolog ve plancıların, teknik altyapı konusunda uzmanlaşmış mühendislerin, uygulamalar sırasında ilgili yerel yönetim kurumlarının ve koruma eylemine finansman desteği sağlayan birey, kurum ya da kuruluşların etkin koordinasyonuna gereksinim bulunmaktadır. Kent içindeki arkeolojik alanların korunması ve değerlendirilmesi sadece koruma ile ilgili kurum ve kuruluşların değil, yerel yönetimlerin de sorumluluk alanında olup kazı çalışmalarının gerçekleştirilmesinde ve kent içindeki bu alanların varlığının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında işbirliği gerekmektedir (Özcan, 2006).

Arkeolojik alanların doğru ve etkin bir biçimde korunarak geliştirilmesi için arkeoloji, mimarlık ve planlama meslek disiplinleri arasında işbirliği ile eş zamanlı bilimsel araştırmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Planlama çalışmalarında arkeolojik keşiflerin öngörülmesi, arkeoloji ile ilgili yöntem ve tekniklerin geliştirilmesi önemlidir. Bu genel stratejilerin yanı sıra, arkeolojik veri tabanı oluşturulması; disiplinler arası çalışmaların geliştirilmesi, arkeolojik çalışmaların gelişim projeleri kapsamında desteklenmesi, planlama ve koruma süreçlerine ilişkin uyumsuzlukların giderilmesi; halkın eğitilerek farkındalığının artırılması uluslararası ölçekte işbirliği ve bilgi alışverişinin geliştirilmesi etkin bir koruma

için önemlidir. Kentsel arkeolojik mirasın korunması ile ilgili kuram, uygulama yöntem ve bilimsel tekniklerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması alanlarında çalışan ICOMOS tarafından 1987 yılında, Washington'da ICOMOS Genel Toplantısında, **'Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas' (Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Uluslararası Sözleşmesi)** benimsenmiştir. Bu sözleşmede kentlerin çoğu zaman geri dönüşü olmayan kültürel, sosyal ve ekonomik kayıplara sebep olan gelişme baskısı altında bulunduğu dikkat çekilmektedir. Sağıklaştırma ve restorasyon çalışmalarının yanı sıra, arkeolojik araştırmaların da geliştirilerek niteliği ne olursa olsun kalıntıların uygun biçimde korunması ve bu alanların çağdaş yaşama uyum sağlaması ile ilgili ilkeler, hedefler ve yöntemler tanımlanmış, disiplinler arası araştırmaların ve halkın katılımının önemi vurgulanarak korumanın ekonomik ve sosyal gelişme politikaları ile her düzeydeki kent ve bölge planlarının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır.

Kentsel arkeolojiye konu olan yerleşim, kentsel doku ya da yapı kalıntılarının algılanabilir-görülebilir, anlaşılır ve etkileyici bir konumda sergilenmesine ilişkin çalışmalar, bu kalıntıların korunma, bilimsel araştırma ve kentsel doku ile uyumlu olacak biçimde gerçekleştirilmesi ön koşul olmalıdır. Bu anlamda bütünleşik bir eylem planı bu tür kentlerin koruma ve güncel yaşam ile entegrasyonu problemlerinin giderilmesinde etkili olacaktır. Kentlerin tarihi sürekliliğinin korunması ancak bütüncül bir yaklaşım ile planlama, koruma, tasarım aşamalarını ilişkilendiren ve birlikte değerlendiren bir yaklaşım, uzman katılımcıların işbirliği ile yürütülen temalı tasarımlar, güçlü bir finansal destek, toplumsal bilinç, farkındalık ve halk katılımı ile gerçekleştirilebilecektir.

5. ŞANLIURFA KENTİ, KENTSEL ARKEOLOJİ VE KORUMA SORUNLARI

Eski çağlarda adı **'Ruha'** olan Şanlıurfa, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde, Harran Ovası'nın kuzeybatı kesiminde; Şanlıurfa Platosu'nun güney eteklerinde kurulmuştur. O dönemde su kaynaklarının zenginliği ile bilinen ve bu nedenle Büyük İskender tarafından suları bol anlamına gelen **'Edessa'** olarak anılan yerleşim alanı **'bereketli hilal'** içinde konumlanmaktadır. Coğrafi anlamda su kaynakları açısından değerlendirildiğinde Şanlıurfa bugün doğu-batı yönünde akan Karakoyun Deresi ve içinde kutsal balıkların bulunduğu Ayn-Zeliha Gölü su kaynakları ile birleşerek Balıklıgöl Platosu'nu geçerek hanlar bölgesine kadar erişim sağlamaktadır. Şehrin kuzey yönünden önce batıya, sonra güney ve güneydoğu yönüne doğru Fırat Nehri akmaktadır (Şekil 1. 3).

Şekil 1. 4. Balıklıgöl ve yakın çevresi (URL 4)

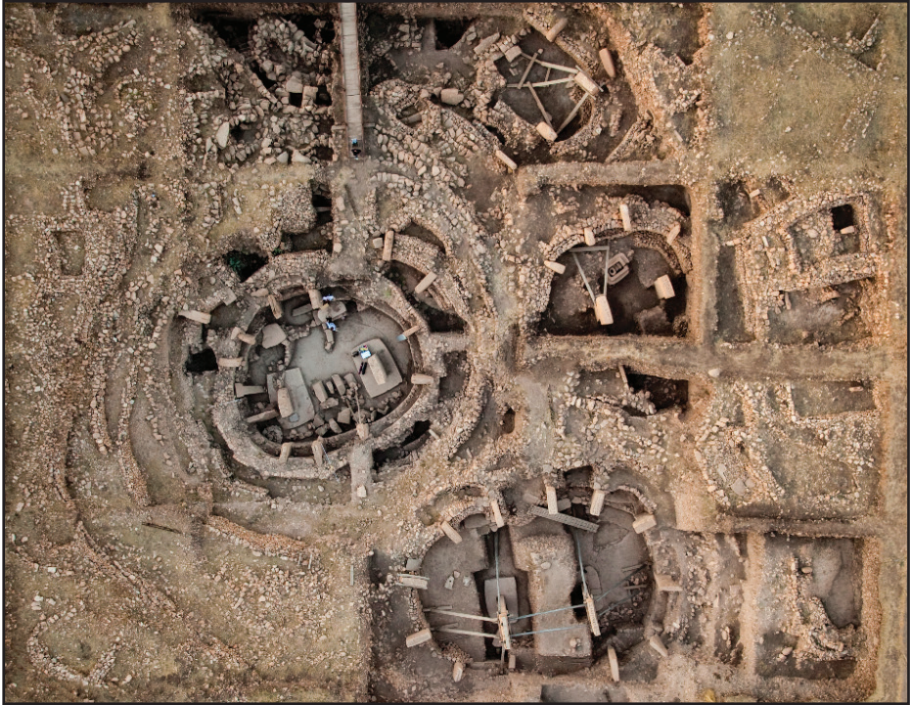
Efsânelere göre, Adem ile Havva'nın yeryüzüne ayak bastıkları ilk toprak Har-ran Ovası'dır. İlk çift burada sürülmüş, İbrahim Peygamber burada doğmuş, putları kırmış ve ateşe atılmıştır. Eyyüp Peygamber hastalığına burada sabır göstermiş ve bu topraklara gömülmüştür. Hz. İsa'nın kutsal mendili burada muhafaza edilmiş; Hz. Davud burada yaşamış, Hz. Şuayp Şanlıurfa yakınındaki Şuayp Şehri'ni kurmuştur. Hz. Musa ise, Soğmatar Şehri'nde yaşamıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024).

Şanlıurfa, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en dinamik nüfusa sahip, en kalabalık şehridir. Dünya'nın en eski yerleşim ve yaşam katmanlarına sahip olan kent köklü tarihi geçmişi yanında dini inançlar açısından da kutsal bir şehir; peygamberler şehri (İbrahim, Musa, Eyüp, Yakup) olarak da tanınmış olup Hristiyanlık tarihi açısından da önemli bir yerleşmedir. Kral Nemrut tarafından kurulduğuna inanılan yerleşim M.Ö. 100'lerden itibaren sırası ile Babil, Hitit, Hatti, Assur, Med ve Keldani (Yeni Babil), Pers, Makedonya, Selevkoslar, Osroene (Süryani) Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorluğu, Selçuklu, Eyyübi, Dulkadiroğulları Beyliği, Akkoyunlular, Safevi ve Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır.

M.Ö. 700'lerde Müslüman Araplar tarafından fethedilen yerleşim 20. Yüzyıl'ın başına kadar demografik olarak Müslüman, Süryani ve ermeni nüfusunu korumuştur. 1516 yılında Osmanlı egemenliğine giren şehir 400 yıl Osmanlı yönetiminde kaldıktan sonra 1919 yılında İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmiş, 1920 yılında ise bu durumdan kurtarılarak Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır (Anonim, 2024a).

Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgulara göre M.Ö. 12.000'lerden bu yana yerleşim yeri olan ve Dünya'nın en eski yerleşim alanı/kenti, insanlık tarihinin

başlangıcı ve tarihin yeniden yazılmasına neden olan bulgular Şanlıurfa kenti ve yakın çevresinde bulunmaktadır. Dünya’da ilk kez bitki, hayvan evcilleştirilmesi ile insanlar üzerinde genetik çalışmaların yapıldığı Göbeklitepe ile daha da eski dönemlere tarihlenen Karahantepe, Soğmatar ve aynı dönemlere tarihlenen ancak yeni arkeolojik çalışmaların yapılmasını bekleyen çok sayıda ki arkeolojik sit alanı gerek Dünya gerek Anadolu – Türkiye tarihi açısından, yeraltı ve yerüstü yerleşim dokuları ve kültür varlıkları ile evrensel öneme sahip çok katmanlı ve karmaşık yerleşmeler bütünüdür (Şekil 1. 5 - Şekil 1. 8). Buğdaygiller ve baklagillerin gen merkezi olarak da evrensel öneme sahip olan Şanlıurfa üç semavi dinin merkezi, Babil (Sin Tapınağı, El Hulhul) Assur ve Emevi uygarlıklarının başkenti, din, kültür, sanat, edebiyat ve felsefe gibi konularda bilimsel çalışmaların gerçekleştirildiği önemli bir merkez, cebir ilminin Dünya’ya yayıldığı özel bir konumda olmuştur.

Şekil 1. 5. Göbeklitepe (URL 5)

Şekil 1. 6. Göbeklitepe (URL 6)

Şekil 1. 7. Karahantepe (URL 7)

Şekil 1. 8. Soğmatar (URL 8)

Şanlıurfa kentinin tarihi süreç içindeki mekânsal gelişimi değerlendirildiğinde yerleşim ilkçağda Güney Mezopotamya (Assur, Sümer, Babil) ile Anadolu'yu birleştiren önemli bir ticaret merkezi olup ana ticaret yolları üzerinde konumlanmaktadır. Sönmez ve Akgül'e göre (2013), bugün Şanlıurfa kent merkezindeki Göl Mahallesi, aynı zamanda Hz. İbrahim'in M.Ö. 1800'lerde Nemrut tarafından ateşe atıldığı yerdir (Şekil 1. 9). I. Seleukos Mikator M.Ö. 332'de Urfa'da eski yerleşim kalıntıları üzerine yeni bir şehir inşa ettirerek daha önce Süryaniler tarafından Aramice '**Urhay**' ya da '**Urhai**' olarak adlandırdıkları yerleşime '**Edessa**' adını vermiştir. M.Ö. 224 yılında Roma egemenliğine giren yerleşim/Urfa yöresi bir yandan İran, Güney Mezopotamya, Doğu Akdeniz ve Anadolu arasındaki siyasi sınırı oluştururken diğer yandan da mevcut doğal kaynaklar ile üretilen ürünlerin pazarlandığı ticaret yollarının kesişim noktasında yer alarak hem siyasi hem ticari önemini korumuştur. Şanlıurfa'nın önemli kültürel miras alanlarından biri olan **Şanlıurfa Kalesi**'nin ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak M.S. 3. Yüzyıl'da kentte bulunduğu kanıtlanan kaya mezarlarında gerçekleştirilen kazılarda elde edilen bulgulara göre kalenin bu dönemde var olduğu bilinmektedir. Kale yapısının neolitik döneme ait bir yerleşim katmanı üzerine yapılandırıldığı düşünülmektedir. Kale üç yönden kayaya oyulmuş hendekler ile çevrili olup Ayn Zeliha Gölü ile de bağlantısı bulunmaktadır. İç ve dış kalelerden oluşan yapının dış kalesinde dört, iç kalesinde tek kapısı ve 25 burcu bulunmaktadır.

Şekil 1. 9. Balıklıgöl ve yakın çevresi (URL 9)

Osmanlı döneminde Musul'dan Mardin'e, buradan da Urfa'ya ulaşan ve kenti Halep'e bağlayan kervan yolu üzerinde yer alması nedeni ile ekonomik ve ticari anlamda gelişmiş olan kent Urfa Platosu olarak adlandırılan hafif dalgalı plato-nun ortasında yer almaktadır. Damlacık Dağı eteğindeki bir tepede, kente ha-kim bir noktada ise kentin kale yapısı yer almaktadır (Anonim, 2024c). Osmanlı döneminde kentin **Tarihi İpek Yolu** üzerinde konumlanması ve ticaret yolları-nın güvenliğinin sağlanmış olması kent nüfusunun artmasına neden olmuş ve kentsel alan yayılım gösterirken kentte birçok ticaret amaçlı yapı inşa edilmiştir. Kentte Osmanlı dönemi öncesine tarihlenen **Mencek Han** işlevini sürdürürken; izleyen süreçte bugün Şanlıurfa tarihi kent merkezinin odağında yer alan **Güm-rük Han** ve **Millet Han**, **Hacı Kamil Hanı (Çukurhan)**, **Kumlu Hayat Hanı** ve geç dönemde ise **Bircan Ağa Hanı** inşa edilmiştir (Şekil 1. 10).

Karakoyun (Daysan) Deresi ve **Balıklıgöl Platosu**'nda yer alan **Halil'ür Rah-man Camii** ve **medresesi**, **Rızvaniye Camii** ve **medresesi**, **Mevlid-i Halil Ca-mii**, **Hasan Paşa Camii**, **Hz. İbrahim'in doğduğu mağara Halil'ül Rahman Gölü** ve yakınında yer alan Roma dönemine ait **Kızılköyün Nekropol alanı**, M.S. 5. Yüzyıl'a tarihlenen **Haleplibahçe mozaikleri**, çeşitli yerleşim ve yapı kalıntıları ile henüz arkeolojik kazı çalışmalarının yapılmadığı; toprak altında bulunan birçok kalıntı tarihi kent merkezinde bulunan önemli taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanlarıdır. Yanı sıra tarihi kent merkezinde; Pınarbaşı Mahal-lesi'nde konumlanan hanlar bölgesi ve kapsamında yer alan Mencek Hanı,

Gümrük Han, Hacı Kamil Han (Çukurhan), Barutçu Hanı, Şaban Hanı, Kürçü Pazarı Hanı, Kumlu Hayat Hanı ve Şark Hanı yerleşimin ticari anlamda odak noktası olup 6 han yapısı ve bunlar çevresinde gelişim gösteren bedesten, cami, mescid ve geleneksel konutlar yer almaktadır.

Şanlıurfa kenti geleneksel kültürünü koruyabilmiş yerleşmelerden biridir. Yörede sıra geceleri, dağ yatları, taziye evleri, ağa ve köy odaları ile farklı uygarlıklara ilişkin çok katmanlılığı yanında mekansal ve sosyal anlamda özgün somut ve somut olmayan değerlerini korumaktadır.

Şekil 1. 10. Gümrük Han (URL 10)

Şanlıurfa, Mezopotamya'nın merkezinde konumlanmış stratejik öneme sahip, kentsel arkeolojiye konu olan çok katmanlı ve çok sayıda hafıza mekanına sahip bir kenttir (Şekil 1. 11 ve Şekil 1. 12).

Şanlıurfa ve yakın çevresi sahip olduğu doğal değerler yanında yer altında ve yer üstünde bulunan kültürel miras ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde konumlanan önemli yerleşmelerden biridir. Dünya'nın en eski yerleşim katmanlarına sahip olan Şanlıurfa kenti ve yakın çevresi somut ve somut olmayan kültürel miras değerleri, dini, inançlar ve manevi boyutları ile de yüksek enerjiye sahip bir özgün kimlik değeri olan bir kenttir. Osmanlı döneminde su kaynaklarının zengin ve özgün kullanımı ve temiz bir kent olması ile tanınan Urfa'da Ekinci'ye (2018) göre **tertibe** olarak adlandırılan çıkmaz sokaklar, **kabaltılar**, **mahalle meydanları**, **çeşmeler**, **sebiller**, kentsel mekanın ve sokakların dinlenme noktaları olan **soluk taşları** ve beygirler ile hareket ettirilerek bulgur öğütülen ve üzüm suyu

çıkarılan ve değirmen olarak işlev gören **madarlar** yer almaktadır. 1883 tarihli bir salnamede kentte 12 su, 29 hayvan değirmeni olmak üzere toplam 48 değirmen bulunduğu bilgisi yer almaktadır.

Bugün bu özgün kentsel mekan bileşenleri büyük ölçüde yok olmuştur.

Şekil 1. 11. Balıklıgöl ve yakın çevresi (URL 11)

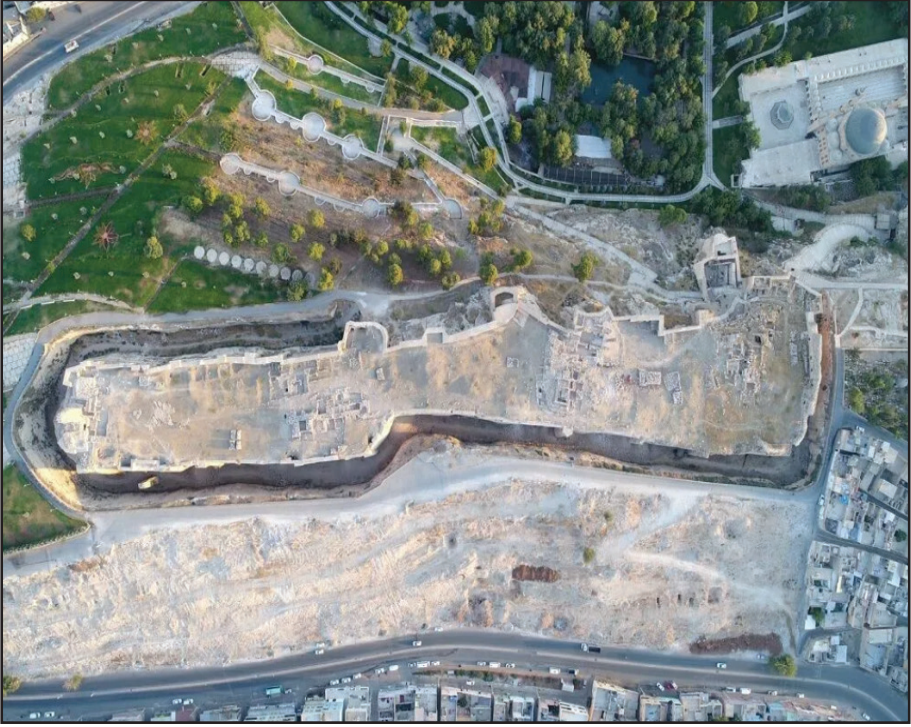

Şekil 1. 12. Balıklıgöl ve yakın çevresi gece (URL 12)

Kentin yer üstündeki tarihi dokusunu 11.Yüzyıl Beylikler Dönemi anıtsal yapıları, Türk mimarisinin özgün dini, eğitim, ticari yapıları ile geleneksel konut mimarisi oluştururken yer altında ise prehistorik dönem, Yunan- Roma ve Bizans dönemi yerleşim katmanları ve nekropol alanları ile çok sayıda taşınmaz - taşınır kültür

varlığı oluşturmaktadır. Kentsel doku süreç içinde bu uygarlık ve kültürlerin bir arada ortaya koyduğu çok katmanlı bir kentsel dokuya sahiptir. Çiftçi'ye göre (2020), M.S. 4. Yüzyıl'a ait kaynaklardan elde edilen bulgulara göre Şanlıurfa kenti o dönemde surlar ile çevrili olup güneyde **Harran Kapısı**, doğuda **Bey Kapısı**, **Su Kapısı**, kuzeybatıda **Samsat Kapısı**, **Saray Kapısı**, batıda **Batı Kapısı (IV. Murat Kapısı)** ve **Dağ Kapısı (Sakıbin Kapısı)** olmak üzere sekiz kapısı bulunmaktadır (Şekil 1. 13 - Şekil 1. 15).

Şekil 1. 13. Urfa Kalesi (URL 13)

Şanlıurfa Kalesi düz topografyaya sahip kentte panoramik değeri yüksek 'landmark' niteliğinde ve kent makroformunda tanımlı, önemli yapılanmalardan biridir.

Osmanlı kentleri fiziksel mekan oluşumu açısından değerlendirildiğinde, kentsel merkezlerin genelde cami, külliye ya da ticari merkez/çarşı ana yapılanmalarından oluştuğu; kentsel gelişim ve konut yapılanmasının bu odaklar çevresinde kurgulandığı görülmektedir. Kent morfolojisi ve topografik özellikleri ile de entegre olan bu yapılanma kent makroformunda belirleyici olmaktadır.

Şekil 1. 14. Urfa Kalesi (URL 14)

Şekil 1. 15. Geleneksel Şanlıurfa konut dokusu (URL 15)

Tarih öncesi dönem katmanlarına da sahip olan Şanlıurfa kentinin yerüstünde bulunan güncel yapısının büyük ölçüde Osmanlı döneminde oluştuğu; ancak 2000’li yıllardan itibaren kentsel alanda arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıka-

ılan ve özellikle Roma dönemi yerleşim katmanları kentsel görüntüde kültürel zenginlik oluştururken kent imgesinde de değişikliklere neden olmuştur.

Urfa kentinde Osmanlı döneminde yapılmış olan cami ve hanlar kent merkezinin doğusunda; güneyden kuzeye doğru, güneybatı- kuzeydoğu yönünde konumlandırılmışlardır. Şehir kuzeybatı ve kuzey yönlerden platolar ile çevrilidir. Kentsel gelişim coğrafi koşullar nedeni ile kuzeybatı- güneydoğu yönünde gerçekleşmiştir. Ayrıca kuzey yönünden Diyarbakır üzerinden gelen **İpek Yolu**'nun bu yönlü olmasının da etkisi bulunmaktadır. Osmanlı öncesinde de var olan bu ticaret yolu kentin gelişim yönünü etkileyerek şehrin odağında yer alan kale ve çevresinden kuzeye doğru kaymasında etken olmuştur. Hanlar ise İpek Yolu güzergahında yer almıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Halep ile olan ticaretin gerilemesi ile kentin ticari aktiviteleri yakın çevresi ile sınırlı hale gelmiştir. Urfa'da yaşanan en etkin kentsel büyüme Osmanlı döneminde yaşanarak mevcut 6 mahalle sayısı 18'e yükselmiştir. Tarihi süreç içinde kente eklenen Türktepe Mahallesi ile Eyyübiye Osmanlı döneminde oluşan Alkad ve El-Salıhiye Mahallesi tarihi kent merkezinden bağımsız olarak gelişim göstermiş ve kentin alansal gelişiminde belirleyici olmuştur (Sönmez ve Akgül, 2013).

Şanlıurfa kent merkezinde yer alan ve tarihin eski dönemlerinde de kış ve bahar aylarında taşkınlara sebep olmuş, 525 yılında Jüstinyen bendinin inşa edilmesinden önce, bugün şehirde Haleplibahçe olarak adlandırılan ve **Halil'ürrahman Gölü**'nün batısından şehre giren **Karakoyun (Daysan) Deresi** kent merkezini canlandıran önemli bir akarsudur. Nehir bu noktadan sonra **Halilürrahman** ve **Ayn Zeliha** göllerine karışarak doğuya doğru akmakta; su; doğudaki surlarda açılmış olan ikinci bir su kapısından sur dışına çıkmaktadır (Şahinalp, 2005). Tarihi süreç boyunca kenti çok kez sel basması nedeni ile dönemin Bizans İmparatoru Jüstinyen tarafından bir bent yaptırılarak nehrin yönü değiştirilmiş ve suyun sur dışından akması sağlanmıştır.

İlhan ve Çobancaoğlu'na göre, (2019) yeraltından kaynaklanan sular sur içinde bazı alanlarda yeryüzüne çıkarak güneydoğuya doğru akmaya devam etmiştir ancak eski güzergahın Haleplibahçe'den sonraki bölümü bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Elli yıl öncesine kadar güzergah üzerinde bulunan bir çok değirmen ve su dolabı yakın zaman kadar işlevini sürdürmüştür. Bugün bu su yolunun başlangıç noktasını tarihi şehrin en eski yerleşim bölgesi olan, Halil'ürrahman ve Ayn Zeliha göllerinin bulunduğu **Balıkölü Platosu** oluş-

turmaktadır. Antik doku katmanları üzerinde konumlanan bu bölge, doğruya doğru eğimli bir topografik yapıya sahip olup 1996-2000 yılları arasında Dergah ve Balıklıgöl yakın çevresinde iyileştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Platonun içinde iki kola ayrılan Halilürrahman Suyu'nun birinci kolu **Halilürrahman Gölü**'nden plato boyunca doğruya doğru akmakta, ikinci kolu ise **Ayn-Zeliha Gölü**'nden çıkarak yer altından doğruya doğru akmakta **Mevlid-i Halil Camii (Dergah Camii)**'ye ulaşarak caminin avlusunda açığa çıkmaktadır.

Halilürrahman ve **Ayn-Zeliha** göllerinin suları kentin **Mecmaül Bahr** olarak adlandırılan kesiminde birleşmekte; buradan **Hasan Paşa Camii**'ne ulaşmaktadır. Eski dönemlerde bu sular birleşmeden önce Balıklıgöl suyunun üzerinde iki adet su dolabı, sular birleştikten sonra ise Hasan Paşa Camii'n doğusunda bir adet su dolabı bulunmaktadır. Hasan Paşa Camii'nde de bir bölümü açıktan akan su, yer altından **Narınca Camii**'ye ulaşmaktadır. Eskiden su Narınca Camii'nde açıığa çıkmakta ve kullanılmakta iken, bugün su burada yüzeye çıkmadan **Kuyumcu Pazarı, Boyahane Çarşısı**'nin altından geçerek, **Gümrük Hanı**'na ulaşmaktadır. Ceketçi esnafı tarafından kullanılan **Boyahane Çarşısı** sıralı tonozlu dükkanlardan oluşmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde çarşının altında ortasından Halilürrahman Suyu'nun aktığı kemerli, tonozlu mekanların bulunduğu, ipliklerin ve kumaşların yıkandığı bilinmekte olup çarşı bugün iplik ve kumaş boyama sanatının terk edilmesi nedeni ile kapatılmıştır (Kürkçüoğlu, 2011). Su yolu güzergahı üzerinde yer alan kültür varlıklarının çoğu Osmanlı Dönemi'ne ait yığma taş yapılardır. Cami ve hanların yoğun olarak yer aldığı Balıklıgöl'den sonra kentin ikinci önemli bölgesi ticari yapıların konumlandığı **hanlar bölgesidir. Geleneksel Urfa konutları** ise sosyal ve ticari merkezin çevresinde gelişim göstermiştir. Gümrük Hanı'nda bir bölümü açıktan akan ve **Pazar Camii**'ne gelen su yine yer altından **Kumlu Hayat Hanı**'ndan geçerek kuşçuların olduğu sokağa gelerek, burada basamakla inilenve yerel adı **'piyar'** olan bir **kuş sebilinde** açıığa çıkmaktadır. **Kuşçuluk** Şanlıurfa'da yerel halk etkinliklerinden biridir. Kuşçuluk, şehirde, **'kuşçu kahvehanesi', 'kuş borsası'** gibi hala varlığını koruyan mekanların oluşmasına neden olmuş, bu mekanların çoğu su yolu üzerindeki bu bölgede yer almakta olup kuşçuluk ile uğraşanlar burada bir araya gelmektedir. **Dabbakhane Camisi**'nin bulunduğu, şehirde Dabbakhane olarak adlandırılan bölgede açıığa çıkan Halilürrahman Suyu'ndan dolayı eski dönemlerde **kürkçülük, dericilik** ve **dabakçılık** çok gelişmiş, bu mesleği yapan insanlar bu bölgede konumlanmıştır. Kelleci Çayı olarak bilinen bu mevkide

dericiler yer almış; deri yıkama işlemini burada yapmışlar ancak, 2000'li yıllarda dericiler buradan kaldırılmıştır. Ticari alanların yoğunlaştığı bölgeden sonra güneydoğuya doğru yer altından akmaya devam eden Halil'ürrahman Suyu geleneksel konut alanlarına erişmektedir. Eskiden bu alanda bulunan ve bazı evlerin içinden geçen su yolu genel olarak avluda bulunan bir ya da iki basamakla inilen bir su yüzeyi ve içme suyu olarak da kullanılmış; bu sudan çok sayıda konut yapısı yararlanmıştır. Konut alanlarından sonra **Hızanoğlu Camii'**ne ulaşan su avluda açığa çıkmakta; bu noktada kot farkı ile aşağı inerek, akışını hızlandırmaktadır. Sonra yer altından geçerek bugün otopark olarak kullanılan meydana ulaşmaktadır. Daha önceleri bu alanın '**Karapıyar**' olarak adlandırılmasına neden olan **su sebili** ise bugün artık bulunmamaktadır ve bu noktada açığa çıkan suyun üstü kapatılmıştır. **Fırat ve Doğu Anadolu'dan gelen bir yer altı nehrinin kolu olan Daysan Nehri'nin**, eski çağlarda yönü değiştirilmiş olsa da Balıklıgöl ve Ayn Zeliha gölleri hala kuzeyde Direkli'den gelen kaynak suları ile beslenmektedir (İlhan ve Çobancaoğlu, 2019).

Şanlıurfa kenti kapsamında gerçekleştirilen alan-arazi etüt-analiz ve literatür çalışmaları doğrultusunda Türkiye'de ve özellikle Şanlıurfa özelinde, çok katmanlılık özelliği gösteren kent içi arkeolojik alanların korunmasına yönelik sorunlar belirlenerek önerilere yer verilmiştir. Bu öneriler tarihsel ve mekansal analizler sonucunda geliştirilmiştir.

Çok katmanlı kentler için mevcut ve potansiyel kültürel mirasın detaylı envanter çalışmalarının gerçekleştirilmesi gereklidir. Bu anlamda öncelikle Şanlıurfa'da mevcut ve henüz saptanmamış / tanımlanmamış; envanter çalışmaları gerçekleştirilmemiş potansiyel arkeolojik alanlar bulunmaktadır. Dolayısı ile kentsel alandaki imar aktiviteleri ve altyapı çalışmaları bu yerleşim katmanlarına ve taşınmaz kültür varlıklarına zarar vermektedir. Bu nedenle her türlü aktivite potansiyel arkeolojik kent katmanları göz önünde bulundurularak kurgulanmalıdır.

Şanlıurfa kent bütünü için çok katmanlı bir koruma ve tasarım anlayışı geliştirilmelidir. Bu kapsamda tarihi izlerin ve birbiri üzerine katmanlaşmış yerleşim dokularının ortaya çıkarılması, **konsolide edilerek (yapısal sağlamlaştırma)** ya da **rehabilitate edilerek** sergi ve sunumu bütüncül olarak gerçekleştirilmelidir. Hiçbir arkeolojik katman bir diğerinden öncelikli olmayıp eşdeğer düzeyde ele alınmalı; dönem özellikleri ve kimlikleri korunarak sergilenmelidir. Sergileme yöntem ve tekniği de tarihi kent merkezini bütünü ile kapsayacak biçim-

de olmalıdır. Şanlıurfa'da ortaya çıkarılan yerleşim katmanlarının yer altında konumlanan çoğunlukla Roma dönemine ait iken yer üstünde bulunanlar ise Türk ve Osmanlı dönemi yapılarıdır. Bu kapsamda tüm bileşenleri ile kent silüeti ve kentin çoklu kültürel yapısı ayırt edilmeksizin korunmalıdır.

Şanlıurfa tarihi kent merkezi'nin kimliğinde belirleyici olan **Şanlıurfa Kalesi** ve yakın çevresi, **Balıkligöl Platosu**, **Haleplibahçe** ve **Kızılkoyun Nekropol Alanı** ile **hanlar bölgesi** kapsamında katmanlaşmış kent bütünü bir açık hava müzesi ve/veya arkeolojik park yaklaşımı ile bütüncül olarak ele alınmalıdır. Bu kapsamda düşey ve yatay doğrultuda içi içe geçmiş çok katmanlı kentsel yapıda farklı katmanlar analiz edilerek gerekli restorasyon ve rehabilitasyon çalışmalarından sonra yine bütüncül bir sunum ve sergileme sağlanmalıdır. Bu anlamda kentsel kamusal alanlar, sosyal ve kültürel etkileşim alanları, rekreasyonel kullanım olanakları ve yeşil alan kullanımları artırılarak meydanlar bağlayıcı- entegre edici alanlar olarak düzenlenmelidir.

Kentsel alanlarda bulunan arkeolojik katmanlar ve değerler kent dışında bulunan arkeolojik alanlar ile aynı yöntemler kullanılarak kazı, koruma ve sergileme çalışmaları yapılmaktadır (Şekil 1. 16). Kentsel alanlarda yer alan her bir arkeolojik katman için alana ve duruma özel uygulamalar gerçekleştirilmelidir. Kentin farklı uygarlık ve dönemlerine ilişkin her katman aynı derecede önemli olup katmanlaşmanın bütüncül bir yaklaşım ile korunması gerekmektedir. Koruma alanında tüm katmanlar eşdeğer olacak biçimde ele alınmalı; tüm katmanların birlikte etkin bir biçimde korunması ve sergilenmesi sağlanmalıdır.

Şanlıurfa kentinin ticari merkezini oluşturan ve bugün de özgün işlevini sürdüren hanlar bölgesinde konumlanan ve kentin odak noktalarından biri olan Gümrük Han, Barutçu Hanı, Mencek Hanı, Hacı Kamil Hanı, Şaban Hanı, Kürkçü Pazarı Hanı, Kumlu Hayat Hanı, Şark Hanı'nın rehabilitasyona gereksinimi bulunmaktadır. Bu kapsamda restore edilerek ticari işlevlerini sürdürmeleri sağlanmalıdır. Kentin bu kesiminde de devam eden su yolu aksı özgün konumu ve kullanımı doğrultusunda rehabilite edilmeli, alt yapı sorunları giderilmeli, gerek görsel gerek işlevsel anlamda sorunlu olan üst örtü uygulamaları iyileştirilmeli, kentsel donatı yenilenmelidir.

Şekil 1. 16. Kızılköy Nekropol Alanı (URL 16)

Şanlıurfa'nın binlerce yıllık uygarlık tarihi kapsamında özgün kent kimliğinde en tanımlı bileşenlerden biri olan, kentin **yaşam suyu** olarak bilinen ve yerle-

şim katmanları arasında konumlandırılmış olan **kutsal tarihi su yolu** bugün bütünü ile olmasa da kısmen varlığını korumaktadır. Kent bütününe özgün kimlik kazandıran ve kentsel dokuda sahip olduğu somut ve somut olmayan mimari, tarihi, kültürel ve manevi değeri ile hala kısmen de olsa işlevini sürdüren, simgesel, tarihi ve estetik değeri bulunan ve kent kimliğinde belirleyici özgün bir yapılanma olan su yolunun yapısal güçlendirme ve rehabilitasyon çalışmaları yapılarak kentsel dolaşımı sağlanmalıdır.

Şanlıurfa'nın kentsel odakları Şanlıurfa Kalesi, Balıklıgöl Platosu'nda konumlanan Halil'ürrahman Gölü, Ayn-Zeliha Gölü, Halil'ürrahman Camii ve medresesi, Rızvaniye Camii ve medresesi, Mevlid-i Halil Camii ile Hasan Paşa Camii içeren kesim, Haleplibahçe Mozaik Müzesi, Kızılkoyun Nekropolü ile kentin ticari merkezi olan hanlar bölgesidir. Balıklıgöl Platosu'nda bir kentsel tasarım çalışması gerçekleştirilmiştir. Ancak kentin küçük bir bölümünü içeren bir uygulama olup tarihi kent merkezinin bütüncül olarak güncel yaşamın gerekleri yerine getirilirken arkeolojik katmanların da sergileneneceği ve yaşama katılacağı biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Tarihi kent merkezi bütünü için yerel özgün yapı gereci ve yapım tekniği kullanılarak cephe iyileştirme ve restorasyon çalışmaları tamamlanmalıdır.

Kentsel alan ve özellikle yakın çevresinde gerçekleştirilen define arama amaçlı kaçak kazılar kentsel arkeolojik değerlerin korunmasında sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda denetim ve güvenlik önlemlerinin artırılması ve korumaya yerel halk katılımının sağlanması gerekmektedir. Ayrıca kentsel arkeolojik alanlar vandalist etkilere de maruz kalabilmektedir. Özellikle yer üstündeki yapı ve yerleşim kalıntıları bilinçsiz bir biçimde kentli bireyler tarafından günlük kullanım alanlarına dönüştürülmekte ve zarar görmektedir. Bu kapsamda tüm toplumun kültürel çevre koruma bilincine sahip olması ve kentsel kullanımların bu doğrultuda kurgulaması gerekmektedir.

Tarihi kent merkezi ile yeni gelişim alan arasında sınır oluştururken aynı zamanda üzerinde yer alan köprüler ile bağlantı da sağlayan **Karakoyun Deresi** ıslah edilmeli; su kaynağının her iki yakası rekreasyonel etkinlikler için promenad alanı olarak düzenlenmelidir. Dere üzerinde iki ucu birbirine bağlayan **Hızmalı Köprü, Millet Köprüsü, Jüstinyen Su Kemer Köprüsü, Sam-sat Köprüsü** ve **Hacı Kamil Köprüsü** rehabilite edilerek kullanım olanaklarının artırılması yanında tarihi kent merkezi ile bağlantı da güçlendirilmelidir (Şekil 1. 17).

Şekil 1. 17. Karakoyun-Daysan Deresi ve tarihi köprüleri (URL 17)

Bilimsel araştırma ve etkinlik olanakları artırılmalı, yerel el sanatları, kültürel aktiviteler ve etkinlikler canlandırılmalı; kentsel kamusal alan kullanımları arkeolojik kültür kaynaklarının sunum ve sergileme yaklaşımları ile entegre düşünülerek kurgulanmalıdır.

Yapıldığı tarihte de altında yerleşim katmanları bulunan ve bugün bu katmanlar arasında konumlanan Şanlıurfa kentine özel, özgün hali ile tarihi kent merkezinde yaşam suyunu kentsel kamusal alanın her noktasına eriştiren su yolları kent bütününde dolaşım sağlayacak; ancak diğer katmanlara zarar vermeyecek biçimde rehabilite edilerek kullanımı sağlanmalıdır. Yanı sıra tün kent meydanları ve yaya bölgeleri arkeolojik iz ve kalıntı alanlarını entegre edecek biçimde düzenlenerek kentin özgün kimliğinde belirleyici olan kentsel su yolunun tüm meydanlara erişimi de sağlanmalı, mevcut kuş sebilleri restore edilerek yerel bir kentsel kamusal alan donatısı olarak sayıları artırılmalıdır (Şekil 1. 18).

Şekil 1. 18. Mevlid-i Halil Camii su yolu (URL 18)

Şanlıurfa tarihi kent merkezi süreç içinde gelişen niteliksiz yapılardan arındırılmalı, kentsel donatı uygun form, biçim, malzeme ve standart nitelikte, kent kimliğinde tanımlı öğeler olarak tasarlanmalı ve kent bütününde yenilenmelidir. Gerek kent ekonomisindeki önemi ve yerel zanaat etkinliklerinin sürekliliği, gerek somut olmayan kültürel miras değerleri kapsamında önceden var olan **kürkçülük**, **dericilik** ve **köselecilik** yeniden canlandırılarak sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Yanı sıra yörede gelenek haline gelmiş ancak tarihi dönemlerdeki etkinliğini yitiren kuşculuk yeniden canlandırılmalıdır. Bu anlamda yöreye özgün kimlik kazandıran mevcut kuş sebilleri özgün nitelikleri ile korunurken; sayıları da artırılmalıdır.

Şanlıurfa kentinde gerçekleştirilecek bilimsel arkeolojik çalışmalar sonucunda farklı katmanlara ilişkin yerleşim/kent planları oluşturulmalı; dönemlere

ilişkin paftalar üst üste çakıştırılarak **tarihi, mekansal ve karşılaştırmalı yöntemler** ile gerekli analizler yapılmalıdır. Bu doğrultuda biz ve uluntuların da niteliğine göre derecelendirme çalışmaları yapılarak koruma yöntemi, sunum ve sergileme projelendirmesi gerçekleştirilmelidir. Çok katmanlı tarihi kent merkezi bütüncül bir açık hava müzesi gibi değerlendirilerek gerek kent halkı gerekse ziyaretçiler tarafından anlaşılabilirliğini sağlamak amacı ile üç boyutlu sunum yöntemleri ile desteklenmelidir. Arkeolojik verilere dayandırılmayan hiçbir yeni yapılanma çalışmasına ise izin verilmemelidir.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Anadolu'da pek çok kentte farklı dönemlere ait katmanlar ve bu katmanlara ilişkin bileşenler birbirleri ile katmansal, yapısal ve mekânsal anlamda düşey ve yatay doğrultuda ilişki kurarak bir bütün oluşturmaktadır. Kentlerin kendi özgün kimlik, dönem, niteliklerine göre bir kentten diğerine değişen bu ilişkiler bütünü bugün kentsel alanlarda mimari ve mekansal çeşitlilik yaratmakta, bir yandan kentleri zenginleştirirken, diğer yandan da kent kimliğine özgün nitelik kazandırmaktadır. Bu kültür kaynakları toplumsal kültür ve bilincin oluşumuna da önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak hızlı kentleşme ve çağdaş kentsel gelişim ve yapılanma yaklaşımları kimi durumlarda binlerce yılda oluşan özgün kentsel dokuları dönüştürmekte; böylece geçmişin izleri silinerek sahip olduğu tarih verileri ve katmanlar yok edilmektedir. Bu anlamda mevcut koruma kavram ve yöntemlerinin, çok katmanlı kentlerin çok boyutlu sorunları karşısında yetersiz kalması sonucunda 'kent arkeolojisi' bilimsel bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş; ancak henüz etkin koruma yaklaşım ve yöntemleri geliştirilememiştir.

Kentlerin geçmişten bugüne ulaşan yerleşim dokularının ve verilerin/bulguların ortaya konması, kültür envanterinin oluşturulması kentin geleceğinin tasarlanmasında referans alınarak etkin yöntem ve stratejilerin belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Kentlerde arkeolojik izlerin ve kimlik sürekliliğinin korunması ve tanımlı bir kentsel morfoloji oluşabilmesi için tarihi gelişiminin okunması, geçmiş ile geleceğin doğru ve anlaşılabilir bir biçimde ilişkilendirilmesi, belirgin tarihi özellik ve imgelerin vurgulanarak bütün kültürel katman ve yapıların eşit düzeyde korunması ve etkin bir mekansal organizasyon sonucu kentsel yaşam alanlarına entegrasyonu gerekmektedir.

Dünya'da ve Türkiye'de arkeolojik alanların korunması ve sürekliliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalar belirli yöntemler ile devam etmektedir. Arkeo-

lojik alanların korunması ve sunumuna ilişkin çalışmalar ile kullanılan bilimsel yöntemler genel kapsamda ve her alan için aynı yöntemin doğru olduğu düşünülerek değerlendirilmektedir. Bu anlamda yerleşim merkezi dışında bulunan alanların gereksinimine doğrudan yanıt verebilecek koruma yöntemleri kentsel alanlarda konumlanan arkeolojik sitler için yetersiz olmaktadır. Kentsel alanlardaki arkeolojik mirasın saptanması, belgelenmesi, envanterinin oluşturulması, korunması ve sunumuna ilişkin çalışmaların her alanın kendi özellikleri doğrultusunda farklı; mekana özel yaklaşımlar ile bütüncül olarak gerçekleştirilmeli gerekmektedir. Kentsel arkeoloji kavramı bu sorunları gidermek amacı ile gelişim göstermiştir. Ancak Türkiye koşullarında etkin bir biçimde değerlendirilememektedir. Bu anlamda da öncelikle sosyal ve ekonomik sorunların çözümlenmesi koruma sürecinde ulusal bilincin oluşturulması ve halk katılımının sağlanması gerekmektedir.

Mevcut durumun tespiti yapılmadan alınan kararlar, uygulanan projeler kentsel dokuda yer altı ve yer üstünde bulunan kültürel miras alanlarına geri dönüşü olmayan zararlar vermektedir. Envanter oluşturma yöntem ve sistemi kapsamında mevcut ve potansiyel kültürel miras verileri sistematik olarak dijital ortama aktarılmalı ve çalışmalar süreç içinde güncellenmelidir. Potansiyel alanların belirlenmesi gelecekteki çalışmalar için oldukça önemli olup planlama, kentsel tasarım ve yapılanma çalışmaları bu veriler doğrultusunda gerçekleştirilmelidir. Envanter verilerinin doğru ve net tanımlanmış olması alınmış ve alınacak olan sit kararlarında belirleyici olmaktadır. Bu kapsamda genellikle bu kararlar alınırken potansiyel arkeolojik alanlar dikkate alınmalı; sit kararları ve dereceleri bu doğrultuda belirlenmelidir. Sit kararlarının alınması ve derecelerinin belirlenmesi sondaj kazılarına göre gerçekleştirilmekte; kısa sürede gerçekleşen yüzeysel çalışmalar ile alınan bu kararlar sağlıklı olmamaktadır.

Bugün tarihi kent merkezlerinde rantın yüksek olduğu ve kentsel gelişim ve dönüşüm baskısının yaşandığı alanlarda, kentsel arkeolojik alanların korunmasında yaşanan en büyük sorunlardan biri de bu alanların 3. derece arkeolojik sit ve kentsel sit tanımlarıyla korunması ve müze denetiminde yapılan sondaj kazısı sonuçlarına göre yeni düzenlemelere izin verilebilmesidir. Oysa kentsel arkeolojik kaynakların niteliğinin ve sürekliliğinin rastlantısal olarak açılmış sondaj kazılarına ve bu kazılara göre düzenlenmiş raporlara dayanılarak değerlendirilmesi yanlış kararlara neden olabilmektedir. Bu uygulamala-

rın sonucunda arkeolojik alanlar bütünlüğünü kaybetmektedir. Bu kapsamda 3386 ve 5226 sayılı Kanunlar ile değişik 2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar kentsel arkeolojik sit alanlarıdır.

Türkiye’de kentsel alanlarda; kent merkezlerinde konumlanan arkeolojik alanlara ilişkin net tanımlar yapılmıştır. Ancak her durumu içeren detaylandırılmış koruma mevzuatı ve buna ilişkin yaptırımlar net ve açık olmayıp koruma ve uygulamada belirsizlikler yaşanmasına neden olmaktadır. Kentsel arkeolojiye konu olan alanlarda planlama, koruma, kentsel tasarım ve güncel yapılanma çalışmaları etkin ve doğru bir biçimde yürütülememektedir. Bunun temel nedenleri kamusal bilincin yeterince oluşmaması ve disiplinler arası işbirliğinin etkin bir biçimde sağlanamamasıdır.

Çok katmanlı yerleşmelerin tarihi sürekliliğinin sağlanabilmesi çok boyutlu ve karmaşık bir olgudur. Burada korunması ve sürekliliğinin sağlanması gereken fiziksel çevrede hem özgün işlevini yitirmiş kullanılamayan tarihi yaşam katmanları hem de bütün bu oluşumun üstünde güncel yapılanma ve yaşam alanları ile kentsel kamusal mekanlar bulunmaktadır. Yani sıra tüm bu bileşenler iç içe geçerek katmanlaşmıştır. Bu anlamda fiziksel, sosyolojik, ekonomik ve demografik sorunların birlikte çözülmesi yanında etkin bir koruma, sergileme ve sunum yönteminin de kurgulanması gerekmektedir.

Kentsel arkeolojik alanlar kentsel gelişim engelleyen sorunlu ve boş, işlevsiz alanlar olarak nitelendirilmektedir. Oysa binlerce yıllık uygarlık tarihi boyunca yaşamlara, yapılanma kültürüne, inançlara, geleneklere ve güncel teknolojiye tanıklık etmiş, her biri farklı değer, bilgi, bulgu ve kimliğe sahip son derece kıymetli hafıza mekanlarıdır. Bu yerleşim katmanlarında tarihin belli dönemlerinde yaşamış olan toplumların/uygarlıkların tarihi ve kültürel gelişimlerinin izlenebildiği kentsel dokular olarak barındırdıkları izlerin korunması, algılatılması, yaşatılması ve belgesel niteliğinin aktarılabilmesi için planlama çalışmalarının bu doğrultuda yönlendirilirken her bir yerleşime özel farklı tasarım ve temaların geliştirilmesi zorunludur. Yani sıra içinde konumlandıkları kentsel alanlar ile entegrasyonu sağlanarak kültürel, tarihi, arkeolojik nitelik ve kimlikleri ön plana çıkarılarak ele alınması ve tasarlınması gereken alanlardır. Çok katmanlı yerleşmelere sahip kentlerdeki yerleşim ve yapı ölçeklerinde bütün arkeolojik kalıntı ve izler bütüncül ola-

arak değerlendirilerek; mevcut kentsel kamusal alan varlığı içinde yerleşim katmanlarının dönem, kültür, uygarlık vurguları somut ve somut olmayan değerler bütünü kapsamında, kent kimliğinde belirleyici olan alanlar olarak tasarlanmalıdır. Çok katmanlı kentlerin tarihsel sürekliliğinin sağlanması ve korunması ancak bütüncül bir yaklaşım ile söz konusudur. Topografik ve jeomorfolojik özellikler korunurken kentsel katmanlaşmada izlenen mekânsal ve zamansal süreklilik korunarak sergileme ve sunum bu doğrultuda kurgulanmalıdır. Tarih boyunca olduğu gibi bugün de kentler değişim ve gelişimini sürdürmek zorundadır. Bunun anlamı geçmişin korunurken geleceğin gereksinimlerinin belli bir denge içinde karşılanmasıdır. Burada temel hedef ortaya çıkan katmanlaşmış buluntuların, tarihin izlerinin öncelikle yerinde: ‘*in situ*’ mümkün olmadığı koşullarda ise ‘*ex situ*’ olarak müze ortamlarında mutlak korunmasıdır (Şekil 1. 19).

Şekil 1. 19. Şanlıurfa Müzesinde sergilenen Göbeklitepe buluntuları (URL 16)

Arkeolojik miras alanlarının anlaşılabilirliği de önemlidir. Çoğu durumda bu tür alanların halk tarafından anlaşılabilmesi sorunu bulunmaktadır. Çünkü bu tür kalıntıların özgün konumunda bile özgün durumlarının hayal edilebilmesi güçtür. Bu noktada sunum yöntem ve teknikleri önemli olmaktadır. Bir çok farklı yapısal dokuya sahip çok katmanlı yerleşmelerde bir çok öge yer altına gizlenmiş durumda olup kent morfolojisini daha da karmaşık hale getirmektedir.

Her bir çok katmanlı yerleşme ve kentsel arkeolojik alan benzersiz ve eşsizdir. Dolayısı ile gerek korunması gerek sunumu ve sürdürülebilirliği için öncelikle alanın özgün karakterinin korunmasına yönelik yaklaşım ve tasarımlar gerçekleştirilmelidir. Her bir yerleşim alanının kimliği ve kendi sorunlarına özel, ilgili meslek disiplinlerinin katılımı ile multidisipliner çalışmalar gerçekleştirilerek yerel kentsel peyzaj özellikleri ile bütüncül olarak korunmalıdır.

Kentler dinamik ve karmaşık sistemler bütünü olarak doğal, tarihi, kültürel, antropolojik, morfolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları ile çok bileşenli oluşumlardır (Erdoğan ve Çetinkaya Sönmez, 2020). Arkeolojik kültür kaynakları ve miras alanları planlama sürecinin her aşaması ve her ölçeğine entegre edilmelidir. Bu anlamda etkin stratejiler belirlenmeli; arkeolojik yerleşim katmanı ya da bulgunun niteliğine göre alana özel uygulamalar biçiminde gerçekleştirilmelidir. Koruma-geliştirme dengesi kapsamında bu değerlerin sürekliliği ve sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.

Tarihin sıfır noktası, kadim kutsal şehir, peygamberler şehri Urfa ve çözülmesi gereken gizemleri... Dünya ve Anadolu yerleşmeler tarihinin başlangıcından itibaren bugüne kadar uygarlıklar tarihinin tüm evrelerini içeren Şanlıurfa ve bu izleri taşıyan yerleşim katmanları kentleşme öncesi ve kentsel süreç ile ilgili belgesel değere sahiptir. Bu kapsamda çok katmanlı bir yerleşim alanı olarak Şanlıurfa tarihi kent merkezinin bütüncül olarak müze kent niteliğinde tasarlanması ve korunması gereken, evrensel değere sahip Dünya'nın en önemli kentlerinden biri, hatta belki de en önemli kentidir. Her bir katmanı farklı bir kültür, dönem ve uygarlığa ait hafıza mekanlarına sahip Urfa'da hafıza mekanları bile çok katmanlı ve iç içe geçmiştir. Kentsel alan dışında ve kent yakın çevresinde de çok sayıda kültürel miras alanına sahip olması özgün değerini artırırken yerleşime eşsiz bir kimlik de kazandırmaktadır. Şanlıurfa, evrensel ölçekte korunup gelecek kuşaklara aktarılması gereken kadim, gizemli ve sırlı bir kenttir. Değerli olan özgün kimlik ve hafızasını koruyan şehirlerdir.

KAYNAKÇA

- ANONİM, 1983. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu http://www.izmimod.org.tr/kanun2/KULTURVETABIAT_VARLIKLARINI_KORUMA_KANUNU.doc
- ANONİM, 1987. Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit Ve Tescili Hakkında Yönetmelik <http://www.izmimod.org.tr/yonetmelik2/KORUNMASI%20GEREK-L%DD.doc>
- ANONİM, 1992. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage' (Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi). <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/valletta-convention>
- ANONİM, 2004. 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5226.html>
- ANONİM, 2024a. Şanlıurfa Tarihi. Wikipedia. <https://tr.wikipedia.org/wiki.şanlıurfa>. Erişim tarihi: 24.11.2024.
- ANONİM, 2024b. Şanlıurfa. www.karacadag.gov.tr. Erişim tarihi: 24.11.2024.
- ANONİM, 2024c. Şanlıurfa. TDV İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr>. Erişim tarihi: 24.11.2024.
- ANONİM. 2020a. ktb.gov.tr.
- AYDENİZ, N.F., 2009. Kent Arkeolojisi Kavramının Dünyadaki Gelişimi ve Türkiye'deki Yansımaları. *Journal of Yaşar University*. S:2501-2524, 4 (16).
- BELGE, B., 2004. Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama.
- CLARISSE, C. 2013. Urban Archeology: AScience of the City. Paris: Les Belles Lettres.
- ÇİFTÇİ, S., 2019. Şanlıurfa Tarihi Hanlar Bölgesi İçin Sürdürülebilir Koruma-Geliştirme Önerileri. Yüksek Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- EKİNCİ, A., 2018. Osmanlı Urfa'sının 'Amentüsü' Olan Mekanlar: Caddeler, Sokaklar, Tetribeler, Kabaltılar, Madarlar ve Soluk Taşları. *Osmanlı Urfası*, pp. 9-53, Urfa Okulu, Urfa.
- ERDOĞAN E. ve ÇETİNKAYA SÖNMEZ, D.M., 2020. Kentsel Arkeoloji, Çok Katmanlı Yerleşmeler ve Peyzaj Tasarımı: Mersin, Tarsus Örneği. *Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Akademik Çalışmalar II. Bölüm 10*, s: 187-208.
- İLHAN, H.K. ve ÇOBANCAOĞLU, T., 2019. Tarihi Bir Su Yolu Aksı: Urfa Halilürrahman Su Yolu Güzergahının Mimari Dokusu ve Koruma Sorunları.
- KARABAĞ, N.E., 2008. Kent Arkeolojisi Metoduyla Çok Katmanlı Kentlerdeki Tarihi Sürekliliğin Çözümленerek Korunması: İzmir Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi*, İzmir.
- KORTANOĞLU, M.S., 2017. Kent Uzmanında Arkeoloji. *Colloquium Anatolicum 2017/16*, sayfa: 105-119.
- KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI, 2024. Şanlıurfa'dan Efsaneler. <https://ekitap.ktb.gov.tr>
- MUMFORD, L., 2007. Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği. Çev: G. Koca- T.Tosun, İstanbul.
- ÖZCAN, Z. (2006). Planlamada disiplinler arası ilişkiler ve kentsel arkeolojinin yeri. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 21(4).
- SARFATİ, Herbert ve MELLİ, Piera. (1999), *Archaeology and the Town, Report on the Situation of Urban Archaeology in Europe*, p: 13-29.
- SHANKS, M., 2013. The Archeological Imagination. *Norwegian Archeological Review* 46(1), p: 123-125.
- ŞAHİNALP, M.S., 2005. Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi. *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*.

TAŞÇI B. ve AKYÜZ, L.E., 2016. Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Kalıntıların Sunumuna İlişkin Yaklaşımlar: Foça Örneği. *İdeal Kent*, Sayı: 19, Cilt: 7, 588-627.

URL Kaynaklar

Tüm URL kaynaklar son erişim tarihi 6.12.2024

URL 1-<https://romesite.com/>

URL 2-https://mo.ciner.com.tr/video/2018/07/05/ver1726038663/BE8436751D9F246F7A-524AA35BF63786_400x400.jpg

URL 3- <https://www.milliyet.com.tr/tatil/side-antik-kenti-antalya-ilinde-nerede-giris-ucreti-tarihcesi-ve-ozellikleri-6314936>

URL 4-<https://www.38travel.com.tr/gunubirlik-sanliurfa-turu>

URL5-https://www.kenanyelken.com/wp-https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.milliyet.com.tr%2Ftatil%2Fside-antik-kenti-antalya-ilinde-nerede-giris-ucreti-tarihcesi-ve-ozellikleri-6314936&psig=AOvVaw12Sd6r-9NFDt4Y6NwVMVtyD&ust=1734107014666000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBQqJRxqFwoTCOjuI5_Soo0DFQAAAAAdAAAAABAzcontent/uploads/2018/08/6coAFZrq-BizCRY6O-s7Z9dgih-mlt6DqRV-RjYLEhJT-q661Q6Pb-1.png

URL 6-<https://www.gruppall.com/blog/gobeklitepe-dunyanin-en-eski-tapinagi>

URL 7- <https://www.sanliurfa.bel.tr/icerik/14990/21/baskan-beyazgul-karahantepedeki-gizemin-cozulmesi-tum-dunya-icin-onemlidir>

URL 8 - <https://www.duybunu.com.tr/img/tr/max/sanliurfa/harran/gezi-rehberi/sogmatar-antik-kenti/sogmatar-antik-kenti-d82c8d.jpg>

URL 9-<https://usercontent.one/wp/haber.dk/wp-content/uploads/2023/06/urfa-havadan.jpg?media=1708518294>

URL 10-<https://media-cdn.tripadvisor.com/media/photo-s/0b/55/21/0a/gumruk-hani.jpg>

URL 11-<https://usercontent.one/wp/haber.dk/wp-content/uploads/2023/06/balikligol-havadan.jpg?media=1708518294>

URL 12 -<https://www.anatoliatravelservices.com/en/guide/42/sanliurfa-the-city-that-changed-human-history.html>

URL 13 -<https://www.gapgundemi.com/sanliurfa-kalesi-butun-ihisami-ile-ortaya-cikartiliyor>

URL 14 -<https://i.pinimg.com/736x/49/0b/25/490b25853a7a0fd1c239109133fc7a3d.jpg>

URL 15 -<https://www.turkiyepostasi.com/wp-content/uploads/2020/03/2020-03-09-harran-universitesi-uygulama-oteli-ackarlar-evi-1.jpg>

URL16- https://fastly.4sqi.net/img/general/600x600/142169703_XO_ZKoz0FLMukbv_5Xfr1Qs-K8XtYtIMf3VDMFKyqFyg.jpg

URL 17- <https://www.urfahaber63.com/karakoyun-deresinde-calismalar-devam-ediyor/2347/>
<https://www.urfamiz.com/karakoyun-deresi-ve-hizmalı-kopru-efsanesi.html>
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=DT8grHFndvo>

URL 18- <https://www.duybunu.com.tr/img/tr/max/sanliurfa/eyyubiye/gezi-rehberi/mevlidi-halil-camii-ve-magarasi/mevlidi-halil-camii-ve-magarasi-03afdb.jpg>

URL 19 - <https://usercontent.one/wp/haber.dk/wp-content/uploads/2023/06/canta.jpg?media=1708518294>

2

KENTSEL PEYZAJ KORUMA

Prof. Dr. Bülent YILMAZ

İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Peyzaj Mimarlığı Bölümü

Gökçek BOYRAZ

Malatya Büyükşehir Belediyesi İmar Daire Başkanlığı

1. GİRİŞ

Aşırı nüfus artışı, hızlı ve çarpık kentleşme, kontrolsüz tüketim, fosil yakıtların sınırsız kullanımı gibi nedenlerle insanlığın çevre üzerindeki etkisinin arttığı günümüzde, kültürel mirasın korunması, kentlerin sürdürülebilirliği açısından önemli bir kavramdır. Kırdan kente göç, motorlu taşıtların artışı, modern yapılaşmaya duyulan ihtiyaçlar sebebiyle büyük tehdit altında bulunan kentler, kültürel miras içinde özel bir öneme sahiptir. Çünkü kentler, fiziksel ve sosyal bileşenleriyle birlikte yaşamaya devam etmektedir. Ekonomiden siyasete, teknolojiden çevresel sorunlara kadar çoğu sürecin küreselleştiği bir ortamda anıtların, anıt topluluklarının, tarihi çevrenin veya kentlerin korunması, kaçınılmaz olarak, küresel çaba gerektiren bir eylemdir. Bu gerçeklik, son yüzyılda fark edilmiş olup kültürel mirasın korunmasına uluslararası ölçekte çözüm arayışları devam etmektedir.

Kültürel varlıkların, özellikle de taşınmaz kültür varlıklarının korunması konusundaki uluslararası çaba, 1. ve 2. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden sonra başlamıştır. İtalya Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Kurulu tarafından 1931'de hazırlanan "Carta Del Restauro", ortak adım atma konusundaki ilk belge sayılabilir. 1945 yılında, Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu'nun (UNESCO) kurulmasıyla birlikte koruma konusundaki uluslararası çabalar artmıştır. UNESCO'nun ardından resmi, yarı resmi, uluslararası, ulusal

veya yerel pek çok kuruluş, koruma üstüne çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bunların başında; Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi(ICOMOS), Kültür Varlıklarının Korunması ve Onarım Çalışmaları Uluslararası Merkezi(ICCROM), Avrupa Konseyi, Dünya Miras Kentleri Örgütü (OWHC), Avrupa Tarihi Kentler ve Bölgeler Birliği (Heritage Europe), Uluslararası Mimarlar Birliği (UIA) gibi kuruluşlar gelmektedir (Madran ve Tağmat, 2007).

Ülkemizde her gün bir tarihi yapının yok olduğu veya restorasyon adı altında eserlerin özgünlüğünü kaybettiği, bu süreçte onları oluşturan ruhun da zamanla kaybolduğu, böylece yaşadığımız kentlerin kimliğinin yitirildiği bir koruma ortamı bulunmaktadır. Bu durum, sadece kültür varlıklarını veya tarihi çevreyi değil, bağlantılı olarak ekonomiyi, ekolojiyi ve nihayetinde kentsel yaşam kalitesini tehdit etmektedir. Sadece Türkiye’de değil tüm dünyada kentsel nüfusun önlenemez artışı ve sonucunda kentlerin kontrolsüz büyümesi, yerel ölçekten çıkarak küresel bir sorun haline gelmiştir.

Bu bölümün amacı, kültürel mirasın korunması süreci ve bu süreç içinde tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının kapsamının araştırılması, bu yaklaşımın somutlaştırılması ve uygulanması için gerekli araçların belirlenmesidir. Kentsel nüfusun önlenemez artışı ve sonucunda kentlerin kontrolsüz büyümesi, kentsel ve kültürel mirasın korunmasını giderek güçleştirmektedir. Bu anlamda UNESCO tarafından geliştirilmiş olan Tarihi Kentsel Peyzaj Tavsiye Kararı, geniş kapsamı ile umut vadedmektedir. Bu kararın en önemli noktalarından birisi, tarihi alanları korurken modern yaşamın gerekliliklerinden kaynaklanan yapılaşma ihtiyacını da göz ardı etmemesidir. İdeal fiziksel ortamın oluşturulması yoluyla sosyoekonomik durumun iyileştirilmesi ve aynı zamanda kentlerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik uygulama yaklaşımları geliştirilmesi, hem ulusal hem de yerel yönetimlere tavsiye kararının uygulanabilmesi konusunda altlık sağlanması amaçlanmaktadır.

2. KENTSEL KORUMA

Kent: Kent (şehir), Türk Dil Kurumu tarafından “Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi ve yönetimle ilgili işlerle uğraşan, tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanıdır.” şeklinde tanımlanır (Türkçe Sözlük, 1988). Keleş, bu tanıımı biraz daha zenginleştirerek, “Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerini karşıladığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere

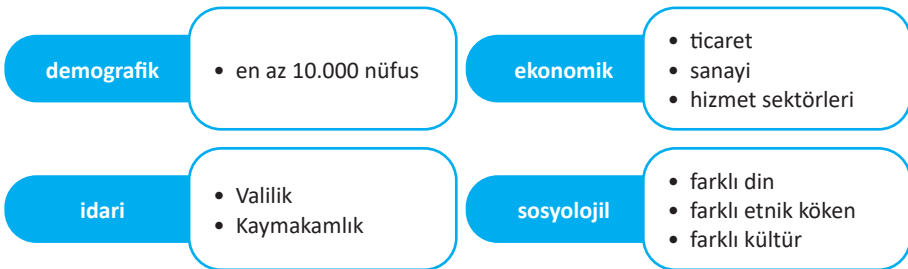
bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan, küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi” tarifini getirir (Keleş, 1980).

1933 yılında düzenlenen 4. Uluslararası Çağdaş Mimari Kongresi’nde yayınlanan Atina Tüzüğü’nün 1. maddesi kenti, “bölgeyi oluşturan ekonomik, sosyal ve siyasi bütünün parçalarından birisi” olarak tanımlar. Bu belgeye göre kentin yaşamının devamlılığı, birey ve toplum arasındaki uyum ile doğru orantılıdır. Belge, kente ikamet, dinlenme-eğlenme, iş ve ulaşım işlevlerini yüklemiştir (Atina Tüzüğü, 1933).

Almanca “stadt”, Fransızca “ville”, İngilizce “city” kelimelerine karşılık gelen kentin “city” karşılığı, MS 6. yüzyılda Sevilalı İsidore tarafından urbs ve civitas kelimelerine dayandırılır. Ona göre urbs, kentin fiziksel yapısını, civitas ise ritüeller, duygular, inançlar gibi anlamsal yapısını temsil eder (Sennet, 1999).

Yapılı çevrenin doğal çevreye egemen kılınması, nüfusun yoğunlaşması, tek tipliğin ortadan kalktığı heterojen bir yapının oluşması, kentlere yüklenen diğer özelliklerdir (Özdeş, 1997; Hasol, 1979). Kentleri oluşturan insanlar, farklı din, kültür, etnik köken veya sosyolojik yapılarda olabilirler ve bu farklılık, bugünün kentlerinde nüfus hareketliliğinin artmasından dolayı, giderek artmaktadır (Eraydın, 2020).

Türkiye’de 5393 sayılı Belediye Kanunu, belediye olabilme şartını en az 5000 nüfusa; 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ise büyükşehir olabilme şartını 750000 nüfusa bağlamıştır. Kanunlarda demografik bir sınır verilmiş olmakla birlikte, yukarıdaki tanımlara dayanılarak bütün belediyelerin kent sayılamayacağı görülmektedir Türkiye’de kent tanımının demografik, idari, ekonomik ve sosyolojik boyutu Şekil 2. 1 Türkiye’de kent tanımı’de özetlenmiştir.

Şekil 2. 1. Türkiye’de kent tanımı

Koruma: Korumak fiili, Türk Dil Kurumu tarafından “Bir kimseyi veya bir şeyi dış etkenlerden, tehlikelerden veya zor bir durumdan uzak tutmak” olarak

tanımlanmıştır. Bir diğer tanımda ise “Süregelen bir durumun değişikliğe uğramasını önlemek” olarak yer almıştır (Türkçe Sözlük, 1988). Koruma sözcüğü, uluslararası kaynaklarda “Conservation”, “Preservation” ve “Protection” kelimelerinin, aralarındaki küçük anlam farklarına rağmen, hepsini kapsar (Zakar ve Eyüpgiller, 2020).

Konu, kültürel mirasın korunmasına geldiğinde ise bu kavram, çeşitli anlamlar yüklenerek zenginleşir. Hasol (1979), korumayı mimarlık disiplini açısından “Tarih ya da sanat değeri taşıyan yapıların ya da kent parçalarının yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli önlemler alma.” olarak tanımlar. Akademik tanımlarda koruma kavramı, genellikle anıt veya kültürel miras üzerinden gelişir. Koruma, anıtın veya kültür varlığının düzenli bakımı ve kullanımı, restorasyonu, iyileştirilmesi ve bunların takibi gibi işlerin sağlanması, bu yapıların çevreleriyle birlikte belgelenmeleri gibi işleri kapsar (Ahunbay, 2021; Zakar ve Eyüpgiller, 2020).

ICOMOS’un 1993 tarihli Anıtların, Yapı Topluluklarının ve Sitlerin Korunması Çerçevesinde Eğitim ve Mesleki Eğitime Yönelik Kılavuzlar belgesinde ve 1994 tarihli Nara Özgünlük Belgesi’nde yapıların maddi varlıklarının, anlamlarıyla birlikte korunması vurgulanmıştır. Bu sebeple koruma, disiplinlerarası bir meseledir.

Korumanın Türkiye’deki resmi tanımı ise 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 3. maddesinde yer almaktadır. Bu tanıma göre “Koruma ve korunma, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise bakım, onarım, restorasyon işlemleridir.”

İlkel toplumlardan itibaren var olan koruma olgusu, öncelikle sembolik anlamlara gelmiş, zamanla çeşitli toplumlarda dini veya politik anlamlarda varlığını devam ettirmiştir. Tarih içinde korumaya yönelik tutumların değişimi, toplumların estetik algılarının ve sosyal yapılarındaki değişimlerin de bir yansımasıdır. Bu sebeple koruma, karmaşık bir konu ve sosyal bir meseledir. Bağimsız ve uluslararası bir çalışma gerektirir (Erder, 2020).

Öz olarak koruma, anlamsal ya da fiziksel olarak var olan kültür varlıklarının, ölçeği ne olursa olsun, varlığını sürdürmesi için tutulan yol ve yöntemlerin bütünü olarak tanımlanabilir.

Kentsel Koruma: Kentsel koruma kavramı, Keleş tarafından “Kentlerin belli kesimlerinde yer alan çağbilimsel ve yapıtasarcılık değerleri yüksek yapıtlar-

da, anıtların ve doğal güzelliklerin -kentte bugün yaşayanlar gibi- gelecek kuşakların da yararlanması için her türlü yıkıcı, saldırgan ve dokuncalı eylemler karşısında güvence altına alınması” olarak tanımlanır (Keleş, 1980).

ICOMOS’a göre kentsel alanların korunması için bu alanın kentin tarihinin bir bölümünü simgelemesi, içinde kültürel değerler ve anıtlar barındırması gerekmektedir. Koruma eylemi, kentin zaman içindeki gelişimini ve inançsal, günlük veya sosyal yaşantısının devamlılığını desteklemelidir (ICOMOS, 2011).

Kentin demografik, idari, ekonomik ve sosyolojik tanım boyutlarından yola çıkılarak kentsel koruma, tüm bu bileşenlerin korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması anlamına gelebilir. Bu tanımların hepsini kapsayan ve destekleyen ekolojik boyutun da kentsel korumanın yeni bileşenleri arasında yerini alması gerekir.

2.1. Mirasa İlişkin Kavramlar

Geçmişten gelen, farklı özelliklere ve değerlere sahip olan varlıkların bütünü miras olarak adlandırılabilir. Miras kavramı, aslında bir değerın benimsenmesi ile ilgilidir ve bu değerler, bireysel veya toplumsal olabilir. Mirasın ulusal seviyede tanınması, ülkelerin yasaları yoluyla gerçekleşir. Üstün evrensel değer taşıdığı düşünülen varlıklar ise tüm insanlığın ortak malı olarak küresel seviyede belirlenmiş mirastır (Jokilehto, 2014, Aktaran: Aksoyak 2019). Uluslararası ölçekte mirasın ne olduğu, ölçęęi ve kapsamı, koruma yaklaşımlarının resmiyet kazanmaya başladığı 20. yüzyıl başlarından itibaren evrilerek bugüne kadar gelmiştir.

Anıt kavramı: Anıt, değerli ve önemli bulunan eserlerin genel adıdır (Türkçe Sözlük, 1988). Anıt kavramı, koruma bilincinin yeni oluştuğu dönemde, 20. yüzyılın başlarında, önem kazanmıştır. 1904 yılında Madrid’te düzenlenen uluslararası bir toplantıda, anıtlar, ölü anıtlar (artık kullanılmayanlar) ve yaşayan anıtlar (ilk yapıldıkları amaca hizmet edenler) olarak ayrılmış ve yaşayan anıtların sürekli kılınması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yine aynı kongrede, tüm ülkelere sanat eserlerini ve anıtları koruyan bir kurum kurması tavsiye edilmiştir (Uluslararası Mimarlar Kongresi, 1904). 1931 yılında İtalya’da yapılan başka bir uluslararası toplantıda anıt ile birlikte çevresine de önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Carta Del Restauro, 1931). Venedik Tüzüğü, anıtın sadece bir mimari eserden ibaret olmadığını, kentsel

ve kırsal çevreleri ve hatta kültürel anlamı olan daha basit eserleri de kapsayacağını belirtmiştir (Venedik Tüzüğü, 1964).

16 Kasım 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme anıt kavramını; “Tarih, sanat, bilim açısından istisnai, evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman ve yapılar, kitabeler ve mağaralar ve eleman bileşimleri” şeklinde tanımlamıştır. Ahunbay (2014), tek yapı, yapı grupları (külliye gibi) ve doğal anıtlar şeklinde tanımlara ek olarak, anıt-kent, anıt-ülke gibi tanımlarla anıt kavramını sıfatlaştırmıştır.

Sit kavramı: 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, sitleri, “tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.” olarak tanımlar.

Ahunbay (2014), sitlerin doğal veya insan yapısı olabileceğini belirtir ve siteleri 6 grupta sınıflandırır. Bunlar; doğal, tarihi, arkeolojik, kentsel, kırsal ve karmaşık sitlerdir. 16 Kasım 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, “tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik” değer taşıyan varlıkları sit olarak tanımlamıştır.

2.2. Peyzaja İlişkin Kavramlar

Peyzaj kavramının ilk resmi tanımlanması, 2000 yılında Avrupa Peyzaj Sözleşmesi metninde yapılır. Bu tanıma göre peyzaj; “özellikleri, insan ve/veya doğal faktörlerin etkileşimi ve eylemi sonucunda insanlar tarafından algılandığı şekliyle oluşan bir alan” dır (Avrupa Konseyi, 2000). ICOMOS (2014), peyzajı kültürel mirasın mutlak bir parçası olarak kabul eder ve geçmişten geleceğe bir bağlantı aracı olarak görür. Toplum kimliğinin bir parçası olarak peyzaj, biyolojik çeşitliliği garanti altına alan, ekonomik sosyal ve çevresel süreçleri birleştiren bir paradigmadır (ICOMOS, 2014).

Manzara anlamının çok ötesine geçen, kültür ve zaman katmanlarını birleştiren, kendine has özelliklere ve yaşam birlikteliklerine sahip olan, peyzaj; doğa-kültür, iç-dış, kent-kır gibi karşıtlıklar arasında birleştirici bir kavram olarak karşımıza çıkar (Steiner, 2008; Görmüş, Yılmaz ve Cengiz, 2021; Görmüş, 2019). 19.

yüzyıldan günümüze kadar gelişen peyzaj tanımlarının vazgeçilmez bir parçası insandır çünkü peyzaj insanın bakış açısı ve algısıyla ilgilidir (Memlük, 2012). Bugünün koruma ortamı, peyzaj kavramı aracılığıyla insan ve doğa arasındaki yapay ayırım bırakmaya çalışmaktadır (Sonkoly, 2017).

Kültürel Peyzaj: UNESCO (2011a)'nın tanımına göre kültürel peyzaj, “insanların doğayı çeşitli amaçları doğrultusunda kullanmaları sonucu oluşan, insan ve doğanın ortak eserlerinden oluşan alan” dır. İlk kez coğrafyacı Carl Orwin Sauer tarafından, 1925 yılında, gündeme getirilen kültürel peyzaj kavramı, zamanla pek çok farklı disiplin alanında kullanılmaya başlamıştır (Bogenç, 2019).

1992 yılındaki Dünya Mirası Komitesi toplantısında kültürel peyzaj, miras sayılarak korunmasına dair ilk söylem gelişmiştir ve bu durum miras kavramının evirildiğinin de bir göstergesidir (Bandarin ve Oers, 2012). İnsanı doğanın bir parçası olarak kabul eden düşünce, kültürel peyzaj kavramının ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bundan dolayı insanın yoğun olarak faaliyetlerini gerçekleştirdiği kentler ve kentsel saçak alanları da kültürel peyzajın bir parçası olarak kabul edilmiştir (Çöteli, 2012).

Mevcut koruma yaklaşımları, doğa ve insan arasındaki geleneksel birlikte yaşamı yansıtan ve küreselleşme tarafından tehdit edilen yerleri belirlemek ve korumak için kültürel peyzaj kavramını kullanır (Sonkoly, 2017). Bu yaklaşımlarda kültürel peyzaj üç şekilde gruplandırılır:

1. İnsanlar tarafından tasarlanarak oluşturulan peyzajlar
2. Organik olarak evrimleşen peyzajlar
3. Yardımcı (bağılantılı) peyzajlar (UNESCO vd., 2011).

Kültürel peyzaj, insanların doğal arazi yapılarını ve doğal unsurları, kendi karakterlerini yansıtacak şekilde anlamlandırmaları olarak tanımlanabilir. (Arı, 2005). Buradan yola çıkarak, kültürel peyzajın zaman içindeki sosyolojik, ekonomik ve kültürel süreçlerin bir sonucu olduğu, insanın ve oluşturduğu fiziksel ortamların değişimlerini açıklayan bir potansiyeli bulunduğu söylenebilir.

Kentsel Peyzaj: Kentsel peyzaj, kentsel çevrede, fiziki ve sosyokültürel olguları dikkate alarak yapılan bilinçli bir düzenlemeyi ifade eder (Çelik ve Yazgan, 2007). Batı dillerinde kentsel peyzaj kavramının öncülü şehir manzarası anlamına gelen “townscape”tir. Bu kavram, tarihi kent ve mahalleleri tanım-

lamak üzere kullanılmış olsa da 2. Dünya Savaşı sonrasında daha çok kırsal gelişmelere atıfta bulunmuştur. 2000’lerde ise kentsel mirasın korunması kavramına yol açacak şekilde, kentsel planlama ve kültürel coğrafyaya entegre edilir (Sonkoly, 2017). Batıda 20. yüzyıl sonrası yaklaşımlarda kentsel peyzaj kavramı, kentsel gelişimleri ve kültür-çevre ikilisinin karşılıklı bağımlılıklarını anlamak için bir araç olarak kabul edilir (Way, 2019).

3. KORUMANIN TARİHİ

İlkel toplumlarda anıtlara geçmişten kalan bir miras olarak değil, bir sembol olarak bakılır ve anıt korumasının sebebi politik veya dinseldir. Korumanın gerekçesi ne olursa olsun, kendi döneminin estetik ve sanatsal algısını yansıtır ve bu değerlere bağlı olarak değişir (Erder, 2020). Eski Mısır, Mezopotamya ve Sümerlerde tapınakların düzenli onarımı ve Ege uygarlıklarındaki şehirlerde, kutsal alanların aynen korunması, kentsel korumanın erken örnekleri olarak sayılabilir. Roma döneminde ise yeni kentler yapılırken eski kent yapısına sadık kalınır ve bu yaklaşım, Ortadoğu ve Britanya’ya da yayılır (Erder, 2020). Romalı mimar Vitruvius, mimarlık ve şehircilik üstüne tavsiyelerini yazdığı ve günümüze kadar gelebilmiş *De Architectura* kitabında, mimarın tarihten gelen bilgilerin arkasında yatan gerekçeleri bilmesi gerektiğini ve bu bilgilerin sürdürülmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Yeni kurulacak kentlerle ilgili olarak da daha önceden kurulmuş kentlerde kullanılmış yöntemlerin geçerli olacağını belirtmiştir (Vitruvius, 2015).

3.1. Batı temelli koruma tarihi

Batıda Aydınlanma Çağı’ndan itibaren kentsel nüfusların artmaya başlaması, bilimsel düşünce ve teknik bilginin önem kazanması sonucunda toplumun arazi ile ilişki şekillerinde, geleneksel binalara yaklaşımında değişimler ve gelişimler olmuştur. 18. yüzyıl ile birlikte kültür varlıklarının korunması tarihinde, “orijinal” ve “kopya” kavramları gelişmiş ve bu ikisi arasındaki farkın önemliliği üzerine tartışılmıştır. Aynı döneme denk gelen Fransız Devrimi (1789-1799)’nin etkileriyle mirasın korunması devlet desteği almış ve “ulusal anıtlar” terimi ortaya çıkmıştır. 1830’lardan itibaren Fransa ve İngiltere’de retorasyon hareketleri güçlenerek, tarihi yapıların restorasyonu işleri bilimsel veriler ışığında yapılmaya başlamıştır (Jokilehto, 2002).

19. yüzyılda İngiltere’de Ruskin, Fransa’da Violet le Duc, gotik mimarlığın korunması gerektiğini savunan ve mimarlığa yeni perspektifler açan isimler

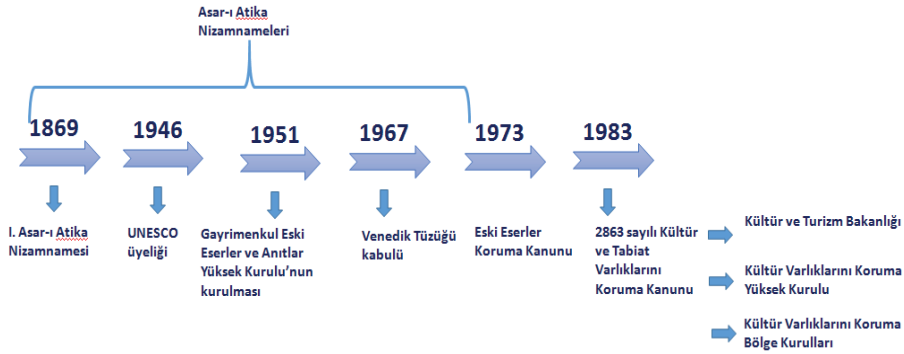

olarak, geçmiş mimari kuralların incelenmesinin yeni mimarlığa ışık tutacağını ve bu sebeple değiştirilmeden korunmaları gerektiğini vurgulamışlardır (Ragon, 2010). Onların fikirlerinden ilham alan İtalyan mimar Camillo Boito, 1883 yılında Roma’da gerçekleşen 3. Mimarlar ve Mühendisler Toplantısı’nda çağdaş korumaya dair fikirlerini listeler. Bu toplantıda Boito, korumaya dair düşüncelerini şu sözlerle özetler; “Mimari anıtlarda müdahaleden kaçınılamaz, güçlendirmek onarmaktan, onarmak restore etmekten daha iyidir, ekleme ve yenilemeden her şekilde uzak durulmalıdır.” (Erder, 2020).

2. Dünya Savaşı öncesinde batı ülkelerinde korumaya dair farklı yaklaşımlar gelişmiş ve kanunlar çıkarılmış olsa da, uluslararası ölçekte, koruma kavramının gelişmesi ve resmi boyut kazanması için 2. Dünya Savaşı’nın yıkıcı sonuçlarının görülmesi gerekmiştir. Pek çok ülkede ilgili meslek disiplinlerinin tarihi şehirlerin yıkımına verdiği tepki, koruma konusunda farkındalık yaratmış ve dönemin politikacılarını bu konuda önlemler almaya, mevzuat geliştirmeye teşvik etmiştir. Bu dönemden sonra koruma hareketleri bir ivme kazanmıştır (Bandarin ve Oers, 2012).

3.2. Türkiye’de Koruma Tarihi

Türkiye’deki ilk koruma ve onarım faaliyetleri 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti döneminde başlar. 19. yüzyıl öncesinde vakıflar aracılığıyla gerçekleşen onarım faaliyetleri, Hassa Mimarları merkez örgütü tarafından yürütülür. Onarım öncesi ve onarım sonrasında hazırlanan keşif ve raporlar, kadiya ve oradan da divana sunularak değerlendirilir. 19. yüzyılda ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte, devletin tüm kurumlarında olduğu gibi mimarlıkta da yeni yapılaşma ve onarım alanlarında önemli değişimler gerçekleşir (Madran, 2002). Osmanlı Devleti’ndeki genel tutum incelendiğinde, 19. yüzyılın başları da dahil olmak üzere, yürütülen mimari faaliyetlerin koruma bilincinden çok onarım gerekliliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye’de Koruma hareketlerinin gelişim süreci Şekil 2. 2’de belirtilmiştir.

Şekil 2. 2. Türkiye’de Koruma Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de eski eser hukukunun temelini oluşturan ilk düzenleme, 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi’dir. Bu belgeye kadar eski eserleri korumak ve yurtdışına kaçırılmasını önlemek adına hiçbir resmi girişim olmamıştır. Yedi maddeden oluşan bu nizamnamenin hükümleri çoğunlukla arkeolojik ve taşınabilir kültür varlıklarına yöneliktir. 1874 yılında ilan edilen ikinci nizamname, ilkine oranla daha kapsamlı olup genellikle arkeoloji ve define arayıcılığına değinmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Osman Hamdi Bey’in modern müzecilik girişimleri ile 1884 tarihli nizamname yayınlanmış ve bu belge ile birlikte tüm eski eserler devlet malı sayılmıştır. Taşınamayan kültür varlıkları ile ilgili maddeler de içeren nizamnamede, önemli cezai yaptırımlar bulunmaktadır (Mumcu, 1969).

1906 yılında yayınlanan Osmanlı Devleti’nin son nizamnamesi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de yaklaşık 50 yıl geçerli olmuştur. Bu son Asar-ı Atika’da getirilen eski eser tanımı, artık yaşamayan kültürlerin ürünlerini ifade eder. Nizamname’den sonra kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi’nde Mimarlık 4. sınıf öğrencileri tarafından hazırlanan Türk eserlerinin rölöveleri, koruma hareketlerine önemli bir katkıdır (Madran, 2002).

Yeni kurulan Cumhuriyetin modern mimarlık yaklaşımları, geçmişle bağlarını koparmaya çalışmış ve koruma kavramı tarihle modernite arasında sıkışmıştır. Bu ortamda özellikle Osmanlı Devleti’nin sembolü olan İstanbul’da pek çok eski eser kaderine terkedilmiştir (Artun, 2019). 1950’lerden sonra oluşan çarpık kentleşme, plansız büyüme ve kentsel tahribat, Osmanlı’dan kalan nizamnamelerin artık yetersiz olduğunun bir göstergesi olmuştur. İmar faaliyetleri ve eski eser konularındaki sorunlara bir çözüm getirebileceği düşüncesiyle

1951 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kurulmuştur. 1964 yılında yayınlanan Venedik Tüzüğü bu kurul tarafından 1967 yılında kabul edilmiş ve 1973 sayılı Eski Eserler Kanunu'nda tüzüğün etkileri görülmüştür (Turgut, 2019).

1973 yılında çıkarılan Eski Eserler Kanunu, koruma anlamında Cumhuriyet Türkiye'sindeki ilk önemli resmi belgedir. Bu kanunda anıt, külliye, sit gibi kavramlara tanımlar getirilmiştir (EEK, 1973). Bu kanun 1983 yılında yürürlüğe giren 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun çıkarılmasıyla geçerliliğini yitirir. 2863 sayılı yasa, çeşitli değişikliklerle, günümüzde halen koruma alanında uygulanan temel yasadır.

3.3. Uluslararası Belgelerde Kentsel Koruma

Uluslararası düzeyde kentsel koruma ve miras kavramının değişimini göstermek üzere hazırlanmış olan Tablo 1'de görüldüğü gibi, anıt ölçeğinden başlayan koruma konuları, kırsal ve kentsel peyzajlara kadar uzanan bir ölçeğe evrilmiştir.

Koruma alanındaki uluslararası çabalar özellikle Avrupa kaynaklı olarak 20. yüzyılın başlarında başlamıştır. 1904 yılında Madrid'te yapılmış olan Uluslararası Mimarlar Kongresi, mimari koruma ilkelerinin belirlenmesi konusundaki en erken girişimlerden biridir. Kongrenin raporunda anıt ve onarım kavramlarıyla birlikte, teknik personellerin özelliklerine değinilmiştir. Her ülkede koruma işlerini yürüten bir kurumun bulunması tavsiyesi toplantının önemli kararlarından birisidir (Uluslararası Mimarlar Kongresi, 1904).

1931 yılında düzenlenen Atina Konferansı ve bu konferansta alınan kararları yasal boyuta taşıyan ve İtalya Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Kurulu tarafından yayınlanan Carta del Restauro, anıtların korunmasında uluslararası işbirliğini vurgulamışlardır. Belge çoğunlukla anıtların mimari restorasyonu ilkelerine değinmekte olup, 6. maddesinde anıtların çevresiyle ilgili düzenlemelerden bahsetmiştir (Carta Del Reatauro, 1931).

1933 yılında yayınlanan Atina Tüzüğü, kent olgusuyla karşılaşılacak ilk uluslararası koruma belgesi olarak sayılabilir. Belgede kentin tanımı yapılmış ve ne gibi işlevler barındırabileceği listelenmiştir. Genel olarak tarihi mirasın restorasyon ilkelerine değinmekle birlikte, anıtların çevresiyle de ilgilenmiştir (Atina Tüzüğü, 1933).

Tablo 1: Uluslararası Belgelerde Miras Konusunun Evrimi (UNESCO ve ICOMOS tarafından yayımlanmış belgelerden yararlanılarak hazırlanmıştır)

BELGE ADI	YILI	KURUMU	DEĞİNİLEN MİRAS KONULARI
Madrid Konferansı	1904	6. Uluslararası Mimarlar Kongresi	Anıt, Onarım
Carte Del Restauro	1931	İtalya Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Kurulu	Anıt, Onarım, Çevre
Atina Tüzüğü	1933	4. Uluslararası Çağdaş Mimari Kongresi	Anıt, Onarım, Çevre, Kent
Venedik Tüzüğü	1964	2. Uluslararası Tarihi Anıt Mimar ve Teknisyenleri Kongresi	Anıt, Onarım, Çevre, Kentsel ve Kırsal yerleşiler Kültürel anlamı olan eserler
Dünya Miras Sözleşmesi	1972	UNESCO	Anıtlar, Yapı Toplulukları, Sitler, Kültürel Miras, Doğal Miras, Uluslararası Hukuk
Amsterdam Bildirgesi	1975	Avrupa Konseyi	Anıt, Onarım, Çevre, Kentsel ve Kırsal Yerleşimler
Nairobi Tavsiye Kararı	1976	UNESCO	Kentsel Koruma, Kamu Planlanması
Tarihi Bahçeler/Floransa Tüzüğü	1982	ICOMOS	Anıt, Çevre, Tarihi bahçeler, Parklar
Washington Bildirgesi	1987	ICOMOS	Kentin Maddi ve Tinsel bileşenleri
Nara Özgünlük Belgesi	1994	ICOMOS	Kültürel çeşitlilik, Özgünlük
Anıtların, Bina Gruplarının ve Sitlerin Kayıt Esasları	1996	ICOMOS	Anıt, Bina Grupları, Sitler
Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü	1999	ICOMOS	Geleneksel çevre, Geleneksel yapı, Geleneksel Yapım Teknikleri
Viyana Memorandumu	2005	ICOMOS	Tarihi Kentsel Peyzaj
Zi'an Deklarasyonu	2005	ICOMOS	Geleneksel Bilgi, Geniş Çevre
Tarihi Kentsel Peyzaj Tavsiye Kararı	2011	UNESCO	doğal özellikler (topografi, jeoloji, hidroloji) Tarihi ve çağdaş yapılaşma yeraltı-yerüstü altyapı baçe açık alan sosyokültürel değerler, ekonomik süreçler somut olmayan miras
Floransa Bildirgesi	2014	ICOMOS	Topluluk kimlikleri, Kentsel ve Kırsal peyzajlar

2. Dünya Savaşı'ndan sonra, kültürel mirasın korunması, UNESCO, ICCROM, ICOM, ICOMOS gibi örgütlerin yayınladıkları tüzükler, tavsiyeler, kılavuzlar ve sözleşmeler aracılığıyla uluslararası mecrada yürütülmektedir. Bu süreçte kültürel miras kavramı, tarihi anıtlar ve sitlerden başlayarak kasaba, köy, peyzajları içerecek şekilde genişlemiştir (Jokilehto, 2002). Günümüzde UNESCO Dünya Miras Komitesi tarafından listelenmiş olan kriterleri sağlaması şartıyla, çeşitli kategorilerde Dünya Miras Listesi belirlenmiştir. Üstün evrensel özellikteki kültürel, doğal ve karma alanlardan oluşan liste, kültürel değerler için ICOMOS, doğal değerler için ise Dünya Doğa Birliği (IUCN) tarafından ön çalışmaları yapılarak değerlendirilmeye alınır (Madran ve Tağmat, 2007).

1964 yılında Venedik'te toplanan 2. Uluslararası Tarihi Anıt Mimar ve Teknisyenleri Kongresi'nde kabul edilen Venedik Tüzüğü, koruma konusunda uluslararası ilişkilerin başlangıcı sayılır. Bugün de hala geçerliliği olan tüzüğün ilk iki maddesindeki tanımlar, daha önce yayınlanan belgelere bir direniş niteliğindedir. Bu maddelerde anıtın sadece görkemli yapıları ifade etmediği, aynı zamanda kentsel ve kırsal yerleşmeleri de kapsadığı ve kültürel anlamı olan daha basit eserlerin de anıt olabileceği belirtilmiştir (Erder, 1977).

1972 yılında imzalanan Dünya Miras Sözleşmesi, kültürel mirası anıtlar, yapı toplulukları ve sitler olarak, doğal mirası da doğal anıtlar ve doğal sitler olarak tanımlar. Sözleşme, yayınlandığı güne dek genellikle farklı kategorilerde yer verilen doğal miras ve kültürel miras kavramlarını bir araya getirmesi yönünden önemlidir. Uluslararası belgelerde kentlerin korunmasına dair kavramsal yapı henüz oluşmamakla birlikte, sözleşmenin uygulanmasına yönelik kılavuz, tarihi şehirleri üçe ayırmıştır:

1. Artık Yerleşim olmayan kasabalar
2. Yerleşik tarihi kasabalar (şehirler)
3. 20. yüzyılın yeni şehirleri.

Sözleşme metni, tarihte bir ilk olarak, koruma konusunda uluslararası hukuk sisteminin bir nesnesi haline gelmiş ve uluslararası sorumluluk sistemini getirmiştir. Aynı zamanda kültürel mirasa bir kültürel sermaye olarak atıfta bulunulmuştur (Bandarin ve Oers, 2012).

1975 tarihli Amsterdam Bildirgesi, Venedik Tüzüğü'nde yer alan kentsel ve kırsal yerleşimlerin korunması konusunu yeniden vurgulamış, bununla birlikte koru-

ma konusunun kişilerin eğitim hayatından itibaren işlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Avrupa ölçeğinde ortak miras kavramına değinmiş ve çağdaş mimarinin de geleceğin mirası olarak düşünülmesi ve o özenle yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bildirgenin korumanın bir planlama sorunu olduğunu belirttiği d maddesinde “Mimarlık ürünlerinin korunması marjinal bir sorun olarak değil, kent ve ülke planlamasının ana hedefi olarak ele alınmalıdır.” şeklindeki ifade bütünlüklü planlamaya bir atf sayılabilir (Avrupa Konseyi, 1975).

UNESCO (1976)’nın Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rolü ile İlgili Tavsiye Kararı, büyük oranda kentsel ölçekte koruma kararlarına yer vermiştir. Kentin dokusu, tarihi, ekonomisi ve gelişimi gibi konular ele alınmıştır. Hükümetlerin izlemesi gereken politikaları ayrıntılı olarak ortaya koyan karar, binalar kadar insanların günlük faaliyetlerinin de önemini vurguladığı için sosyal durumu öne çıkaran ilk belgelerden birisi sayılabilir. Hala büyük bir modernite ve kentsel koruma belgesi olan karar, kamu planlamasına inanan bir çağın ruhunu yansıtmaktadır (Bandarin ve Oers, 2012).

1982 yılında ICOMOS tarafından toplanan Tarihi Bahçeler Komitesi’nin yayınladığı Floransa Tüzüğü, mirasa yeni bir anlam katmıştır. Yaşayan bir anıt olarak tarihi bahçeleri miras olarak kabul etmiş ve çevresiyle beraber değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tarihi bahçenin bileşenleri arasında topoğrafya ve planın belirtilmesi, koruma ölçeğinin gitgide büyümeye başladığının bir göstergesidir (ICOMOS, 1982a).

Aynı yıl, Savaşın Yıktağı Anıtların Yeniden İnşasına Dair Dresden Bildirgesi’nde Anıtların manevi değerlerine atıfta bulunulmuş ve mevcut kentsel doku içinde yeni yapılaşmanın önemine dikkat çekilmiştir (ICOMOS, 1982b).

Kentlerin korunmasına adanmış ilk belge olarak sayılabilecek, Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü, 1987 yılında ICOMOS tarafından Washington’da yapılan toplantıda Venedik Tüzüğü’nü tamamlamak üzere yayınlanmıştır. Tüzükte kentlerdeki kültürel değerlerin insanlığın belleğini oluşturduğu düşüncesi dikkate alınmıştır. İlkeler oluşturulurken kentin maddi ve tinsel bileşenlerden oluştuğu belirtilerek halkın katılımına önem verilmiştir. Tarihi kentlerin korunabilmesi için koruma planlarına önem verilmesi gerektiğini vurgulayan belge, yeni yapılacak kentsel alanların tarihi kent ile uyumu konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu belgeye göre, kent çok bileşenli bir yapı olduğu için kentsel alanların korunması çok disiplinli bir çalışma gerektirir (ICOMOS, 1987).

1994 yılında Japonya’da kabul edilen Nara Özgünlük Belgesi, Venedik Tüzüğü’nün bir uzantısı sayılmakla birlikte, korumada kültürel çeşitlilik, miras çeşitliliği ve özgünlük konularına vurgu yapmış ve koruma uygulamalarını her kültürün mirasa yüklediği anlamla ilişkilendirmiştir (ICOMOS, 1994).

12-14 Mayıs 2005 tarihli Viyana Memorandumu, Dünya Miras Sözleşmesi’ni temel metin olarak saymakla beraber, kentsel korumanın en temel girişimlerinden birisi olarak sayılabilir. En önemli vurgularından birisi, kentsel koruma yapılırken çağdaş mimariye de ihtiyaç duyulacağı gerçekliği olan bu toplantıdan çıkan tarihi kentsel peyzaj kavramıyla birlikte, miras değerlerinin çapı iyice büyümüştür. Uluslararası koruma ortamlarında “tarihi merkezler” veya “tarihi çevreler”in ötesinde, geniş bölgeler ve peyzajlardan bahsedilmeye başlanmıştır. Toplantı raporunda nihai hedef olarak, kaliteli müdahaleler yoluyla kültürel süreklilik gösterilmiştir. (UNESCO, 2005).

Aynı yıl ICOMOS(2005)’un Çin’de yayınladığı Xi’an (Şensi) Deklarasyonu, tarihi bir yerleşime katkıda bulunan geniş çevre kavramını dile getirmiş, gelenekler ve geleneksel bilginin kullanımı konusunda vurgu yapmıştır.

4. TÜRKİYE’DE KENTSEL KORUMA

Türkiye’de kültür varlıkları, 1983 yılında çıkarılan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile korunmaktadır. Bu kanun ile birlikte Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun yerini Kültür Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu ve koruma bölge kurulları almıştır. Böylelikle Türkiye’de kentsel korumanın sınırları 2863 sayılı kanun, Koruma Yüksek Kurulu ilke kararları ve Koruma Bölge kurullarının kararları ile çizilmektedir (Turgut, 2019). 2863 sayılı kanun ile Türkiye’de tüm kültür varlıklarının korunması, gerekli tedbirlerin alınması ve bunların denetiminin yapılması Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın yetkisindedir. Bakanlıkça kurulan, koruma bölge kurulları, illerde ve belediyelerde kurulabilecek olan koruma uygulama ve denetim büroları (KUDEB) yerelde bakanlık adına bu işleri gerçekleştirebilir (KTVKK, 1983).

2863 sayılı kanunun 6. maddesinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarına örnekler listelenmiştir. Bu maddeye göre; kaya mezarlar, höyükler, tümülüslerden başlayarak; kiliseler camiler, külliyelele kadar uzanan geniş bir yapı ve yapı kalıntısı listesi sunulmuş, tabiat varlıkları için de tarihi mağaralar, kaya sığınakları, ağaç ve ağaç toplulukları gibi doğal oluşumlar listelenmiştir. Kent ve kentsel kalıntılara ise 3. maddede yer alan sit tanımı için-

de yer verilmiş, yine 6. maddede sitler de korunması gerekli kültür varlıkları içinde sayılmıştır. Buradan yola çıkılarak kanunda kentsel korumanın bir başlık oluşturmadığı ancak dolaylı olarak korunması gerekli alanlar içinde sayıldığı söylenebilir. Anıtların çevresi ile birlikte korunmasına dair gelişmiş olan *koruma alanı* kavramı, kanunda korunması zorunlu alanları ifade eder. Daha geniş bir çerçeveye sahip olan, kültürel mirasın doğal bütünlüğü içinde korunmasını ifade eden *yönetim alanı* ve bu alanları planlayan *yönetim planı* kavramları, toplumun kültürel ve eğitsel ihtiyaçlarının da göz önünde tutulması gerekliliğini ifade eder (KTVKK, 1983).

Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 2017 yılında aldığı 681 nolu ilke kararı kentsel sit alanlarının koruma ve kullanma koşullarını belirlemiştir. Karar kentsel sit içerisinde kalan varlıkların teker teker taşıdığı anlamdan ziyade bir bütün olarak anlam taşımlarını vurgular. Bu bütünlük içinde kültürel bileşenler olduğu gibi, doğal peyzaj bileşenleri de yer alır. Kararda kentsel sit ilan edilen alanlarda koruma amaçlı imar planı yapılması gerektiği, plan yapılıncaya kadar üç ay içinde geçiş dönemi koruma esaslarının belirlenmesi gerektiği belirtilmiştir (KVKYK, 2017). Bu şekilde kentsel sit alanı içinde yer alan tüm fiziki müdahaleler devlet tarafından kontrol altına alınmıştır. Kanunda çoğunlukla somut miras ile ilgili maddeler ve yaptırımlar yer almakta, somut olmayan miras, peyzaj değerleri gibi kavramlara yer verilmemektedir.

Kentsel mirasın yönetilmesi için bir araç olarak koruma amaçlı imar planları (KAİP), plan notları ve açıklama raporları ile birlikte, sit alanlarının yönetilmesine dair hedef, plan ve stratejileri belirler. Bunun dışında 2863 sayılı kanunda tarihi kentsel alanların projelendirilmesine dair, sokak sağıklaştırma projelerine yer verilmiş olup, bu projeler kentsel sit alanlarında yapılacak olan restorasyon ve kentsel tasarım projelerini kapsar. 1/5000 ve 1/1000 ölçeklerde hazırlanan koruma amaçlı imar planlarının aslında daha üst ölçekten desteklenmesini garantiye alan 17. madde, sit alanı ilan edilen yerlerde 1/25.000 ölçekli planların yeniden gözden geçirilmesi ve sit statüsünün dikkate alınmasının gerekliliğini vurgular (KTVKK, 1983).

Her ne kadar kanunda belirtilmiş olsa da Türkiye'de genel planlama sistemi içinde planlamanın tüm aşamalarında koruma stratejilerinin yer almaması, kentlerin imar planı içinde bu alanların koruma alanı olarak işlenmesinin ötesinde bir çözüm sunulmaması, sit alanlarında daha önce yapılmış olan imar planları ile koruma amaçlı imar planlarının çakışması gibi planlama sorunla-

rı kentsel korumayı sekteye uğratan önemli nedenlerin başında gelmektedir (Yücel, 2004). Tüm bunlara ek olarak yönetim birimleri tarafından kentsel koruma konularının iyi anlaşılabilmesi ve bu konudaki ilgi eksikliği, koruma konusundaki mesleki uzmanların sayıca azlığı ve finansal olarak kaynakların kıtlığı da Türkiye’de kentsel koruma konusunun zayıf kalmasına sebep olmaktadır. Türkiye’nin UNESCO üyeliği, 1946 yılında çıkarılan 4895 sayılı Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu Sözleşmesinin Onanması Hakkında Kanun ile gerçekleşmiştir. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, UNESCO ile eş güdümlü çalışmaları takip etmek üzere 1949 yılında kurulmuştur. Uluslararası Sivil toplum örgütlerinden ICOMOS, ICOM gibi kuruluşların da Türkiye temsilcilikleri bulunmaktadır. Koruma alanında faaliyetlerini yürüten ve farkındalık oluşturmaya çalışan Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER), Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL), Tarihi Kentler Birliği (TKB), Tarihsel Çevre ve Yapı Korumacıları Derneği gibi sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır (Bahçeci ve Yenel, 2019).

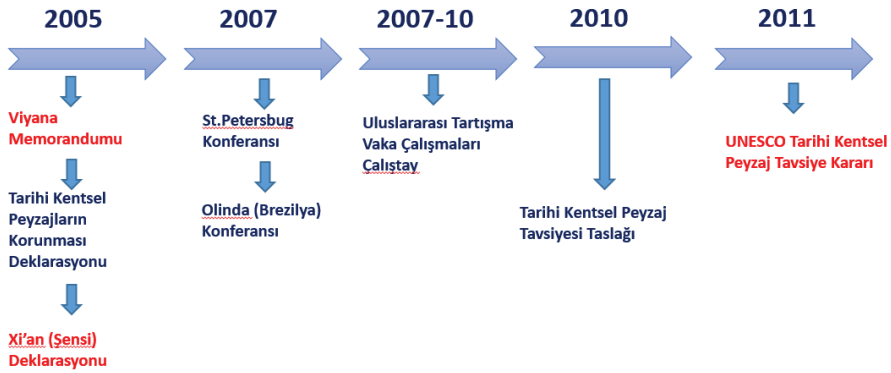
5. TARİHİ KENTSEL PEYZAJ YAKLAŞIMI

2005 yılındaki Viyana Memorandumu, 20. yüzyılda kentsel koruma anlamındaki ilk önemli girişim olmuştur. Bu toplantı, tarihi merkezlerin yakınlarında oluşan modern ve yüksek binalardan duyulan kaygının bir sonucudur. O güne kadar geliştirilmiş olan araçlarla modern kalkınma unsurlarının da dikkate alınarak kentsel korumanın yapılması pek mümkün görülmediği için Dünya Miras Komitesi tarafından, tarihi kentsel peyzaj kavramı geliştirilmiştir (Şekil 2. 3).

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı için bir öncü sayılan memorandum raporunun 7. maddesinde tarihi kentsel peyzaj, arkeolojik ve paleontolojik alanları da içeren, ilintili bir zaman diliminde kentsel bir çevrede, insan yerleşimleri inşa eden uyum ve değeri; arkeolojik, mimari, tarih öncesi, tarihi, bilimsel, estetik, sosyokültürel ve ekolojik açıdan kabul edilmiş, kendi ekolojik ve doğal bağlamında herhangi bir bina, yapı ve açık alan topluluğu olarak tanımlanmıştır. Raporda tarihi kentsel peyzaja yüklenen asıl önem, topoğrafik koşulları içerirken ekonomik ve sosyokültürel değerleri de ifade etmesidir. Bununla birlikte çağdaş mimari için karar verme süreçlerinde tarihi kentsel peyzajın dikkate alınması ve her türlü sahte tarihsel tasarımlardan uzak durulması gerektiği vurgulanır. Memoranduma göre tarihi kentsel peyzajın zorluğu, bir yandan miras olarak kabul edilen kent peyzajına saygı gösterirken, diğer yandan da

sosyoekonomik gelişmeleri destekleyerek büyümeyi kolaylaştırmaya cevap vermesi gerekliliğidir (UNESCO, 2005).

UNESCO'nun Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı, Viyana Memorandumu'ndan 6 yıl sonra kabul edilmiş ve bu 6 yıl boyunca yayınlanan 8 adet uluslararası bildirme ve tüzükten tarihi kentsel peyzaja atıfta bulunan sadece Xi'an (Şensi) Deklarasyonu olmuştur. Aynı zamanda bu belgelerin hiçbirisi peyzaj kavramını da kullanmamışlardır. (Sonkoly, 2017).

Şekil 2. 3. Tarihi Kentsel Peyzaj Kavramının Gelişimi (WHITRAP, 2016'dan uyarlanmıştır.)

Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı, kentsel koruma ilkelerinin mimari koruma ilkelerinden türemesinden kaynaklı koruma sorunlarına, bir çözüm arayışında geline son noktadır. İlk olarak Washington Tüzüğü'nde aranan formüller sınırlı kalmış, 2005 Viyana Memorandumu ile bu sorun aşmaya çalışılmıştır. Viyana Memorandumu, mirası anıtlar ve kentsel dokunun toplamı olarak değil bir bütün olarak tanımlamış ve bu bütünlük fiziksel biçimler ile sosyal evrimi, doğal yapı ve insan yapımı unsurları birleştirmiştir (Bandarin ve Oers, 2012). Kararın bir peyzaj yaklaşımı olarak ifade edilmesi, "peyzaj"ın "yer" veya "alan" gibi kesin olmaması ve daha geçirgen, daha kapsayıcı bir anlama bürünmüş olmasının bir sonucudur. Bu kavramın bir koruma yaklaşımı olarak kabulü, mirasın genişleyen anlamını ve kavramsal belirsizliklerini de uygun bir şekilde örter (Sonkoly, 2017).

9 Kasım 2011 tarihinde Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı, kentlerin zengin bir kültürel çeşitliliğe sahip olması, tarih boyunca katmanlaşmış kültürel değerlere ev sahipliği yapması, yaşayan dinamik bir yapıda olması, hem demografik hem de sosyoekonomik değişimler devam ederken sürdürülebilir

bir yönetime ihtiyaç duyması gibi gerçeklikler göz önüne alınarak kabul edilmiştir (Tablo 1). Kentsel alanların ve bu alanları içine alan daha geniş coğrafyaların korunması, kararın bütüncül yaklaşımını göstermektedir (UNESCO, 2011b). Tarihi kentsel peyzaj basit bir koruma kategorisinden fazlasıdır, kavramı ortaya atanlar onu bir yaklaşım olarak tanımlar ve kentsel korumada bir paradigma değişimini temsil ettiğini vurgularlar (Sonkoly, 2017).

Tavsiye Kararı metni tarihi kentsel peyzajı, bütünleştirilmiş bir yaklaşım olarak nitelerken 9. maddede şu şekilde tanımlanır; alanın topografisini, jeomorfolojisini, hidrolojisini ve doğal özelliklerini; çevresindeki tarihi ve çağdaş yapılaşmaları; yeraltı ve yerüstü altyapısını; açık alanları ve bahçeleri; arazi kullanımı ve alanın organizasyonunu; algılar ve görsel ilişkiler ile kentsel yapının diğer tüm unsurlarını içermektedir. Bunun yanında, sosyal ve kültürel uygulamalar ve değerleri, ekonomik süreçler ile çeşitliliği ve kimliğe ilişkin mirasın somut olmayan boyutlarını da içerir (UNESCO, 2011b).

Bu kararın amacı, farklı kültürel bağlamların değerlerine, geleneklerine ve çevrelerine saygı duyan kentsel koruma modellerini sağlamak, kentsel mirasın mekansal gelişim sürecinin yeniden tanımlanmasına yardımcı olmak yoluyla kentsel yaşam kalitesini artırmak ve tarihi kenti gelecek için bir kaynak olarak tanımlamaktır (Bandarin ve Oers, 2012). Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımından beklenen; kentsel mirasın korunması için kavramsal bir çerçeve sunması, kentsel miras yönetimi için kılavuzlar ve yerelden ulusala siyasi otoriteler için düzenleyici bir uygulama aracı sağlamasıdır (Sonkoly, 2017).

Bugün dünyanın kentsel nüfusunda görülen hızlı artışlar ve buna bağlı ekonomik büyüme, sosyokültürel hayatı önemli ölçüde etkilemiş ve kentler üzerinde çeşitli baskılar oluşmuştur. Bu baskılardan ilki olarak küreselleşme, kentsel yapının bütünlüğü, yer duygusu ve toplumların kimliklerine zarar vermektedir. İkinci baskı olarak ekonomik süreç, kentsel yoksulluğun hafifletilmesinde etkili olamamakta, sürdürülemez ve yaşanamaz kentlere yol açmaktadır. İklim ve çevre koşullarındaki olumsuz değişimler, kentsel çevrelerde yaşanabilirliği zorlaştırmaktadır. Tüm bu olumsuz etkilerin ve baskıların azaltılabilmesi adına tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı, araç olarak önerilmiştir (UNESCO, 2011b).

Karar her ne kadar tarihi kent merkezleri için bütünsel bir koruma yaklaşımı sunsa da büyükşehir (metropol) düzeyinde de mirasın yönetilebilmesi için umut verici bir gelişme olmuştur. Büyükşehirleri karakterize eden; simge yapılar, su kütleleri, şehre imaj veren doğal oluşumlar (dağlar, yeşil koridorlar vb.),

kampüs, havaalanı, ticaret merkezi gibi anahtar bileşenler, ulaşım altyapısı ve tarihi kent merkezleri tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı kapsamında değerlendirilebilecek unsurlardır (Huybrechts, 2018).

Tavsiye kararı, tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının genel politika planlarına, ulusal kalkınma planlarına, bölgesel ve kentsel gelişim planlarına, kamu ve sivil işbirliklerine, her düzeydeki yerel, ulusal ve bölgesel politikalara entegre edilmesini önermiştir. Kararın uygulama araçları olarak, kültürlerarası diyalogun geliştirilmesi için sivil katılım araçları, değişimin gözetim ve yönetimi için bilgi ve planlama araçları, yasama ve denetim tedbirlerini içeren düzenleme sistemleri ve finansal araçlar olarak listelenmiştir (UNESCO, 2011b).

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı ile kentsel mirasın yönetilebilmesi için öncelikle bu konuyla ilgili aktörlerin ve uygulama araçlarının belirlenmesi gerekir. Konunun öncelikli aktörleri, ulusal kalkınma politikalarının sahibi olarak hükümetler ve kentsel imarın düzenleyicisi olarak yerel yönetimlerdir. Ortaklıklar ve işbirliği yoluyla çalışabilecek olan kamu hizmeti sağlayan kurumlar ve özel kuruluşlar diğer önemli aktörlerdir. Sürdürülebilir kalkınma süreçleri ile ilgilenen kurumlar, uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşları da diğer paydaşlardır (Bandarin ve Oers, 2012; Dinçer, 2013). Yani öz olarak, ulusal ve yerel, kamu ve özel, STK ve halkın katılımcısı olduğu insan odaklı bir yaklaşım geliştirilmelidir.

Bandarin ve Oers (2012), tarihi kentsel peyzajın uygulama araçlarını belirlerken dört kategori kullanmışlar ve bu kategorilerin ayrı düşünülemez olduğunu vurgulamak için de “araç takımı” kavramını geliştirmişlerdir (Şekil 2. 4). Bu araç takımının bileşenleri; yasal ve yönetsel boyutta düzenleyiciler, topluluklar boyutunda katılım araçları, çevre etki değerlendirmesi (ÇED) ve uygulama kılavuzlarını içeren teknik araçlar ve miras korumanın hane ve küçük işletmelerdeki geliri üzerine odaklanan ve miras turizminin gelişimini destekleyen finansal araçlardır.

DÜZENLEYİCİ	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel, Bölgesel, Ulusal Politikalar • Yasal araçlar • Yönetimsel araçlar • Geleneksel davranışlar
KATILIM	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel - ulusal • Kamu - özel • STK • Halk • Kültürlerarası diyalog
TEKNİK ARAÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Planlar (Master plan, Yönetim planı) • Kılavuzlar • Çevre Etki Değerlendirmeleri
FİNANSAL ARAÇLAR	<ul style="list-style-type: none"> • Yardım Fonları • Ekonomik faaliyetler • Miras turizmi

Şekil 2. 4. Tarihi Kentsel Peyzaj Yaklaşımı Uygulama Araçları

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı farklı şehirler için farklı uygulama araçlarını kullanabilir çünkü her tarihi şehir kendi yerel bağlamında değerlendirilmelidir. Buna rağmen WHITRAP (2016), tarafından tüm şehirler için izlenebilecek ortak adımlar listelenmiştir.

- Kentin doğal, kültürel ve beşerî değerlerinin kapsamlı araştırması ve haritalarının çıkarılması
- Katılımcı planlama ve paydaş istişareleri yoluyla kentin hangi değerlerinin gelecek nesillere aktarılacağına belirlenmesi
- Bu özelliklerin sosyoekonomik ve iklim değişikliğinden kaynaklı baskılara karşı kırılganlığını belirlemek
- Kentsel miras değerlerinin kentsel gelişim karşısında kırılganlıklarının belirlenerek, miras duyarlılığı alanlarının göstergelerini elde etmek
- Koruma ve geliştirme faaliyetlerine öncelik vermek
- Koruma ve geliştirme için belirlenen projelerin her biri için uygun ortaklıklar ve yerel yönetim çerçeveleri oluşturmak ve ayrıca hem kamu hem de özel farklı aktörler arasında çeşitli faaliyetlerin koordinasyonu için mekanizmalar geliştirmek.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bugün küresel bir sorun haline gelen kentsel nüfus artışı, aşırı tüketim ve kontrolsüz kentleşme çeşitli değerlerin birikimine sahip kentlerin korunmasının önündeki en büyük tehdittir. 2. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri ile daha da güçlenen bu tehdidi bertaraf etmek için dünya çapında koruma hareketlerinin başlaması ve bu çabaların evrilerek daha olgun ve geniş çaplı kavramlara ulaşması umut vericidir.

Uluslararası belgelerde kentsel korumanın geldiği son nokta olarak tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı;

- kentlerde somut olmayan ve somut olan, kültürel ve doğal, geçmişe ait ve bugüne ait tüm değerlerin bir arada oluşunu göz önünde bulunduran bütünselik,
- uluslararası, ulusal, yerel ve özel işbirliğine önem veren katılımcı,
- kendi finans araçlarını kendi üretmeye çalışan sürdürülebilir

bir koruma yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımı ele alırken en önemli konu, mirasın bir koruma alanının ya da bir sit alanının ötesine geçtiğini, kentin bütününden kaynaklanan bir değeri olduğunu kabul etmektir.

Türkiye'de bulunan kentlerin çoğunun dört farklı iklimin yaşandığı topraklar olarak zengin bir biyolojik çeşitliliği, tarih boyunca yaşamış olan uygarlıklardan kalan çeşitli kültür tabakalarını ve yoğun bir somut ve somut olmayan varlığı barındırdığı düşünülürse, mevcut koruma politikalarının yetersiz olduğu söylenebilir. Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı ile üretilecek araçlar, kentlerimizdeki korumanın daha etkin hale gelmesine olanak sağlayacaktır. UNESCO tarafından kavramsal olarak açıklanan tarihi kentsel peyzaj yaklaşımını somutlaştıracak olan uygulama araçları, tarihi kentler için ve değerlerini korumak isteyen tüm kentler için geçerlidir.

Düzenleyici araçlar, uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel; kanun, yönetmelik ve yaptırımlar içeren çeşitli belgeler olarak kabul edilebilir. Bu belgeler oluşturulurken kentin bütüncül yapısı dikkate alınmalı, kanun ve yönetmelikler kuralları kırmak için açık aranacak yasal dayanaklar olarak görülmemelidir. Kentleri diğerlerinden ayıran, ona kimlik katan, kendi kültürel kodlarından gelen bilgiler, dikkate alınmalı ve gerekli görülürse İstanbul gibi çok sayıda üstün evrensel değer atfedilen kentlerde, kente özel koruma kanunları çı-

karılmalıdır. Kültürel mirasın ayrı, doğal korumanın ayrı, imar kanununun ayrı düşünüldüğü ve hazırlandığı bugünün Türkiye ortamında tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı gibi bütünleştirici bir yaklaşım benimsemek oldukça zor görünmektedir.

Katılımcı araçlar içinde ulusal-yerel, kamu özel, STK ve halkın bir araya geleceği ortamlar, kentsel korumanın desteklenmesini sağlar. Yerel halktan gelen yerel bilginin sağlıklı bir şekilde kullanılması, farklı disiplinlerin bir arada çalışmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu sebeple, coğrafya, tarih, ekoloji, biyoloji, jeoloji, ekonomi, arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, sanat tarihi, mimarlık, planlama, peyzaj mimarlığı ve daha da artırılabilir uzmanlık alanlarının birlikte çalışması, tüm kentsel koruma hareketlerine ivme kazandıracaktır. Bu birliktelik, yerelden gelen bilgiyi daha iyi görmeyi ve daha farklı kesimlerin kentsel koruma hareketleri içinde katılımcı olmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda kültürlerarası diyalogun da gelişmesi ve bunu geliştirecek arabulucuların sistemdeki varlığı önem arz etmektedir.

Türkiye’de teknik araçlar, üst ölçekten başlayarak, TBMM tarafından onaylanan Kalkınma Planı, DPT tarafından yapılan Bölge Planları, Stratejik Planlar, Çevre Düzeni Planları, yerelde yapılan Nazım İmar Planları, Uygulama İmar Planları ve Koruma Amaçlı imar Planları, Turizm Planları, Özel Çevre Koruma Planı gibi planlardan ve Kentsel Tasarım Rehberi veya Projesi, Sokak Sağlıklılaştırma Projeleri ve çeşitli peyzaj ve mimari projelerden oluşmaktadır. Bununla birlikte Yönetim Alanı Planları, en küçük ölçekte kentsel korumanın yürütüleceği, katılım araçlarının tek tek belirleneceği, eylemlerin belirlenerek bunu üstlenecek kurum ve kuruluşlara tebliğ edileceği bir teknik araçtır. Tüm bu teknik araçların bütüncül bir yaklaşımda olması, aralarındaki çelişkilerin giderilmesi ve bunu izleyen etkin bir takip sisteminin oluşturulması ülkemizdeki kentlerin korunarak sürdürülmesi açısından önem arz etmektedir. Kentlerin dinamik yapısından dolayı ihtiyaç doğacak bina ve açık alanların oluşturulmasında normlar ve kurallar bu bütüncül çerçeve göz önünde bulundurularak belirlenmelidir. Bunlara ek olarak şehirlerin somut ve somut olmayan, doğal ve kültürel bütün envanterlerinin çıkarılması, yol haritasının daha kolay çizilmesi için yardımcı bir araçtır.

Türkiye kentlerinde tarihi kentsel peyzaj yaklaşımının uygulanması için en önemli finansal araçlar, kentin kendi ekonomisi, sürdürülebilir kalkınmada bir araç olan kültür, geleneksel ticaret ve üretim yöntemlerinin pazarlaması-

nı yapan turizm olarak sayılabilir. Bunların dışında yardım fonları da finansal araçlar kategorisinde değerlendirilebilir ancak Dünya Miras Listesi'nde 1154 adet varlık olduğu düşünülürse, finansal kaynağa erişme şansı düşüktür ve sürdürülebilir değildir. Bu anlamda bakıldığında bir kentin yeraltı ve yerüstü bütün kaynaklarının envanterlerinin çıkarılarak, ekonomiye kazandırılması ve yerelde kendine yeten bir sistem kurulması önem arz eder.

Tarihi kentsel peyzaj yaklaşımı, uygulaması zor ve detaylı bir koruma yaklaşımı olmakla birlikte kapsayıcılığı dolayısıyla Türkiye'nin zengin kentsel miras alanlarında değerlendirilebilecek bir yaklaşımdır. Ülkemizde henüz hiçbir kentte bu yaklaşımın kullanılmamış olması uygulama konusunda zorluklar doğursa da UNESCO'nun tavsiye metninde belirtilen araçların, ilgili meslek disiplinleri tarafından ele alınarak somutlaştırılması, her bir kent için özgün yaklaşımlar doğurabilecektir.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z., 2014. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. İstanbul: YEM Yayın
- Ahunbay, Z., 2021. Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri. İstanbul: YEM Yayın
- Aksoyak, Ö.D., 2019. Kültürel mirasın korunmasında tarihi kentsel peyzaj odaklı alan yönetim planı yaklaşımı. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> Son Erişim Tarihi: 25.12.2021
- Arı, Y., 2011. Amerikan kültürel coğrafyasında peyzaj kavramı. Doğu Coğrafya Dergisi. 10(13). 311-339. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunidcd/issue/2434/30933> Son Erişim Tarihi: 24.11.2021
- Artun, N.A., 2019. Muhafaza/Mimarlık. İletişim Yayınları 2812, ISBN-13: 978-975-05-2730-2, 2019 İletişim Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul.
- Atina Tüzüğü, 1933. IV. Uluslararası Çağdaş Mimari Kongresi. <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/evrak/turkce/1933-Atina-tuzugu.pdf> Son Erişim Tarihi: 23.11.2021
- Avrupa Konseyi., 1975. Amsterdam Bildirgesi, Z. Ahunbay (çev.). http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf Son Erişim Tarihi: 06.12.2021.
- Avrupa Konseyi., 2000. Avrupa Peyzaj Sözleşmesi. <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4881.html> Son Erişim Tarihi: 24.11.2021
- Bahçeci, M. ve Yenel, A., 2019. Kültürel Mirasın Korunmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: 20. Yılında Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER). Online Journal of Art and Design. 7/5. <http://www.adjournal.net/articles/75/7511.pdf> Son Erişim Tarihi: 25.11.2021
- Bandarin, F., & Oers, R. v., 2012. The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century. Oxford: Wiley&Blackwell Publishing.
- Bogenç, Ç., 2019. Safranbolu Tarihi Kent Dokusunun Kültürel Peyzaj Açısından Değerlendirilmesi. Mimarlık, Planlama Ve Tasarım, 45. https://www.gecekitapligi.com/Webkontrol/uploads/Fck/yayin_23.pdf#page=45 Son Erişim Tarihi: 24.11.2021

- Carta Del Restauro, 1931. İtalya. A.Ağır (çev)
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf Son Erişim Tarihi: 23.11.2021.
- Çelik, D. ve Yazgan, M.E., 2007. Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Yenileme Çalışmalarının Araştırılması: Beypazarı Örneği. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6 (3), 235-244.
- Çötel, M. G., 2012. Kültürel Peyzajın Korunması ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişmenin Yaratılması Yönünde Bir Politika Önerisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(32), 35-74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23766/253338> Son Erişim Tarihi: 21.11.2021
- Dinçer, İ., 2013. Kentleri dönüştürürken korumayı ve yenilemeyi birlikte düşünmek: "tarihi kentsel peyzaj" kavramının sunduğu olanaklar. *International Journal of Architecture and Planning*, 1(1), 22-40.
- EEK., 1973. Eski Eserleri Koruma Kanunu, (Kanun no: 1710). Resmi Gazete 14527.
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14527.pdf>
- Eraydın, A., 2020. Kentsel çeşitlilik: Neden planlama için önemli?. İ.Dinçer ve Z.Enlil (Der.) *Kent ve Planlama içinde* (ss.49-69). İstanbul:YEM Yayın.
- Erder, C., 1977. Venedik Tüzüğü Tarihi bir Anıt Gibi Korunmalıdır. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 3(2). 167-190. http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1977/cilt03/sayi_2/167-190.pdf Son Erişim Tarihi: 01.11.2021
- Erder, C., 2020. Tarihi Çevre Algısı, İstanbul: YEM Yayın
- Görmüş, S., 2019. Peyzajın Doğa İle Akrabalık Kombinasyonları Üzerine. *PEYZAJ*. 1(1), 1-8. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/peyzaj/issue/46986/589915> Son Erişim Tarihi: 23.11.2021
- Görmüş, S., Yılmaz, B. ve Cengiz, S., 2021. RotaMalatya: Destinasyonlar ve Turizm Olanaklarına Yönelik Bölgesel Rota Planlaması ve İnteraktif Tasarımı. *Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi*
- Hasol, D., 1979. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. İstanbul: YEM Yayın
- Huybrechts, E., 2018. The historic urban landscape and the Metropolis. *Built Heritage*. 2. 20-30.
- ICOMOS, 1982a. Historic Gardens(The Florence Charter). Son Erişim Tarihi: 07.12.2021
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0574338001536681624.pdf
- ICOMOS, 1982b. Declaration of Dresden on the Reconstruction of Monuments Destroyed by WarSon Erişim Tarihi: 07.12.2021http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0824652001587379863.pdf
- ICOMOS, 1987.Tarihi Kentlerin Ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü.
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0627604001536681570.pdf
- ICOMOS, 1993. Anıtların, Yapı Topluluklarının ve Sitlerin Korunması Çerçevesinde Eğitim ve Mesleki Eğitime Yönelik Kılavuzlar.<https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/egitimilave02.pdf> Son Erişim Tarihi: 24.11.2021.
- ICOMOS, 1994. Nara Özgünlük Belgesi.Son Erişim Tarihi: 03.12.2021
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf
- ICOMOS, 2005. Xi'an Declaration. Son Erişim Tarihi: 11.12.2021.
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0931541001587380534.pdf
- ICOMOS, 2014. Floransa Bildirgesi: İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj. Son Erişim Tarihi: 24.11.2021. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0034808001536912096.pdf

- Jokilehto, J., 2014. UNESCO Recommendation on Historic Urban Landscape. HUL Dimensions: The Historic Urban Landscape Recommendation from the Proposal to the Implementation. Aktaran: Aksoyak, Ö.D. (2019).
- Jokilehto, J., 2002. A History of Architectural Conservation, Oxford: Butterworth-Heinemann
- Keleş, R., 1980. Kentbilim Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK
- KTVKK, 1983. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. (Kanun No. 2863). Resmi Gazete 18113. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf> Son Erişim Tarihi: 22.11.2021
- KVKYK, 2017. Kentsel sitler koruma ve kullanma koşulları, 681 nolu İlke Kararı, Son Erişim: 24.12.20
<https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263828/681-nolu-ilke-karari-kentsel-sitler-koruma-ve-kullanma-.html>
- Madran, E., 2002. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutum ve Düzenlemeler, Ankara: ODTÜmf
- Madran, E. ve Tağmat, T.S., 2007. Kültürel ve Doğal Miras, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası
- Memlük, Y., 2012. Peyzaj Üzerine Denemeler, <https://www.plantdergisi.com/prof-dr-ycalcin-memluk/peyzaj-uzerine-denemeler.html> Son Erişim Tarihi: 24.11.2021.
- Mumcu, A., 1969. Eski eserler hukuku ve Türkiye. AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi. 26(3). 45-78. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001152 Son Erişim Tarihi: 05.12.2021.
- Özdeş, G., 1997. Kent. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi içinde. (Cilt.2, ss.983-984). İstanbul: YEM yayın.
- Ragon, M., 2010. Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi. (M.A. Erginöz, Çev.). İstanbul: Kabalcı. (Orijinal eserin yayın tarihi 1986).
- Sonkoly, G., 2017. Historical Urban Landscape. Palgrave Macmillan Cham, Printed on acid-free paper, ISBN 978-3-319-49166-0, DOI 10.1007/978-3-319-49166-0
- Turgut, S., 2019. Koruma kavramının yasal yönetsel boyutları, B.D.Sel (Ed.) Kentsel ve Çevresel Koruma içinde. (ss 18-36). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Türkçe Sözlük, 1988. Ankara: TDK
- Sennet, R., 1999. Gözün Vicdanı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Uluslararası Mimarlar Kongresi, 1904. Madrid Konferansı Tavsiye Kararları. <http://www.alan-baskanligi.gov.tr/evrak/turkce/1904-Madrid-Konferans%C4%B1-Tavsiye-Kararlar%C4%B1.pdf>
- UNESCO, 1972. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme. <https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177> Son Erişim Tarihi: 23.11.2021
- UNESCO, 1976. Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas. <https://www.icomos.org/publications/93towns7o.pdf> Son Erişim Tarihi: 09.12.2021
- UNESCO, 2005. Vienna Memorandum. Son Erişim Tarihi: 11.12.2021.
https://unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/RA_Vienna_memorandum.pdf
- UNESCO, 2011a. Operational guidelines for the implementation of the world heritage convention. <https://whc.unesco.org/archive/opguide11-en.pdf> Son Erişim Tarihi: 24.11.2021
- UNESCO, 2011b. Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı. Son Erişim Tarihi: 12.12.2021
<https://www.unesco.org.tr/Pages/590/176>
- Venedik Tüzüğü, 1964.
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf Son Erişim Tarihi: 23.11.2021

- Vitruvius, 2015.Mimarlık Üzerine On Kitap. (S.Güven, Çev.). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı. (Orijinal eserin yayın tarihi 1915).
- Way, T., 2019. What Is the Urban Landscape andWhat Role in Urban History?.Journal of Urban-History. 45.3 DOI: 10.1177/0096144219831263
- WHITRAP, 2016.The HUL Guidebook: Managing Heritage in Dynamic and Constantly Changing Urban Environments. a Practical Guide to UNESCO’s Recommendation on Historic Urban Landscape.
- <http://www.historicurbanlandscape.com/index.php?classid=5355&id=170&t=show#:~:text=’The%20HUL%20Guidebook’%20is%20a,Austria%2C%20on%20June%207%202016.> Son Erişim Tarihi:19.12.2021
- Yücel, C., 2004. Türkiye’de kentsel koruma alanlarının planlanmasına yönelik bir sistem önerisi. (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> Son Erişim Tarihi: 25.12.2021
- Zakar, L. ve Eyüpgiller, K.K., 2020. Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri. İstanbul: Ömür Matbaa.

3

KÜLTÜREL MİRAS ALANLARINDA YER KİMLİĞİNİN KORUNMASI

Prof. Dr. Ümmügülsüm DAĞLIOĞLU

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım,
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi ve sonrasında yaşanan teknolojik gelişmeler, hızlı kentleşme ve nüfus artışı kültürel ve doğal mirasın yoğun olarak bulunduğu yaşam çevrelerini sağlıklı mekanlara dönüştürdüğü gibi 21. yüzyılın eşliğinde ulusların kültürel kimlik sorunu ile karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmeler ise kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında koruma kavramının önemini ortaya koymuştur. Kültürel varlıkları koruma kavramı günümüzde mimari anlamda kültürel varlıkların çağdaş yaşamla ekonomik ve işlevsel yönden bütünleştirilmesi, toplum için yararlı bir işleve uyarlanması ve sağlıklılaştırılması şeklinde yorumlanmaktadır (Zeren, 1981). Kültürel mirasın korunmasında; tarihi mirasın gelecek kuşaklara iletilmesi, kültürel sürekliliğin sağlanması ve çağdaş insana tarih ile birlikte yeni yaşam olanaklarının sunulması olmak üzere üç temel amacın saptanabileceği belirtilmektedir (Eruzun, 1987). Günümüzün birbirine daha çok benzeyen kentlerindeki tekdüzeliğe karşı farklı karakteristikleri ile korunmuş çevreler, yerel farklılıkların ve değerlerin ortaya konması açısından da zengin olanaklar sunmaktadır (Ulusoy, 1995).

Tarihi çevrelerin korunmasının nedenleri sahip oldukları özelliklerle ve değerlerle yakından ilişkilidir. Bu nedenler; kültürel değerler, duygusal değerler ve kullanım değerleri olmak üzere üç grupta toplanabilir (Zeren, 1981);

- *Kültürel değerler:* Canlı bir müze özelliği gösteren tarihi kentler, tarihsel anıtlar ve eski medeniyetlerin yaşayan kanıtları, ulusal kültürün sembolleridir. Bu yönleri ile gelecek kuşaklar için eğitim ve kültür değeri oluşturlar. Ulusun tarihsel sürekliliğini koruyan, ait oldukları dönemin estetik ve mimari anlayışını yansıtan kültürel varlıklar, belgesel, tarihsel, estetik, mimari, kentsel görünüm ve doğal görünüm değeri taşırlar. Günümüz insanının olduğu gibi, geleceğin insanının da yararlanması için bu değerlerin geleceğe aktarılması gerekmektedir.
- *Duygusal değerler:* Günümüzden çok önceki dönemlere ait eserler karşısında duyduğumuz merak, hayranlık, kendi kültürümüze ait eserlere yabancılar tarafından gösterilen ilgi karşısında gurur duymamız ve ait olma duygusu, koruma felsefesinin temelini oluşturan manevi değerlerdir.
- *Kullanım değerleri:* Tarihsel çevre, tarihsel anıtlar ve eski yapılar işlevsel, ekonomik, sosyal ve siyasal yönden de önemli ölçüde kullanım değerlerine sahip olabilirler. Geçmişte belirli bir işlev için yapılan bir yapı, günümüzde de aynı ya da özüne aykırı olmayan yepyeni bir işlevle kullanılabilirler. Ayrıca sahip olduğu yapı potansiyeli ile de bir kaynak niteliğindedir ve ekonomik değerdir.

Bir toplumun geçmişini bilmesi, bunu canlı belgelerle gelecek nesillere aktarabilmesi ve kültürünün süreklilik kazanabilmesi, geçmişle bağının her alanda kurularak tarihi çevrelerin, kültürel, duygusal ve kullanım değerlerinin oluşturduğu özgünlüğünün korunması ile sağlanacaktır.

Tarihi çevrelerin biçimlenmesinde zaman ve kültür en etkin unsurlar olmuştur. Disiplinler arası çalışmalara konu olmuş kültür ve mekan kavramlarını varoluş ile ilişkilendiren Norberg-Schulz, bir mekânın, zamanla bir kültür ona kök saldıkça yer'e dönüştüğünü ifade etmiştir (Norberg-Schulz, 1980). Dolayısıyla toplumun yaşam biçimi ile oluşturduğu ve geleceğe aktaracağı birikim olarak tanımlanan ve mekanı biçimlendiren faktör olarak kültür, geniş bir bütünün parçası olarak anlam taşıyan, zamana bağlı bir olgudur (Heidegger, 2004). Mekanın yapısal karakteristiği, zaman içerisinde kültür ile biçimlenmekte ve kimliğin oluşmasında önem taşımaktadır.

Günümüz kentlerinde nüfus artışı ile birlikte görülen hızlı kentleşme temelde ekonomik, teknolojik ve sosyal birtakım değişikliklere paralel olarak mevcut kent dokusunun değişimine neden olmuştur/olmaktadır. Kentin fiziki formu üzerinde etkili olan bina üretim yöntemlerinin ve kentsel mülkiyetin değişimi,

kentsel yenileme vb kentsel dönüşüm çalışmaları, “mekan-zaman-hafıza-kimlik” bileşenlerinin oluşturduğu kültürel bellek ile birlikte kendine özgü kimliğiyle yer’in, anlam ve değerlerinin korunmasını da gündeme getirmiştir (Bilsel vd., 2000).

2. KENT VE KİMLİK

Kimlik, bir kişiyi, nesneyi veya mekânı, diğerlerinden farklılaştıran, ayırt edici özellik olarak tanımlanmaktadır (Relph, 1976). Şehirler de doğal ve yapılı çevrenin birbiriyle olan etkileşimleri ile kimlik kazanır (Raja 2003; Padua 2007). Bu nedenle, bir şehrin kendine özgü kimliği, doğal ve yapılı çevresini oluşturan morfolojik özelliklerden, şehirde yaşayan insanların sembolleştirdiği değerlerden ve şehrin tarihine iz bırakan insanlar, olaylar ve anıtsal yapılar gibi unsurlardan kaynaklanır (Bilsel vd., 2000). Şehrin kendine özgü özelliklerinden oluşan kimliği; *yerin karakteri*, *mekanın karakteri* ve *anlam* olmak üzere üç ana bileşenden meydana gelmektedir. Bu üç bileşenin arasındaki ilişki ve etkileşim, “yer duygusu”nun oluşumu ve kimliğin gelişimi açısından büyük öneme sahiptir (Punter 1991; Oktay 2002).

Lynch (1960), kentsel kimliğin, bireyin mekânı güçlü, eşsiz veya en azından kendine özgü karakteri ile diğer mekânlardan farklı olarak tanımlayabileceği veya hatırlayabileceği bir içeriği ifade ettiğini belirtmiştir (Lynch, 1960). Mekân üretiminin farklı toplumsal ve yaratıcı düzenlemeleri ifade ettiğini belirten Lefebvre (1996), toplumun kimliğinin oluşmasını sağlayan bu sürecin toplumun üretim biçiminde ve kültüründe oluşan bir değişimden etkilenebileceğini ve kültürel özelliklerin kent kimliği üzerinde önemli rol oynadığını vurgulamıştır (Lefebvre, 1996). Bu açıdan değerlendirildiğinde tarihsel süreç içerisinde farklı toplumların kültürel çeşitliliği ve zenginliği ile biçimlenen kentlerin diğer kentlerden farklılığını ortaya koyan ve kültürel süreklilik ile anlam kazanan değerleri, kimliğinin önemli belirleyicileri olarak nitelendirilmektedir.

Bir mekânı diğerlerinden farklı kılan ve kimliğini oluşturan en önemli unsur doğal, sosyal ve yapılı çevre arasındaki ilişki ve etkileşimdir. Yapı ve anlam ile birlikte değerlendirildiğinde kimliğin, kent imgesini oluşturduğunu belirten Lynch (1960), kent kimliğinin fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, tarihsel ve biçimsel faktörlerle şekillendiğini, kentlilerin yaşam biçiminin fiziki mekana yansması ile oluştuğunu, aidiyet ve süreklilik özelliği taşıdığını, geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkarttığı anlam yüklü bütünlük oldu-

ğunu ifade etmiştir (Lynch, 1960). Benzer şekilde Tekeli (1991) de bireylerin yaşadıkları mekâna değer yükledikleri, oraya bağlandıkları, aidiyet hissettikleri zaman, o mekânın kimliğe kavuşacağını belirtmiştir (Tekeli, 1991).

Kent kimliğinin, kentin karakteri ile aynı anlamı taşıdığını belirten Norberg-Schulz, kimliğin kentin var oluşunun ve işleyişinin önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedir (Norberg-Schulz, 1980). Bir kentin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan kenti tanımlayan ve özgün kılan öğelerin karşılıklı etkileşimi kentin kimliğinin ve karakterinin tanımlanmasında önem taşıyan bileşenlerdir. Doğal, sosyo-kültürel ve yapılaşmış çevreden kaynaklanan bu bileşenler, kentlerin kültürel sürekliliğini sağlayan bağlantı öğeleridir (Ocakçı, ve Southworth, 1995).

Kent kimliğini oluşturan en önemli etmenlerden biri olan doğal çevre özellikleri, bir kentin kurulacağı yerin seçiminde ve biçimlenmesinde önemli rol oynamaktadır. İklim koşulları, topoğrafik yapı, su ögesi, jeolojik yapı, bitki örtüsü ve genel konumdan oluşan doğal çevre verilerinin farklılığı, kentleri birbirinden ayırarak, özgünlük kazanmasında etkili olur (Norberg-Schulz, 1980; Liggett ve Perry, 1995; Ocakçı ve Southworth, 1995; Önem ve Kılınçslan, 2005). Kentlerin fiziksel formunun oluşmasında büyük rol oynayan topoğrafik özellikler, yapıların en uygun nerelerde gruplanabileceğini, yapılaşma biçimini, yapı tipini ve konumlandırmasını belirleyen en önemli faktördür. Kentin ova, tepe ya da yamaç yerleşimi olması, içerisinden nehir ya da derelerin geçmesi, deniz kıyısında bulunması vb özellikleri kentin kimliğinin özgünlüğünde ve kalıcı olmasında büyük rol oynamaktadır (Ocakçı, 1995).

Yağış, ısı, nem ve rüzgâr gibi bir yerin iklimini oluşturan ve fiziki çevrenin oluşmasında büyük rol oynayan atmosferik özellikler de birbirinden farklı olan kentlerin fiziki yapısının birbirinden farklı olmasında dolayısıyla her kentin farklı yapıda algılanmasında etkili olmaktadır. Çok sıcak kentler ile çok soğuk ve yağış alan kentlerin bitki örtüsü gibi mimari tasarım, malzeme seçimi, yapı rengi ve yapıların formu ve konumlanışı da farklılık göstermektedir. Benzer şekilde jeolojik yapı da kentin görünümünün farklılaşmasında, özgün kent kimliğinin oluşmasında önem taşıyan doğal çevre özelliklerindendir. Bir kentin kimliğini oluşturan doğal özelliklerle birlikte tarihsel gelişim süreci içerisinde yaşamış olan medeniyetler, savaşlar, zaferler, doğal afetler, jeopolitik konumu, ulaşım ilişkileri gibi unsurlar da etkili olmaktadır (Ocakçı, 1995) (Şekil 3. 1).

Manastır Vadisi - Güzelyurt-Aksaray (Kişisel arşiv)

Porsuk Çayı (Eskişehir) (URL 1)

Pamukkale (Denizli) (URL 2)

Şekil 3. 1. Doğal çevre özelliklerinin kent kimliğine etkileri

Bireylerin ve toplumun sahip olduğu kültürel değerler, gelenekler, inanç sistemi, konut dokusu, yaşanmışlıklar, sosyal birikimler-toplumsal tecrübeler, yaşam biçimi, sosyal yapı karakteristikleri fiziki mekanın biçimlenmesinde doğal çevre özellikleri ile birlikte kentin kültürel kimliğini oluşmasında büyük rol oynamaktadır. Kolektif bellek ile gelecek nesillere aktarılabilecek bir miras olarak düşünülmesi gereken kültürel kimliğin korunması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir (Bilsel vd., 2002) (Şekil 3. 2).

Balıklıgöl – Şanlıurfa (Kişisel arşiv)

Güzelyurt – Aksaray (Kişisel arşiv)

Odunpazarı – Eskişehir (URL 3)

III. Ahmet Çeşmesi – Sultanahmet
Çeşmesi – İstanbul (URL 4)

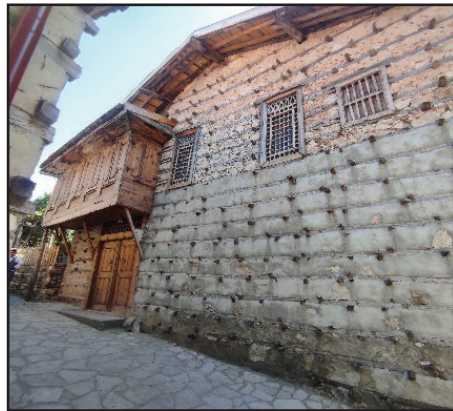
Şekil 3. 2. Sosyo-kültürel çevreden kaynaklanan kimlik bileşenleri

Yapılaşmış çevreden kaynaklanan kimlik elemanları ise bireylerin gereksinimlerinden kaynaklanan eylem alanları ve bu alanların karşılıklı ilişkileriyle biçimlenen, kentsel peyzajı oluşturan insan eliyle yapılmış unsurlardan oluşmaktadır. Kent dokusunu oluşturan yapıların form, strüktür, oran, kullanılan malzeme gibi özelliklerinden kaynaklanan görüntüsü ve tarihi gelişim süreci içerisinde kazandığı anlam, kent kimliğinin oluşmasında önem taşıyan unsurlardandır (Suher vd. 1996; Ocakçı, 1995; Oğurlu 2014) (Şekil 3. 3).

Mekânın kültür ile etkileşimi ve bu etkileşimin fiziki mekana yansıması, mekânın yer'e dönüşüp dönüşmediği ve kimliği, mekânın algılanmasında büyük önem taşımaktadır. Bu durum mekân, yer, kültür, zaman ve kimlik kavramları arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermektedir (Derman ve Ter, 2017).

Harran evleri – Şanlıurfa

Düğme evler - İbradı

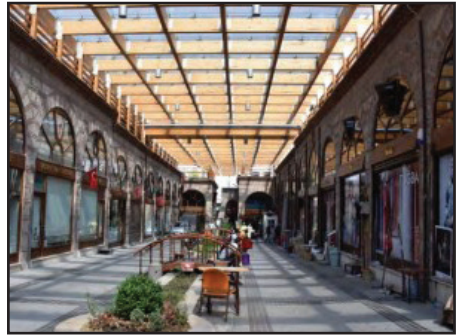
Konya Bedesteni (Kişisel arşiv)

Sille – Konya

Tarihi Edirne Çarşısı

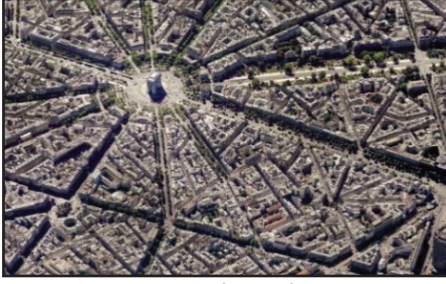

Tarihi Bursa Çarşısı

Şekil 3. 3. Yapılaşmış çevreden kaynaklanan kentsel kimlik bileşenleri (Kişisel arşiv)

Yapı ve anlam ile birlikte değerlendirildiğinde kimlik, kent imgesini oluşturmaktadır. Kentsel mekânın okunabilirliğinde ve oryantasyonun sağlanmasında kentin imgelenebilirliğinin büyük önem taşıdığını belirten Lynch, kent imgesini oluşturan imaj öğelerini; *izler-yollar*, *sınırlar-kenarlar*, *bölgeler*, *düğüm noktaları-odaklar* ve *landmark- özgün belirleyiciler* olarak tanımlamıştır (Lynch, 1960).

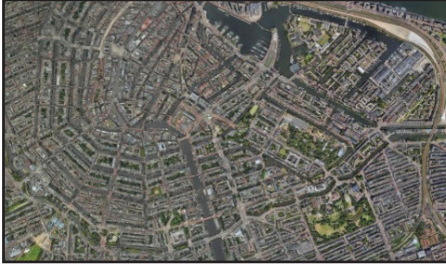
İzler-yollar, kent imgelenebilirliğinde en baskın elemandır. Caddeler, sokaklar, nehirler veya yürüyüş yolları vb hareket kanalları sürekliliği ve düzeni sağlar. Oryantasyon için büyük önem taşıyan izlerin imgelenebilirliğini, cephe özellikleri ve kenarların duyarlılığı kuvvetlendirmektedir. Kimliği yansıtamayan veya diğerlerinden ayırt edilemeyen izler, bütüncül imgeyi açık bir şekilde yaratamazlar. Bu yüzden izler, fiziksel içeriklerini, aktivitelerini ve kimliklerini kullanıcılarına yansıtabilmelidir. Özel kullanımlara yakınlık, karakteristik mekânsal kaliteler, cephe özellikleri, görsel etki gibi bazı fiziksel bileşenler izleri tanımlamaktadır (Lynch, 1960; Carmona ve ark., 2010) (Şekil 3. 4).

Paris (URL 5)

Pisa - İtalya (Kişisel arşiv)

Amsterdam (URL 6)

Venedik – İtalya (Kişisel arşiv)

Şekil 3. 3. Kent imgesini oluşturan izler

Sınırlar-kenarlar, kent silüetini ya da bölgeler arası geçişi netleştiren çizgisel ve sürekliliği olan öğelerdir. Genellikle kente ait fiziksel mekânları dağ, deniz ve göl gibi doğal sınırlayıcılarla çerçeveleyen bileşenlerdir (Lynch, 1960). Kenarların izlerden farklı olarak ayırıcı etkileri en büyük karakteristik özelliğidir. Kenarlar, cephelerin veya ağaçların oluşturduğu hat veya izler olabilir. Kenarlar genellikle devamlı bir çizgi oluşturmakta, sürekli/kesik veya forma paralel bir sınırı simgelemektedir (Lang, 1987). Lynch (1960)'e göre devamlılık, izler ve kenarların ana niteliğidir. Gestalt teorisinde de kenarlar, bir yeri diğer yerden ayıran çizgisel ve devamlı öğelerdir (Şekil 3. 5).

Sidney - Avustralya (URL 7)

Kalshure - Almanya (Kişisel arşiv)

Şekil 3. 5. İzleri kimliklendiren kenarlar

Bölgeler, kentin ortak fiziksel özellikler gösteren sanayi, konut, eğitim, ticaret vb. alanlardır. Bölgeler, gözlemcilerin fiziksel sınırlarını zihinlerinde şekillendirdikleri, içinde bulunduklarında hissettikleri geniş kent bölümleri ve alanlarıdır. Bölgeler, özgün belirleyicilerle iyi tanımlanan, okunabilir bir dokuya sahip olmalıdır. Diğer bir ifadeyle izler, kenarlar, düğüm noktaları arasında okunabilir olmalıdır. Biçim ve formlar, özel cepheler veya özgün belirleyiciler verdikleri ipuçlarıyla bölgenin daha kuvvetli bir imgeye sahip olmasını sağlamaktadır. Bölgelerin güçlü bir imge oluşturması için sınırlarının iyi tanımlanmış olması gerekmektedir (Şekil 3. 6) (Lynch, 1960).

Düğüm noktaları-odaklar, izler ile birlikte kentsel mekânın okunabilirliğini sağlayan meydanlar, kavşaklar gibi yoğun olarak kullanılan alanlardır. Kentlerde izlerin veya kavşakların kesiştiği stratejik yerler olarak tanımlanan düğüm noktaları (Lynch, 1960), genellikle özgün belirleyicilerle düzenlenen ve mekânları diğerlerinden farklı kılan ayırıcı davranış bölgeleridir (Lang, 1987). Fiziksel özellikleri ile birlikte işlevsellikleriyle de önem taşıyan baskın düğüm noktalarına en güzel örnek kent meydanlarıdır.

Tarihi – ticari merkez – Konya Bedesteni (Kişisel arşiv)

Kentsel açık ve yeşil alan karakteri ile Alaeddin Tepesi – Konya (URL 8)

Şekil 3. 6. Kent kimliğinin algılanmasında bölgelerin okunabilirliği

Ayrımsanabilir özellikleri olan meydanlar -ve bu özellikteki caddeler- kentsel kimliğin anlaşılmasında son derece önemlidir. Biraradalığın sembolik ifadesi olan düğüm noktaları - odaklar, farklı sosyal, ekonomik ve kültürel yapıya sahip insanların bir araya gelmesini sağlayarak sosyal etkileşim ve sosyalleşme imkanı (insanlar arası iletişimi artırma, yeni insanlarla tanışma, kaynaşma, yeni arkadaşlıklar kurma olanağı) sunarak sosyal bağları güçlendirmede etkin rol oynar (Şekil 3. 7) (Lynch, 1960).

Madrid (URL 9)

Navona Meydanı –
Roma (Kişisel arşiv)

Old town– Prag (URL 10)

Pazar Meydanı (Rynek) –
Wrocław (Kişisel arşiv)

Şekil 3. 7. Kent kimliğinin en baskın bileşenlerinden olan düğümler – odak noktaları

Özgün belirleyiciler-Landmarklar ise benzersizlikleri ile yer’i kimliklendiren ayırıcı bileşenlerdir. Özgün belirleyiciler kentsel mekânı vurgulayan, özellikle oryantasyonu sağlayan, gözlemcide ‘yer’ ile ilgili ilk izlenimi oluşturan, obje ya da mekânlardır (Şekil 3. 8) (Lynch, 1960).

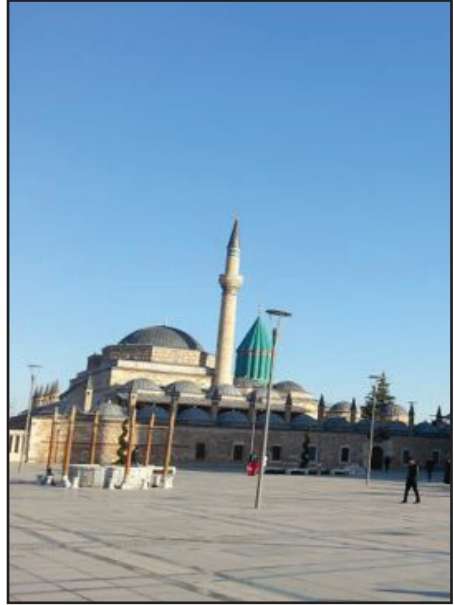
Lynch (1960), bazı görünüşlerin tek olduğunu ve belleğimizde yer ettiğini belirterek; özgün belirleyicilerin fiziksel karakterinin “tek olma (singularity)” olduğunu savunmuştur. İzlerin mekânla buluşma noktalarında özgün belirleyicilerin ‘yer’ ile ilgili ilk izlenim yaratmada, ipucu vermedeki önemi büyüktür (Cullen, 1961).

Anıtkabir – Ankara (Kişisel arşiv)

Saat Kulesi –
İzmir konak Meydanı (URL 11)

Galata Kulesi – İstanbul (URL 12);

Mevlana Türbesi – Konya (Kişisel arşiv)

Şekil 3. 8. Kent imgesini oluşturan özgün belirleyiciler

3. YER'İN KİMLİĞİ

Kültürü oluşturan yaşam biçiminin mekâna yansımaları, onun yaşanan bir “yer”e dönüşmesine katkıda bulunurken, bu süreçteki en önemli özellik mekânın zaman boyutu içerisinde tarihi olmaktan çıkıp tarihsel olmasıyla ilişkilidir (Aydın, 2004).

Her ne kadar mekân ve yer kavramları birbirinin yerine kullanılsa da farklı anlamlar taşıyan kavramlardır. Avrupa kökenli felsefi akımların üzerinde yoğunlaştığı “yer” kavramını anlamak için kentsel mekânın tarihsel, kültürel ve sosyal değerlerinin anlaşılması gerekmektedir. Bireylerin bu tarihi, kültürel ve

sosyal değerleri algılamaları ise diğer tasarım ilkeleri kadar önem taşımaktadır (Trancik, 1986).

İnsanoğlunun var olduğu günden beri çevresi ile ilişki kurarak, “varlığın özünü gösteren” yer’ler yaratma eğiliminde olduğunu belirten Norberg – Schulz (1980), mekânın ise varoluşsal mekânın somutlaştırılmış görüntüsü olduğunu vurgulamaktadır. Heidegger ise mekânsal olanı “yer” kavramı üzerinden yorumlarken, mekâna ilişkin aidiyet duygusunun ve bireyin bilinciyle olan ilişkisinin değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Heidegger, 2004). Toplumun kültürel birikimi, yaşanmışlıkları ve anıları ile biçimlenen ‘yer’, tanımlı, anlamlı, kimlik ve kişilik kazanmış özgün bir kentsel mekândır. Dolayısıyla yer’i anlamak, yer’e özgü olan anı birikimlerinin ve yer’in özgün kimlik değerlerinin algılanması ile gerçekleşecektir (Şekil 3. 9) (Bilsel, 2002).

Şekil 3. 9. Selimiye Camii (Edirne), Kız Kulesi (İstanbul), Ayasofya (İstanbul) ve Tarihi Kapalı Çarşı (İstanbul) (Kişisel arşiv)

Bir yerleşimin var oluşunun özünü ve kültürel değerlerini barındıran ve özgün kimliği yansıtan tarihi mekânlar, bireysel ya da toplumsal olarak kültürel veya tarihsel deneyimlerin etkisi ile bağlılık hissedilen “yer hissini” oluşturan mekânlardır. Geçmişe ilişkin referanslarla, süreklilik ve yer hislerinin ortaya

çıkmasında etkili olan kültürel miras niteliği taşıyan tarihi mekanlar, yer kimliğinin oluşmasına, güçlendirilmesine ve tanıtımına önemli düzeyde katkıda bulunan geçmişin, günümüze ve geleceğe bağlanmasında aracı olan özgün alanlardır (Lynch, 1972). Bu bağlamda özgün karakterini koruyarak, zaman içerisinde yaşam biçiminin ortaya koyduğu kültürel özelliklerinin sürekliliğini devam ettiren tarihi mekanlar, sadece kültürel mirasları ile değil aynı zamanda mekânın taşıdığı anlam ve karakter ile oluşan kimlikleri ile de özel yer'lerdir (Derman ve Ter, 2017).

'Yer kimliği', bir yerin diğer yerlerden ayrışmasını sağlayan özgün ve farklı özellikleri anlamına gelmektedir (Lynch, 1960). Bir yerin okunabilirliğinin artarak kolay tanınması, kullanılarak benimsenmesi ve yer hissi, yerin kimlik kazandığını göstermektedir. Bu bağlamda fiziksel çevre, etkinlikler ve anlam, yer kimliğinin oluşmasında önem taşıyan göstergelerdir (Relph, 1976; Carmona vd. 2010).

Yer kimliği, zaman içerisinde toplumsal ve kültürel değerlerin mekâna yansımaları ile oluşmaktadır. Dolayısıyla yer kimliğinin oluşmasında toplumsal ve kültürel süreçler etkilidir. Mekânın gerisindeki öykünün okunabilmesi, anı yüklü mekânın, fiziksel ve kavramsal açıdan tanımlı, anlamlı bir ismi de olan özgün bir yere dönüşmüş olması, kimlikli bir yapıda olduğunu göstermektedir (Bilsel, 2002). Yere dönüşmüş mekânlar, bireylerin o mekâna bağlılığın artmasında, aidiyet duygusunun oluşmasında da önemli rol oynamaktadır.

Zaman içerisinde oluşan yer kimliği, tarihsel süreklilik gösteren bir yapıya sahip, yaşanan gelişmeler sonucunda şekillenen ve değişen dinamik bir olgudur. Relph (1976), yer kimliğinde kamusal kimlik ve kitlesel kimlik olmak üzere iki tür ortak kimlik tanımlamıştır. Yerin kamusal kimliğini, toplumu oluşturan farklı grupların kabul ettiği, yerin ortak ve ayrıştırılabilir fiziksel karakterleri ile oluşan ve gelişme gösteren bir kavram olarak ifade eden Relph, yerin kitlesel kimliğini ise daha önceden bir kişi veya grup tarafından üretilmiş fikir, inanç ve duyguların toplumun geneline benimsettirilmesiyle oluştuğunu belirtmektedir (Relph, 1976). Dolayısıyla yer kimliğinin karakteristiği, kamusal imgeler ile ağırlıklı olarak algılanan kamusal kimliği ve zaman içerisinde toplumun temelini oluşturan dinamikler ile oluşan kitlesel kimliği yansıtmaktadır.

4. SONUÇ

Kentlerimizde son yıllarda kent kimliği ve yer'in kimliği göz ardı edilerek kentsel mekânda gerçekleştirilen değişim/dönüşüm uygulamaları, anlam ve aidiyet duygusunun oluşturulmasına olanak tanımayan birbirinin aynı mekânların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Oysaki, bir toplumun kültürel değerlerinin fiziki mekâna yansıdığı, yer-anı-kimlik birlikteliğinin oluşturduğu tarihi mekanlar, kültürel miras karakteristikleri ile korunarak, yer kimliğinin sürdürülebilirliğinin sağlanması gereken alanlardır. Tarihsel süreçte oluşan kültürel değerlerin mekâna yansımaları ile oluşan yer'in kimliği, o toplumun yaşantısını ve kültürünü içeren, kentin hafızasını canlı tutan, bireyin toplum ile ilişkilerini destekleyen bir yapıya sahiptir.

Tarihi ve kültürel süreklilik içerisinde kimlik ve kişilik kazanmış, özgün değer taşıyan yer'in sürdürülebilirliği ve özgün kimlik değerlerinin varlığını devam ettirmesi, kültürel miras niteliğindeki tarihi mekânların korunması ile gerçekleştirilebilir. Bu nedenle kent planlama ve kentsel tasarım çalışmalarında, kenti var eden ve kimlik kazanmasında etkili olan tarihi ve kültürel değerlerin sürekliliğinin sağlanmasına, aidiyet duygusunun geliştirilmesine yönelik bütüncül kararlar üretilmelidir. Geçmişle bağların kurularak yer duygusunun artırılacağı, toplumsal belleğin güçlendirileceği, kimlikli ve kişilikli, "yer ruhu"nu taşıyan mekânların oluşturulması gerekliliği her ölçekte dikkate alınmalı ve bu doğrultuda uygulamaların yapılması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aydın, S., 2004. "Epistemolojik Açıdan Mekan Yorumu", Mimarlık ve Felsefe. (Ed. A. Şehtürer, S. Ünal, A. Atasoy). Yem Yayınları İstanbul, 40-48.
- Bilsel, S. G., Yaşlıca, E., Büyükmihç, G., Erkman, S. ve Hisarlıgil, H., 2000. *Kültürel Süreklilik Sağlamada Yaratıcı Kentsel Tasarımın İşlevi*, 1. Kentsel Tasarım Haftası, MSÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 29-30-31 Mayıs – 1-2 Haziran, İstanbul.
- Bilsel, S.G., 2002. "Kent Kültürü, Kültürel Süreklilik, Kimlik Sorunsalı, Yaşanılabilir Kentsel Mekan Üzerine", Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri, Mimarlar Odası Adana Şubesi, Adana, 109.
- Carmona, M., T. Heath, T. Oc & Tiesdell, S., 2010. "Public places – Urban spaces", 2nd ed., Oxford: Architectural Press.
- Cullen, G., 1961. *Townscape*. London: Architectural Press.
- Derman, S. ve Ter, Ü., 2017. "Zaman, Kültür ve Mekan: Tarihi Çevreler Üzerinde Bir Değerlendirme", Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları, sf: 740-745, Çizgi Kitabevi, ISBN:978-605-196-091-3.
- Eruzun, C., 1987. "Kentsel Sitlerin Korunmasında Yerel Yönetimlerin Önemi". Türkiye 11. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, Trakya Üniversitesi, sf: 47-50, Edirne.
- Heidegger, M., 2004. "Varlık ve Zaman" (A. Yardımlı, Çev.), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Lang, J., 1987. "Creating Architectural Theory: The role of behavioral sciences in environmental design", Van Nostrand Reinhold, New York.
- Lefebvre, H., 1996. *Writing on Cities*. Cambridge, Oxford: Blackwell Publishers.

- Liggett, H. and Perry, David C., 1995. *Spatial Practices Critical Exploration in Social/Spatial Theory*, SAGE Publications.
- Lynch, K., 1960. *"The Image Of The City"*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Lynch, K., 1972. *"What time is this place?"*, The MIT Press Cambridge.
- Norberg-Schulz, C., 1980. *"Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture"*. Rizzoli, New York.
- Ocakçı, M., 1995. *"Şehir Kimliği ve Çevre İlişkileri"*, Kent ve Çevre Planlamaya Ekolojik Yaklaşım, 17. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu, İstanbul, 163-170.
- Ocakçı, M. ve Southworth, M., 1995. *Elements of Urban Identity: The Case of the Beykoz District of İstanbul*, IURD, Working Paper 650, University of California, Institute of Urban&Regional Development, Berkeley.
- Oktay, D., 2002. The Quest for Urban Identity in the Changing Context of the City Northern Cyprus, *Cities*, Vol. 19, No. 4, pp. 261-271.
- Oğurlu, İ., 2014. Çevre - Kent İmajı - Kent Kimliği - Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 13(26): 275-293.
- Önem, B.A. ve Kılıçarslan, İ., 2005. Haliç Bölgesinde Çevresel Algılama ve Kentsel Kimlik, İstanbul: *İ.T.Ü. Dergisi* Cilt:4 Sayı 1-115-125.
- Padua, M.G., 2007. Designing an Identity: The Synthesis of a Posttraditional Landscape Vocabulary in Hong Kong. *Landsc. Res.* 32: 225-240.
- Punter, J., 1991. Participation in the Design of Urban Space. *Landscape Design* 200, 24-27.
- Raja, R., 2003. Urban Development and Built Identities: The case of Aphrodisias in Caria in the Late Republican Period. In book 'Romanization'? Ed: Merryweather, Andrew D. and Prag, Jonathan R. W., 86-98.
- Relf, E., 1976. *"Place and placelessness"*, London: Pion.
- Suher, H., Ocakçı M. ve Karabay H., 1996. *"İstanbul Metropolitan Kent Planlama Sürecinde Kent Kimliği ve Kent İmgesi. Metropolün Geleceğine Yönelik Öneriler"*, Habitata Doğru İstanbul 2020 Sempozyumu, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 17-19 Nisan 1996, İstanbul.
- Tekeli, İ., 1991. *"Kent Planlaması Konuşmaları"*, TMMOB Mimarlar Odası, 81-82.
- Trancik, R., 1986. *"Finding Lost Space"*, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Ulusoy, Z., 1995. *"Kentsel Korumanın Fiziksel ve Toplumsal Boyutları. Kentsel Korumada Uygulama Sorunları, Yöntemler, Teknikler ve Araçlar"*, 2. Kentsel Koruma Yenileme ve Uygulamalar Kolokiyumu, 15 Nisan 1994, MSÜ Matbaası, İstanbul.
- Zeren, N., 1981. *Kentsel Alanlarda Alınan Koruma Kararlarının Uygulanabilirliği*. İTÜ Mimarlık Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul.

URL Kaynaklar

- URL 1-<https://www.kent34haber.com/foto-galeri/eskisehir-den-kareler/73/resim/4>
- URL 2- <http://www.denizli.gov.tr/pamukkale>
- URL 3- <https://www.hakimiyet.com/eskimeyen-sehir-eskisehir/74313/>
- URL 4- <https://www.istanbulium.net/2014/01/simg-e-serler-iii-ahmet-cesmesi.html>
- URL 5- <https://x.com/KAEnstitu/status/1036939662840012800/photo/3>
- URL 6- <https://earth.google.com/web/search/amsterdam>
- URL 7- www.worldcityphotos.com
- URL 8- <https://www.konyaaktuel.com/2016/04/alaaddin-tepesi-nasil-kim.html>
- URL 9- www.worldcityphotos.com
- URL 10- https://prague.org/tr/old-town-square/#google_vignette
- URL 11- <https://yoldaolmak.com/konak-meydani/izmir-saat-kulesi.html>
- URL 12- www.istanbul.com

4

KÜLTÜREL PEYZAJLAR VE ŞANLIURFA KENTİ

Doç. Dr. Hülya ÖZTÜRK TEL

Harran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Mimarlık Bölümü

1. GİRİŞ

İnsan ve tabiatın birlikteliği ile ilk çağlardan günümüze ulaşana ve sonraki nesillere aktarılan ortak eserler “kültürel peyzaj” olarak tanımlanmaktadır. Geçmişten günümüze insanoğlunun birtakım faaliyetleri neticesinde doğal peyzajın tümü veya bir bölümünün etkilenmesi, değişmesi ile kendine özgü bir karaktere sahip peyzajlar kültürel peyzajlar olarak nitelendirilebilir(Platchter ve Rössler, 1995). Kültürel peyzaj, doğa ile insan birlikteliğinden oluşan her türlü beşeri ve kültürel boyutu olan doğal ve kültürel çevrenin oluşturduğu toplum ve yerleşimin zaman içinde geçirdiği gelişim ve değişimi açıklayan kültürel unsurların insan tarafından mekâna yansıtılması olarak belirtilmektedir (Tuna ve Erdoğan, 2013)

UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi’ne göre kültürel peyzaj; doğa ve insanın ortak birlikteliği ile gelişen, iklim, çevre koşulları ve kültürel öğelere göre değişen, canlılığını koruyan sistemlerdir. Yerel mimari dokular, ritüeller, gelenekler, somut ve somut olmayan öğeler kültürel peyzaj kimliğinin alt açılımlarını oluşturmaktadır (Taylor ve Lennon, 2011).

Kültürel peyzajın, bir miras özelliği taşıyıp, farkındalık oluşturulması, korunması, geliştirilmesi, geleceğe aktarılması ve kamuoyunda bilinç oluşturulması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için, kültürel iş birliği ve ortak çalışmaların yapılması, tanıtılması ve insanlığın deneyimine sunulması gerekmektedir(Halaç ve Şahin, 2022).

Şanlıurfa kenti, yerleşime uygun topoğrafyası, iklimi, arkeolojik değerleri ve 12.000 yıllık tarihi geçmişi ile çoğu uygarlığa ev sahipliği yapmış önemli bir yerleşim olarak zengin kültürel peyzaj değerlerine sahiptir. Tarihi kent kimliğine sahip olan Şanlıurfa'nın kültürel peyzaj değerlerinin ortaya çıkarılması ve kentte yapılabilecek kentsel tasarım çalışmalarında altlık olarak kullanılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda Şanlıurfa kenti kültürel peyzaj öğeleri araştırılmıştır. Şanlıurfa kenti doğal ve kültürel varlıkları, somut ve somut olmayan kültürel miras değerleri ile çoğu kültürel peyzaj ölçütünü taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Şanlıurfa kentinin taşıdığı kültürel peyzaj değerleri, taşınmaz kültür varlıkları, özel jeolojik oluşumlar, özel bitki türleri içermesi, kaybolmaya yüz tutan değerler kapsamında irdelenmiştir. Çalışma alanını Şanlıurfa geleneksel kent merkezi oluşturmakta olup, Şanlıurfa kent merkezi çevresinde de kültürel peyzaj değerlerinin taşıyan alanlar vardır. Bu alanlardan Göbekli Tepe; 2018 yılında UNESCO Dünya Mirası Kesin Listesine girmiş olup, Harran ve Şanlıurfa kent merkezi, 2000 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde yer almıştır. Şanlıurfa kenti, doğal ve kültürel özellikleri, geleneksel kent dokusu, tarihi konutları ve kaybolmaya yüz tutan değerleri ile önemini ve değerini halen korumaktadır.

2. KÜLTÜREL PEYZAJ KAVRAMI VE KRİTERLERİ

Kültürel peyzaj, sosyal, ekonomik, kültürel güçlerin etkisi ve doğa/insan birlikteliği ile zaman içerisinde ürünler veren, bu ürünlerin uyum içerisinde olduğu, tarihi, estetik, özgün arazi kullanım biçimi ve antropolojik değere sahip, geleneksel yaşam biçiminin devam etmesi gibi niteliklere sahiptir ve sürekli değişime uğramaktadır. Doğal çevrenin fiziksel kısıtlamalarına paralel olarak gelişir (Baştemur, 2013 ve Antrop, 2005).

Kültürel peyzaj kavramı, tarihi ve arkeolojik alanlar, sit alanları, anıtlar, ören yerleri gibi kültürel miras alanlarını da içinde barındırmaktadır. Kültürel peyzaj ve kültürel miras sadece somut eserleri kapsamayıp aynı zamanda somut olmayan kültürel peyzaj kapsar. UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi'ne göre somut olmayan (soyut) kültürel miras: "toplumların kültürel miraslarına göre şekillenen uygulamalar, temsiller, anlatımlar, yetenekler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ile kültürel mekânlar" olarak tanımlanmaktadır (Baylan, 2019).

UNESCO'nun Dünya Mirası Sözleşmesinde yer alan kültürel peyzaj kriterleri genel olarak; taşınmaz kültür varlıklarının (arkeolojik yapı, geleneksel kent dokusundaki mimari yapı) bulunması, özel jeolojik oluşumlar, biyolojik çeşitlilik, özel bitki türleri içermesi (anıt ağaç), kaybolmaya yüz tutan değerlerdir.

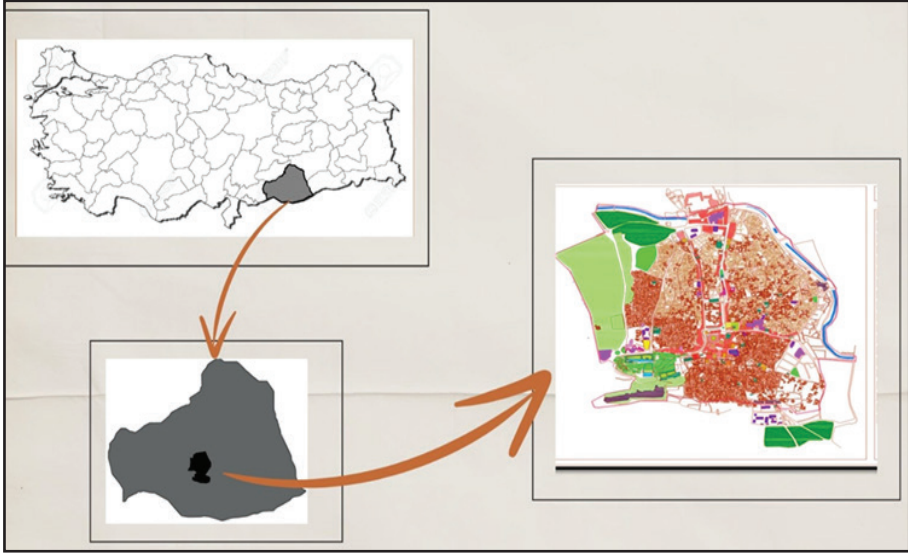
3. ŞANLIURFA KENTİ

Yukarı Mezopotamya'da, Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Şanlıurfa'nın tarihi, 12.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Kent merkezine 15 km. uzaklıktaki Göbekli Tepe'de yapılan kazıların Neolitik döneme kadar uzanması tarihi geçmişini kanıtlamaktadır. Kent merkezindeki kalıntılar incelendiğinde, Balıklı Göl su kaynağının merkezde bulunduğu iki tepeli kent olan Edessa yerleşimi bulunmaktaydı. Yazılı tarih döneminde; Frigya, Lidya, Helenistik, İran, Roma-Bizans, Türk dönemlerini yaşamıştır.

Şanlıurfa Assur, Med, Pers, Makedonya, Seleukos ile Osroene krallıkları sonrasında Roma, Bizans, Emevi, Abbasi ve Akkoyunlu hakimiyetinde kalmış, Hristiyanlık tarihi açısından da önemli bir yerleşme olmuştur. Osmanlı topraklarına 1517 yılında katılan Şanlıurfa 406 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır (Ekinci ve Paydaş, 2008).

1876'da Halep Vilayeti'ne bağlanmış, 1916'da bağımsız bir sancak olmuştur. Şanlıurfa, I.Dünya Savaşı sonrası, İngiliz ve Fransız işgallerine uğramış, halkın direnişi sonucunda 11 Nisan 1920 tarihinde işgallerden kurtulmuştur. Urfa, 20 Nisan 1924 tarihinde il, 12 Haziran 1984 tarihinde ise TBMM tarafından Şanlı ismi eklenerek Şanlıurfa olmuştur (Kürkçüoğlu, 1990).

Şanlıurfa kenti, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Orta Fırat Bölümünde, Suriye ile sınırı olan güneydoğusunda Harran ve Ceylanpınar, güneybatısında Birecik ve Suruç, kuzeybatısında Bozova ve Halfeti, güneyinde Akçakale, doğusunda Viranşehir, kuzeyinde Hilvan ve kuzeydoğusunda Siverek ilçelerinin bulunduğu önemli tarihi kentlerden biridir (Şahinalp, 2005) (Şekil 4. 1).

Şekil 4. 1. Şanlıurfa Kenti'nin konumu ve Şanlıurfa kentsel sit alanı sınırları

Çok tanrılı dinlerin ve pek çok peygamberin yaşadığı yer olan Şanlıurfa kenti ve yakın çevresi, uygun topoğrafyası, zengin su varlığı, verimli toprakları ve uygun iklim koşulları ile Neolitik dönemden günümüze kadar pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış bu coğrafyada, Anadolu'nun kültürel peyzajları ve tarihi kentleri arasında önemli bir yere sahiptir. 'Bereketli Hilal' bölgesinde bulunan bir çok medeniyete ev sahipliği yapan Şanlıurfa'da geleneksel kent merkezinde çok sayıda taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır.

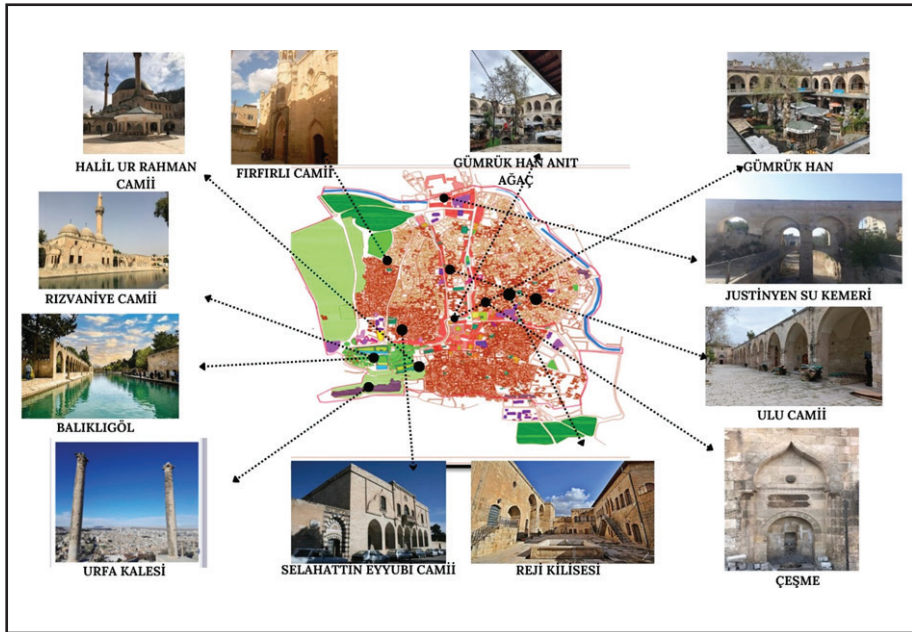
3.1. Şanlıurfa Kentinin Taşıdığı Kültürel Peyzaj Kriterleri

Şanlıurfa kentinin sahip olduğu kültürel peyzaj kriterleri;

- Taşınmaz kültür varlıkları (arkeolojik yapı, geleneksel kent dokusundaki mimari yapı),
- Özel jeolojik oluşumlar (Kireç taşı oluşumu),
- Özel bitki türleri içermesi (anıt ağaç),
- Kaybolmaya yüz tutan değerler (taş süsleme geleneği, kuşçuluk ve gastronomi kültürü) olarak değerlendirilmiştir.

Kentte bulunan kültürel peyzaj değerleri, taşınmaz kültür varlıklarından arkeolojik yapılar ve Şanlıurfa kent merkezindeki mimari yapılar; geleneksel Urfa evleri ve sokakları, dini yapılar, askeri yapılar (Urfa kalesi ve surlar), ticari ya-

pılar (han, dükkan, arasta), su yapıları (köprü, kanal, çeşme, hamam, su keme-ri), Balıklıgöl Kent Platosu ve Kızılköyün Nekropol Alanı'nı üzerinde durulmuş- tur. Özel jeolojik oluşumlar, özel bitki türleri içermesi, kaybolmaya yüz tutan değerler başlığında değerlendirilen gelenekler, gözlem yöntemi ve literatür taramasıyla değerlendirmeye alınmıştır. Kültürel peyzaj değerleri olan yapı- lara ilişkin bilgiler verilerek alt başlıklar oluşturulmuştur ve geleneksel kent dokusundaki kültürel peyzaj değeri olan bazı yapıların konumları gösterilmiş- tir (Şekil 4. 2).

Şekil 4. 2.Şanlıurfa geleneksel kent dokusundaki kültürel peyzaj değeri olan önemli yapılar

Şanlıurfa geleneksel kent dokusunda bulunan kültürel peyzaj değeri olan yapılar inşa yılları ile Tablo 1’de detaylı bir biçimde verilmiştir.

Tablo 1: Şanlıurfa geleneksel kent dokusunda bulunan kültürel peyzaj değeri olan yapılar (Tel ve Sarıışık, 2020).

Yapı	İnşa Yılı	Yapı	İnşa Yılı
Mevlidi Halil Cami	313 - 4. Yy.	Mencek Hanı,	16. Yy.
Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi (Reji Kilisesi, Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi),	1861 - 19. Yy.	Barutçu Hanı (Yahudi Hanı),	17. Yy.
Surp Astvadzadzin Katedrali (Azize Meryem Ana Katedrali/Selahattin Eyyubi Cami),	457 - 5. Yy.	Millet Hanı	16. Yy.
Yusuf Paşa Cami,	1709 - 18. Yy.	Eski Arasa Hamamı,	17.Yy.
Ulu Cami (St. Stephan Kilisesi)	435 5. Yy.	Şanlıurfa Kalesi,	M.S. 812-814
Aziz Havariler Kilisesi (Fıfırlı Cami),		Urfa Şehir Surları,	
Kadioğlu Cami,	1694 - 17. Yy.	Şanlıurfa Bey Kapısı ve Mahmudoğlu Kulesi,	1122
Nimetullah Cami (Akcamı),	16. Yy.	Harran Kapısı (Urfa),	
Pazar Camii (Hoca Ahmet Cami),	12. Yy.		
Eski Ömeriye Cami,	19. Yy.	Karakoyun Su Kemer (Jünstinyen Su Kemer),	525
Arabi Cami	17. Yy.	Hızmalı Köprü,	525
Rızvaniye Cami,	1716 - 18. Yy.	Millet Köprüsü (Ali Saip Köprüsü),	525
Halil-ür Rahman Cami,	504 - 6. Yy.		
Abdülkadir Hakkâri Evi,	19. Yy.	Hasan Padişah Cami	15. Yy.
Hacı Hafızlar Evi (Devlet Güzel Sanatlar Galerisi),	19. Yy.	Narınca Cami	18. Yy.
Akçarlar Evi (Harran Üniversitesi Kültür Evi),	19. Yy.	Mevlevihane Camii	17. Yy.
Akyüzler Evi,	19. Yy.		
Gümrük Hanı,	1562(Kanuni)		

3.2 Taşınmaz Kültür Varlıkları

Şanlıurfa'daki taşınmaz kültür varlıkları, arkeolojik yapı, geleneksel kent dokusundaki mimari yapı olarak değerlendirilmiştir.

• Arkeolojik Yapı

Göbeklitepe, Soğmatar Antik kenti (M.S.2. yy), Şuayb şehri, Harran Ulu Camii, Karahantepe kentteki arkeolojik zenginliklerden bir kaçıdır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Şanlıurfa, tarih ve arkeoloji zenginliği sunmaktadır.

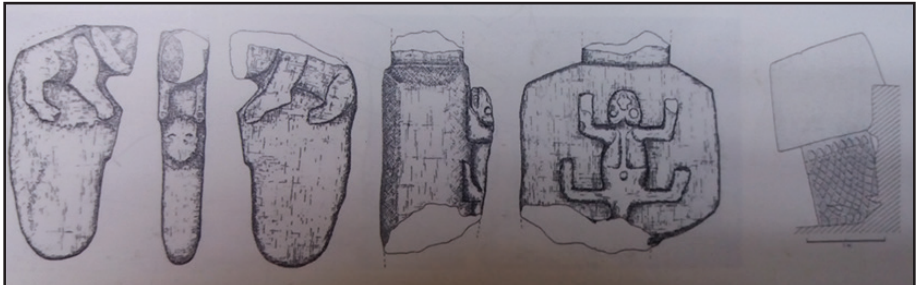
Şanlıurfa kent merkezine yaklaşık 22 km uzaklıkta bulunan Göbeklitepe, yüksekçe bir tepeden Harran ovasını görebilen, Urfa taşı ile yapılan boyları 3 ile 6 metre arasında ve 40 ile 60 ton arasında değişen T biçiminde dikili taşların üzerinin hayvan kabartmaları ve soyut simgelerin kullanıldığı kült yerleşmedir. Sütunların üzerinde tilki, yabani sığır, yılan, aslan, akrep, yaban eşeği, yaban ördeği ve yabani bitki kabartmaları yer almakta olup, zeminleri Terrazzo Tabanlı ve labirent şeklindedir (Kurt ve Göller, 2017) (Şekil 4. 3 ve Şekil 4. 4) .

Yerleşik hayata geçiş aşamasına yakın Neolitik dönemin yaşam biçimini ve inanç sistemini ortaya koyan, avcı gruplar tarafından inşa edilmiştir

Günümüzden 12.000 yıl öncesine tarihlenen Göbeklitepe’de yaklaşık 20 adet daire biçiminde alan bulunmaktadır. Göbeklitepe’nin en eski mekânsal ibadet mekanı olarak kullanıldığı öngörülmektedir.(Mancı, 2021).

Şekil 4. 3. Göbeklitepe (solda) ve Harran Ulu Camii (sağda)

Şekil 4. 4. Göbeklitepe’de taş işlenen figürler

Harran Ulu Cami; 744-750 yıllarında Harran Höyüğü'nün kuzeydoğusunda bulunan Ulu Cami, Emeviler döneminde yapılan Harran Ulu Camii medrese, hamam, hastane ile bir külliye biçiminde, revaklı, şadırvanlı, Anadolu'nun en eski ve en büyük camisidir. Urfa taşı ile yapılan süslemeli sütun başları dikkat çekicidir. Üzerinde akantus yaprakları arasında insan figürleri bulunmakta olup Şanlıurfa'da taş işleme geleneğinin 744 yıllarına dayanmakta olduğunu göstermektedir (Şanlıurfa Belediyesi, 2) (Şekil 4. 3).

Soğmatar Harabeleri; M. S. 2. Yüzyılda, Musa Peygamber'in, Soğmatar'da Şuayb Peygamber'le buluştuğu ve sihirli asayı aldığına inanılan önemli bir kült merkezidir. "kaya tepeler üzerine, ana kayaya oyulan kaya mezarları ve üzerinde silindirik, dikdörtgen veya kare planlı anıtsal mezar yapılar ve 20 adet kireç taşı ocağı bulunmaktadır (Albayrak, 2015).

Şuayb şehri; Harran ilçesine 37 km mesafedeki Şuayb Peygamber'in Şuayb Şehri'nde yaşadığına inanılmaktadır. Oldukça geniş alana sahip kentin etrafı surlarla çevrili olup, çok sayıdaki kaya mezarları üzerine kesme taşlardan yapılar inşa edilmiştir. Yıkılmış olan bu yapıların bazı duvar ve temel kalıntıları günümüze kadar gelmiştir(Kürkçüoğlu ve Erkol, 2013).

• Geleneksel Kent Dokusundaki Mimari Yapı

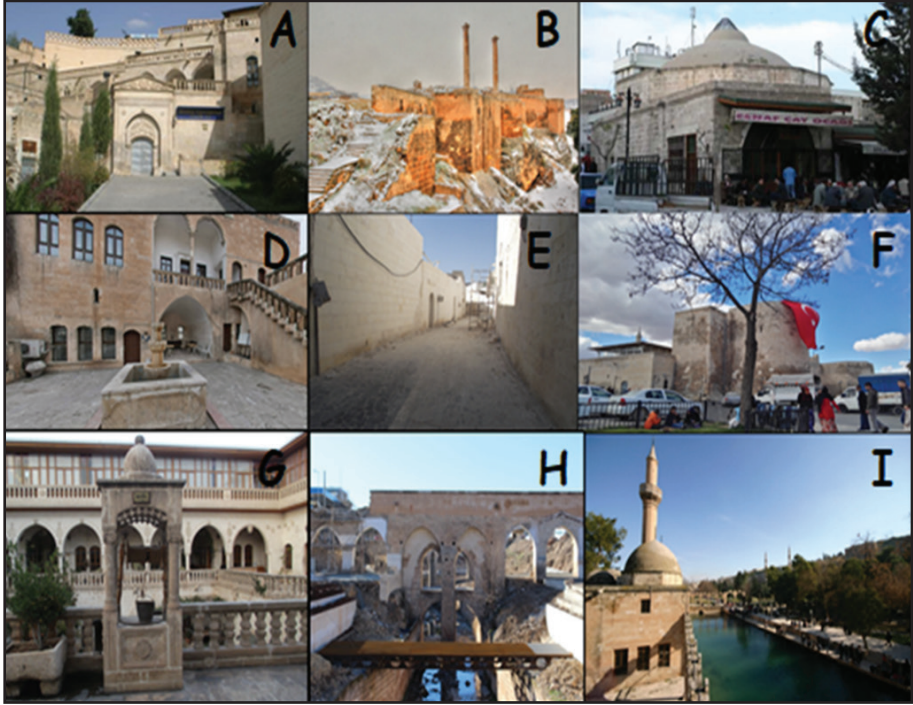
Şanlıurfa geleneksel kent dokusunu Urfa Kalesi, surlar ve Karakoyun Deresi ile çevrelenen alan oluşturmaktadır. Bu alanda cami, han, hamam, kilise, çeşme, kale, sur yapıları ve geleneksel konut gibi çok sayıda taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Urfa Kalesi'nin bulunduğu tepe ile Tıfındır Tepesi arasında kalan ve düz bir topoğrafyada gelişim gösteren geleneksel kent merkezi Balıklıgöl ve çevresi, tarihi hanlar ve geleneksel konutlardan oluşmaktadır. Osmanlı Dönemi' ne ait hanlar bölgesindeki ticari hayat gününüzde hala devam etmektedir. Geleneksel kent dokusunda, kentsel sit alanı olarak korumanın olmadığı 1980 yılı öncesinde alınmadan önce niteliksiz yapı ve yol açma çalışmaları sonucunda kent dokusu önemli ölçüde tahrip olmasına rağmen kimliğini koruyabilmiş çok sayıda geleneksel konut bulunmaktadır.

Şanlıurfa geleneksel kent dokusunda malzeme olarak Urfa taşı hakim olup, Urfa taşının motiflerle işlenerek kullanıldığı görülmektedir. Kent kimliğinin oluşmasında geleneksel mimari yapıların ve Urfa taşının önemli bir yeri vardır. Urfa taşı (kireçtaşı), Şanlıurfa'nın kültürel mirasının %90 'ında bulunur. Şan-

liurfa'nın geleneksel kent dokusunda camilerde, konutlarda, hanlarda, kale, sur, kapı ve köprü yapılarında kullanılmıştır.

Şanlıurfa'nın sahip olduğu kültürel peyzaj değeri olan geleneksel kent dokusundaki yapılar; geleneksel Urfa evleri ve sokakları, dini yapılar, askeri yapılar (Urfa kalesi ve surlar), Ticari yapılar (Han, dükkan, arasta), su yapıları (Köprü, kanal, çeşme, hamam, su kemeri), Balıklıgöl Kent Platosu ve Kızılkoyun Nekropol Alanı'dır (Şekil 4. 5).

Şekil 4. 5. Şanlıurfa geleneksel kent dokusunda kültürel peyzaj değeri olan yapılardan görünüm A. Akçarlar Evi, B. Urfa Kalesi, C. Arasa Hamamı, D. Sakıbın Köşkü, E. Geleneksel Urfa Sokakları, F. Mahmudoğlu Kulesi

• Geleneksel Urfa Evleri ve Sokakları

Geleneksel kent dokusunda bulunan binin üzerinde geleneksel konut, Anadolu konut mimarisinin özgün örneklerini oluşturmaktadır. Geleneksel konutlar, karmaşık ve bitişik düzende, dar sokaklar ile bir araya gelmektedirler. Zengin bir plan çeşitliliğine sahip olan geleneksel konutlarda avlu, eyvan, zerbembe, selamlık ve haremlik bölümleri, tandırlık, kışık yazlık odalar bulunmaktadır. Geleneksel konutların şekillenmesinde iklim koşulları ve gelenekler etkili olmuştur.

Urfa sokakları organik dokuya sahip olup, 2,5 - 3,5 m. Genişliğinde dar sokaklara sahiptir. Sokakların şekillenmesinde iklimsel faktörler etkili olup, kentteki yazın yüksek sıcak ve kurak iklimden korunmak amacıyla evlerin duvarları yüksek tutularak gölge mekanlar sağlanmıştır. sokaklar, hakim rüzgarın batı yönünden gelmesinden dolayı doğu batı yönünde konumlandırılarak, sıcağa karşı korunmuştur. Geleneksel konutların sokağa bakan alt katların cepheleri tümü ile sağır bırakılarak günlük yaşamın mahremiyeti sağlanmıştır (Akkoyunlu, 1989) (Şekil 4. 6).

Şekil 4. 6. Şahap Bakır evi ve Kazancı Bedih Sokağı

Dini Yapılar

Şanlıurfa geleneksel kent dokusunda; dini yapılardan 39 adet cami, 7 tekke, 13 adet türbe, 5 kilise, 7 medrese ve Roma dönemine ait Kızılkoyun Nekropol alanı bulunmaktadır.

Urfa (Edessa), Hristiyanlığı ilk yıllarında kabul etmiş olup, dünyanın ilk ve en görkemli kiliseleri inşa edilmiştir. Bu kiliselerden bazıları;

Mar Petrus Mar Paulus Kilisesi (Reji kilisesi,Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi); Kilise, Hz. İsa'nın iki havarisi adına, 6. Yy'dan kalma kilise kalıntısı üzerine 1861 yılında inşa edilmiştir. Kilise 2002 yılından beri "Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi" olarak sosyal etkinliklerde kullanılmaktadır (Şanlıurfa Bel.1).

Rahibeler Kilisesi; Ellisekiz Meydanında bulunan Şeyh Saffet Tekkesinin doğusunda yer alır. Geleneksel avlulu Urfa evi planında 1883 yılında Urfaya gelen rahibeler (gezici misyoner rahibeler) için hem ev olarak hemde kilise olarak inşa edilmiştir.

Şanlıurfa geleneksel kent dokusundaki camilerde 7 adet plan şeması uygulanmıştır. Bunlar; eş değerde çok kubbeli camiler, orta kubbenin yanlara doğru genişlediği camiler, çok ayaklı camiler, tek kubbeli kübik camiler, mihrap önü kubbeli camiler, tonozlu camiler ve bazilikadan çevrilen camilerdir.

Bu camilerden en önemlileri;

Ulu Cami (St. Stephan Kilisesi); Geleneksel kent dokusundaki en eski camilerden biri olup, sinagog iken M.S. 435-436'da ölen Piskopos Rabula tarafından St. Stephon Kilisesi'ne dönüştürülmüştür. Kırmızı renkteki mermer sütunlarından dolayı "Kızıl Kilise" olarak da adlandırılmıştır. Nurettin Zengi tarafından 1170-1175 yıllarında yeniden inşa edilerek cami olarak kullanılmıştır.

Halil-ür Rahman Cami; Halil-ür Rahman Gölü'nün güneybatısında bulunan bu camii medrese, mezarlık ve Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı makamdan meydana gelmiş bir külliye niteliğinde olup Balıklıgöl'ün odağında bulunur. Kitabesinde 1211 yılında Eyyubiler tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Halk arasında "Makam Camii" veya "Döşeme Camii" olarak tanınan camidir. Bazı kaynaklarda Bizans devrine ait Meryem Ana Kilisesi'nin yerine yapıldığı yazılıdır

Rızvaniye Cami; Halil-ür Rahman Gölü'nün kuzeyinde bulunup, 1716 yılında Osmanlılar tarafından yaptırılmıştır. Avlunun üç tarafında medrese odaları bulunup, dikdörtgen bir plana sahiptir. Son cemaat yeri üç kubbe ile örtülü olup, kubbeler yarım kubbelerle genişletilmiştir (Kürkçüoğlu, 1997).

Selahaddin Eyyubi Cami; Piskopos Nonan tarafından 457 yılında yaptırılış ve o dönemlerde Adalet Sarayı olarak kullanılmıştır. 32 adet kırmızı renkli mermer sütun ile tanımlı Babtist St. John Kilisesi olarak bilinen alan, 18. yüzyılın ikinci yarısında restore edilerek, Selahaddin Eyyubi Camii'ne dönüştürülmüştür. Doğu batı yönünde apsise dikey üç nefli bazilikal plana sahiptir (Şekil 4. 7).

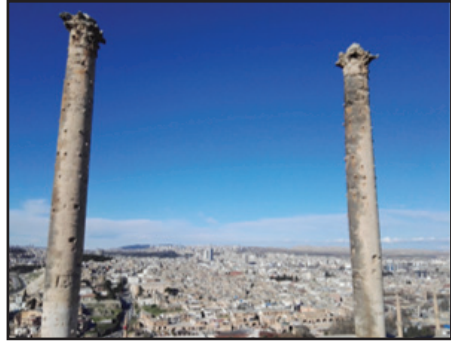

Şekil 4. 7. Urfa Ulu Cami (solda), Selahaddn Eyyubi Cami (sağda)

Askeri Yapılar

Askeri mimari yapı olarak kentte Urfa kalesi ve şehir surlarının kalıntıları bulunmaktadır.

Urfa Kalesi; kentin güney batısında, Aynı Zeliha ve Balıklıgöl'ün güneyinde Damlacık Tepesi'nde bulunup, bir tarafı doğal olarak sarp kayalık yamaçlı, diğer üç tarafı kayadan oyma derin savunma hendeği kazılmıştır. MS 3. Yüzyıl'da Seleukoslar'a ait kalıntılar üzerine yapıлып, Abbasiler döneminde yeniden onarılarak kullanılmıştır. Romalılar tarafından yapılan İç Kale daha sonra genişletilmiştir. 25 adet burç bulunan iç kale, iki korint başlıklı sütunu ile günümüzde de ayakta durmaktadır (Şekil 4. 8).

Şekil 4. 8. Urfa kalesinden görünüm

Ticaret Yapıları

Tarihi dönemlerde kent, ticari mal üretimi ve satışında stratejik bir önem kazanmıştır. Ticaretin hareketliliği kentteki çarşı sisteminin gelişmesine olanak sağlamıştır.

Kentte ticaret yapıları olarak; 11 adet han, 1 basmahane ve 8 adet kapalı çarşı bulunmaktadır. Şanlıurfa geleneksel kent dokusunda, Osmanlı dönemine ait günümüze ulaşan hanlar; Gümrük Hanı, Mencek Hanı, Millet Hanı, Barutçu Hanı, Kumluhayat Hanı, Şaban Hanı, Hacı Kamil Hanı, Fesadı Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Bican Ağa Hanı ve Topçu Hanı'dır. (Kürkçüoğlu 1997). Çarşıları ise, Kazaz Pazarı (Bedesten), Koltukçu Pazarı, Sipahi Pazarı, Oturakçı Pazarı, Pamukçu Pazarı, Kınacı Pazarı, Pıçıkçı Pazarı, Sarraç Pazarı, Kasap Pazarı, Tenekeci Pazarı, Attar Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskici Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Boyahane Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Kavafhane Çarşısı, Hüseyinye Çarşılarıdır (Kürkçüoğlu, 2011).

Hanlar bölgesi, Divanyolu Caddesi ve Haşimiye Meydanı etrafında yoğunlaşmıştır. Haşimiye Meydanı üzerindeki çarşılar ve hanlar, yoğun grift bir yapı oluşturmaktadır. Günümüzde kullanımına halen devam edilen çarşı sisteminde, merkezde Bedestenin bulunduğu etrafında han ve hamamların daha gerisinde ibadet yerlerinin bulunduğu karakteristik Osmanlı çarşıları ile benzerlik göstermektedir (Kürkçüoğlu, 2011).

Gümrük Hanı; Şanlıurfa'da hanlar bölgesinde en önemli anıtsal handır. Kitabesinde 1562 tarihinde yaptırıldığı yazılıdır. Kare avluya sahip olup, çevresinde dükkanlar, revaklı ikinci kat odaları bulunmaktadır (Şekil 4.87) (Kürkçüoğlu, 2011). Gümrük Han günümüzde kahvehane, restoran, tespihçiler, terzi, kadayıfçı esnafı tarafından kullanılıyor olması hana canlılık katmaktadır. Avlusunda asırlık çınar ağacı bulunmaktadır.

Kazaz Pazarı (Bedesten); Gümrük Hanı'nın güneyine bitişik olarak 562 tarihinde yapılmıştır. "Bezzazistan" adıyla bilinen bedesten 1740 yılında restore edilmiştir. beşik tonozlu ve arka arkaya 4 kubbeli olarak doğu batı yönünde uzanan yapının batı yönünde güneye doğru uzanan tonoz örtülü ikinci bir bölümü daha bulunmaktadır.

Günümüzde Bedesten, sağlı sollu olarak iki sıra halinde uzayan dükkanlar yöresel kadın ve erkek giysilerinin satıldığı çarşıya dönüşmüştür (Şekil 4. 9).

Şekil 4. 9. Gümrük Hanı (solda), Kazaz Pazarı (Bedesten) (sağda).

Su Yapıları

Su mimarisinde 8 adet köprü, 1 su kemeri, 1 su bendi, 1 maksem, 12 adet çeşme, 2 sebil, 8 hamam, 21 su değirmeni ve 3 gusülhâne yer almaktadır.

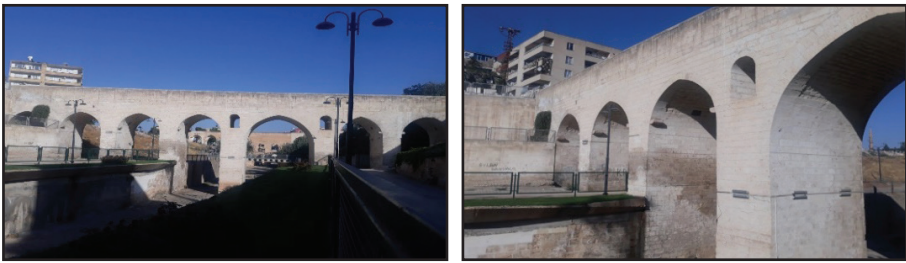
Koruma amaçlı imar planının sınırında bulunan Karakoyun Deresi üzerinde köprüler yer almaktadır. Bu köprüler; Millet Köprüsü, Hızmalı Köprü, Hacı Kamil Köprüsü, Samsat köprüsü, ve Jüstinyen Su Bendi ve Kemerleri bulunmaktadır.

Jüstinyen Su Bendi ve Kemerleri; Karakoyun (Daysan) Deresinde bulunur. Yoğun yağışlarda sürekli su baskınları olduğundan Bizans Dönemi'nde su yatağı genişletilip, İmparator Jüstinyen (525-567) zamanında yapıldığından onun ismi ile anılır. Kesme taştan yapılmış olup, günümüzde restore edilmiştir (Şekil 4. 10) (Şanlıurfa Bel.4).

Şekil 4. 10. Jüstinyen Su Bendi ve Kemerleri

Hızmalı Köprü; Karakoyun Deresi üzerine yapılmış olup, 2001 yılında restore edilmiştir. Hızmalı köprü kenti, Samsat Kapı ile kuzeye giden yollara bağlamaktadır. Köprü üzerinde su kanallarında bulunup, su kemeri olarak da hizmet vermektedir (Şekil 4. 11).

Şekil 4. 11. Hızmalı Köprü

Millet Köprüsü; Karakoyun Deresi üzerine, derenin diğer tarafında bulunan Millet Hastanesi'ne geçişi sağlamak için yaptırılmıştır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Şanlıurfa tarihinde önemi olup, Kurtuluş Savaşı'nda Fransızlarla yapılan antlaşma bu köprü üzerinde imzalanmış ve 2001 yılında restore edilmiştir (Şanlıurfa Bel.4) (Şekil 4. 12).

Şekil 4. 12. Millet Köprüsü

Çeşmeler; Şanlıurfa'da meydan ve köşe çeşmeleri bulunmayıp, süslemeli duvar çeşmeleri bulunmaktadır. Bu çeşmeler; Yusuf Paşa Çeşmesi, Kadioğlu Camii Çeşmesi, Firuz Bey Çeşmesi, Hekim Dede Çeşmesi, Haydar Ağa Çeşmesi, Yıldız Meydanı Çeşmesi, Hüseyin Ferideddin Çeşmesi, Hafız Süleyman Bozan Efendi Çeşmesi Şeyh Saffet Çeşmesi, Ebeler Sokak Çeşmesi, Hüseyiniye Çarşısı Çeşmesi ve Yıkık Sokak Çeşmesi kentteki tarihi duvar çeşmeleridir (Şekil 4. 13).

Şekil 4. 13. Şeyh Saffet Çeşmesi (solda), Firuz Bey Çeşmesi (sağda)

Balıkligöl Kent Platosu

Şanlıurfa geleneksel kentinin simgesi ve tarihi ve dini değeri ile en önemli kültürel peyzaj ögesidir. M.Ö. 9500'lere tarihlenen Balıklıgöl ve çevresinde Osrohene Krallığı döneminde kralın kışlık yazlık sarayı bulunmaktadır. Helenistik, Roma ve Doğu Roma dönemine ait yapı kalıntılarının bulunduğu Balıklıgöl ve çevresinde, daha sonraki yıllarda Türk kent kültürünün yansıması olarak cami, mescit, medrese gibi yapılar yoğun doku oluşturmaktadır (Ekin-cive Paydaş, 2008).

Balıkligöl Kent Platosu 2009 tarihinde Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından Doğal Sit Alanı ve I.Derece Tarihi Sit Alanı olarak tescillenmiştir(Çed Raporu, 2021).

Balıkligöl kentin odağında önemli bir hafıza mekanı olup, etrafında yer alan taşınmaz kültür varlıkları ile kentin en yoğun kullanılan bölümüdür. Geleneksel kent dokusu içinde en geniş yeşil alana sahip kent platosu, güneyinde Urfa kalesi, kuzeyinde Kızılkoyun Nekropol Alanı ve Haleplibahçe ve doğusunda tarihi hanlar bölgesi ile çevrelenmiştir (Şekil 4. 14 ve Şekil 4. 15).

Şekil 4. 14. Balıklıgöl Kent Platosu ve yakın çevresi(Tel ve Erdoğan, 2021).

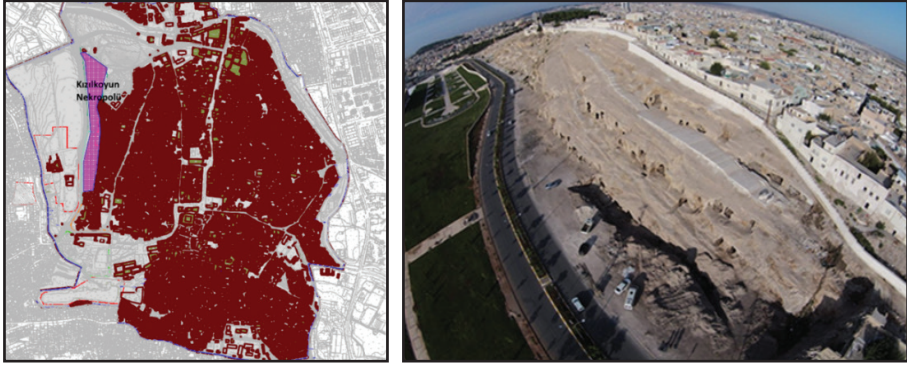
Şekil 4. 15. Balıklıgöl Kent Platosu'ndan görünüm

Kızılkoyn Nekropol Alanı

M.Ö.132 yılında kurulan Edessa (Osrhoene) Krallığında sıradan bir kent olan Urfa, sonrasında Roma'nın egemenliğine girerek önemi anlaşılarak eyalet haline getirilmiştir.

Kızılkoyn nekropol alanı, geleneksel kent dokusu içerisinde Romalıların ölüleri için bir mezar alanıdır. Bu alanda 72 mağara, kaya mezarları, kayaya oyulmuş yazılar, rölyefler, heykel ve lahit bulunmuştur. Kalkerli toprak yapısına sahip olan alan eğimli bir yamaç üzerine kuruludur (Şekil 4. 16 ve Şekil 4. 17).

Şekil 4. 16. Kızılkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanına Ait Hava Fotoğrafı (Şanlıurfa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'ndan Alınmıştır.)

Şekil 4. 17 Kızılkoyun Nekropol alanından görünüm

3.3. Özel Jeolojik Oluşumlar

Kentin batı, kısmen de kuzey ve kuzeydoğu kesimlerinde Eosen kalkerleri, güney kesimlerinde Oligo-Miosen devrine ait kalkerler hakimdir. Kalker oluşumundan sonra, kentin kuzeyinde Plio-Kuaterner yaşlı bazalt oluşumları görülmektedir. Kentin güneyinde yer alan Harran ovasında alüvyonlar bulunmaktadır (Şahinalp, 2006).

Şanlıurfa'da Neojen kalkerlerinin yumuşak olmasından dolayı, kesme kalker taşı (Urfa taşı) mimariye hakim olmuştur. Urfa taşının kolay işlenebilmesi, hava ile temasında sertleşmeleri, ısı izolasyonu sağlaması sebebi ile kentin özgün mimarisinin oluşumunda etkili olmuştur. mimarisinin oluşumunda kullanılmıştır. Delikli Mağara, Kanlı Şakşak, İpek, Direkli, Nalbant Harabası, Şahan Yuvası, Hammam Mağarası, Köko, Yıkık, Dabbak Göncü Mağarası, Ceylan Mağarası, Şekerli Mağara, Savuh Mağara, Ağaçlı Mağara gibi yüzlerce mağara önemli taş ocakları

arasında yer almaktadır. Taş ocaklarının yoğun bulunduğu bölgede kayalıklar üzerinde açılan derin teker izlerinin meydana getirdiği antik yollar bulunmaktadır (Şahinalp, 2005). Yapı malzemesi olarak kullanılan diğer bir kayaç türü de bazalttır. Özellikle Siverek Karacadağ'da bulunan bazalt sahaları, bu malzemenin sağlanmasında büyük kolaylık sağlamaktadır.

3.4. Özel Bitki Türleri

Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunca Şanlıurfa geleneksel kent dokusunda 2010 yılında 8 adet *Platanus orientalis* (Doğu çınarı) tescillenmiştir. Bunlardan 2 si Gümrük Hanında olup, 6 adeti Balıklıgöl Kent Platosunda bulunmaktadır (Şekil 4. 18).

Şekil 4. 18. Gümrak Han ve Balıklıgöl'de bulunan anıt ağaçlar

Şanlıurfa kurak iklimine sahip olduğundan hakim bitki örtüsü step olup, kurakçıl bitkiler oldukça boldur. *Crataegus* L. (alıç) *Salix* L. (söğüt), *Populus* L. (kavak), *Quercus* L. (meşe) gibi orman kalıntıları ve *Pistacia khinjuk* Stocks (yabani fıstık ağacı) yer alır. Şanlıurfa endemik türler açısından da zengindir (Tablo 2).

Tablo 2. Şanlıurfa Endemik türleri (Çed Raporu, 2021).

<i>Papever clavatum</i>	<i>Geropogon hybridus</i>
<i>Arenaria sabulinea</i>	<i>Convolvulus assyricus</i>
<i>Cerastium haussknechtii</i>	<i>Convolvulus galaticus</i>
<i>Hypericum salsolifolium</i>	<i>Paracaryum kurdistanicum</i>
<i>Hypericum capitatum capitatum</i>	<i>Lycium anatolicum</i>
<i>Astragalus vexillaris</i>	<i>Verbascum tenue</i>
<i>Astragalus ocephalus</i> subsp. <i>stachyophorus</i>	<i>Verbascum diversifolium</i>
<i>Astragalus xylobasis</i> var. <i>xylobasis</i>	<i>Verbascum stepporum</i>
<i>Astragalus xylobasis</i> var. <i>angustus</i>	<i>Scrophularia mesopotamica</i>
<i>Astragalus elongatus</i> subsp. <i>nucleiferus</i>	<i>Scrophularia libanotica</i> subsp. <i>armena</i>
<i>Astragalus gymnobus</i>	<i>Linaria confertiflora</i>
<i>Cicer echinospermum</i>	<i>Veronica balansae</i>
<i>Lathyrus trachycarpus</i>	<i>Veronica orientalis</i> subsp. <i>carduchorum</i>
<i>Rosularia haussknechtii</i>	<i>Ajuga chamaepitys</i> subsp. <i>euphratica</i>
<i>Prangos meliocarpoides</i> var. <i>meliocarpoides</i>	<i>Teucrium leucophyllum</i>
<i>Tordylium cappadocicum</i>	<i>Stachys setifera</i> subsp. <i>lycia</i>
<i>Anthemis pauciloba</i> var. <i>pauciloba</i>	<i>Stachys burgsdorffoides</i> subsp. <i>ladanoides</i>
<i>Leucocyclus formosus</i> subsp. <i>amanicus</i>	<i>Galium scopulorum</i>
<i>Achillea brachyphylla</i>	<i>Asphodeline damascena</i> subsp. <i>gigantea</i>
<i>Cousinia birecikensis</i>	<i>Scilla mesopotamica</i>
<i>Centaurea obtusifolia</i>	<i>Bellevalia gracilis</i>
<i>Centaurea sclerolepis</i>	<i>Hyacinthella siirtensis</i>
<i>Centaurea urvillei</i> subsp. <i>nimrodus</i>	<i>Crocus sieheanus</i>
<i>Scorzonera semicana</i>	<i>Crocus leichtlinii</i>
<i>Hesperis hedgei</i>	<i>Carex melanorrhyncha</i>
<i>Camelina anomala</i>	<i>Amblyopyrum muticum</i> var. <i>loliaceum</i>

3.5 Kaybolmaya Yüz Tutan Değerler

Şanlıurfa kentinin pek çok medeniyete ev sahipliği yapması ve İpekyolu ticaret merkezlerinin üzerinde olması sebebiyle farklı kültürlerin etkisi altında kalmış, bu nedenle el sanatları ve gastronomi konusunda çok zengin bir birikime sahip olmuştur.

Şanlıurfa'da yapılmış ve yapılmakta olan geleneksel el sanatları; dokumacılık (halı, kilim), abacılık, çul dokumacılığı, çulhacılık (kumaş dokumacılığı), keçecilik, kazazlık (ipek işlemeciliği), kürkcülük, bakırcılık, semercilik, tarakçılık, dericilik), saraçlık, ağaç oymacılığı, taş süslemeciliği, altın-gümüş işlemeciliği (hışır), dabbaklık (debbağlık, Dövme (Sıcak) Demircilik, Tenekecilik, Kuyum-

culuk, Kendircilik, Ağaç Oymacılığı, Tespihçilik, Hattatlık ve Kalem İşi'dir. Bu el sanatlarından bazıları günümüzde Gümrük Hanı ve çevresindeki tarihi han ve çarşılarda yapımı ve satımı devam etmekte olup, bir kısımda fabrikasyon üretimler ve taleplerin azlığından yok olmaya yüz tutmuştur (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2011; Kademoğlu, 2002).

Şanlıurfa'nın Çin'e uzanan ipek ticareti, ipek işlemeciliğinin (Kazzazlık) gelişmesini sağlamıştır. Kazazlar, Hanlar bölgesindeki Kazzaz Pazarında (Bedesten) faaliyet göstermekte olup, ipek örgü ihtiyacını karşılayarak Kaytan, Puşu Püskülü, Zaza Püskülü, Saç Bağı, Raht (saç kuru), Tespih Püskülü, Sırma Şerit, gibi ipek ürünler elde edilmiştir. kazazlık zanaatı günümüzde eski önemini kaybetse de günümüzde devam edilmektedir.

Şanlıurfa halk kültüründe taş süsleme geleneği, kuşçuluğun ve gastronominin önemli bir yeri vardır.

• Taş Süsleme Geleneği

Doğal taşlar; ilk çağlardan günümüze kadar kullanılan en eski yapı malzemesi olarak kullanılmış, çevrede ahşabın bulunmaması ve Urfa taşının oldukça fazla olmasından Urfa taşı Şanlıurfa mimarisine hakim olmuştur. Şanlıurfa'da taşın kullanımına 12000 yıl öncesine ait dünyanın en eski tapınağı olan Göbeklitepe ile başlanılmış, Şanlıurfa geleneksel konut ve dini yapılarında da devam etmiştir. Kolay işlenebilme özelliğinden dolayı mimaride süsleme öğelerinin yapılmasına olanak sağlamıştır. Geleneksel çoğu yapıda kullanılan taş süslemeler, zengin kültürel miras niteliğindedir. İslami dönemden önce yapılan insan ve hayvan figürlerinin yer aldığı heykeller, İslamiyet ile beraber hoş karşılanmayınca daha çok geometrik ve bitkisel süslemeler kullanılmıştır. Geleneksel konut mimarisinde de Urfa taşının daha çoğunlukla bitkisel motiflerle, dini yapılarda ise geometrik motiflerle süslendiği görülmektedir (Şekil 4. 19).

Motif zenginliğinin yanında teknik açıdan kabartma, oyma, şebekeli oyma, kakma ve çizikleme tekniklerinin kullanıldığı bir zenginlik sunmaktadır.

Kapalı ve açık bitkisel, kapalı ve açık geometrik motifler, hayat ağacı motifi, örgü motifi, düğüm motifleri, üçgen, sekizgen ve kırık çizgilerden üreyen motifler, çarkıfelek, kollu yıldızlar en çok kullanılan motif türleridir. Şanlıurfa geleneksel konutlarında daha çok bitkisel motifler kullanılırken, dini yapılarda çoğunlukla geometrik motiflerin kullanıldığı söylenebilir. Çoğunlukla bitkisel ve geometrik motiflerin kullanılmasının nedeni İslamiyet ile beraber insan ve hayvan motif-

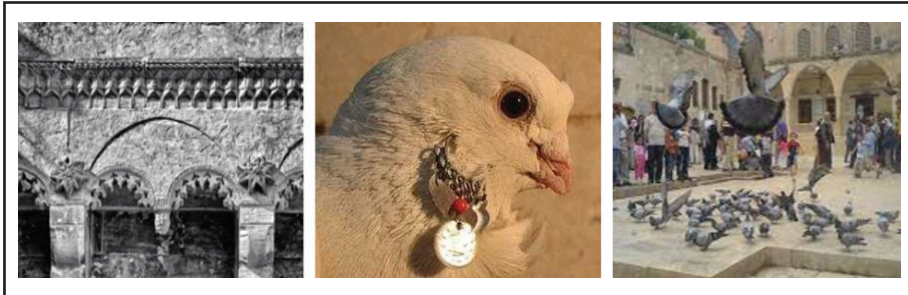
lerinin hoş karşılanmamasıdır. Şaman inançlarında kutsal yer ve göğün merkezi hayat ağacı kabul edilir ve Urfa evlerinde çok fazla yer almasının nedeni, dünya hayatının geçtiği evi cennetten bir köşe olarak, huzur, sağlık ve mutluluk katma düşüncesinden gelmektedir. Taş işlemeciliği, zamanla usta-çırak ilişkisi ile gelişmiş olup, Urfa yerel mimarının en önemli öğelerindendir.

Şekil 4. 19. Taş süsleme örnekleri

• Kuş Kültürü

Şanlıurfa halkı genellikle güvercinleri sever, besler, süsleyerek onlara takılar takmaktadır. Her kuşun bir uğuru ve güzel bir anlamı olduğuna inanırlar. İnsanlar kuşlarla beraber tüm yorgunluklarını atmaktadırlar. Halkın kuşa verdiği değerden dolayı geleneksel konutların mimarilerinde kuş takalarına yer vermişlerdir (Şekil 4. 20).

Şekil 4. 20. Kuş kültürüne ait görseller

• Gastronomi Kültürü

Tarihsel süreçte Şanlıurfa İpek yolu üzerinde olmasından, ticaretin gelişmesi ve çoğu ulusun birbiriyle tanışması, ticaret yapması ve kültürel zenginlik artmış, gıda maddelerinin özellikle baharatların da çeşitlenmesi ve kullanım yaygınlığı artmıştır. Şanlıurfa kenti, baharatların en fazla kullanıldığı kendine özgü mutfağa sahiptir. Dolayısıyla yemeklerin oldukça leziz olması ile kentte Gastronomik açıdan zenginlik katılmıştır (Yenipınar ve Mızrak, 2016).

Kurutulmuş kırmızı biber (isot), aktar ve pazarlarında satılan baharatlar, otantikliği ile turistler tarafından son yıllarda, oldukça rağbet görmekte olup, Urfa ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Urfa kenti Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar koruduğu gastronomi kültürü ile tarihe tanıklık etmektedir. Şanlıurfa kültür ve gastronomi turizmi ile ön plana çıkmış bir kent olup, kültürel değerlerin sunulmasında müzelerden faydalanılmaktadır. Urfa Mutfağı'nın önemli yemekleri; ayran çorbası, lebeni, borani, pakla aşısı, soğan tavası, isot çöMLEĞİ, su kabağı, bamya çöMLEĞİ, lolaz dürmüğü, semsek, ağzı açık, ağzı yumuk, meyhâne pilavı, firikli pilav, Yumurtalı köfte, basma köftesi, içli köfte, mercimekli köfte, aya köftesi, etli köfte(çiğköfte), haşhaş kebabı, ciğer kebabı, frenkli (domatesli) kebab, kemeli kebab, kazan kebabı, tepsi kebabı, soğanlı kebab, balcanlı kebab, lahmacun, bostana, koruk salatası, Peynirli kadayıf, katmer, palıza, kuymak, zingil, zerde, kadı beyni, pendirli helva ve un bulamacı'dır (Şekil 4. 21).

Şekil 4. 21. Şanlıurfa'nın önemli lezzetleri (Patlıcanlı kebab, içli köfte ve lahmacun)

Gastronomik faaliyetler kapsamında Şanlıurfa Belediyesi 2011 yılında geleneksel Hacıbanlar Evi'ni restore ederek "Geleneksel Mutfak Müzesi"ne dönüştürülmüştür. Mutfak Müzesinde eski zamanlardan günümüze uzanan anlıurfa'nın mutfak malzemeleri sergilenmekte olup kentin mutfak kültürünü anlatmaktadır.

Yöresel lezzetlerinin yanında Şanlıurfa kültürünün ayrılmaz bir parçası olan sıra gecesi geleneğinde sohbet, edebiyat, musiki, beraberlik, dayanışma, yardımlaşma duygularını pekiştiren kente özgü bir eğlence ve buluşma türüdür (Sıra gecesi). Sıra geceleri “Geleneksel Sohbet Toplantıları” ismi ile, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi’ne kabul edilmiştir.

4. SONUÇ

Şanlıurfa milattan önceki dönemlerden günümüze kadar gelen birçok uygarlığın izlerini taşımakta olup, önemli tarihi-kültürel değerlere sahip olup, günümüzde de geleneksel yaşam biçimini korumaya çalışmaktadır.

Şanlıurfa’nın sahip olduğu kültürel peyzaj değerleri; Taşınmaz kültür varlıkları (arkeolojik yapı, geleneksel kent dokusundaki mimari yapı), Özel jeolojik oluşumlar (Kireç taşı oluşumu), Özel bitki türleri içermesi (anıt ağaç), Kaybolmaya yüz tutan değerler (taş süsleme geleneği, kuşçuluk kültürü ve gastronomi) olarak irdelenerek Şanlıurfa’ya özgü olan bazı özellikler ortaya konmuştur.

Kenteki Neolitik dönemden günümüze gelen arkeolojik zenginlik, geleneksel kent dokusundaki Urfa evleri, dini yapıları ve sokakları, Kireç taşı mağaraları, anıt ağaçları, kaybolmaya yüz tutan taş süsleme geleneği, kuşçuluk ve gastronomi kültürü ile bir bütün oluşturan Şanlıurfa kentinde kültürel peyzaj öğeleri oldukça önemlidir.

Şanlıurfa’nın Taşıdığı Kültürel Peyzaj Değerleri; arazi gezisi, yerinde gözlem yöntemi ve gerekli literatür taramaları yapılarak sınıflandırılmıştır.

Şanlıurfa kentinde kültürel peyzajın korunması için yerel yönetimlerin alan yönetim planlarının yapılarak diğer kurumlarla koordineli bir biçimde uygulanması, yerel halkın bilinçlendirilmesi ile birlikte doğal ve kültürel mirasın korunması konusunda farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Bunun yanı sıra peyzaj mimarlarının da çalışmalara dahil edilerek, kültürel peyzajın korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Kentte tescillenmiş geleneksel Urfa evlerinin bazıları resmi kurum, kültür merkezi, müze, butik otel, restoran ve sıra gecesi gibi etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Balıklıgöl Kent Platasu, urfa kalesi, Kızılkoyun Mağaraları, hanlar bölgesi ve Arkeloji müzesi yerli ve yabancı turistler arasında ziyaret edilen mekanlardır. Haşimiye Meydanı’nda tarihi dokuya uyumlu düzenlemelerin yapılması odak nokta olarak bu meydanın sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. Bu yönde yerel yönetimler tarafından yapılan girişimlerle geleneksel kent dokusuna uygun olma-

yan yapıların yıkımı gerçekleştirilmiş ve meydan olabildiğince genişletilmiştir. Bu alanın Hanlar bölgesi ve tarihi sokaklarla bağlantısı kurularak bütüncül bir planlama yapılmalıdır. Geleneksel kent dokusundaki kültürel peyzaj öğeleri için turizmle desteklenen bir kültür rotasının uygulamaya geçirilmesi turizm ve kültürel peyzaj öğelerinin tanıtımına katkı sağlaması açısından önemlidir.

Harran ve Şanlıurfa kent merkezi, 2000 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde yer alırken, Göbekli Tepe; 2018 yılında UNESCO Dünya Mirası kesin listesine girmiştir. Harran ve Şanlıurfa kent merkezinde UNESCO Dünya Mirası kesin listesine girebilmesi için gerekli çalışmalara hız verilmesi gerekmektedir.

Unutulmaya yüz tutmuş el sanatları için yerel halkın bilinçlendirilmesi ve mesleğe teşvik edilmesi, meslek yüksek okullarında gerekli bölümlerin açılması, geleneksel Urfa evlerini kültür merkezi olarak değerlendiren mekanlarda kurs ve sergilerin artırılması gereklidir.

Geleneksel el sanatları yöredeki gençler için iş kolu oluşturacağından, yerel yönetimler, kalkınma ajansları ve Gap idaresi gibi kurumlar geleneksel el sanatlarını yaşatma projelerine destek sağlamalıdır. Özellikle kültürel miras niteliğinde taş süslemeler, günümüz mimarisi ve tasarımlarında tekrar hayat bulması, gelecek nesillere korunarak aktarılmasına desteklenecek projelerle mümkündür. Şanlıurfa 'da kapsamlı bir gastronomi turizmine yönelik etkinliklerin geliştirmesi için gastronomi kültürü ulusal ve uluslararası alanda tanıtılmalı ve "Gastronomi Festivali" düzenlenmelidir.

Şanlıurfa'daki kültürel peyzaj değerlerinin farkedilmesi, tanıtılması, korunması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir. Bu durum toplumsal bir görev hem de kültürel sorumluluktur. Sahip olduğu kültürel peyzaj değerlerine önem verilerek yapılan çalışmalar hem kenti kimlikli yapacak, hem de Şanlıurfa turizmine önemli katkı sağlayabilecektir.

Bunun için geleneksel kent dokusunda Alan Yönetim Planı hazırlıklarının tamamlanıp uygulamaya geçilmesi gerekmektedir. Plansız yapılan turizm etkinlikleri, kültürel peyzaj değerleri üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Planlı yapılan turizm etkinliği Şanlıurfa kültürel peyzajının korunumunu sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Şanlıurfa Bel.1 (t.y.). <https://www.sanlıurfa.bel.tr/icerik/240/30/reji-kilisesi-aziz-petrus-ve-aziz-paulus-kilisesi>. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2024.
- Akkoyunlu, Z., 1989. Geleneksel Şanlıurfa evlerinin mimari özellikleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Albayrak, Y., 2015. Soğmatar Kült Merkezi ile ilgili Yeni Öneriler. *Belgü*, 2, 253-268.
- Çed Raporu, 2021. Şanlıurfa İli 2021 Yılı Çevre Durum Raporu Türkiye Cumhuriyeti Şanlıurfa Valiliği Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü Çed Ve Çevre İzinleri Şube Müdürlüğü. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/sanlıurfa-ilcdr-2021-20221011144631.pdf>. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2024.
- Şanlıurfa Bel.2. (t.y.). <https://www.sanlıurfa.bel.tr/icerik/68/6/inanc-turizmi>. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2024.
- Şanlıurfa Bel.3. (t.y.). <https://www.sanlıurfa.bel.tr/icerik/240/624/reji-kilisesi-aziz-petrus-ve-aziz-paulus-kilisesi>. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2024.
- Şanlıurfa Bel.4. (t.y.). <https://www.sanlıurfa.bel.tr/icerik/424/21/justinyen-su-kemeri-geceleleri-bir-baska-guzel>. Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2024.
- Antrop, M., 2005. From holistic landscape synthesis to transdisciplinary landscape management. *From landscape research to landscape planning: aspects of integration, education and application*, 12, 27-50.
- Aysun, T., & Erdoğan, E., 2013. Ekolojik kültürel turizm aracı eko müzelerin kültürel peyzaj açısından irdelenmesi. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormanlık Dergisi*, 9 (2), 23-37.
- Baştemur, C., 2013. Mimar Sinan rotasının doğal ve kültürel peyzaj izleri. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora tezi. <http://hdl.handle.net/20.500.12575/37196>
- Baylan, E., 2019. Kültürel peyzaj ve yere bağlılık: Van Kenti örneği. *Yuzuncu Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 29(1), 10-23.
- Baylan, E., 2019. Kültürel Peyzaj ve Yere Bağlılık: Van Kenti Örneği. *Yuzuncu Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 29(1), 10-23. <https://doi.org/10.29133/yyutbd.422054>
- Ekinci, A., Paydaş, K., 2008. Taş Devrinden Osmanlıya Urfa, İstanbul
- Halaç, H.H., & Şahin, E., 2022. Kültürel Peyzaj Bağlamında Yalvaç İlçesinin Değerlendirilmesi. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 13, 333-356.
- Kademoğlu, O., 2002. Urfa El Sanatları, Uygarlıklar Kapısı Urfa. Ed: Filiz Özdem, İstanbul: YKY, 409, 259-293.
- Kurt, A. O., & Göler, M. E., 2017. Anadolu'da ilk tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(2), 1107-1138.
- Kürkçüoğlu, A. C., 1990. Ruha'dan Urfa'ya", Ankara.
- Kürkçüoğlu, A.C., 1997 "Şanlıurfa Mimari Eserleri" Kültür Bakanlığı Yayını. Ankara.
- Kürkçüoğlu, C., Kürkçüoğlu, S., 2011. Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları. Şanlıurfa Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları. Atalay Matbaacılık, Ankara.
- Kürkçüoğlu, S., & Erkol, G., 2013. Şanlıurfa Kültür ve İnanç Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Uluslararası İnanç Turizmi ve Hoşgörü Konferansı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya. ss, 795-813.
- Mancı, A. R., 2021. Antik Yerleşimlerin Somut Olmayan Kültürel Miras Açısından Değerlendirilmesi: Göbeklitepe Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 274-285.
- Plachter, H., & Rössler, M., 1995. Cultural landscapes: reconnecting culture and nature. In Cultural landscapes of universal value: Components of a global strategy (pp. p-15). Jena, Stuttgart, and New York: Gustav Fischer Verlag, in cooperation with UNESCO, s: 15-18.

- Siragecesi (y.t). www.siragecesi.org. ErişimTarihi: 07.04.2024.
- Şahinalp, M.S., 2005. Şanlıurfa şehri'nin kuruluş ve gelişmesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Şahinalp, M.S., 2006. Şanlıurfa şehri'nin kuruluşuna etki eden etmenler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4 (1): 105-127.
- Taylor, K., & Lennon, J., 2011. Cultural landscapes: a bridge between culture and nature?. *International Journal of Heritage Studies*, 17(6), 537-554.
- Tel, H. Ö., & Sarıışık, G., 2020. Research on some effective properties in nomination of Urfa Limestone to the "Global Heritage Stone Resource" designation. *Arabian Journal of Geosciences*, 13, 1-15.
- Tel, H. Ö., & Erdogan, E., 2021. Şanlıurfa, Balıklıgöl Kent Platosu'nun Ekolojik Tasarım Kapsamında Değerlendirilmesi. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 6(2), 564-585.
- Tuna, A., & Erdoğan, E., 2013. The evaluation of eco-museums as a tool of eco-culturel tourism in the frame of cultural landscapes. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 9(2), 23-37
- Yenipınar, U., & Mızrak, R., 2016. İpek Yolu Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras İzleri: Şanlıurfa.

5

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE URFA TAŞI'NIN YEREL MİMARİDE KULLANIMI: GELENEKSEL URFA EVLERİ

Dr. Öğr. Üyesi F. Şebnem KULOĞLU YÜKSEL

Harran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü

1. GİRİŞ

Türkiye'nin güneydoğusunda, yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan, Bereketli Hilal'in kuzey tarafında kalan bölgede yer alan Şanlıurfa şehri, tüm insanlık tarihi açısından önem arz eden bir yerleşimdir.

Irak'ın güneyinden, İran, Suriye ve Türkiye'nin güneydoğusuna, oradan Ürdün, Filistin ve Lübnan'a doğru kıvrılan bölge Bereketli Hilal olarak tanımlanır (Özcan, 2014) (Şekil 5. 1). Bereketli Hilal, M.Ö. 12000'lerde gerek yağış miktarı, gerek hayvan çeşitliliği ve sayısı, gerek yabancı bitki bolluğu ve gerekse iklim açısından Mezopotamya Coğrafyasında yaşamaya en elverişli bölge haline gelmiştir (URL 1). Urfa civarında, anılan dönemden günümüze gelen çok sayıda yerleşim bulunmaktadır.

Göbeklitepe, Karahantepe ve bölgede bulunan diğer taştepelerde yapılan arkeolojik kazılar Urfa'nın bilinen tarihinin, neolitik döneme (M.Ö. 10000-6000) kadar uzandığı ve bölgenin insanoğlu için 12 bin yıllık sürekli bir yerleşim yeri olduğunu göstermiştir. (Şekil 5. 2)

"T" şeklindeki dikili taş üzerinde kabartma, oyma, işleme şeklinde figür ve tasvirler yapılmıştır. Yaklaşık 12 bin yıl önce, avcılıkla uğraşan insanlar, bu taşların üzerine yılan, tilki, yaban domuzu, turna, boğa, örümcek, aslan gibi hayvan figürlerinin yanı sıra insan ve insana ait semboller kullanıyorlar. Bu

anlatımlarla insanlar yaşadıkları çevrelerini, inanışlarını, değerlerini taşa işlemişlerdir (Yüzgöl, 2019).

Şekil 5. 1. Berketli Hilal bölgesi (URL 1).

Şekil 5. 2. Göbeklitepe ve Karahantepe Neolitik Yerleşim Alanı

“T” şeklindeki dikili taş üzerinde kabartma, oyma, işleme şeklinde figür ve tasvirler yapılmıştır. Yaklaşık 12 bin yıl önce, avcılıkla uğraşan insanlar, bu taşların üzerine yılan, tilki, yaban domuzu, turna, boğa, örümcek, aslan gibi hayvan figürlerinin yanı sıra insan ve insana ait semboller kullanıyorlar. Bu anlatımlarla insanlar yaşadıkları çevrelerini, inanışlarını, değerlerini taşa işlemişlerdir (Yüzgöl, 2019).

O dönemlerde insanoğlu hayatta kalma mücadelesini verirken, çevresinde hazır bulunan doğal taşları çok çeşitli amaçlarla kullanmayı öğrenmiş, geliştirmiştir. Kültürlerini ve uygarlıklarını oluşturup geliştiren insanoğlunun en

kadim yoldaşı, bulunduğu bölgede bol miktarda bulunan doğal taş malzeme olmuştur.

İnsanoğlu ilk çağlardan beri doğal taşları uygarlığının gelişimine paralel olarak kullanmıştır (Şekil 5. 3, Şekil 5. 4). Paleolitik çağda insanların barınağı taş mağaralar olmuş, taşları avcılıkta araç gereç olarak kullanmışlar; daha sonra mezolitik ve neolitik çağlarda topladıkları taşları yapı malzemesi olarak kullanıp, duvar örmeye de başlamışlardır. İnsanoğlunun en eski kullandığı yapı malzemelerinden biri taştır. Balıklıgöl Havzası'ndan çıkarılan ve Şanlıurfa Müzesinde sergilenen 12.000 yıllık Balıklıgöl Heykeli, Kale alanı ve Balıklıgöl Havzasının tarihini gözler önüne sermektedir. Urfa Adamı olarak da adlandırılan heykel, Balıklıgöl'ün kuzeyinde bir hafriyat çalışması sırasında, 1990'lı yıllarda bulunan, kireçtaşıdan yapılmış, gözlerine siyah obsidyen taş yerleştirilmiş gerçek insan boyutlarında (yaklaşık 180 cm) ve formundaki tarih öncesi heykeldir (Özcan 204). Günümüzde Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şekil 5. 3. Göbeklitepe Dikilitaşı üzerindeki figürler (Schmidt vd., 2014)

Şekil 5. 4. Müzelerde bulunan taş alet örnekleri (Arkoefili, 2015).

Şanlıurfa, günümüze kadar korunmuş çok katmanlı tarihi kent dokusu ile dikkat çekmektedir. Urfa Kalesi'nin M.Ö. 10.000 yıllarına ait neolitik bir alan üzerine kurulduğu tahmin edilmektedir.

Kale ile ilgili kabul edilen görüş: M.S. 812-814 yılları arasında Abbasiler döneminde yapıldığıdır. Kalenin üzerindeki korint başlıklı iki sütun Edessa Kralı 9. Manu döneminde, M.S. 240-242 yılları arasında birer anıt sütun olarak yapılmıştır. Urfa Kalesi'nin, üç tarafı kayadan oyma hendek ile çevrilidir. Ayrıca Aynzeliha Tüneli ile kale ile Aynzeliha Gölü arasında geçit sağlanmıştır.

Urfa, Yukarı Mezopotamya'nın en kadim kentlerindendir. Tarihteki en eski adıyla Edessa Krallığıyla anılan bu kent Roma, Bizans, Sasani, Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler, NümeYROğulları, Mervaniler, Ermeniler, Selçuklular, Zengiler, Eyyubiler, Artuklular, İlhanlılar, Karakoyunlular, Memlukler, Akkoyunlular, Dulkadiroğulları, Safeviler, Osmanlı İmparatorluğu ve son olarak ise 1924'ten itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin hâkimiyetinde bulunan kültürel açıdan son derece zengin, önemli ve kadim bir kettir(Deveci ve Güler, 2022).

Şanlıurfa'nın tarihini ve yerleşimlerin çok katmanlılığını, yörede bulunan doğal taş malzeme ile günümüze kadar gelmiş olan ve sit alanı olarak da ilan edilip korunan tarihi ve kültürel alanlardan takip edebiliriz. Bunlardan en çok bilinen ve ziyaret edilenleri; Urfa Kalesi ve Balıklıgöl Havzası, Harran Suriçi Bölgesi, Göbeklitepe, Karahantepe, Sogmatar, Şuayip Şehri'dir (Şekil 5. 5).

İlkel dinlerin dünyada bilinen en eski merkezi Şanlıurfa, çok tanrılı (politeist) dinler ile tek tanrılı (monoteist) dinlerin önemli merkezlerinden biridir. Asur ve Babil dönemlerinde; Ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı politeist bir din olan Paganizm'in baştanrısı 'Sin'in mabedi Harran'da bulunuyor ve Soğmatar bu dinin önemli bir merkezi şehri sayılıyordu (Kürkçüoğlu vd., 2002).

a.Balıklıgöl

b.Urfa Kalesi

c. Sogmatar (MS 2. yy)

d. Şuayb Şehri (MS 4-5. yy)

e. Harran Ulu Cami (MS 744-750)

f. Han El-Barür (MS 1128-1129)

Şekil 5. 5. Şanlıurfa'da yer alan sit alanı olarak da ilan edilip korunan tarihi ve kültürel alanlar.

2. YEREL MİMARİ

Yerel'in kelime anlamı TDK'ya göre; 'yöresel, belirli bir yere özgü, bir yere bağlı, dar sınırlı, yayılmamış, bir yerle ilgili olan' demektir. Latince 'vernacutus' kelimesinden türemiştir. İngilizce 'vernacular' olarak kullanılır.

Yerellik (locality), o yere ait olan kültürel ve çevresel verileri kapsamaktadır. Yerel mimari ise, o bölgede yaşayanların gelenek ve dinleri başta olmak üzere, çevredeki mevcut malzemeler, iklim koşulları, bölgenin arazi yapısı ve konumu, sosyo-ekonomik durumları, süregelen yapım teknikleri ile şekillenir.

Altman'a göre (1980) bir konutun oluşum sürecinde çevresel ve sosyo-ekonomik etkenler, kültür bileşenleri ile bina formu arasında dönüşümsel bir ilişki vardır. Altman'ın çevresel, sosyo-ekonomik ve kültürel olarak üçe ayırdığı konut oluşum sürecini etkileyen etkenlere yerel bir bakış açısı ile baktığımızda "doğal" ve "kültürel" etmenler olmak üzere iki grupta incelemek olasıdır. Tablo 1 (Çal, 2012).

Tablo 1: Yerel Verilerin Sınıflandırılması

YEREL VERİLER	
A. Doğal Veriler	B. Kültürel Veriler
1. Topografya (Eğimli, Düz)	1. Çevresel İmgeler (Din, Gelenek)
2. İklim (Kuru, Nemli)	2. Toplumsal Yapı (Etnik yapı, Dil)
3. Bitki Örtüsü ve Toprak yapısı (Taş, ahşap)	3. Aile Yapısı (Kurallar, Akrabalık ilişkisi)
4. Su Kaynakları (Nehirler, Yeraltı Suları)	4. Geçim Kıyanağı (Tarım, Hayvancılık)
	5. Teknoloji (Yapı ve Yapım Teknolojisi)

Doğan Hasol, yerel mimariyi, anonim mimarlık adı altında ele almakta ve yaratıcıları bilinmeyen, halkın ortak malı olmuş mimarlık olarak tanımlamaktadır (Hasol, 1995). Doğan Kuban'a göre yerel mimari, kişinin kendi konutunun yapımının, ortak anlayış içindeki yerel işçiliğin yardımı ile birlikte doğal ve organik olarak inşa edilmesidir. Bunların yanı sıra yerel mimari, bir tasarım yöntemine bağlı eğitilmiş profesyonel mimarlar tarafından değil, gündelik yaşamın içinden gelen yapı ustaları tarafından inşa edilen yapılar olarak tanımlanmaktadır.

Kuşaklar arasındaki kültür köprülerini oluşturan yerel mimari;

- Yöreye özgü malzeme ve tekniklerle,
- Yöresel yapıım geleneklerini ve yerel kimliği yansıtan,
- İnsanlığın ortak akıl çevresinde yüzyıllık yaşam deneyimleri doğrultusunda geliştirdikleri mimari/mekânsal çözümlerin uyumlu örüntüsünü oluşturmaktadır.

Yerel mimari, uyarlanabilir veya ihtiyaç ve koşullar değiştikçe zamanla geliştirilebilir özellikler sergilemektedir (Kısa Ovalı vd. 2016).

3. YEREL MALZEME: URFA KİREÇTAŞI

Yerel Mimariyi oluşturan ana unsurlardan biri yerel malzeme kullanımıdır. Mimari için seçilen malzeme yapıım tekniğini de doğrudan etkiler. 12 bin yıllık birikimle oluşan geleneksel Urfa Mimarisinde de hakim unsur, kullanılan doğal taş malzemedir. Urfa yöresinde açık renkli (OcreJaune) sarımsı (bej pembe, krem renkli) olan kireçtaşı mimariye hakimdir. Yörede havara taşı ve nahit taşı olarak da bilinmektedir (Öztürk Tel vd. 2021 ve Yüzgöl, 2019). Kireçtaşı insanlık tarihi boyunca birçok yapının temel taşı olarak kullanılmıştır. Yapılarda tercih edilmesinin sebebi ise kolay şekil verilmesi, dayanıklı

olması, kolay temin edilmesi ve estetik bir duruşunun olmasıdır (Kuloğlu Yüksel vd., 2020).

Yeryüzü kayalardan oluşmaktadır. Urfa ve çevresinde de bol miktarda sedimenter bir kayaç olan kireçtaşı bulunmaktadır. Kireçtaşı esas olarak mineral kalsit formunda kalsiyum karbonattan (CaCO_3) oluşan sedimenter bir taştır. Şanlıurfa ilinde bulunan kireçtaşları, Eosen-Oligosen-Alt Miyosen yaşlı Midyat grubu içerisinde yer almaktadır. Midyat grubu ile temsil edilen kireçtaşları, Fırat ve Gaziantep üyelerinden meydana gelmektedir. Şanlıurfa ilinde bulunan kireçtaşları, Fırat ve Gaziantep üyelerinden meydana gelmiş olan bej bembe, krem renkli, kristalize ve orta kalın tabakalı özelliklere sahiptir (Turgut vd., 2006b).

Şekil 5. 6. Şanlıurfa ilinde bulunan eski ve yeni taşocakları (Turgut vd., 2006a)

Şehrin güneybatısındaki dağlık bölgeye yayılmış çok sayıda antik taş ocakları vardır. Taş ocaklarının hakim olduğu bu bölgede yapılan araştırmalarda taşçı arabalarının kayalıklar üzerinde açmış oldukları derin teker izlerinin meydana getirdiği antik yollara rastlanmıştır (Turgut vd., 2006c).

En eski yer üstü ocağının ne zaman işletildiği belirlenememiştir. Ancak, Göbeklitepe tapınağının ve taş işlemlerinin M.Ö. 10.000 yıllarında yapıldığı göz önüne alındığında az çok fikir sahibi olunmaktadır. Bilinen en eski yeraltı taş ocağı ise Bazda taşocaklarıdır (Ağan 2011).

Harran'a 20 km mesafedeki, taş ocağı olarak kullanılmış, 2 bin yıllık geçmişi olan Bazda Mağaraları 2010 yılında Kültür Bakanlığı tarafından Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiştir.

Yörede bulunan kireçtaşları ocaktan çıktığında yumuşaktır. Yapılarda kullanılacak olan kireçtaşları geleneksel yöntemlerde, yani disk testere yardımıyla ocaklardan kolay bir şekilde çıkarılmaktadır. El ile kolay bir şekilde işlenebilir. Süsleme-bezeme yapmak için elverişlidir.

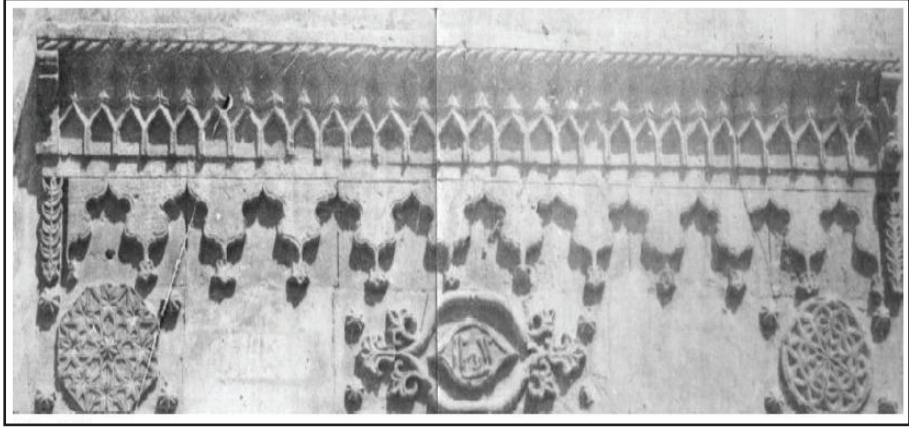

Şekil 5. 7. Antik Taş Ocağı; Bazda Mağaraları

Bütün tarihi süreçler boyunca taş malzeme insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. İnsan yaşamı, barınmadan korunmaya, duygularını, mesajlarını geleceğe aktarmadan, sonsuz yolculuğunda bedenini emanet etmeye kadar, sağlamlığın, güvenin simgesi olan taş ile iç içedir (Yüzer, 1997).

Taş, günümüze kadar çeşitli formlarda insan yaşantısında sürekli yer almıştır. Urfa'da yüzyıllardan beri yapı malzemesi olarak taşın kullanılmasıyla yerleşen ve süregelen taşçılık geleneği, taşın teknik özelliklerinin yanında insanların kendilerini ifade etme arzusu ile gözlemlenebilen somut ve soyut anlamların, duyguların da taşta yüklenmesiyle oluşmuş ve gelişmiştir. Bu eserler iyi bir mi-

mari anlayış ve kurgu ile birlikte oldukça titiz bir işçilik ve sanatkârlıkla taşların işlenmesi ile ortaya konulmuşlardır(Yüzgöl, 2019).

Şekil 5. 8. Pabuççu Hacı Bekir evinin selamlık kapısının şimdi yıkılmış olan alınlığı
(Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Urfa, 36°40' ve 38°02' kuzey enlemleriyle, 37°50' ve 40°12' doğu boylamları arasında kalmaktadır(Akkoyunlu, 1989). Şanlıurfa ilinin iklimi Kontinental (Karasal) iklim olarak değerlendirilmektedir. Yazları çok sıcak ve kurak geçmektedir. Meteoroloji Müdürlüğü'nün 1922-2022 arasındaki verilerine göre, temmuz ve ağustos aylarında ortalama en yüksek sıcaklık 39°C'ye kadar çıkmaktadır (URL 3).

İklimsel bağlamda, geleneksel yapılarda kullanılan kireçtaşları ısı yalıtımı yönünden iyidir. Çift cidarlı duvar yapım tekniği ile ortası dolgulu olarak uygulanan kireç taşları, yaz aylarında yapıların içini serin tutmaktadır.

4. GELENEKSEL KENT DOKUSU VE URFA MİMARİSİ

Geleneksel Urfa kent dokusu, geleneksel konut mimarisi ile şekillenmiştir. Ev, kent dokusunun hücresi olarak, kentin fiziksel görüntüsünün yaratıcısı olmuştur. Ticaret ve din sosyal hayata yön veren en önemli iki faktör olarak şehir kuruluşunda birinci derece etkili olmuş ve bu nedenle yerleşmelerin çekirdeğinde eski ticari merkez ve Ulu Camii yer almıştır (Akkoyunlu, 1989).

Şekil 5. 9. Urfa geleneksel kent dokusu fotoğrafı (1980’ler) (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi)

Urfa’nın yerel mimarisinde hakim unsur yörede bol miktarda bulunan doğal taşın kullanımı olmuştur. Ahşabın bölgede çok bulunmaması, eski çağlardan beri işletilen çok sayıda taş ocaklarının olması da bu durumu pekiştirmiştir.

Urfa evleri, düzgün bir topografya üzerine yerleşmiştir. Mimari yerleşme açısından da, bitişik ve bazen iç içe girmiş karmaşık düzende bir yerleşme görülmektedir. Yığma sistemle inşa edilen Urfa evlerinde taşıyıcı duvarlar, her iki yüzde 25 cm. kalınlıkta kesme taş ve aralarında 20–40 cm.lik boşluk moloz taş ‘hampara’ ile doldurularak oluşturulmaktadır. Duvar kalınlıkları 70–100 cm arasında değişmektedir. Taşların birbirine değen yüzlerinde oluk açılmakta ve bu oluktan şerbet verilmektedir. Taşlar arasındaki derzlerde ise bağlayıcı harç olarak, küfeki taşı tozu, kireç ve su karışımından elde edilen “kül kireç” kullanılmaktadır. Duvarların üzeri sıvasızdır. Sadece odaların içi ve tavanı kendir sıvalıdır. Bu sıva, kendir lifi, kireç, kül ve su karışımından elde edilmektedir (Akkoyunlu, 1989).

Urfa geleneksel kent dokusunda konut ve ticaret bölgeleri birbirinden ayrılmıştır. Ticaret merkezi şehrin güneyindeki hanlar ve bedestenlerin olduğu bölgede yer almaktadır (Akkoyunlu, 1989).

İklimin oldukça belirleyici olduğu bölgede sokaklar günün her saati gölge oluşturacak ve hava akışını sağlayacak şekilde dar ve doğrusal olarak planlanmıştır. Sokak genişlikleri 2,5-3,5 m kadardır. Aynı zamanda mahremiyetin de önemli olduğu sosyal yapıda alt katların sokağa bakan cepheleri özellikle müslüman evlerinde penceresiz olarak tasarlanmıştır. Sokaklar yüksek duvarlarla sınırlanmıştır.

Sokağın 5-10 metrelik bir bölümünü örten, üstünde yapı(bir yapının üst kat odası) olan tonozlu kısımlara 'Kabaltı' denmektedir. Üst örtüleri beşik ya da çapraz tonoz örtü olabilir. (Şekil 5. 10). Sokak dokusu içinde gündelik yaşamda 'Tetirbe' olarak tabir edilen çıkmaz sokaklar vardır. Bu çıkmaz sokaklar konut kullanıcılarının mahremiyetini daha da arttırdığı için tercih edilmiştir.

Şekil 5. 10. Geleneksel Urfa sokakları ve Kabaltı

Sokağa taşkın (cumbalı) ikinci kat odaları(çardak-köşk), köşe sütunceleri, bindirme tekniği ile yapılan cumba altı süslemeleri, kapı ve pencere altındaki/üstündeki kabara ve gülbezek motifleri sokaklara hareket katmaktadır. (Şekil 5. 11).

Geleneksel Urfa evleri sokak tarafından penceresiz yüksek duvarlarla çevriliyerek gizlenmişlerdir. Evler dışarıya kapalıdır. (Şekil 5. 12)Şekil 5. 13 Karaçizmeli-ler Evi Zemin ve Birinci Kat Plan Şeması (Akkoyunlu, 1989).

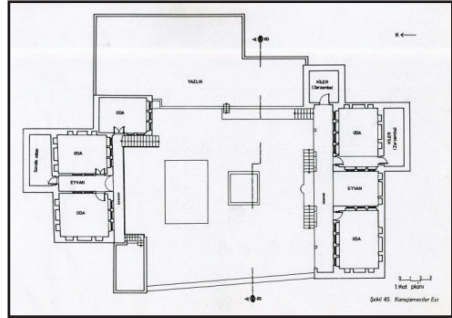
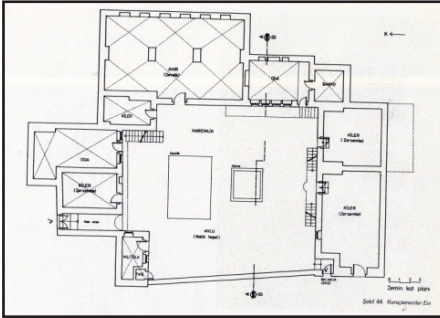

Şekil 5. 11. Urfa sokakları ve sokağa bakan cumbalar

Şekil 5. 12. Sakıp'ın Köşkü, sokağa kapalıdır, zemin katta pencere vermez (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

Sıcak iklim sebebiyle plan şemasında açık 'hayat' (avlu) kullanılmıştır. Gelir seviyesi yüksek olan malikler tarafından, geleneksel Urfa evlerinin bir kısmı haremlik ve selamlıklı olarak inşa edilmişlerdir. Avlu sıcak iklim bölgesinde gündelik yaşamın geçtiği alandır. Avluda kuyu ve süs havuzu, çiçeklik, ağaç, gibi peyzaj unsurları bulunur. Avlu zemini sert kalker taşı ile döşemiştir. (Şekil 5. 13)

Şekil 5. 13. Karaçizmeliler Evi Zemin ve Birinci Kat Plan Şeması (Akkoyunlu, 1989).

Avlulu plan şemasında avluya bakan odalar arasında yer alan 3 tarafı kapalı bir tarafı açık olan mekan Eyvan olarak isimlendirilmiştir. Yazlık eyvan ve kışlık eyvan olarak kuzey ve güneye bakış yönüne göre eyvanlar avluya açılır. Eyvanlar hem yarı açık oturma alanlarıdır. Hem de eyvanlardan odalara girişler verilir. Üst katlarda oda girişleri, 'gezenek' adı verilen üstü açık koridor şeklindeki konsol döşeme parçaları ile sağlanır. (Şekil 5. 14, Şekil 5. 15).

Avlu kotundan 1,5 metre kadar aşağıda yer alan, kiler, depo vb işlevleri karşılayan mekanlara Zerzembe denmektedir. Geleneksel Urfa Evleri genellikle zerzembeli yapılmışlardır. Zerzembe dışında bu şekilde alt kotta develik, ahır, samanlık gibi mekanlar da bulunmaktadır.

Avluya bakan odaların girişinde gedemeç denilen taş bir döşemeden geçilir. Bir basamak yükseğe geçilerek odanın asıl yaşam alanına çıkılır. Aydınlık yüksek pencere dizilerinin olduğu odaların duvarlarında nişler, camhane, ahşap dolaplar, ahşap lambiri süslemeler bulunmaktadır. Odaların tavanları zemin katlarda çapraz ya da beşik tonoz ile örtülü iken üst katlarda genellikle ahşap merteklidir. Bazı konutlarda ahşap mertekler kaplama tahtası ile kapatılmış, çıtalı tavan uygulamaları yapılmıştır. Kalem işi bitkisel motiflerle süslenmiş oda tavanları mevcuttur. (Şekil 5. 16)

Avlu kotundan 1,5 metre kadar aşağıda yer alan, kiler, depo vb işlevleri karşılayan mekanlara Zerzembe denmektedir. Geleneksel Urfa Evleri genellikle zerzembeli yapılmışlardır. Zerzembe dışında bu şekilde alt kotta develik, ahır, samanlık gibi mekanlar da bulunmaktadır.

Avluya bakan odaların girişinde gedemeç denilen taş bir döşemeden geçilir. Bir basamak yükseğe geçilerek odanın asıl yaşam alanına çıkılır. Aydınlık yüksek pencere dizilerinin olduğu odaların duvarlarında nişler, camhane, ahşap dolaplar, ahşap lambiri süslemeler bulunmaktadır. Odaların tavanları zemin katlarda çapraz ya da beşik tonoz ile örtülü iken üst katlarda genellikle ahşap merteklidir. Bazı konutlarda ahşap mertekler kaplama tahtası ile kapatılmış, çıtalı tavan uygulamaları yapılmıştır. Kalem işi bitkisel motiflerle süslenmiş oda tavanları mevcuttur (Şekil 5. 16).

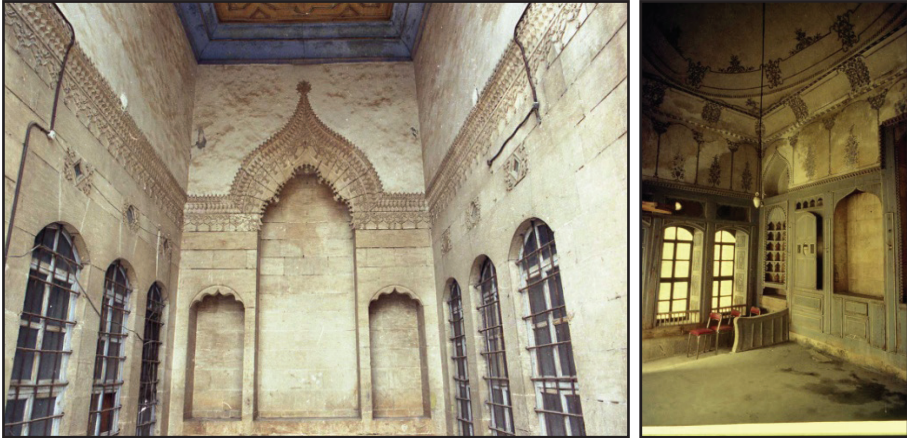
Şekil 5. 14. Halil Hafız Kürkcüoğlu Evi Revaklar ve üst katta gezenekten oda girişleri verilmiştir (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

Şekil 5. 15. Hacı Hafızlar evi Eyvan (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

Geleneksel Urfa Evlerinde yemek yapılan mutfak mekanı Tandırlık olarak isimlendirilmiştir. Tandırlık mekanının avluya bakan cephesinden duman çıkışına izin verecek şekilde duvar üst kotlarda boşluklu örülmüştür (Akkoyunlu, 1989). Tandırlıkta baca ve kuyu da bulunmaktadır. (Şekil 5. 17).

Şekil 5. 16. Hacı Bekir Pabuçcu Evi, Eyvan ve Oda duvarındaki nişler (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

Şekil 5. 17. Elçi Konağı, Tandırlık mekânı, yemek pişirilen yer.

5. GÜNÜMÜZDE URFATAŞININ MİMARİDE KULLANIMI

Endüstri devriminden itibaren kentlerin büyümesi, ekonomik üretim sisteminin değişmesi, insanların yaşam tarzını ve aile yapılarını da etkilemiştir. Böylece içinde yaşanılan mekanlar da zaman içinde değişmiştir.

Kentlerde nüfus yoğunluğunun artması, arsaların kıymetlenmesi, inşaat yapım tekniklerinin ve teknolojilerinin değişmesi ve gelişmesi, gibi birçok neden ile birlikte doğal taşın yapıda kullanım şekli değişmiştir. Eskiden doğal taşlar yığma yapım tekniğinde taşıyıcı duvarlarda masif blok, ya da sandık tipi duvar olarak kullanılırken, günümüzde çok katlı yüksek yapılara olanak sağlayan betonarme iskelet taşıyıcı sistemli yapıların yaygın olarak inşa edilmesiyle doğal taş malzemenin kullanım alanını büyük oranda taşıyıcılıktan çıkmıştır. Doğal taş malzemenin ekonomik olarak betonarmeden daha kıymetli olması, daha çok kaplama malzemesi olarak kullanılmasına yol açmıştır. Taş kesme ve şekillendirme teknik ve teknolojisinin gelişimi de bunu desteklemiştir. Günümüzde özellikle iç ve dış duvar, döşeme, merdiven kaplaması olarak kullanılmaktadır.

Bunun dışında tarihi yapıların restorasyonlarında urtaşı çok yoğun şekilde kullanılmaktadır. Özellikle Şanlıurfa gibi tarihi dokusu olan kentlerde yer alan geleneksel yapıların restorasyon işlerinde kullanılmaktadır.

Kent peyzajının düzenlenmesinde doğal taş malzeme döşeme kaplaması, bahçe duvarı, kent mobilyası, vb. olarak kullanılabilir. Kentte.

Kırma taş agrega olarak da beton üretiminde kullanılabilir. Ayrıca taş kesme işlemleri sırasında oluşan taş tozları beton katkı maddesi olarak kullanımı araştırılmaktadır. Bu konuda akademik çalışmalar yapılmaktadır (Horoz, 2020 ve Yetim, 2021).

6. SONUÇ

Bölgede bol miktarda bulunan, kolay bozunmadığı, zaman içinde mukavemet kazandığı için kalıcı bir malzeme olan kalkertaşı ile üretilmiş mimari eserler sayesinde, kadim şehir Şanlıurfa, insanlık tarihine şahitlik etmiştir. Tarihi onikibin yıl geriye uzanan şehir bir çok medeniyete sahne olmuş böylece oluşan çok katmanlı kültür dokusu günümüze kadar gelmiştir. Yerel malzemenin şehir ve mimari üzerindeki ana tema bej rengi özel dokusuna kalker yapıları urtaşı olmuştur. Geleneksel Urfa Mimarisi ve kent dokusu kendine has özellikleri ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Kentsel Sit Alanı ilan edilmiş ve koruma altına alınmıştır. Yere ve kültüre ait faktörlerle belirlenen yerel mimaride olduğu gibi, Geleneksel Urfa mimarisinde, kent silüeti kalker taşından oluşan topografyanın parçası olmuş bilhassa malzeme olanakları ve iklim, mimariyi ve yapı öğelerini şekillendirmiştir.

Günümüzde doğal taşın kullanım alanları değişmekle birlikte, bölgede halen mevcut olan taşocakları günümüzde tüm Türkiye'ye kalkertaşı satışı yapmaktadır. Doğal, estetik, sağlam bir malzeme olan, farklı kullanım amaçlarına uygun farklı teknik özelliklere sahip olan doğal taşların kullanımı mimarlar ve kullanıcılar tarafından tercih edilmektedir. Günlük yaşamın içinde dünyanın varlığına ve tarihine şahit olmak, mimari mekanlarında doğal taş kullananların yaşadığı bir ayrıcalık olarak kalacaktır.

KAYNAKLAR

- Ağan, C., 2011. 'Investigation Into The Usage Of Şanlıurfa Limestones In Turkey As Underground Storage Cavern With Regard To Some Engineering Properties'. *International journal of physical sciences*, 6(33):, 7629–7637. <https://doi.org/10.5897/ijps11.250>
- Akkoyunlu, Z., 1989. 'Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri', *Kültür Bakanlığı Yayınları*:1060, Sanat Eserleri Dizisi: 13., 1989, Ankara ISBN 975-17-0385-9.
- Arkeofili, 2015. Ürdün'deki 45,000 Yıllık Taş Aletler İş Bölümünü Gösteriyor, yazar Ayşe Bursalı; <https://arkeofili.com/urdundeki-45000-yillik-tas-aletler-is-bolumunu-gosteriyor/>
- Çal, İ., 2012. 'Yerel Verilerin Geleneksel Mimari Üzerindeki Etkilerinin Sürdürülebilirlik Bağlamında Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: Akseki-İbradı ve Piemonte-Val D'Ossola Örneği', *Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü*, Ocak 2012.
- Deveci, Y., Güler, S. E., 2022. 'Urfa Tarihçesi ve Urfa'da Bulunmuş Ermenice Yazıtlar', DOI Number: 10.46250/kulturder.1061230 *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2022, 12: 63-88.
- Hasol, D., 1995 "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü", İstanbul, Yem Yayınları.
- Horoz, A., 2020. 'Şanlıurfa Yöresinde Bulunan Kalker Ocaklarında Atıl Durumdaki Elenmiş Malzemelerin (Taş Unu) Taze ve Sertleşmiş Betona Etkisi', [Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi], 633245.
- Kısa Ovalı, P., Delibaş, N., 2016. 'Yerel Mimarının Sürdürülebilirliği Kapsamında Kayaköy'ün Çözümlemesi', *MEGARON* 2016;11(4):515-529.
- Kuloğlu Yüksel, F.Ş., Güven, N., 2020. 'Şanlıurfa'da Bulunan Harran Kalesi'nin Taşlarında Meydana Gelen Bozunmaların Tespiti', *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 5(3): 247-259.
- Kürkçüoğlu, C., Akalın, M., Kürkçüoğlu, S.S. ve Güler, S.E., 2002. 'Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir', İkinci Baskı, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özcan, E. S., 2014. 'Göbeklitepe Dünyanın En Eski ve En Büyük Tapınma Alanı', *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, Temmuz 2014, Sayfa 30-39.
- Öztürk Tel, H., Sarıışık, G., Kuloğlu Yüksel, F.Ş., 2021. 'Urfa Taşının Kent Mobilyası Tasarımında Kullanılabilirliğinin Araştırılması', *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Dergisi*, Cilt 36, Sayı 4, 2287 - 2300, 02.09.2021.
- Peters, J., Schmidt, K., Dietrich, O. and Po, N., 2014. 'Göbekli Tepe: Agriculture and Domestication', DOI: 10.1007/978-1-4419-0465-2_2226.
- Rastgeldi Dogan, T., Kuloğlu Yüksel, F. Ş., Sak, A.Z., Erzurumluoglu, H., 2018. 'Evaluation of Effects of Particulate Matter During Processing of Urfa Stone Used Invernacular Architecture on Human Health', *Journal of Environmental Protection and Ecology* 19, no 4, 1849–1856 (2018).
- Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi. Fotoğraflar.
- Turgut, P., Yeşilnacar, M. İ., Bulut, H., 2006. 'Yapı malzemesi olarak Urfataşı'nın mekanik, fiziksel ve teknolojik özelliklerinin tespiti', *Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu*, Proje No: mag-104İ084, Kasım 2006, Şanlıurfa.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü
- Yetim, M., 2021. 'Şanlıurfa Kireçtaşı Tozunun Çimento İkamesiyle Betonun Fiziksel ve Mekanik Özelliklerine Etkisinin Araştırılması', [Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi], 688771.
- Yüzer, E., 1997. 'Türkiye'nin Doğal Taşları', *Gün Matbaası*, İstanbul.
- Yüzgöl, S., 2019. 'Urfa Bölgesi Taş İşçiliği ve Urfa Taşçılığındaki Dil ve Terminolojinin Saptanması', *TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü*, 9.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi-Maddi Kültür, sayfa 459-475.
- URL Kaynaklar
- URL 1 <https://www.kenanyelken.com/neolitik-2>
- URL 2 <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44140/sanliurfa-muze-mudurlugu.html>
- URL 3 <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=undefined&m=SANLIURFA>, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, İllere Ait Mevsim Normalleri Tablosu

---

6

ÇOK KATMANLI YERLEŞMELER VE PEYZAJ ARKEOLOJİSİ

Hazel ÇİÇEK

Ankara Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü,
Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

Prof. Dr. ELMAS ERDOĞAN

Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi,
Peyzaj Mimarlığı Bölümü

1. GİRİŞ

Uluslararası ölçekte değerlendirildiğinde peyzaj, insanlar tarafından algılandığı biçimi ile karakteri doğal ve/veya insani unsurların eylem ve etkileşimi sonucu oluşan bir alan olarak tanımlanmaktadır (Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, 2007).

“Peyzaj”, sınırlandırılmış bir arazi alanının çevresel ve insani yönlerini kapsayan bütünlüklü bir terimdir. Çevresel unsurlar; iklim, hidroloji, yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü ve faunanın bütünlüklü etkilerini içermektedir. İnsani boyut ise süreç içinde meydana gelen kültürel süreçlerin kümülatif etkilerini yansıtmakta olup; bitki örtüsünün tahrip edilmesi gibi değişimleri içermektedir. Peyzaj kavramı en genel anlamda doğal peyzajlar ve kültürel peyzajlar olmak üzere iki kategoride sınıflandırılmaktadır.

Doğal peyzajlar; doğal yapısını koruyan, insan müdahalesi görmemiş insanlar tarafından herhangi bir biçimde değiştirilmemiş ve habitat özelliklerini de koruyan alanlardır.

Kültürel peyzajlar ise doğa ve insanın ortak eseri olan ve doğal çevre koşullarının sunduğu fiziksel kısıtlamaların ve/veya fırsatların, içsel ve dışsal sosyal,

ekonomik ve kültürel etkisi altında, insan topluluklarının ve yerleşimlerin zaman içindeki evrimini gösteren alanlardır.

Arkeoloji kazı bilimi olup; yunanca *αρχαίος* (arkhaios), *αρχαῖος* “eski, kadim” ve *λογία* (logos), *λογία* “bilim, bilgi” anlamındaki sözcüklerin birleşiminden oluşmaktadır. Peyzaj terimi ise yeryüzündeki tüm oluşumları bütüncül olarak kapsayan, insanların çevrelerine yükledikleri anlamları ve yaptıkları değişiklikleri ifade etmektedir.

Niteliği ve kimliği ne olursa olsun kaynak olarak peyzajlar bütüncül olarak korunması gereken; hem tarihi dönemleri hem güncel yaşam döngülerini bünyelerinde barındıran alanlardır. Peyzaj arkeolojisi ise bu döngü ve süreçleri değerlendirirken toplumlar ile içinde yaşadıkları ortamlar arasındaki ilişkileri de inceleyen ve paleo çevreyi anlamayı hedefleyen arkeolojinin bir alt dalıdır. Çok katmanlı yerleşim alanlarında geçmiş dönemlere ait çevreleri, yerleşim alanlarını, insan-doğa etkileşimini ve ilişkisini ortaya koyan ve antropojenik ortamların kökeni ile evrimi hakkında bilgi edinebilmenin tek yolu olan peyzaj arkeolojisi eşsiz bulgulara ulaşılmasını sağlayan çok önemli bir bilim alanı olarak işlev görmektedir. Çok katmanlı yerleşmelerde ölçek ne olursa olsun etkin ve doğru veri edinmeye olanak sağlanmaktadır.

Peyzaj arkeolojisi farklı ölçeklerdeki ve nitelikteki alanlarda çevre kaynakları ve özelliklerine göre yerleşim dokusu ve yaşam biçimlerinin ortaya konması yanında arkeobotanik, zooarkeoloji ve jeoarkeoloji çalışmalarına ve araştırmalarına olanak sağlaması nedeni ile tarihi dönemlere ilişkin flora, fauna ve jeolojik süreçlerin belirlenmesine katkı sağlayan bir olgu olup, çevrenin insan toplulukları üzerindeki sosyal, politik ve ekonomik etkilerinin de ortaya konmasında bir yöntem olmaktadır. Böylece tüm bileşenlerin potansiyel önerilerini analiz etmek mümkün olabilmektedir. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) aracılığı ile de mekânsal veriler işlenerek sanal peyzajlar oluşturulabilmekte ve daha anlaşılabilir yani herkesin anlayabileceği üç boyutlu modellerle peyzajlar canlandırılabilir. Buna bağlı olarak, geçmiş uygarlıklara ilişkin yaşamları, yaşam çevrelerini ve peyzaj özelliklerini kolayca anlamak mümkün olmaktadır.

Yanı sıra bazı kültürlerin yok olma nedenleri gerekçeleri ile saptanabilmektedir. Bu olgu özellikle çok katmanlı yerleşmelerde önemli olmaktadır. Özellikle de insan ve toplumların doğal çevre ile ilişkilerini irdeleyen ve arkeolojinin bütün alanlarına uygulanabilen bir yöntem olarak bütüncül planlama ve tasarım çalışmaları için altyapı ve temel oluşturacak bir çalışma/ araştırma alanı ola-

rak gerek çok katmanlı yerleşmeler gerek arkeolojik sit alanlarında gerçekleştirilecek tasarım, sunum, sergileme ve müzecilik yaklaşımları için ön koşuldur. Peyzaj arkeolojisi çalışmalarının veri ve bulgularına dayandırılmış sunum, sergileme ve tasarım çalışmaları doğrudan bilimsel veriye dayandırılmış, özgün, mekâna özel, işlevsel ve doğru veriyi aktaran çalışmalar olacaktır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Peyzaj arkeolojisi kapsamında gerçekleştirilen araştırmaların değerlendirildiği bu çalışmanın ana materyalini özellikle peyzaj arkeolojisi ve çok katmanlı yerleşmeler ile ilgili olarak gerçekleştirilmiş her türlü yazılı ve görsel literatür verisi oluşturmaktadır. Yanı sıra peyzaj arkeolojisi kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar arasında bulunan özellikle 1986 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesine; “Tarihi, estetik, etnolojik veya antropolojik açıdan önemli evrensel değere sahip arkeolojik sit alanları” kapsamında dahil edilen ve Londra’nın güneybatısında yer alan Stonehenge, Avebury ve yakın çevresinde bulunan sit alanları, 1998 yılında Unesco Dünya Mirası Listesine;” kapsamlı kalıntıları Anadolu medeniyetleri ile Akdeniz dünyası arasındaki ilk temasın en önemli göstergesi” ile Truva Arkeolojik Sit Alanı, 2012 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi’ne; “Alanın uzun süreli işgali, eşsiz mimarisi ve tarih boyunca günlük yaşam ve sosyal örgütlenmeyi yansıtması” nedeni ile dahil edilen Çatalhöyük Dünya Miras Alanı ile Güney Kafkasya’da büyük ve küçük Kafkas sıradağları da dahil olmak üzere Karadeniz ve Hazar Denizi arasında kalan ve bu sıradağlara komşu olan topraklarda yer alan Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye’nin doğusu ve İran’ın kuzeybatısını kapsayan bölge oluşturmaktadır.

Peyzaj arkeolojisi mekân ve alan temelli bir yaklaşım olması yanında bölgesel bir yaklaşımı ima etme eğiliminde olan multidisipliner çalışmaları kapsamaktadır. Bütüncül bir bakış açısı ile zaman ve mekânın ilişkisel yönlerini değerlendirmektedir. Bununla birlikte, belirli bir alanın yerel temelleri bağlamında incelenmesi peyzaj arkeolojisi çalışmaları arasındadır.

Bu doğrultuda peyzaj arkeolojisi açısından peyzaj özellikleri, Bruno David ve Jullian Thomas editörlüğünde hazırlanan “Handbook Of Landscape Archaeology” referansı doğrultusunda “tarihlendirme, stratigrafisi, çökelme ortamları ve paleopeyzajın yeniden yapılandırması, peyzajı anlamada coğrafi ölçek, peyzaj ve iklim değişikliği, insan davranışsal ekolojisi ve antik peyzaj kullanımı, çöl peyzajı, ateşe maruz kalan peyzaj, mikrobiyotik kalıntılar, tohum analizi,

odun kömürü çalışmaları, karasal omurgasızlar, çevresel arkeoloji kapsamında jeoarkeoloji uygulamaları, sulak alan peyzaj arkeolojisi, litikler (yontmataş aletler), insan iskelet kalıntıları, DNA kullanımı, kaynak bulma teknikleri, obsidyen eser jeokimyası ile rotaların izlenmesi, arkeolojik faunal kalıntılar, araştırma stratejileri, yeraltı haritalama teknikleri, uydu ve hava görüntüsü araştırmaları, CBS ile değerlendirme, tarım (saban-pulluk) alanı, peyzaj oluşum süreçleri, karşı haritalama” ile bir dizi farklı teorik ve metodolojik yaklaşım ile karakterize edilmektedir.

Peyzaj arkeolojisi kapsamında gerçekleştirilen araştırmaların değerlendirildiği bu çalışma üç aşamalı bir yöntem ile gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, alanlarının doğal, kültürel, tarihi, coğrafi kimliğinin tanımlanmasını amaçlayan her türlü literatür verisi incelenmiş ve alan ile ilgili bulgu- belgeler toplanmıştır.

Daha sonra bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalar doğrultusunda alanların peyzaj özellikleri karakterize edilerek dönem insanının çevre ile olan ilişkisi ortaya konarak alanları peyzaj arkeolojisi kapsamında değerlendirilerek alanların korunması, sürdürülebilirliği ve sunumuna ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

3. PEYZAJ ARKEOLOJİSİ

Peyzaj arkeolojisi, basit bir tanım olmamak ile birlikte karmaşık ve değişken bir terimdir. Bir uygulama analiz ve sentez alanı olarak, bir dizi farklı teorik ve metodolojik yaklaşımı kapsamaktadır. Bu yaklaşımların çoğu, bir yerin süreç içindeki gelişimini anlama çabasını, doğal olaylar ve kültürel eylemler tarafından nasıl biçimlendirildiği ve bu faktörlerin insan faaliyetlerini nasıl etkilediğini araştırmayı kapsamaktadır (Anderson vd, 2016).

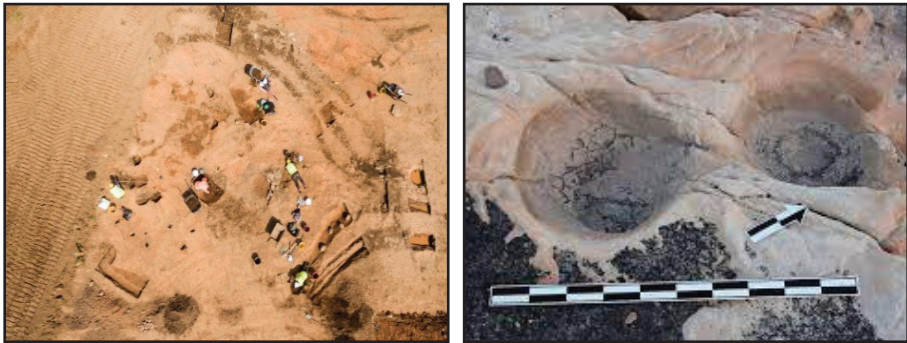
Peyzaj arkeolojisi, insanların tarih boyunca yerleşmeleri nasıl biçimlendirdiği ve insanların / toplumların araziye hangi amaçlar ile nasıl kullandıklarının incelenmesi ile bir alandaki peyzajın geçmişteki durumunun tespit edilmesini amaçlayan bir bilim dalıdır. Peyzaj arkeolojisi, eserler, sitler ve sit kompleksleri gibi arkeolojik kalıntılarda, geçmiş dönem uygarlıklarının mekânsal olarak belli alanlardaki deneyiminin anlaşılmasını sağlamaktadır.

Arkeoloji ve arkeolojik teorinin bir alt disiplini olan peyzaj arkeolojisi, geçmişte insanların çevrelerini inşa etme ve kullanma biçimlerini incelemekte olup “arkeocoğrafya” olarak da bilinmektedir. Peyzaj arkeolojisi, kültürel çalışmalara yaklaşımdan dolayı multidisipliner bir çalışma alanı olup, tarih öncesi ve klasik arkeoloji alanlarında etkin olarak kullanılmaktadır. Peyzaj arkeolojisini

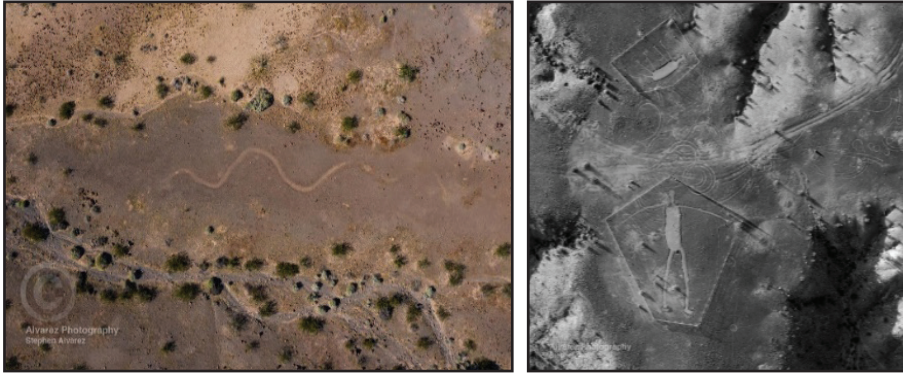
sit alanlarına yönelik diğer arkeolojik yaklaşımlardan ayıran en önemli özellik, sit alanlarında arazinin insan müdahalesi ile değiştirilmesi/kültürel peyzaj değişiklikleri ve doğal çevre arasındaki ilişkilere açıkca vurgu yapılmasıdır. Peyzaj arkeolojisi çalışmaları, peyzaj bütünü'nün tarih boyunca sosyal yaşam, kültürel etkinlikler ve teknoloji kapsamında nasıl kullanıldığının belirlenmesi ve araştırılması üzerine gelişmiştir. Buna bağlı olarak yapılanma, yollar, duvarlar, sınırlar, ağaçlar ve arazi bölünmeleri gibi jeo-tarihsel nesnelerin dinamiklerini de kapsamaktadır.

Kültürel peyzaj yerine, insan davranışı tarafından üretilen veya aracılık edilen” manzaraları tanımlamak için genellikle mekân terimi kullanılmaktadır. Mekân yani kültürel peyzajın bulunduğu alan maddi, sosyal ve bilişsel olmak üzere üç ana bileşenden oluşmaktadır. Maddi alan, peyzaj üzerinde insan müdahalesi bulunan alandır. Sosyal alan, kişinin maddi alanını diğerleri ile etkileşim kurmak ve kendi özelinde nasıl kullandığının çevresel yansımasıdır. Bilişsel alan, insanların sosyal ve maddi alanlarını nasıl kavradıklarıdır. Yani insanların çevrelerini nasıl algıladıkları ve işgal ettikleri farklı ortamlarda kendilerini idare etmenin uygun yollarını nasıl belirlediklerine ilişkin olan bileşendir. Örneğin Şekil 6.1’de yer alan İskoçya ve Ürdün Faynan kenti endüstriyel peyzaj alanlarında gerçekleştirilen peyzaj arkeolojisine yönelik araştırmalar ile maden yatağını keşfeden, madeni çıkaran ve işleyen dönem insanına ilişkin verilere ulaşılmaktadır. Bu maden yatağı ile iskan edilen yerleşim alanı arasındaki sirkülasyon rotaları belirlenip dönem insanının çevre ile olan ilişkisi ortaya konmakta ayrıca o dönemde yaşayan insanların yaşam mücadeleleri ile ilgili verilere ulaşılmaktadır.

Şekil 6. 1. İskoçya ve Ürdün Faynan kenti endüstriyel peyzaj alanları (Anonymous, 2024a / Anonymous, 2024b).

Alternatif olarak peyzaj arkeolojisi, insanların çevreleri ile etkileşime girdikleri kurgulanmış mekânları, yolları, insanların belirli manzaralara yükledikleri anlamları ve etkileşimleri ile bireylerin çevreye yükledikleri hayali ve duygusal perspektifleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Peyzaj arkeolojisi çalışmaları ile insanların belirli manzaralara yükledikleri anlamlar, etkileşimler ve izlerin; ne zaman, nerede, neden, nasıl, ne olarak, kim veya kimler tarafından oluşturulduğu araştırılmaktadır. Böylece süreç içindeki değişim, dönüşüm ortaya konmaktadır. Örneğin Şekil 6.2’de yer alan Güney Amerika’da bulunan peyzaj alanlarında gerçekleştirilen peyzaj arkeolojisi çalışmalarında dönem insanların çevreye yükledikleri hayali ve duygusal perspektifleri anlamaya yönelik araştırmalar yapılmaktadır.

Şekil 6. 2. Güney Amerika’da bulunan peyzaj alanları (Anonymous, 2024c)

Arkeolojik alanların analizinde kullanılan birçok yöntem, peyzajların analizi için de kullanılmaktadır. Peyzaj arkeolojisi, söz konusu alanların sağlıklı bir şekilde yorumlanmasına olanak tanıyacak çoklu bilgi kaynaklarının toplanmasını sağlamak amacı ile birçok araştırma yöntemi geliştirmiştir. Toplanan tüm bu veriler analiz edilerek peyzaj alanlarına ilişkin değişimler saptanmakta ve modeller oluşturulmaktadır.

Taşınmaz kültür varlıklarının eski yerleşim dokularının, farklı uygarlıklara ait kalıntıların doğa bilimlerinin yöntemleri ile incelenmesi, ölçülmesi, analiz edilerek tarihlendirilmesi arkeometri aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Arkeometri; arkeolojik buluntuların fiziksel ve kimyasal yöntemler ile matematiksel modelleme, istatistiksel analiz ve veri sağlama yöntem ve teknikleri aracılığı ile değerlendirilmektedir (Urtekin, 2021).

3.1 Peyzaj Arkeolojisi ve Arkeometri

Peyzaj arkeolojisi kapsamında insanların tarihi anlayabilmesi, geçmişte neler olduğunun doğru bir şekilde karakterize edilebilme beceri ve yeteneğine dayanmaktadır. Geçmiş yaşam süreçleri ve alanlarını anlama arkeolojinin doğa bilimleri ile bağlantısını kuran arkeometri bilim dalı aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Arkeometrik çalışmalar kapsamında;

- Araştırma alanlarının özelliklerine göre toprak altı ve üstündeki kalıntıların konumlarının saptanması; optik (uydu ve hava görüntüsü) ve jeofiziksel (jeofizik araştırma) yöntemleri,
- Tarihlendirme yapılması; rölatif (görelî –izafi) ve sayısal (kesin) olarak,
- Hammaddede karakterizasyonunun saptanması; LA-ICP-MS Yöntemi, SEM-EDX Yöntemi, MALDI Yöntemi, XRD Yöntemi, XRF Yöntemi, Raman Spektrometre Yöntemi, FT-IR Yöntemi,
- Doğal çevrenin anlaşılması için; jeoarkeoloji, biyoeoarkeoloji, paleoantropoloji, zooarkeoloji, palinoloji disiplinlerinin kullanımı,
- Tipolojik sınıflandırma ve teknolojik düzeyin belirlenmesi; matematiksel kümeleme ve serileme yöntemleri kullanılmaktadır.

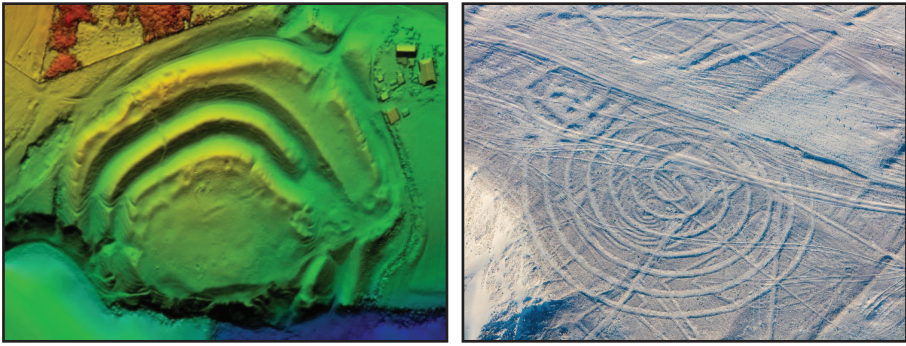
Bu yöntemlerden polen, toprak, faunal ve floral analizler bölgenin doğal bitki örtüsü ile bölgede yaşayan hayvan yaşamının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu doğrultuda dönem insanına ilişkin beslenme, konaklama, kaynaklara ulaşım ve sirkülasyon alanları gibi verilere ulaşılmaktadır.

Peyzaj arkeolojisi araştırma ve analizlerinin amacı peyzajın yeniden yapılandırılması ve korunması aşamasında, peyzajın geçmiş dönemlerde kullanımının yorumlanması ve yeniden yapılandırılması sürecine katkı sağlamaktır.

3.2. Peyzaj Arkeolojisi ve CBS

Yer şekillendirme ve insan eylemlerini anlamak açısından antik yerleşimlerde peyzajın insanlar tarafından kullanımını anlamak amacı ile GIS (Geographical Information System) Coğrafi Bilgi Sistemleri, arkeolojik araştırma yapılan alanların yönetimi, antik yollar, kanallar ve yakın çevredeki diğer arkeolojik alanlar ile ilgili özellikleri tespit etmek için kullanılmaktadır. Arkeolojik araştırmalar kapsamında yapılan yüzey araştırmaları öncesinde arazinin genel yapısını anlayabilmek için uydu verileri de dahil olmak üzere drone verileri ile GPS (Global Positioning System) ve Küresel Yer Belirleme Sistemi kullan-

maktadır. Coğrafi Bilgi Sistemleri, veri görselleştirme ve temsili görselleştirme olmak üzere iki şekilde arkeolojik verilerin görsel olarak temsil edilmesini sağlamaktadır. Araştırmacılar CBS ile ortofotolardan düzlemsel haritalar oluşturabilmekte ve ardından aynı haritaya birden fazla değişen topoloji veya yapı yapıların konumları gibi tarihsel veri katmanı ekleyerek herhangi bir peyzaj alanındaki geçmiş ve mevcut oluşumların süresi ve sürecini analiz etmektedir. Örneğin Şekil 6.3'de yer alan uzaktan algılama üzerine yapılan çalışmalarda, araştırma yapılan alanların topografya yüksekliğine ve alan üzerinde bilinçli ya da bilinçsiz olarak gerçekleştirilen şekillere ilişkin verilere ulaşılmaktadır.

Şekil 6. 3. Peyzaj alanlarının uzaktan algılama ile görünümü (Anonymous, 2024d).

Peyzaj arkeolojisi, çevresel, yapısal ve mekânsal olduğu kadar sosyal ve ırksal gruplar arasında gelişen kültürel kimliklerin analizinde de yararlı olmakta ve kullanılmaktadır.

3.3. Peyzaj Arkeolojisi ve Tarihsel Gelişimi

Peyzaj terimi yaklaşık son otuz yılda daha çok tartışılan ve gündemde olan bir konu olup; peyzaj arkeolojisi 20. Yüzyıl boyunca özellikle de Avrupa'da uygulama olanağı bulmaktadır.

Bölgesel ölçekte peyzaj ile ilgili araştırmalar genellikle mekânsal ve bölgesel olarak birbirinden iki farklı ancak birbiri ile ilişkili yöntem ile yürütülmüştür. Tarih öncesi toplumlarda insanların nasıl yerleştiklerini anlamak için 1970'li yıllarda arkeolog Higgs ve Vita-Finzi; arkeolojik çalışmaların yürütüldüğü alanlarda çeşitli etnografik ve bilimsel araştırmalar ile gerçekleştirilen basit fayda ve maliyet ilkeleri doğrultusunda yapılan ve sadece coğrafi tekniklerin uygulayabildiği Saha Kapsama Analizi (Site Catchment Analysis/ SCA) yaklaşımını uygulanmaya başlamıştır (Renfrew vd., 2005)

1976 yılında Ian Hodder tarafından mekânsal arkeoloji yaklaşımı başlatılmıştır. Mekânsal arkeoloji, doğa ve kültür arasındaki etkileşimi analiz etmektedir. Mekânsal arkeoloji kavramsal olarak 1977 yılında David L. Clarke tarafından makro, mikro ve yarı mikro olmak üzere üç analiz yöntemi ile tanımlanmıştır (Clarke, 1977).

Arkeolog Javier De Carlos 1989 yılında, arkeolojinin bütünleşmiş bir prosedürü kullanmadan sadece coğrafi tekniklerin uygulayabildiği Site Catchment Analysis'in klasik görüşünü eleştirmiştir. De Carlos 1988'de bu eleştirinin nedenini, arkeolojik alan ve bölgelerin incelenmesi için genel bir yöntemin bulunmaması olarak ifade etmektedir.

1990'larda çeşitli bölgesel ve mekânsal araştırmalar kavramsal olarak "peyzaj arkeolojisi" olarak nitelendirilmiştir. Peyzaj arkeolojisi, ekoloji, ekonomi, coğrafya, antropoloji, sosyoloji, felsefe ve sosyal teoriden gelen teorik temel disiplinleri geniş bir yelpazede bir araya getiren bilimdir. Peyzaj arkeolojisinin sosyal teorik arka planı peyzajın sosyal bir yapı olduğunu; yani aynı toprak parçasının farklı insanlar için farklı anlamlar taşıdığını ve bu olgunun araştırılmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Peyzajların oluşumunda ve biçim bulmasında yerel karakteristiklere de bağlı olarak farklı etmenler doğrultusunda doğal ya da kültürel peyzaj oluşumu söz konusu olmakta; böylece peyzaj bütünü belli bir yapı ve karakter kazanmaktadır. Peyzaj arkeolojisi araştırmaları; imza peyzaj, palimpsest peyzaj, kalıcı peyzaj, peyzaj tafanomisi olmak üzere dört ana kategoride sınıflandırılmaktadır.

• İmza Peyzajlar

İmza peyzaj mevcut topografik yapı ile entegre olmuş, belirgin veya belirgin olmayan peyzaj ve peyzaj öğeleri ile ifade edilmektedir.

Bazı peyzajlar çok hassas olup, iklim veya insan aktiviteleri doğrultusunda herhangi bir dış zorlamaya dayanıksız olup kısa süreçlerde dinamik bir şekilde değişiklik gösterebilmektedirler. Bazı peyzajlar ise milyonlarca yıllık zaman süreçlerinde çok az değişiklik göstermektedir.

Dağ zirvelerinde yaz kış erimeyen ve yer çekiminin etkisiyle yer değiştiren büyük kar ve buz kütlesi ile oluşan buzullar ile yeryüzünde aşındırma, biriktirme ve taşıma meydana gelmektedir. Bu doğrultuda peyzajın değişim, dönüşüm ve biçimlenmesinde buzullaşma önemli yer tutmaktadır. Ana kaya çıkıntıları

olan (torlar), buzul ve buzul çevresi süreçlerinden etkilenen alanlarda yaygın olarak görülmektedir. Örneğin Şekil 6.4'te yer alan güneybatı İngiltere Bodmin Moor'da bulunan granit ana kaya üzerindeki çıkıntının ayrışması ile oluşan bu görünüm topografik yapı ile entegre olmuş peyzaj üzerinde iz ve işaret bırakan imza peyzajdır.

Şekil 6. 4. Güneybatı İngiltere Bodmin Moor granit ana kaya üzerindeki çıkıntı (Anonymous, 2024e).

• Palimpsest Peyzajlar

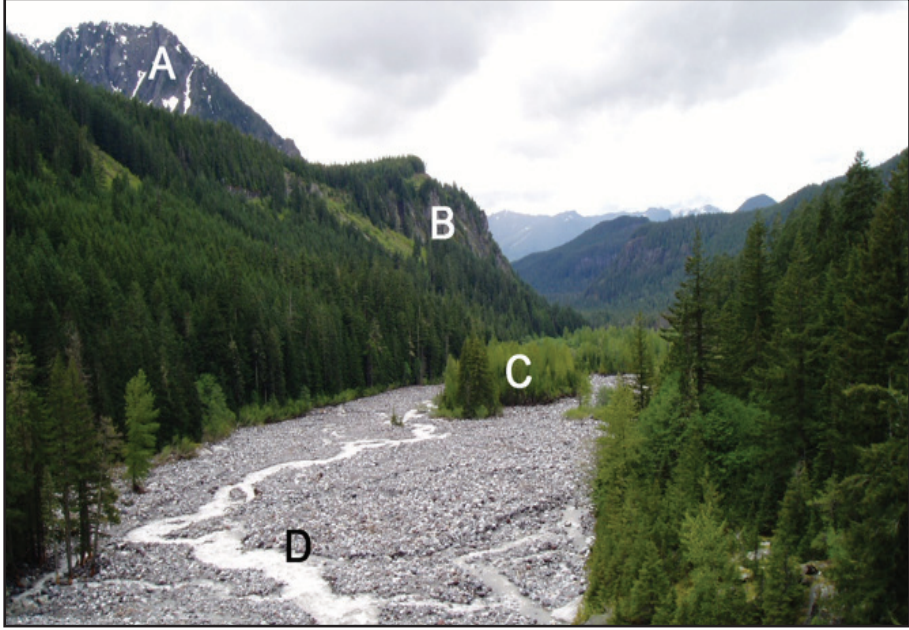
Yunanca bir sözcük olan ‘yeniden’, ‘palin’ ve ‘kazınmış’ anlamına gelen ‘psentos’ sözcüklerinden oluşan “palimpsest” anlam bakımından eski ve yeninin iç içe geçmesi, izlerin tümü ile aradan çekilmemesi, bir anlamda iki ruhun bir bedende hayat bulması olarak nitelendirilmektedir. (Apaydın 2019).

Palimpsest peyzajlar genelde bir çok uygarlığın aynı yerleşim alanında üst üste katmanlaşmasından oluşan alanlar olup çok katmanlı yerleşim dokularını da içermektedir.

Örneğin Şekil 6.5'te yer alan Rainier Dağı yakınındaki buzul vadisinde palimpsest peyzaj öğeleri ve tarihlendirmeleri değerlendirildiğinde; Oligosen volkanik ana kayaya (34–23 Milyon yıl/A) oyulmuş Kuvaterner öncesi nehir vadileri, Geç Wisconsin buzullaşması sırasında oyulmuş buzullu vadi duvarları (25–13

bin yıl/B), bitki örtüsü ile orta - kanal çakıl birikintisi (birkaç on yıllık/C) ve güncel nehir kanalının mevcut olduğu alan (D); peyzajda eski ve yeni oluşumların iç içe geçtiği bir palimpsest peyzajdır.

Şekil 6. 5. Rainier Dağı yakınındaki buzul vadisinde palimpsest peyzaj (Anonymous, 2024e).

• Kalıcı Peyzaj

Herhangi bir bölgenin peyzaj kayıtları incelendiğinde, belirli alanların diğer alanlardan daha fazla kullanıldığı fark edilmektedir. Kalıcı peyzajlar “bölgelerin uzun süreli işgalleri sırasında tekrar tekrar kullanılan yerler” olarak tanımlanmaktadır. Kalıcı peyzajlar uzun süreli aralıklı da olsa sürekli kullanılmış yerlerdir (Koru, 2010).

Bu kapsamda farklı uygarlık ve dönemlerde tekrar tekrar kullanılan çok katmanlı yerleşim alanları da bu kategoride değerlendirilmektedir. Örneğin; Yakın Doğu’da MÖ 4000’de Mezopotamya’da Sümer uygarlığının yükselişi ile başlayan Tunç Çağı için, kalıcı peyzaj kavramı, yaylaların dağlık resiflerinin aksine, alüvyonlu ovaları ifade etmektedir. Mezopotamya Sümer, Babil, Asur, Akad, Kaldea ve Elam gibi kadim ve büyük medeniyetlerin doğduğu ve geliştiği bölge olması ayrıca farklı uygarlık ve dönemlerde tekrar tekrar kullanılan çok katmanlı yerleşim alanı olması nedeni ile bir kalıcı peyzajdır.

• Peyzaj Tafonomisi

1940'da Efremov'un tanımına göre peyzaj tafonomisi, canlıların gömülme sürecini inceleyen bilim dalıdır. Peyzaj tafonomisi ile organizmaların biyosferden litosfere geçişi incelemekte olup; peyzaj öğelerinin nasıl bozulduğu ya da arkeolojik kayıtlarda nasıl korunduğu incelenmektedir. (Gümrükcü, 2018).

Peyzaj tafonomisi peyzajın tarihlendirilmesine katkı sağladığı gibi peyzaj üzerinde yaşam izleri bulunan organizmalar ile ilgili bilgi sağlamaktadır. Peyzaj arkeolojisi çalışmaları gerçekleştirilirken, daha önceki peyzajların yanıltıcı bir kaydı ile karşılaşıldığında, peyzaj tafonomisinin önemi anlaşılmaktadır. Örneğin bugün Ankara ve çevresinin deniz ile bağlantısı olmadığını halde Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen, Ankara/Koserelik'te bulunmuş 193 milyon yıl yaşındaki dev bir Ammonoid (Mürekkap Balığı'nın atası) fosili ve Ankara/Beşkonak'taki balık fosilinin Ankara ve çevresinin uzun yıllar önce bir deniz olduğunu göstermektedir. Geçmiş medeniyetlerin gerçekleştirdiği savaşlarda düşmanı engellemek amacı ile nehir yatağının bariyer olarak değerlendirdiği veya düşmanın suya ulaşmasını engellemek için nehir yatağının değiştirilmesi gibi durumlarda peyzajın günümüzde var olan görünümü ile geçmişteki görünümünün anlaşılması tespit edilen organizmaların tespiti sonucunda peyzaj tafonomisi ile ortaya konmaktadır (Anonim 2024).

4. PEYZAJ ARKEOLOJİSİ ARAŞTIRMALARI

Avrupa başta olmak üzere peyzaj arkeolojisine ilişkin farklı araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Özellikle de Yakın Doğu'da, batıda Akdeniz, doğuda ise Mezopotamya ile sınırlandırılan Levant bölgesi olarak adlandırılan Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Filistin ve Mısır topraklarını kapsayan bölgede arkeolojik açıdan yeryüzü şekilleri ile ilgili geniş kapsamlı peyzaj arkeolojisi araştırmaları yapılmaya devam edilmektedir.

4.1. Stonehenge, Avebury ve yakın çevresinde bulunan sit alanları

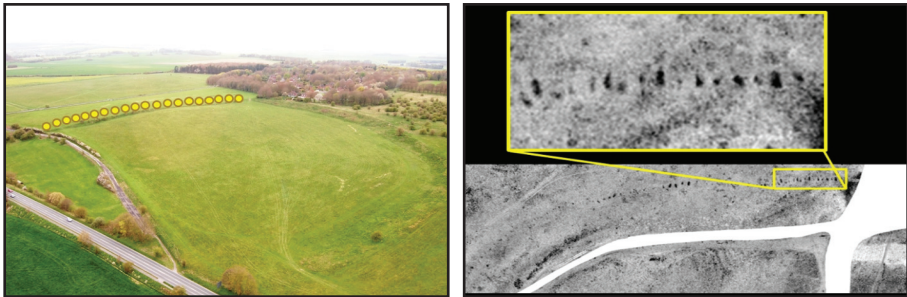
İngiltere'de yer alan tarih öncesi anıt kompleksi niteliği ile Stonehenge, Avebury ve yakın çevresinde bulunan sit alanları uluslararası öneme sahiptir. MÖ 3000-2000 yıllarına tarihlendirilmektedir. Radyokarbon tarihleme yöntemi, ilk MÖ 2400 ile MÖ 2200 yıllarına tarihlendirilmesine karşın MÖ 3000'lere de tarihlendirilebileceği düşünülmektedir. Stonehenge, İngiltere kültürünün simgesi olarak kabul edilmektedir. Stonehenge'e yakın bölgede bilinen en

eski dört veya beş adet çukurun içinde bulunan, üç tanesi MÖ 8500 ile 7000 yıllarını içeren mezolitik döneme tarihlenen yapılar totem benzeri sütunlar biçiminde yapılandırılmıştır. Henüz bu sütunların Stonehenge anıtı ile nasıl bir ilişkisi olduğu ise net olarak bilinmemektedir. Stonehenge, her biri yaklaşık 4.1 m yüksekliğinde, 2.1 m genişliğinde ve yaklaşık 25 ton ağırlığında bir dikili taş halkasından oluşmaktadır. Taşlar, İngiltere'deki en yoğun neolitik ve tunç dönemi anıtları kompleksinin ortasında konumlanmaktadır. Anıtın neden yapıldığı hâlâ net olarak bilinmese de, önceden çevresinde dini yapılar bulunduğu belirlenmiştir (Anonim 2024a).

Stonehenge, Avebury ve yakın çevresinde bulunan sit alanlarına yönelik arkeolojik çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar kapsamında Şekil 6.6'de gösterilen alanda peyzaj arkeolojisi açısından gerçekleştirilen araştırmalarda Şekil 6.7'de olduğu gibi jeofizik çalışmaları ile uzaktan algılama teknolojisi ve radar verileri kullanılarak alana ilişkin keşifler yapılmaktadır.

Şekil 6. 6. Stonehenge, Avebury ve yakın çevresinde bulunan sit alanlarının sınırını gösteren harita 1:25000 ölçekli (Unesco 2022) ve Stonehenge ve diğer tespit edilen yerleşim alanı konumları (Anonim 2024a).

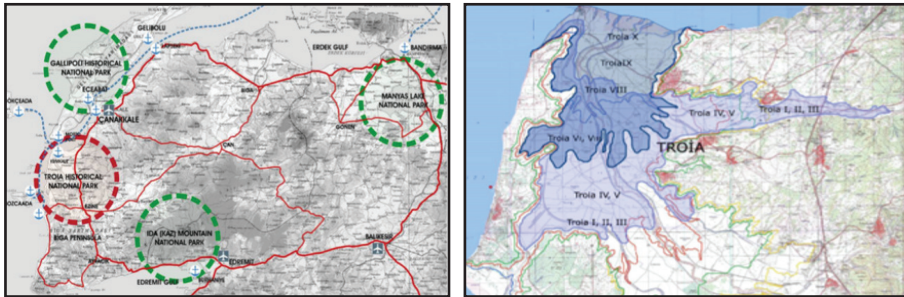

Şekil 6. 7. Peyzaj arkeolojisi kapsamında yapılan araştırmalar doğrultusunda keşfedilen Durrington Walls'ın keşfedilmeden önceki durumu ve Durrington Walls'ın radar ile elde edilen görünümü (Anonim 2024b).

Peyzaj arkeolojisi çalışmalarını kapsayan Chalkland Bölgesi'nde peyzaj özelliklerinin anlaşılması açısından tarihlendirme, yeraltı haritalama teknikleri, uydu ve hava görüntüsü araştırmaları çerçevesinde kapsamlı jeofizik araştırmalar ve lidar yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmalar doğrultusunda henüz kazılmamış yer altında bulunan kalıntılar ile ortaya çıkan kalıntılar arasındaki genel ilişkinin belirlenmesine yönelik araştırmalar devam etmektedir.

4.2 Truva Arkeolojik Sit Alanı

Truva Bölgesi Marmara Bölgesi Biga Yarımadası'nda Çanakkale ilinde bugün Hisarlık Tepesi olarak adlandırılan kesimde yer almaktadır. Truva Bölgesi doğu ve batı kültürlerinin buluşma noktası ve Karadeniz ile Marmara'yı Ege ve Akdeniz'e bağlayan su yolu nedeni ile tarih öncesi çağlardan bugüne kadar jeopolitik öneme sahip bir konumundadır. Homeros'un İlyada Destanı'nda anlattığı Truva Savaşı'nın yaşandığı yer olan Truva Tarihi Milli Parkı, Kaz Dağı Ulusal Parkı, Manyas Gölü (Kuş Cenneti) Milli Parkı ve Gelibolu Tarihi Milli Parkı'nın bir arada bulunduğu arkeolojik, tarihi ve doğal peyzaj açısından büyük önem taşıyan bir alandır. 1871'de arkeolog Heinrich Schliemann tarafından keşfedilen antik şehrin kalıntılarında ilerleyen zamanlarda gerçekleştirilen kazılar sonucunda elde edilen bulgulara göre aynı yerde yedi kez (farklı dönemlerde) kent kurulduğu ve farklı dönemlere ait 33 katman saptanmıştır. Şehrin bu karmaşık tarihi ve arkeolojik yapısı, daha kolay anlaşılabilmesi için Şekil 6.8'de tarihi kentsel alan dönemlerine göre numaralandırılmıştır.

Şekil 6.8. Truva Bölgesi coğrafi konum / Truva I 3200-2600 (Batı Anadolu EB1)-Truva II 2600-2300 (Batı Anadolu EB2)-Truva III 2300-2200 (Batı Anadolu EB3)-Truva IV 2200-2050 (Batı Anadolu EB3)-Truva V (Batı Anadolu EB 3)-Truva VI: MÖ 17. Yy – MÖ 15. Yy-Truva VIIh: Geç Tunç Çağı MÖ 14. Yy-Truva VIIa:ca. MÖ 1300 – MÖ 1190 Homerik Truva dönemi (Homeros'un İlyada Destanı'nda anlatılan Truva Savaşı'nın yapıldığı yer)-Truva VIIb1: MÖ 12. Yy-Truva VIIb2: MÖ 11. Yy-Truva VIIb3: yaklaşık MÖ 950-Truva VIII: MÖ 700 Helenistik Truva-IX: İlium, MS 1.Yy Roma Truvası (Koru 2010).

Jeomorfolojik birimler ve toprak türleri ile Karamenderes Ovası oluşumunun araştırıldığı çalışmalar sonucunda Truva bölgesinin yaklaşık 4000-3500 yıl önce deniz kenarında bulunduğu olasılığından yola çıkılarak 1970'lerden itibaren arazide yapılan sondaj çalışmaları ve radyokarbon tarihlemesine göre Geç Neolitik ve Erken Tunç çağlarında deniz yaşamına ilişkin kanıtlara ulaşılmaktadır. Truva'nın ilk katmanının MÖ 3200-2600 yıl önce kurulduğu bilinmektedir. Bu dönemde Truva Ovası aslında Truva Körfezi olup süreç içinde alüvyonlar ile sürekli deniz dolmaya devam ettiği için bataklık olan kıyı kesimi karakterini kaybetmeye başlayarak güncel durumuna ulaşmıştır. Özellikle jeomorfolojik değişiklikler, bu önemli jeopolitik avantajı kaybetmesine yol açmıştır. Tarih öncesi dönemlerden bugüne kadar bölgedeki yerleşim düzenindeki en önemli amaç; her zaman Çanakkale Boğazı'nı kontrol altında tutulması olmuştur. Truva bölgesi yüzyıllar boyunca önemli jeolojik ve jeomorfolojik formasyona sahip olduğu için sulu tarıma uygun verimli topraklara ve bazı benzersiz ekolojik özelliklere de sahiptir. Ayrıca Truva Bölgesi, Homeros sayesinde destan ve şiirlere ölümsüzleşmiş olan "10 yıllık süren Truva Savaşı"nın gerçekte olduğuna inanılan mekân olarakta ayrı bir önem taşımaktadır (Koru, 2010).

Heinrich Schliemann'ın yönetiminde gerçekleştirilen kazılarından bugün elde edilen bulgu ve araştırmalar Truva Bölgesi'nin peyzaj arkeolojisine katkıda bulunmuştur. Truva bölgesinde peyzaj arkeolojisi kapsamında peyzaj özelliklerinin anlaşılması açısından tarihlendirme, stratigrafisi, çökeltme ortamları ve paleopeyzajın yeniden yapılandırması, çevresel arkeoloji kapsamında jeoarkeoloji uygulamaları, sulak alan peyzaj arkeolojisi, tarım (saban-pulluk) alanı, peyzaj oluşum süreçlerine yönelik araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Truva Bölgesi'nin peyzaj arkeolojisinin daha anlaşılır olmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

4.3 Çatalhöyük Dünya Miras Alanı

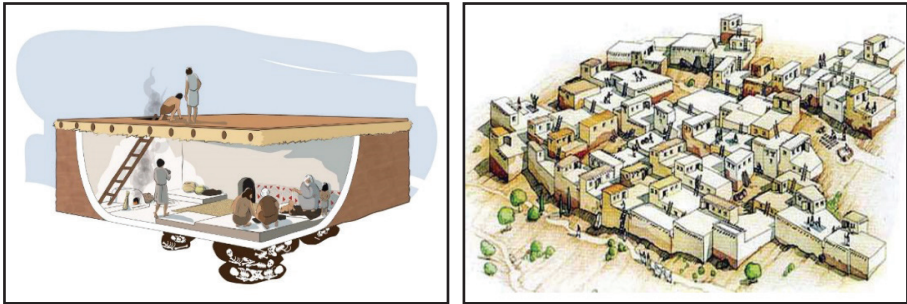
Türkiye'de avcı-toplayıcı toplulukların yerleşik hayata geçtiği ve tarım ile uğraşmaya başladığı insanlık ve mimarlık tarihinde önemli bir yere sahip olan neolitik döneme ait pek çok yerleşim alanı bulunmaktadır. İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya ilinde yer alan Çatalhöyük neolitik yerleşim alanı, Dünya'nın en eski/erken dönem yerleşimlerinden biri olup, Doğu Höyük ve Batı Höyük olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır. Doğu Höyük, 1200 yıl boyunca yerleşim olmuş 18 katmandan oluşmaktadır. Doğu Höyüğün MÖ 6200'lerde bilinme-

yen nedenler ile terk edilmesinin ardından oluştuğu düşünülen Batı Höyüğü, MÖ 5200'lere kadar uzanan 1000 yıllık yerleşim izlerini taşımaktadır.

Çatalhöyük'te en son gerçekleştirilen radyokarbon (^{14}C -karbon 14) tarihlendirmesi ile MÖ. 7100 ile 6700 yılları arasında sürekli yerleşim olduğu belirlenmiştir. Güncel durumu ile höyük, neolitik dönemde yerleşik hayata geçen insanların yaşamlarının süreç içinde nasıl değiştiğine ilişkin bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır.

Çatalhöyük neolitik alanı, Güney Anadolu Platosu'nda 37 hektarlık bir yerleşim dokusuna sahip iki tepeden oluşmaktadır. Daha yüksek olan doğu höyüğü, duvar resimleri, kabartmalar, heykeller ve diğer sembolik ve sanatsal özellikler ile birlikte yerleşimin mimari kalitesi, döneminin sosyal organizasyon ve kültürel uygulamalarının evrimini yansıtmaktadır. Batı höyük ise kalkolitik dönemdeki kültürel uygulamaların evrimini göstermektedir. Çatalhöyük'te konutların üst üste kümelendiği ve binalara çatıdan erişimin sağlandığı kompakt bir yerleşim düzeni görülmektedir. Çatalhöyük'te yerleşik hayatın ilk evresinin izlendiği süreçte insanların inşa ettiği evler ve bu evlerin bir araya gelmesi ile ortaya çıkan şehir planı ve kentsel doku oldukça ilgi çekicidir. Kendine özgü bir mimariye sahip olan Çatalhöyük evleri, girişleri çatıdaki bir açıklıktan olan dikdörtgen yapılardır ve sırt sırta verircesine birbirine tamamen bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Neolitik dönem kent planı, dönemin sosyal yaşamında eşitlik ve dayanışmanın ön planda olduğunu göstermektedir. Çatalhöyük'te Şekil 6.9'da olduğu gibi aralarında sokak bulunmadığı ve birbiri ile ilişkili tavanalardaki merdivenler ile ulaşıldığı düşünülen evler arasında hiyerarşik bir düzenlemenin olmadığı görülmektedir.

Şekil 6.9. Çatalhöyük genel yerleşim mimari illüstrasyon (Yaylalı, 2010 / Anonim 2024c)

Anadolu'nun en eski ve en büyük neolitik dönem yerleşim alanı olan Çatalhöyük'te 1961 yılında James Melaart ile başlayan arkeolojik kazılarından

bugüne gerçekleştirilen araştırmalar Çatalhöyük'ün peyzaj arkeolojisine katkıda bulunmuştur. Çatalhöyük peyzaj arkeolojisi kapsamında peyzaj özelliklerinin anlaşılması açısından; rölatif ve sayısal tarihlendirme ile birlikte stratigrafi, çökeltme ortamları ve paleopeyzajın yeniden yapılandırması ile ilgili önemli veriler sağlamıştır. Peyzajı anlamada coğrafi ölçek araştırmaları ayrıca peyzaj ve iklim değişikliği ile ilgili gerçekleştirilen arkeometrik araştırmalar çevresel koşullardaki değişikliklerin ortaya konmasını sağlamaktadır. İnsan davranışsal ekolojisi ve antik peyzaj kullanımı ile ilgili sembolik nesneler ve duvar resimleri dahil birçok materyal incelenmiş ve incelenmeye devam edilmektedir. Biyoarkeoloji, arkeobotanik, palinoloji, jeoarkeoloji, arkeomalakoloji, zooarkeoloji ve mikrofauna araştırmaları ile Çatalhöyük'te çöl peyzajı olmadığı, karasal omurgasızlar, çevresel arkeoloji, sulak alan peyzaj arkeolojisi, peyzaj oluşum süreçleri ve faunal kalıntılara ilişkin veriler elde edilmektedir. Ateşe maruz kalan peyzaj, mikrobiyotik kalıntılar, tohum analizi ve odun kömürü çalışmaları gerçekleştirilmiş ve araştırmalara devam edilmektedir. Litikler (yontmataş aletler) ile ilgili tipolojik ve mikroskobik analiz gerçekleştirilmektedir. İnsan iskelet kalıntıları ve DNA kullanımı ile ilgili gerçekleştirilen analizler sosyal organizasyon hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Kaynak bulmaya yönelik araştırmalara devam edilmektedir. Obsidyen eser ile antik rota izlenmesi ile ilgili Miyosen-Kuvaterner volkanik bölgelerinden obsidyen temin edildiği ortaya konmuştur. Arazi kullanımı, arazinin kapsam ve yoğunluğu, alanın jeomorfolojisi ve yüzey bitki örtüsü gibi verilere dayanarak belirlenen araştırma stratejileri üzerine araştırmalara ayrıca yeraltı haritalama teknikleri, uydu ve hava görüntüsü araştırmaları, CBS ile değerlendirme ile ilgili araştırmalar gerçekleştirilmiş olup, çalışmalara devam edilmektedir. Tarım (saban-pulluk) bölgesi ile ilgili gerçekleştirilen arkeometrik araştırma ile ilgili Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramik eserler bulunmuştur. Çatalhöyük'te uluslararası ve ulusal araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Araştırmaların devam etmesinden dolayı karşı haritalama çalışmaları henüz gerçekleştirilmemiş olup, Çatalhöyük'ün peyzaj arkeolojisinin daha anlaşılır olmasına yönelik çalışmalara devam edilmektedir. Peyzaj arkeolojisi kapsamında Çatalhöyük Dünya Miras Alanı'nın peyzajının karakterize edilmesi Çatalhöyük'ün her alanda daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Çatalhöyük arkeolojik araştırmalarında gerçekleştirilen analizler ve elde edilen veriler doğrultusunda in situ olarak tespit edilen veya tahminen oluşturulan rekonstrüksiyon çizimler ile iskân dönemi insanının çevre ile olan faaliyetleri ve küçük ölçekli gıda işleme faaliyeti Şekil 6.10'da in situ olarak kanıtlanan dış bahçe faaliyeti oluşturulmuş olup, bu rekonstrüksiyon çizimler ile dönem insanının çevre ile olan ilişkisinin daha anlaşılır olması sağlamaktadır.

Şekil 6.10. İskân dönemi insanının çevre ile olan faaliyetleri (Hodder 2007) ve küçük ölçekli gıda işleme faaliyeti (İnsitu olarak kanıtlanan dış bahçe faaliyeti) (Hodder 2014)

4.4. Güney Kafkasya

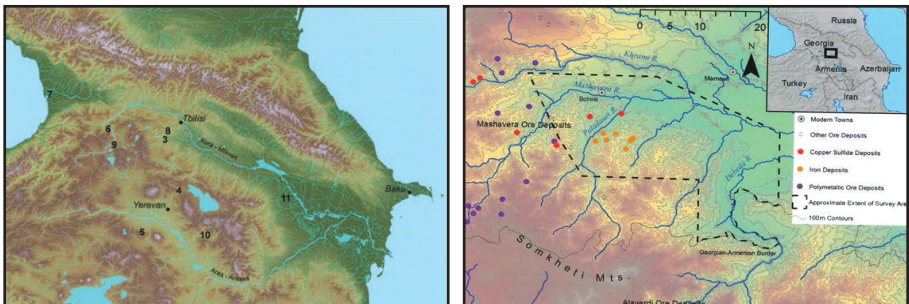
Güney Kafkasya'da peyzaj arkeolojisi üzerine yapılacak araştırmalarda detaylı veriler elde edilememesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgenin dışa açılması ile birlikte Yakın Doğu'nun diğer bölgelerinde, yaşanan siyasi huzursuzlukların bir sonucu olarak araştırmalarda karşılaşılan zorlukların artmasından kaynaklanmaktadır. Güney Kafkasya'da 1999 yılından önce arkeoloji çalışmaları merkezi ve kamusal olarak finanse edilirken, son yıllarda yalnızca hükümetler değil, denizaşırı kamu kurumları, üniversiteler, çok uluslu şirketler ve özel sponsorlar aracılığı ile farklı finansman kaynakları projelerde yer almaktadır (Anderson vd, 2016).

Güney Kafkasya peyzaj arkeolojisi araştırmaları sadece bölgesel yerleşim modellerini değil, aynı zamanda insanlar ve çevreleri arasındaki etkileşimi zamansal ve coğrafi ölçeklerde anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

2016 yılında gerçekleştirilen Güney Kafkasya peyzaj arkeolojisi çalıştay kapsamında, Orta Aras Havzası'ndan, Gürcistan'ın güneybatısındaki Samtskhe-Javakheti Eyaleti bölgesel araştırmalarına ve Samshilde'de yürütülen araştırmalara kadar geniş bir bölgenin peyzaj arkeolojisi araştırılmıştır. Büyük ve kü-

çuk Kafkas sıradağları ile Kura/Ivltkvari ve Aras/Araxes nehir sistemleri bölge yerleşim dokularının biçimlenmesinde temel oluşturmaktadır. Ayrıca yeryüzü şekilleri metodoloji ve geçmiş peyzajlara ilişkin yorumları büyük ölçüde etkilemektedir. Bölgenin dağlık coğrafyası ve genellikle sağladığı stratejik ve savunma avantajları, Güney Kafkasya'nın özellikle doğu ve batısında ortaya çıkan birbirini izleyen güçlü imparatorlukların gelişiminde bir çevre olarak nitelendirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Özellikle araştırmada Güney Gürcistan'da geç tunç-erken demir çağı'nda bulunan yerleşimler ve metalürji, Hrazdan Nehri Havzası peyzaj arkeolojisi, Türkiye-Ermenistan-Nahçıvan kuzeybatı İran sınırlarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, Samtskhe-Javakheti ile Güney Gürcistan yaylalarında yoğun yüzey araştırmalarından elde edilen prehistorik eser dağılımları, Rioni Nehri Deltası Aşağı Akarsu Arkeolojik Yüzey Araştırması, Orta Transkafkasya multidisipliner yaklaşımlar, Güneybatı Gürcistan'ın Ortaçağ yeraltı sığınakları, Vayots Dzor ipek yolu araştırması, Erken İslam Döneminde eyalet yapısını anlamaya yönelik yaklaşımlar kapsamında gerçekleştirilmiştir (Anderson vd, 2016).

Bu doğrultuda daha önceki kazıların raporları, uydu görüntüleri ve gözlemler sonucu elde edilen on beş (15) tepe alanı ve olası madencilik faaliyeti olan dokuz (9) alan Şekil 6.11 ve Şekil 6.12'de haritalanmıştır. Madencilik faaliyeti yapılan alanlarda bulunan seramik grupları, cevher yataklarına erişimi kontrol eden yollar, cürufun varlığı ile kanıtlanan metalurjik aktivite alanları üzerinde gerçekleştirilen tarihlendirme ile Geç Tunç-Erken Demir Çağı izlerini taşıdığı ortaya konmuştur.

Şekil 6. 11. Güney Kafkasya haritası üzerinde bulunan numaralar coğrafi alanlara karşılık gelmektedir: 3. Mashavera-Debeda bölgesi; 4. Htazdaı Nehri havzası; 5. Orta Araxes havzası; 6. Samtskhe-Javakheti Yaylaları; 7. Colchean Ovaları; 8. Samshilde; 9. Aspindza-Akhalkalaki bölgesi; 10. Vayots Dzor bölgesi; 11. Borde (Temel harita SRTM 30m DEM, US Geological Survey'den temin edilebilir) (Anderson vd, 2016).

Şekil 6. 12 Mashavera ve Debeda koridorlarının haritası, araştırma alanının yaklaşık sınırlarını ve bilinen maden yataklarını göstermektedir. Sınırın Gürcistan tarafındaki bilinen maden yatakları Nazarov (1966) tarafından üretilen haritalara dayandırılmıştır (Anderson vd, 2016).

Gerçekleştirilen araştırmalar arasında İfrazdan Nehri Havzası'nın peyzajında, Geç Tunç-Erken Demir Çağı'nda inşa edilmiş çok sayıda müstahkem (askeri) yerleşme bulunmaktadır. Bazı kaleler güçlü bir savunma konumuna sahip nehir geçidinin hemen üzerinde yer alırken, diğerleri vadinin eteklerinde yer almaktadır. Tüm bu yerleşimler ekonomik kaynakların yakınında yer almakta olup, hem nehir boyunca uzanan güzergâhı hem de tarımsal ovaları stratejik olarak kontrol etmektedir. Sadece büyük Tghit Kalesi Şekil 6.13'de olduğu gibi bir dağın tepesinde izole edilmiş konumda yer almaktadır.

Şekil 6. 13. Tghit Kalesi Google Earth görünümü ve Tghit savunma duvarı (Anderson vd, 2016).

Toplumsal askerileşmesi sosyo-politik süreç ile birlikte yüksek derecede iç karmaşıklığa sahip toplumların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ayrıca güçlü bir sosyal farklılaşmaya ve son derece eşitsiz bir servet dağılımına sahip, servet biriktirme, emek ve insan gücünü örgütlenme konusunda büyük bir kapasiteye sahip askeri aristokrasiler tarafından yönetilen ve büyük ve küçük yerleşim yerlerinden oluşan bir hiyerarşiye sahip, kentli olmayan, devlet dışı toplumların oluşması ile karakterize edilmektedir. Bu durum MÖ 9. Yüzyıl'ın başında Urartu Krallığı'nın ortaya çıkışı ve tüm Ermeni dağlık bölgelerini kontrol altına alması ile sonuçlanmaktadır (Anderson vd, 2016).

Güney Kafkasya peyzaj arkeolojisi kapsamında peyzaj özelliklerinin anlaşılması açısından gerçekleştirilen araştırma ile Neolitik dönemden Ortaçağ'a kadar geniş bir zaman dilimi ile bölgenin tarihlendirildiği ortaya konmaktadır. Bunun

yanı sıra yeraltı haritalama teknikleri, uydu ve hava görüntüsü araştırmaları, CBS ile değerlendirme çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmalar doğrultusunda maden yatakları ve müstahkem (askeri) yerleşmelere yönelik veriler elde edilmiş olup, yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki genel ilişkinin belirlenmesine yönelik araştırmalara devam edilmesi bölgenin peyzaj arkeolojisinin daha anlaşılır olmasına olanak sağlayarak bilime katkıda bulunacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültürel miras veya kültür mirası varoluştan itibaren yaşanmış uygarlık ve kuşaklar tarafından oluşturulmuş ve evrensel değerlere sahip taşınmaz kültür varlıkları, yerleşim dokuları, kent parçaları ve yaşam çevreleri ile yapı kültürü bütünüdür.

Arkeoloji biliminin kentlerdeki gelişim baskısı karşısında mevcut kavram ve yöntemler ile kentlerdeki kültürel zenginlikleri korunmada yetersiz kalması sonucunda 'kent arkeolojisi veya kentsel arkeoloji' bir çalışma alanı olarak gündeme gelmiştir. Kent arkeolojisinin amacı, kentin bilinen veya bilinmeyen coğrafyası, jeolojisi, tarihi, sanatı, mimarisi, sanayisi, kültürü, gelenekleri ve bunların değişim ve gelişimlerinin çeşitli yöntemler ile araştırıp belgelenerek ortaya çıkarılması; tarihi süreçlerin anlaşılması, yaşam döngülerinin tanımlanmasıdır.

Kentsel arkeoloji açısından tarihi süreklilik, eski ve yeni kullanıcı için sahiplenme duygusunu ve kentli bilincinin oluşturulması ve arttırılması anlamında önemli bir yere sahiptir. Tarihi süreklilik geçmiş ile bugün arasında bağlantı sağlamaktadır. Bu olgu da sürekliliğin yaşanması ve yaşatılması açısından önemli olmaktadır.

Mimari mirasın korunması ile ilgili kuram, uygulama, sunum, yöntem ve teknikleri ile bilimsel yöntemlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması alanlarında çalışan ICOMOS tarafından 1987 yılında, Washington'da ICOMOS Genel Toplantısında, 'Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas' (Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Uluslararası Sözleşmesi) benimsenmiştir. Bu sözleşmede kentlerin çoğu zaman geri dönüşü olmayan kültürel, sosyal ve ekonomik kayıplara neden olan gelişme baskısı altında bulunduğu dikkat çekilmektedir. Sağlıklaştırma ve restorasyon çalışmalarının yanı sıra, arkeolojik araştırmaların geliştirilerek kalıntıların en doğru ve nitelikli biçimde korunması ve bu alanların çağdaş yaşama uyum sağlaması ile ilgili ilkeler, hedefler ve yöntemler tanımlanmakta, disiplinler arası araştır-

maların ve halkın katılımı sağlanarak korumanın ekonomik ve sosyal gelişme politikaları ile her düzeydeki kent ve bölge planlarının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye'nin Dünya'daki erken tarım yerleşimlerinin ve erken uygarlıkların arkeolojik kalıntılarının bulunduğu yer olması gerçeği ve insan ürettiği kalıntılar dahil arkeolojik mirasın benzersizliği uluslararası olarak da kabul görmüştür. Ancak Türkiye'deki arkeolojik verilerin değeri göz önünde bulundurulduğunda multidisipliner arkeolojik yaklaşımlar doğrultusunda gelişim gösteren yerleşim arkeolojisi, çevre arkeolojisi ve peyzaj arkeolojisi gibi disiplinlerin Türkiye'deki uygulamalarda yeterli ve etkin olmadığı görülmektedir.

Uluslararası ve ulusal araştırma alanlarından Stonehenge, Avebury ve yakın çevresinde bulunan sit alanları, Truva Arkeolojik Sit Alanı, Çatalhöyük Dünya Miras Alanı ve Güney Kafkasya'nın peyzaj arkeolojisine yönelik çalışmalarına kısaca değindiğimiz bu değerlendirmede görüldüğü üzere peyzaj arkeolojisi üzerine yapılacak araştırmalar uzun yıllar elde edilen veriler ile ortaya konmaktadır. Genel anlamda peyzaj arkeolojisi kapsamında yapılacak araştırmalar ile Türkiye'nin arkeolojik mirasının daha nitelikli ve tanımlı bir şekilde sunulması hem bilim hem de kültür turizmi açısından önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda Dünya'nın ilk yerleşim alanlarına sahip olan Anadolu yerleşmelerinin süreç içindeki gelişim ve dönüşümü daha doğru ve etkin bir biçimde ortaya konacaktır.

KAYNAKLAR

- Anderson, W., Hopper, K., Robinson, A., 2016. Landscape Archaeology in Southern Caucasia/ Finding Common Ground in Diverse Environments. Proceedings of the Workshop held at 10th ICAANE.,Vienna.
- Anonim 2024. Web Sitesi: <https://www.bugsas.com.tr/ankara-tarih.aspx#:~:text=Tabiat%20Tarihi%20M%C3%BCzesi'nde%20sergilenen,%C3%B6nce%20bir%20deniz%20oldu-C4%9Funu%20g%C3%B6stermektedir>. Erişim tarihi:07.12.2024
- Anonim 2024a. Web Sitesi: https://www.researchgate.net/figure/R-This-evidence-suggests-a-landscape-in-the-early-to-mid-third-millennium-BC-with-a_fig1_327055140 Erişim Tarihi:15.05.2024
- Anonim 2024b. Web Sitesi: https://www.researchgate.net/figure/Aerial-view-of-Durrington-Walls-from-the-northeast-illustrating-the-large-scarp-on-the_fig3_327055140 Erişim Tarihi:15.05.2024
- Anonim 2024c. Web Sitesi : <https://www.esascosas.com/catalhoyuk/>
- Anonymous 2024a. Web Sitesi: <https://www.digitScotland.com/laying-the-foundations-of-discovery-what-is-developer-led-archaeology/> Erişim tarihi:07.10.2024
- Anonymous 2024b. Web Sitesi: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00934690.2020.1747792> Erişim tarihi:07.10.2024

- Anonymous 2024c. Web Sitesi: <https://archive.ancientartarchive.org/-/galleries/collections/stephen-alvarez-collection/-/medias/bf4383a5-4c1e-4685-b566-8407f16ba670-u-long-island-in-palau-s-rock-islands-it-is-home-to-red-ocre-r> Erişim tarihi: 07.10.2024
- Anonymous 2024d. Web Sitesi: <https://www.atlasobscura.com/articles/how-archaeology-from-home> Erişim tarihi: 07.10.2024
- Anonymous 2024e. Web Sitesi: <https://serc.carleton.edu/vignettes/collection/67822.html>. Erişim tarihi: 07.10.2024
- Apaydın, B., 2019. Palimpsest Kavramı ve Mekânsal Dönüşüm, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC, 9 (2), 90-103. Web Sitesi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/685265> Erişim Tarihi: 22.11.2022
- Avrupa Peyzaj Sözleşmesi. 2007. Web Sitesi: <http://docplayer.biz.tr/8214363-Avrupa-peyzaj-sozlesmesi.html> Erişim Tarihi: 24.09.2021
- Clarke, David L., 1977. Spatial Archaeology. Boston, Academic Press. ISBN 0-12-175750-1
- David, B., Thomas, J., 2008. Handbook of Landscape Archaeology: World Archaeological Congress Research Handbooks In Archaeology, Walnut Creek, CA.
- De Carlos, Javier I., 1988. [Una aproximación territorial fenómeno megalítico: La Rioja Alavesa y Cuartango]. ISSN 0027-3414. Munibe. Suplemento, ISSN 1698-3807, Nº. 6, 1988, pags. 113–127. <https://web.archive.org/web/20110428083019/http://www.eusko-media.org/PDFAnlt/munibe/1988113127.pdf>
- De Carlos, J., 1989. Desde la ortodoxia espacial hasta el albor del método arqueogeográfico: aplicación crítica del Site Catchment Analysis a los dólmenes de La Rioja Alavesa y el valle de Cuartango. Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología: BSAA, Tomo 55, 1989, pags. 15–40. ISSN 0210-9573
- Gümrükçü, M., 2018. Tafonominin Tarihçesi ve Tafonomik Araştırmaların Paleoantropolojideki Önemi, AÜDTCE, Antropoloji Dergisi, sayı 35, 83-92. Web Sitesi: <https://docplayer.biz.tr/111991331-Tafonominin-tarihcesi-ve-tafonomik-arastirmalarin-paleoantropolojideki-onemi.html> Erişim Tarihi: 22.11.2022
- Higgs, E. S. y Vita-Finzi, C., 1970. Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palestine: Site Catchment Analysis. Proceedings of the Prehistoric Society, xxxvi. Pp. 1–37. Cambridge Univ. Press.
- Hodder, I., 2007. Excavating Çatalhöyük South, North and KOPAL Area reports from the 1995-99 seasons. British Institute of Archaeology at Ankara. Oxford, USA.
- Hodder, I., 2014. Integrating Çatalhöyük Themes from the 2000-2008 Seasons. British Institute of Archaeology at Ankara; Regents of the University of California All rights reserved. USA.
- Koru, G., 2010. Landscape Archaeology And Its Approach To Cultural Heritage Management: The Troad As a Case Study, Middle East Technical University, Social Sciences Institute, M.Sc. Thesis, 101p., Ankara.
- Renfrew C., Bahn P., 2005. Archaeology The Key Concepts, Web Sitesi: 2005_Bailey_Key-concepts_Sitecatchmentanalysis.pdf
- Unesco. 2022. Web Sitesi: https://whc.unesco.org/en/list/1405/multiple=1&unique_number=1829 Erişim Tarihi: 13.01.2022
- Urtekin, E., 2021. Bazı Arkeometrik Yöntemler ile Yapılan Çalışmalar ve Elde Edilen Sonuçlar Web Sitesi: https://www.academia.edu/55189734/Baz%C4%B1_Arkeometrik_Y%C3%B6ntemler_ile_Yap%C4%B1lan_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmalar_ve_Elde_Edilen_Sonu%C3%A7lar Erişim Tarihi: 20.12.2022
- Yaylalı, M.K., 2010. Post Processual “Süreç Sonrası Arkeoloji” ve Kültürel Miras (Çatalhöyük Örneği). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 177s., Ankara.

7

ARKEOLOJİK SİT ALANLARINDA KORUMA SORUNLARI

Öğr. Gör. Dr. Evren TANDOĞAN

Atılım Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi,
Güzel Sanatlar Ortak Dersler Bölümü

1. GİRİŞ

Kentlerin belleği olarak kabul edilen arkeolojik alanlarda, alanın kullanıldığı dönemlere dair ekonomik, politik, dini ve kültürel verileri izlemek mümkündür. İnşa edildikleri günden bugüne farklı tarihi dönemlere tanıklık etmiş olan, hemen hemen tamamı toprak, su altında kalmış veya toprak üstünde her türlü etkene açık halde bulunan arkeolojik alanların hassas ve yenilenemeyen kültürel kaynaklar olarak korunması gerekmektedir.

Üstün evrensel değere sahip olan bu kültürel varlıkların kaybı tüm insanlık hafızasının kaybı olarak kabul edilmektedir. Bu değerlerin varlıklarını sürdürebilmeleri korunmaya yönelik uygulamalar ile mümkün olmaktadır. Söz konusu varlıkların bulundukları yerlerde, sınırları belirlenmiş bir alan içinde bütünlüğünün korunmasına yönelik tartışmalar 20. Yüzyılın'ın ortasına kadar devam etmiş, 1964 yılında kabul gören Venedik Tüzüğü'nde anıtın çevresinde belirlenecek alanın net bir tanımı yapılmasa da kültür varlığının çevresi ile birlikte korunması gerekliliği ortaya konmuştur. 1965 yılında Barcelona'da yapılan toplantı sonrasında "Sitler, Eski Yapılar ile Tarihi ve Sanatsal Sitlerin Koruma ve Geliştirme Amacıyla Kataloglamaya İlişkin Ölçüt ve Yöntemler" başlıklı Palma tavsiye kararında sit tanımı ayrıntılı olarak yapılmıştır. Bu tanıma göre sit; taşıdığı doğal, kültürel, estetik, bilimsel ve tarihi öneminden dolayı korunması gereken bir alan olarak ifade edilmiştir. Kararda tüm sitlerin etrafında yer alan kültürel,

doğal, tarihi, bilimsel ve estetik öneme sahip olan ya da olmayan alanlarında alanının karakterini belirlediği; sitin çevresi ile bütün olarak korunmasının gerekliliği vurgulanmıştır. 1985 yılında açıklanan Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi'nde sit alanları türdeş özelliklere sahip, arkeolojik, tarihi, bilimsel, sosyal, sanatsal ve teknik bakımlardan dikkate değer olan ve insan ile doğanın etkileşim sonucunda oluşan alanlar olarak tanımlanmıştır (Madran ve Özgönül, 2005). Ulusal ve uluslararası tüm kabullerde bir alanın sit olarak tanımlanabilmesi için arkeolojik verilere sahip olması, doğa ve/veya insanın ortak eserlerinin bulunması, alanın topografik özellikleri, tarihi bir olayın ya da önemli bir gelişmenin tanıklığını yapmış olması, evrensel değere sahip olması gibi farklı özelliklere bulundurması beklenmektedir. Tüm tanımlarda sit kavramı oldukça kapsamlı bir çerçeve oluşturmaktadır. Dolayısı ile bu kavram genel olarak tanımlandıktan sonra daha detaylı olacak şekilde, alanın taşıdığı baskın özellikler göz önünde bulundurularak alt kategorilerde değerlendirilmektedir. Sit kavramının genel tanımından yola çıkılarak arkeolojik sit, kentsel sit, doğal sit, tarihi sit kavramları alt bileşenleri olarak sınıflandırılmış; buna zamanla kırsal sit ve tarımsal sit kavramı da eklenmiştir. Araştırma kapsamında sit kavramı arkeolojik alanlar özelinde ele alınmıştır.

1990 yılında Uluslararası Arkeolojik Miras Yönetimi Komitesi (ICAHM) arkeolojik yöntemlerin birincil derecede bilgi sağlayabildiği fiziksel mirasın bir parçası, insan varlığının tüm izleri ve etkinlikleri ile ilgili tüm yerleri, terkedilmiş yapıları ve kalıntıları (yer ve sualtı dahil) ve onlarla ilgili tüm taşınmazları arkeolojik sit alanı olarak tanımlamıştır (Şekil 7. 1).

Şekil 7.1. Batman – Hasankeyf Antik Kenti (Orijinal 2012).

Arkeolojik sit alanı; Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitle- rin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik'te "insanlığın varoluşundan itibaren bugüne ulaşan eski medeniyetlere ait yer üstünde, yer altında ve su altında bulunan yapıtlarını, yaşadıkları devirlerin kültürel, ekonomik ve sosyal özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlar" şeklinde tanımlanmaktadır (Anonim, 2012). Türkiye'de bu alanlar taşıdıkları önem ve özelliklere göz önünde bulundurularak farklı kategorilerde değerlendirilmekte ve bu doğrultuda kullanım şartları belirlenmektedir. T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından 5.11.1999 tarih ve 658 sayılı "Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı" ile belirlenen koruma ve kullanma dengesi koşullarına göre arkeolojik sit alanları üç farklı kategoride derecelendirilmiştir.

Yasal statüsü 1. Derece Arkeolojik Sit olarak belirlenmiş olan alanlarda(Anonim 1999);

- 1. derece arkeolojik sit alanlarında korumaya yönelik bilimsel amaçlı araştırma kazıları dışında herhangi bir amaçla kazı yapılamayacağı, hiçbir şekilde yapılaşmaya izin verilemeyeceği ve imar planlarında olduğu gibi korunması gereken alanlar olarak yer alacağı belirtilmiştir. Bu alanlarda;
- Resmi ve özel kuruluşlar tarafından yapılması zorunlu alt yapı uygulamalarının müze müdürlüğü ve varsa kazı başkanlığı görüşü doğrultusunda konunun koruma kurulu tarafından değerlendirileceği,
- Mevcut tarım alanları dışında yeni tarım alanlarının açılmayacağı, yalnızca sınırlı mevsimlik tarımsal faaliyetlerin devam edebileceği ve koruma kurullarınca uygun bulunmasına göre seracılık faaliyetinin devam edilebileceği,
- Höyük ve tümülüs bulunan alanlarda toprağın sürülmesine dayalı tarımsal faaliyetlerin ve ağaçlandırmının yapılamayacağı, ancak alanda bulunan ağaçlardan üretim yapılabileceği,
- Bu alanlardan toprak, kum, taş vb. alınamayacağı, maden, kum, tuğla, kireç, mermer, taş vb. ocakların açılmayacağı, çöp, cüruf, sanayi atığı ve toprak gibi malzeme dökülemeyeceği,
- Bu alanlarda zorunlu teknik donatıların koruma kurulu uygun görüşü ile yapılabileceği karara bağlanmıştır.

Yasal statüsü 2. Derece Arkeolojik Sit olarak belirlenmiş olan alanlar koruma amaçlı araştırma çalışmaları dışında olduğu gibi korunacak sit alanları olarak

tanımlanmaktadır. Bu alanlarda kullanıma yönelik koruma koşulları bölge koruma kurulları tarafından belirlenmektedir. Yeni yapı inşasına izin verilmeyen bu alanlarda tescilsiz yapılarda gerekli basit onarımların ilgili ilke kararları uyarınca yapılabilmesi ve 1. Derece Arkeolojik Sit alanları için geçerli olan koşulların bu alanlar içinde geçerli olduğu belirtilmektedir.

Yasal statüsü 3. Derece Arkeolojik Sit olarak tespit edilmiş alanlarda kullanıma yönelik koruma koşulları bölge koruma kurulları tarafından düzenlenen alanlar olarak belirlenmiştir. Bu alanlarda (Anonim 1999),

- İlgili bölge kurulu tarafından geçiş dönemi yapılanma koşullarının alanda bulunan arkeolojik varlıkların korunmasına, değerlendirilmesine yönelik çözümleri içerecek biçimde geliştirilmesine,
- Yerleşime açılmış kesimlerde koruma amaçlı imar planının yapılmasına,
- Bu alanlarda ilgili yerel yönetimin inşaata yönelik izin verilmesi için, ilgili müze müdürlüğü tarafından alanda inceleme ve araştırma yapılması ve tespit edilen bulgular ile varsa kazı başkanlığının görüşü doğrultusunda ilgili bölge koruma kurulunda değerlendirilmesini takip eden süreçte uygulamaya geçilebileceğine,
- Bu alanlarda ilgili koruma kurullarının araştırmaya yönelik sondaj kazısı kararı alabileceğine,
- Alanda bulunan parsellerde ifraz (ayırma) ve tevhitte (birleştirme) yönelik uygulamaların taşınmaz kültür varlıklarının mahiyetine tesir etmeyecek şekilde ilgili koruma kurulu uyun görüşü doğrultusunda yapılabilmesine,
- Bu alanlardan toprak, kum, taş vb. alınamayacağı, maden, kum, tuğla, kireç, mermer, taş vb. ocakların açılmayacağı, çöp, cüruf, sanayi atığı ve toprak gibi malzeme dökülemeyeceği,
- İlgili koruma bölge kurullarının uygun görüşü ile bu alanlarda rüzgâr enerji santralleri yapılabilmesine karar verilmiştir.

Aynı ilke kararında Koruma Yüksek Kurulu tarafından 26.03.2015 tarih ve 416 sayılı ile değişiklik yapılarak 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 35. Maddesinde ilan edilen dalışa yasak yerlerin arkeolojik sitler ile çakışması durumunda, alanın sit derecesine göre değerlendirileceği belirtilmiştir (Anonim 1999).

658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı'nda belirtilen ve bu alanlarda bulunan tescilsiz yapılarda gerekli basit onarımlar Kültür

ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu'nun aynı tarihli 660 sayılı kararı ile düzenlenmiştir. Bu kararda bakım ve onarım tanımları yapılarak kapsamı belirlenmiş, esaslı onarım ve restorasyon projelerinin hazırlanmasına yönelik ilkeleri genel ilkeler üzerinde durulmuştur. Buna göre basit onarım en az müdahale gerektiren, yapının tasarımında, mimarisinde, yapısal malzemelerde herhangi bir değişikliğe neden olmayan uygulamaları kapsamaktadır. Esaslı onarım ise yapının mevcut durumunun belgelenmesine (rölöve) dayanan, yapının geçirdiği dönemlerin (restitüsyon) tespit edilerek, sorunlarının giderilmesine ve ömrünün uzatılmasına yönelik olarak hazırlanan onarım (restorasyon) projeleri koruma kurulunca belirlenen müdahalelerdir. Onarım projeleri kapsamında tanımlanan sağlamlaştırma (konsolidasyon), temizleme (liberasyon), bütünleme (reintegrasyon), yenileme (renovasyon), yeniden yapma (rekonstrüksiyon), taşıma (moving) gibi esaslı onarım müdahaleleri her yapının kendine özelinde ele alınması gereken kararlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda belirli bir arkeolojik sit alanı içinde yer alan her yapı için müdahale yöntem ve içerikleri de kendi özelinde ele alınması gereken bir konudur.

Arkeolojik alanların korunması bu alanların mevcut tüm değerleri ile tanınması, arkeolojik kalıntıların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunların ve bulunduğu koşullardan kaynaklanan risklerin doğru tespit edilmesi, alanın kentsel ya da kırsal çevrede bulunması ile ilişkili olarak ele alınması gereken bir olgudur. Türkiye'nin de bağlantılı olduğu uluslararası kuruluşlar, bu değerlerin saptanması, tanımlanması, belgelenmesi, korunması, sergilenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasının insanlığın ortak sorumluluğunda olduğunu bildirmektedir. 12 bin yıllık geçmişi ile pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu topraklarında arkeolojik alanlar bugün kültürel ve çevresel gelişimin baskısı altındadır. Bu bildiride Türkiye'de arkeolojik alanların korunmasına yönelik politikalar ve kararlar, bu alanlarda izlenen malzeme bozulmaları, değişen meteorolojik ve jeolojik süreçlerin etkileri ile konumdan kaynaklanan sorunlar örnekler üzerinden irdelenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın ana materyali tüm arkeolojik alanlardır. Yer altında, yer üstünde ve/veya su altında bulunan insan yaşamının tarihi süreçlerine ait sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerini yansıtan maddi manevi varlıkların yer aldığı ar-

keolojik alanlarda görülen sorunların tespitine yönelik yayınlanmış her türlü yazılı ve görsel malzeme de araştırmanın ana materyali olarak kabul edilmiştir. Araştırma kapsamında öncelikle ilgili literatür verisi derlenerek analiz edilmiştir. Arkeolojik alanların korunması sürecinde karşılaşılan sorunlar ulusal ve uluslararası belgeler doğrultusunda irdelenerek bulgular Türkiye’de arkeolojik alanlarda karşılaşılan sorunlar özelinde değerlendirilmiştir. Son aşamada ise elde edilen tüm bulgular arkeolojik alanların korunması bağlamında sentezlenerek ulusal ve uluslararası belgeler doğrultusunda bu alanları sürekliliğinin sağlanmasına yönelik olarak öneriler geliştirilmiştir.

3. ARKEOLOJİK SİTLER VE KORUMA SORUNLARI

Belge niteliği taşıyan ve yenilenmesi mümkün olmayan arkeolojik alanlar insanlığın ortak hafızasıdır. Söz konusu bu alanların korunması ve sürekliliğinin sağlanması, gelecek nesillere aktarılması açısından bir zorunluluktur. Arkeolojik alanlarda koruma; yok olmaya veya bozulmaya karşı muhafaza amacı ile uygun yasal, ekonomik ve operasyonel önlemlerin dinamik olarak uygulanması olarak tanımlanmaktadır(Avrupa Birliği 1995). Yapısal olarak bozulmaya müsait olan bu alanların sahip oldukları değerleri ile bütün olarak korunması, düzenli bakımlarının yapılması ve koruma tutumun sürekliliğinin sağlanması önemli görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu bu alanların korunmasına yönelik olarak gerçekleştirilecek uygulamaların tanımlanabilmesi için alana ait tüm sorunların tespiti en önemli konudur.

Arkeolojik alanlarda sorunların ve bozulmaların tespitine yönelik olarak bilimsel kazı ve araştırma çalışmaları sonucunda edinilen malzeme, teknik veya teknolojiye ait bilgiler, yapıların kullanıldığı dönem ve kalıntıların yüzyıllar boyunca içinde bulundukları çevre şartlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu alanlarda görülen farklı nitelikteki sorunlar ve bu sorunların iyileştirilmesi amacı ile 19.Yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren tartışmalar başlamıştır. İnsanlık tarihinin belgeleri olarak kabul edilen bu alanlarda yapıların onarımlarında yanıltıcı sonuçlara neden olacak müdahalelerin yapılmaması gerektiği üzerinde durulan bu tartışmalar II. Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa’da yaşanan yıkım sonrasında tahrip olan tarihi dokunun yeniden ele alınması gündeme gelmiştir. 1931 yılında Atina’da toplanan Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenler Kongresi’ sonuç bildirisi olan “Carta del Restauro” (Restorasyon Kriterleri) başta olmak üzere arkeolojik alanlarda koruma yaklaşımlarının ele

alındığı pek çok uluslararası belge yayınlanmıştır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Türkiye'nin de taraf olduğu bu belgeler;

- 1964 - Venedik Tüzüğü,
- 1967 - Tarihi Anıtların ve Sitelerin Korunması ve Kullanılması
- 1975 - Amsterdam Deklarasyonu (Avrupa Mimari Miras Kongresi)
- 1990 - Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü
- 1992 - Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi
- 1999 - Burra Tüzüğü (2013)
- 2011 - Valetta İlkeleri (Tarihi Kentlerin Ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimi) gibi UNESCO, ICOMOS ve ICCROM tarafından yayınlanan farklı tüzükler, kararlar ve rehber kitaplardır.

Farklı yıllarda, farklı kurum ve kuruluşlar tarafından yayınlanan kararlar ve rehber kitaplar ile geliştirilen söz konusu bu ilkeler arkeolojik alanların bütünsel bir bakış açısı ile korunması ve varlığının sürdürülmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda arkeolojik alanlarda koruma çalışmaları, alanın yasal statüsünün belirlenmesi ile başlayarak, o alanda, mevcut yapı ve kalıntılarındaki yapılacak olan “restorasyon”, “sağlıklaştırma”, “geliştirme” olarak tanımlanan operasyonel işlerin tamamını kapsamaktadır. Buna göre;

- Alanın koruma sınırının belirlenmesi,
- Planlamaya yönelik üst ölçekli kararların alınması,
- Farklı ölçeklerde yapılan yazılı, görsel ve çizime dayalı belgeleme çalışmalarının yapılması,
- Envanter oluşturulması,
- Bilimsel araştırma çalışmalarının yapılması,
- Alanda mevcut sorunların tespitine yönelik görsel ve deneysel analizlerin yapılması,
- Sorunların iyileştirilmesine yönelik müdahale yöntemlerinin tanımlanması,
- Uygulamaya yönelik önerilerin geliştirilmesi,
- Alanda korumanın sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik yönetim çalışmalarının yapılması,
- Pasif koruma uygulamaları kapsamında alanın düzenli olarak takip edilmesi ve bakımın yapılması olarak tanımlanmaktadır.

Pek çok farklı meslek disiplininin bir arada ve eşgüdümlü olarak çalışmasını gerekli kılan koruma çalışmalarının arkeolojik kalıntıların bulunduğu koşullar, konum, yasal zorunluluklar başta olmak üzere yerel ve ulusal politikalar doğrultusunda her alan özeline uygun yaklaşımlar doğrultusunda ele alınması beklenmektedir.

3.1. Sınırlarının Belirlenmesi

Arkeolojik alanların tespiti 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun yürütmesi kapsamında düzenlenen "Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Ve Sitlerin Tespit Ve Tescili Hakkında Yönetmelik" doğrultusunda tanımlanan ilgili bölge koruma kurulu kararı ile yapılmaktadır. Bir taşınmazın tespit edilmesini takiben ilgili bölge koruma kurulu tarafından tescil edilmesine kadar geçen süre içinde taşınmazın tahribatının önlenmesine yönelik tedbirler ilgili valilik, il özel idaresi, kaymakamlık, bölge koruma kurulu müdürlüğü ve/veya ilgili belediye tarafından alınmaktadır.

Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Ve Sitlerin Tespit Ve Tescili Hakkında Yönetmelik doğrultusunda arkeolojik sitlerin tespiti için kalıntılar, yüzey buluntuları ve/veya izler ile ilgili yazılı veri, bilimsel araştırma, topoğrafik açıdan uygun nitelikler aranmakta, alanın/kalıntıların nitelikleri, birlikte bulunma yoğunluğu göz önünde bulundurularak sınırları ve sitin statüsü belirlenmektedir. Bu tespit; yazılı ve görsel verileri içeren anıt/sit fişi, alan/yapı ile ilgili bütünü algılamaya yardımcı olacak fotoğraflar ve tespit ekibinin görüşünü içeren rapor, "6961 Büyük Ölçekli Harita ve Harita Bilgileri Üretim Yönetmeliği"ne uygun olarak hazırlanmış haritalar üzerinde koordinat bilgileri ile belirlenmiş sit sınırları içermektedir (Anonim 2018). Tescil fişi olarak kabul edilen bu belgelerde sit alanları için alanın bütününe yönelik panoramik çekimler, in-situ ve küçük buluntuları içeren (çekim tarihleri belirtilmiş) fotoğraflar bulunmaktadır. Buna göre;

- 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tespit edilmesi için taşınmaz veya söz konusu durumu destekleyen taşınır buluntuların yoğun olarak bulunması,
- 2. Derece Arkeolojik Sit tescilinde taşınır veya taşınmaz kültür varlığının yoğunluğunun 1. Derece statüsüne göre daha az olması, arkeolojik alanda kısmen doku bozulmalarının görülmesi veya kısmen modern yerleşim ile bir arada olması,
- 3. Derece Arkeolojik Sit alanların tescilinde ise çevresel gözlemler ile bilimsel varsayımlar sonucunda kültür varlığı veya kalıntısı bulunma olasılığı

veya 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sitlerle etkileşimi ve bu alanların korunmasında uzun ya da kısa vadede kamu yararı olması beklenmektedir.

Yasa ve yönetmelikler doğrultusunda ortaya konan bu üç arkeolojik statünün yanı sıra nitelikleri ve ölçükleri farklı, izlenebilen ya da kazılar ile ortaya çıkmış olan arkeolojik buluntuların kent ile bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan ve kentsel arkeolojik sit olarak tanımlanan alanlar ile birlikte toplam dört farklı arkeolojik alan tescil statüsü bulunmaktadır.

Sınırlar ve alanın tescil statüsü ile ilişkili olarak arkeolojik alanların koruma – kullanma koşulları Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu tarafından belirlenmektedir. Arkeolojik alanların kullanımına yönelik kısıtlamaların ortaya konduğu 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma Ve Kullanma Koşulları ile 702 sayılı Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları tescil edilen yasal statüler doğrultusunda bir alanın korumasına ilişkin temel ilkeler belirlenmiştir. Söz konusu İlke Kararları doğrultusunda 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanları bilimsel kazı çalışmaları dışında her türlü inşai faaliyetlerin yasak olduğu, korunacak alanlardır. 3. Derece Arkeolojik Sit alanlarında ise geçiş dönemi yapılanma koşullarını belirlemesi, çevre düzeni ve nazım planı kararları ile yerleşime açık olan kesimlerinde arkeolojik değerlerin korunmasını gözeterek, koruma amaçlı imar planlarının yapılması gerektiği belirtilmiştir.

658 Sayılı ilke kararı doğrultusunda 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit alanları çevresinde, 3. Derece Arkeolojik Sitlerde belirlenen alalarda ilgili müze müdürlüğü, varsa kazı başkanının görüşleri ile birlikte ilgili koruma kurulu kararları doğrultusunda Belediye veya Valilik tarafından inşaat izni verilebilmektedir. Benzeri şekilde 3. Derece Arkeolojik Sit Alanlarında kamu yararı doğrultusunda ve ilgili koruma kurulunca uygun görülmesi halinde rüzgar enerji santralleri yapılabileceği yönünde karar bulunmaktadır. Bunların dışında arkeolojik alanlarda inşai faaliyetlere yönelik olarak farklı bir yaklaşımda alanın koruma statüsünün ya da alan tescil sınırlarının Kültür Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu kararı değiştirilmesi ile mümkün olmaktadır.

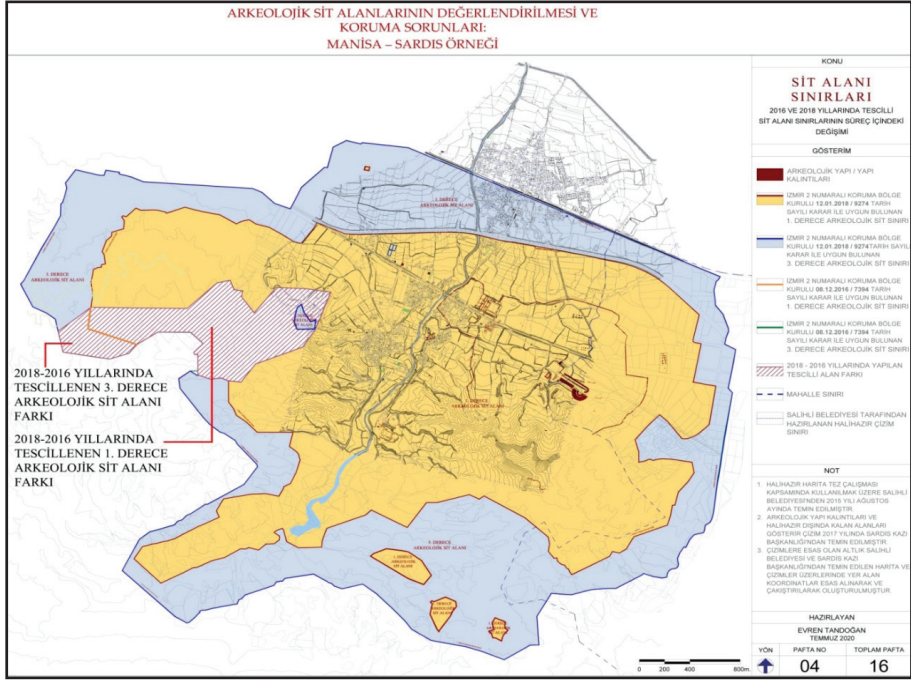
702 sayılı Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları'na göre kentsel arkeolojik sit alanlarında mevcut arkeolojik değerlerin araştırma kazıları ile ortaya çıkarılmasına, koruma ve onarım uygulamalarının yapılmasına, sergilenmesine, bu alanların sınırlarının belirlenmesine yönelik ki planlama

çalışmalarının ve ilgili Koruma Bölge Kurulu uygun görüşü doğrultusunda yapılabileceği belirtilmiştir.

Bahsi geçen ilke kararları doğrultusunda arkeolojik sit alalarında sınırların belirlemesi ilgili Bölge Koruma Kurulu uygun görüşü doğrultusunda gerçekleşmektedir. Tescil edilen sınırların ilan edilmesini takip eden süreçte olası itirazlar nedeni ile sınırı yeniden değerlendirilmesine yönelik talepler ise Kültür Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu'nun yetki ve sorumlulukları kapsamındadır.

Bu konu ile ilgili bir örnek Manisa İli Salihli İlçesi sınırları içinde bulunan Sardis Antik Kenti ve antik kentin yanında 2002 yılında faaliyete başlayan maden işletmesi tarafından ruhsat sahasına yönelik talebi doğrultusunda gerçekleşmiştir (Şekil 7. 2). Buna göre; İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu 08.12.2016 / 7394 tarih sayılı kararı ile Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Sınırları tescil etmiştir. 2017 yılında alana komşu parsellerde faaliyet gösteren firmanın maden ruhsat alanı ile ilgili talebini söz konusu alan 1. ve 3. arkeolojik sit sınırları içinde kaldığı için uygun bulmamıştır. Ancak firmanın konuyu bir üst kurula yani Kültür Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu'na taşıması sonrasında talep Yüksek Kurul tarafından uygun görülerek sınırların tekrar değerlendirilmesi kararını İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu'na iletmiştir. Söz konusu maden işletmesinin talebine konu olan alanda mevcut tepe üzerinde yüzeyde görülebilen Roma Dönemi'ne ait çatı kiremit parçaları yanı sıra tescil edilmiş olan sarnıç nedeni ile İzmir Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nun 07.11.2014 tarih ve 4474 sayılı kararı doğrultusunda 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı tescilli bulunmaktadır. Bu tespit ve tescillere rağmen, Yüksek Kurulu tarafından 20.12.2017 tarih ve 869 sayılı karar ile uygun bulunan talep doğrultusunda alanda sit sınırları yeniden düzenlenerek yaklaşık olarak 860 dönümlük alan arkeolojik sit statüsünden çıkarılmış ve firmanın ruhsat alanına dâhil edilmiştir. Üst kurulun bu kararı doğrultusunda arkeolojik sit sınırları İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu tekrar ele alınarak, Kale Tepe üzerinde yer alan sarnıç yapısı korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak belirlenmiş ve yapının merkezi esas alınarak 25 metre yarıçapında bir alanı kapsayan koruma alanı sınırı ile tescillenerek Kurulu'n 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar ile 1. ve 3. Derece Sit Sınırı değiştirilmiştir.

Şekil 7.2. Manisa İli Salihli İlçesi sınırları içinde bulunan Sardis Antik Kenti 2016 ve 2018 yılı tescil sınırları (Tandoğan 2020)

Bir diğer husus ise arkeolojik kalıntılar ile ilişkili, kimi zaman kalıntılar ile yakın komşuluk ilişkisinde kimi zaman iç içe yaşantının devam ettiği kentsel arkeolojik alanların çeperinde 3. Derece Arkeolojik Sit olarak tanımlanan alanlarda izlenen imar hareketleridir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda "korunma alanı" olarak tanımlanan bölgeler sit alanları ile ilişkili ve / veya alanın hemen yakın çevresinde ortaya çıkabilecek olumsuz imar hareketlerine karşı eski ve yeni doku arasında tampon bölgeler oluşturulması öngörülmektedir. Arkeolojik alanın hemen bitişiğinde yoğun, yüksek yapılaşma oluşmasına karşı bir önlem olarak düşünülen bu tampon bölgeler 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanların çevresinde belirlenen 3. Derece Sit Alanlarından farklı statüde onu da çevreleyecek şekilde gelişmesi beklenen alanlardır. Ancak bugün genel olarak 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanlarını çevreler nitelikteki 3. Derece Arkeolojik Sit Alanları eski ve yeni doku arasında geçiş alanı gibi görülmektedir. Bu durum 1. ve 2. derece sit alanlarını yapılaşma ile sıkıştıran ve aynı zamanda sit bütünlüğünün yitirilmesine neden imar hareketlerine imkan vermektedir.

3.2. Planlamaya Yönelik Üst Ölçekli Kararların Alınması

Avrupa Konseyi'nin 1984 yılında Floransa'da yaptığı Arkeoloji ve Planlama Toplantısı'nda arkeolojik mirasın korunması konusunda arkeologlar, mimarlar, plancılar ve kamu arasında diyalog eksikliğinin olduğu vurgulanmıştır. Toplantı sonunda yayınlanan sonuç bildirisinde bir alanın arkeolojik potansiyeli belirlendikten sonra kalıntıların zarar görmesini engellemeye yönelik değişikliklerin yapılması; alanda her türlü bilimsel inceleme için yeterli zaman ve koşulların sağlanması gerektiği ve planlama süreçlerinde de arkeolojik bakış açısının önemi vurgulanmıştır. 1989 yılında ise Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi üye devletlere Arkeolojik Mirasın Şehir ve Ülke Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin R (89) 5 Sayılı Tavsiye Kararı yayınlanmış ve bu kararda arkeolojik mirasın korunması ve geliştirilmesinin hem kültürel ve ekonomik gelişim hem de turizmin büyümesi açısından önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda planlama çalışmalarında arkeolojik mirasın korunması yönünde yasal ve idari önlemlerin alınması gerektiğini belirtilmiştir. 1990 yılına ICOMOS bünyesinde oluşturulan Arkeoloji Komitesi (ICAHM) arkeolojik mirasın korunması, değerlendirilmesi ve yönetiminin gerekliliğinin vurgulandığı Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi tüzüğünde yerel, ulusal ve uluslararası düzeydeki planlama politikalarının koruma ile bir arada ele alınması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Aynı zamanda planlama ve yönetim ile ilgili olarak kamu yararı gözetilmesi, bilimsel ve teknolojik olarak yüksek standartlar kullanılması ve mevcut arazi kullanım planları ile bütünleşmiş çözümlerin üretilmesine yönelik kararlar bulunmaktadır (Anonymous, 1990). Bu kararlar arkeolojik alanları etkileyecek şekilde yapılması planlanan yeni projelerin çevre etki değerlendirmelerinin araştırılmasına yönelik hükmünde bulunduğu Valetta Bildirisi (1992) ile geliştirilmiştir (Anonymous, 1992). Türkiye'nin de imza attığı bu uluslararası kararlar ile 2000'li yılların ilk yarısında ise Avrupa Birliği uyum sürecinde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler doğrultusunda arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanların korunması amacı ile koruma amaçlı imar planları ve yönetim planı kavramları 2863 (Değişiklik 5226) sayılı Kültür Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda 2863 sayılı Kanunu'nun uygulanmasına yönelik olarak hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulanması, Denetimi, Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik 2005 yılında yürürlüğe

girmiştir. İlgili yasa ve yönetmelik doğrultusunda Koruma Amaçlı İmar Planı yapımına yönelik ilgili belediyeler başta olmak üzere imar planı yapma, yaptırma ve onama yetkisi bulunan ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının sorumluluğu bulunmaktadır. Bu doğrultuda Kültür ve Turizm Bakanlığı söz konusu yükümlülüğün yerine getirilmesine yönelik olarak 2006 yılında yerel yönetimlere koruma amaçlı imar planlarının yapımına ilişkin hususların açıklandığı tebliğ ile sorumluluk hatırlatması yapılmıştır.

Türkiye’de Pamukkale Hierapolis Koruma Amaçlı İmar Planı’nın 1990’lı yıllarda yürürlüğe girmesinden sonra tarihi kent dokusunun korunmasına yönelik yaklaşımların sınırlı sayıda tamamlandığı görülmektedir (Denizli Valiliği vd. 1992). Bu bağlamda hemen her ilde bulunan farklı dönemlere ait tarihi dokunun korunmasında iki temel yaklaşım izlenmiştir. Bunlardan ilkinde tarihi kent dokusu yok sayılarak kendi kaderine bırakılmıştır. Diğerinde ise tarihi yapıya duyarlı ancak mevcut dokunun korunmasına yönelik karar geliştirilmeden ele alınan ulaşım kararları, yapı / yoğunluk artışları gibi uygulamalar söz konusu olmuştur. Süreç içindeki uygulamalar ve tarihi çevrelerin ne kadar korunduğu genel olarak irdelendiğinde koruma amaçlı imar planlarının yapılmasının yeterli olmadığı görülmektedir (Eriçok, Güler ve Özdemir, 2021). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Koruma Amaçlı İmar Planı çalışmaları 1990-2021 yılları arasında 35 adet yürürlüğe girmiş, 19 adet plan çalışması ise devam etmektedir. Bu durum kaynak eksikliği, kadro yetersizliği, hızlı, plansız kentleşme ile yetki ve sorumluluk alanlarının karmaşık yapısı gibi nedenler ile bağlantılı görülmektedir. Türkiye’de planlamaya yönelik kararların geliştirilmesi sürecinde arkeolojik alanların bulunduğu konum ile de ilgili başta 2863 ve 5366 sayılı kanunlar olmak üzere pek çok farklı kanunun yetki ve sorumluluklarının bir arada ele alınması gerekmektedir.

2863 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, **5366** Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, **2634** Turizmteşvik Kanunu, **2872** Çevre Kanunu, **2873** Milli Parklar Kanunu, **3621** Kıyı Kanunu, **3194** İmar Kanunu, **5393** Belediye Kanunu, **5737** Vakıflar Kanunu, **5225** Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu, **6831** Orman Kanunu

Kurumlar arası iletişimin yeterli düzeyde sağlanmadığı, ancak olası bir talep, farkındalık durumunda ilgili kurumlar arasında süregelen uzun yazışmalar

sonunda gerçekleştirilen planlama çalışmalarında sürenin uzaması nedeni ile hem zaman hem de kaynak israfı yaşanmaktadır. Bu israfın önüne geçilebilmesi için kurumlar arası eşgüdümün sağlanması gerekmektedir.

Planlama bakımından bir başka sorun da arkeolojik sit, doğal sit, doğal ve kültürel sit, milli park gibi farklı koruma statülerine sahip alanlarda yasal bir zorunluluk olarak yapılagelen Koruma Amaçlı İmar Planlarının yapımında/uygulamasında son dönemlerde özellikle yerel politikalar doğrultusunda daha fazla örneği ile karşılaştığı üzere ortaya konan “Revize” ve / veya “Yenileme Alanı” başlıklı planlarda görülmektedir. Bu durum için Ankara Ulus Tarihi Kent Merkezi ile ilgili süreç örnek olarak gösterilebilir. Buna göre; Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma Islah Planı 15.10.1990 tarih ve 33 sayılı karar ile yürürlüğe girmiş ve 14.01.2005 tarih ve 201 sayılı Ankara Büyük Şehir Belediye Meclisi kararına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu planın yürürlükten kalkmasını takip eden süreçte 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun kapsamında söz konusu planlama alanını da içeren “Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı” 15.06.2007 tarih ve 1619 uygun bulunarak yürürlüğe girmiştir (Anonim 2023a). 1990’lı yıllarda ele alınan Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma Islah Planı mevcut olanı daha fazla koruyan / iyileştiren / geliştiren bir anlayış ile ele alınmışken 2000’li yılların ortalarında yürürlüğe giren Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı Planı ile belirli alanlarda mevcut yapıların yıkılarak yerlerine daha yüksek gabarilere sahip yenilerinin yapılmasına imkan veren kararlar bulunmaktadır. Bu bağlamda Ulus tarihi kent merkezinde yer alan bazı modern mimarlık örnekleri için yıkım kararlarını da içeren ve hatta bir kısmı uygulanan bu plan ile alanda tahribat kaçınılmaz olarak artmıştır. 2022 yılı itibari ile Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından Ulus Tarihi Kent Merkezi üst başlıklı projeler ilan edilmiştir. Belediye tarafından yapılması planlanan projeler irdelendiğinde bir kısım projenin 1990’lı yıllarda yürürlükte olan planın devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Aradan geçen 30 yıllık süre içinde tarihi kent merkezinde ortaya çıkartılan arkeolojik buluntular, alanın değişen sosyal ve kültürel yapısı, trafik, altyapı gibi farklı konularda sorunların güncel ve yeni bir bakış açısı ile ele alınması beklenirken ilan edilen projelerin tekrar niteliğinde olması koruma yaklaşımının sorunlu olduğunun göstergesi niteliğindedir. Ulus Tarihi Kent Merkezi’nin mevcut yapısı ve sorunları ile bütüncül olarak ele alınması ve güncel koruma yaklaşımları ile planlanması

gerekmektedir. Bu bağlamda korunması gereken alanlarda, alanın koruma statüsü ne olursa olsun güncel bir plan olmaksızın, kısmi, parçacıl yaklaşımlar ile yapılan her türlü uygulamanın tahribata neden olduğu ve/veya mevcut tahribatın boyutunu arttırdığı görülmektedir.

3.3. Envanter Oluşturulması

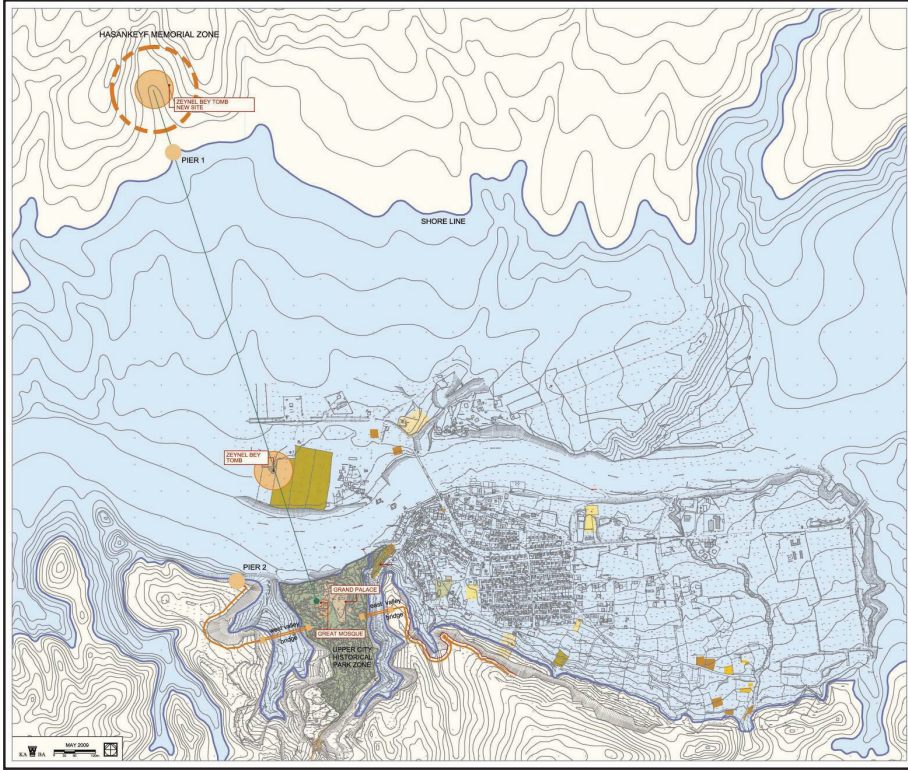
Arkeolojik alanlar ile ilgili en önemli konulardan biri alanın yasal olarak tespit edilerek kayıt altına alınması, tescilli alanlarda ise mevcut durumunun, varlığı/alana ait genel bilgilerin, tescil fişi, ön inceleme verileri, varsa ilgili kurul kararları gibi yasal belgelerin yazı, fotoğraf ve çiziminden meydana gelen envanterin oluşturulmasıdır. Türkiye’de farklı kurumların arşivlerinde farklı biçimlerde ve formatlarda derlenmiş veriler bulunmasına rağmen bölgesel ya da ulusal ölçekte ele alınmış kapsamlı bir envanter çalışması bulunmamaktadır (Eres 2016). Bölgesel ölçekte envanter çalışmaları olmadığı gibi kentsel ölçekte mevcut olan envanter çalışmaları yetersizdir.

Özdoğan (2010) ve Dinç (2012) farklı tarihlerde bu konu ile ilgili olarak Keban (1975), Atatürk (1992), Birecik (2000) ve Yortanlı (2011) barajlarının bulunduğu alanlarda baraj projelerinin onaylanmasından sonra ilgili alanlarda arkeolojik yapının tespitine yönelik çalışmaların yapıldığını belirtmektedir. Benzeri şekilde 2020’de faaliyete geçen Ilısu Barajı projesi planlanarak yer tespiti yapıldıktan ve uygulamaya yönelik kararlar alındıktan sonra su altında kalacak olan kesimde varlığı bilinen arkeolojik kalıntılar ile ilgili araştırma, koruma çalışmaları ile varlığı bilinmeyen yerleşimlerin belirlenmesine yönelik tespit ve tescil çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Şekil 7. 3). Ancak bir tarafta devam eden proje süreci nedeni ile sınırlı zamanda tamamlanması beklenen araştırmalar istenilen düzeyde gerçekleştirilememiş ve gerek tespitler gerekse yazılı ve görsel belgelemenin eksik kalması, arkeolojik kazı çalışmalarının kapsamlı koruma projeleri ile desteklenememesi bu alanlar ile ilgili tahribat sorununu da beraberinde getirmiştir.

Dicle Nehri üzerinde inşa edilen Ilısu Barajı kapsamında Hasankeyf yerleşimine ait aşağı şehir olarak kabul edilen alanda bulunan kalıntılar su altında kalmıştır. Alan genelinde kalıntılara yönelik koruma uygulamaları henüz tartışılırken aynı nehir üzerinde planlanan, Nusaybin-Cizre-İdil Ovaları’nı kapsamı planlanan Cizre Barajı ve HES Projesinin yapımı ilan edilmiştir (www.cizre.gov.tr, Erişim Tarihi 28.11.2023). Söz konusu baraj projesi bölgede daha önce inşa

edilmiş olanlar ile benzer süreçleri takip etmekte ve dolayısıyla alanda yapılacak araştırmaları için zaman bulunmamaktadır.

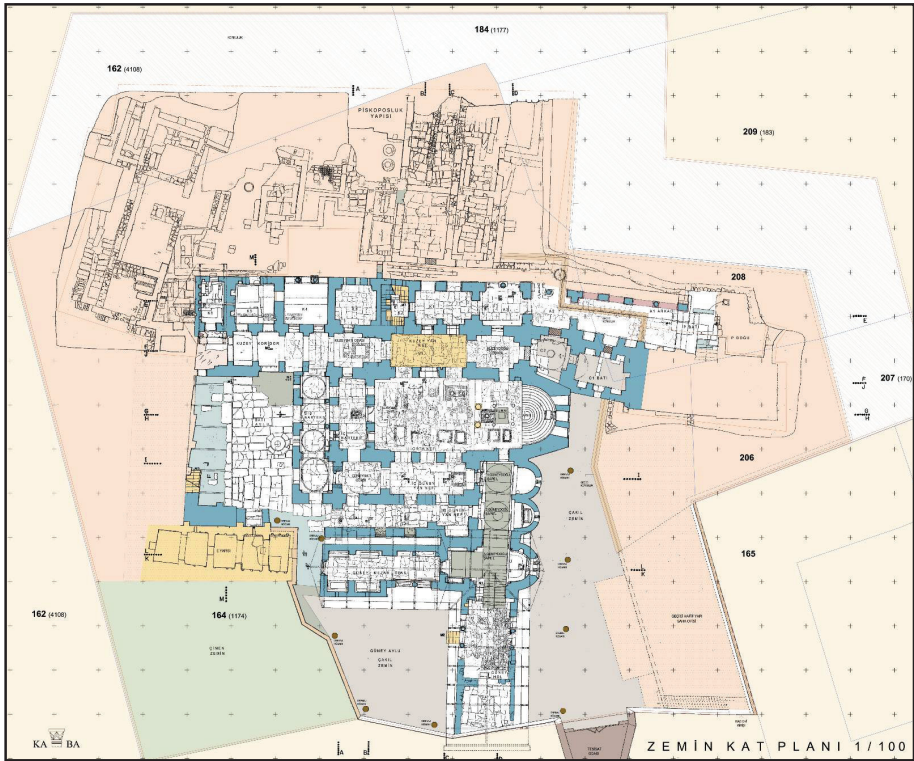
Şekil 7. 3. Ilisu Barajı gölü ve Hasankeyf Antik Kenti kalıntıları (Ka.Ba Mimarlık 2013).

3.4. Bilimsel Araştırma Çalışmalarının Yapılması

Arkeoloji bir eylem ve süreç olarak özellikle tespit ve belgeleme ile değer kazanan bir araçtır (Şimşek 2009). Arkeolojik alanlarda başta bilimsel kazı araştırmaları olmak üzere pek çok farklı disiplin tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ile arkeolojik varlığın el değmemişlik niteliğinde belirli değişimler olmaktadır.

Türkiye’de 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile tescil ve kayıt altına alınmamış olsa bile arkeolojik kalıntılar devlet malı niteliğindedir. Bu durum söz konusu alanların yasal olarak devlet korunması altında olduğunu ifade etmektedir. Arkeolojik kalıntı/kalıntıların devlet malı niteliğinde olmasına rağmen kalıntı/kalıntıların bulunduğu alanın şahıs mülkiyetinde olması, mülkiyet sahibinin izni olmadan ve/veya alan kamulaştırılma yapılmadan herhangi

bir bilimsel çalışmanın yapılmasına imkan vermemektedir (Şekil 7. 4). Bu durumda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından şahıs mülkiyetinde bulunan alanlar ile ilgili olarak takas, rayiç bedel üzerinden satın alma ya da kamulaştırma gibi uygulamalar yapılmaktadır. Kamulaştırma için mali kaynak bulunmadığında, arkeolojik alanda günlük yaşam sürmekte, kullanıcıların keyfi davranışları ve denetim yetersizliği / eksikliği gibi nedenler ile de bu alanlarda tahribat hızlanmaktadır (Ahunbay 2010). Şahıs mülkiyetinde de olsa kalıntıların kamuya açık olması durumu gerek güvenlik gerek fiziksel tahribat bakımından koruma sorunlarının da izlenmesine imkan vermektedir.

Şekil 7. 4. Demre Aziz Nikolaos Kilisesi şahıs mülkiyetinde bulunan parseller nedeni ile ortaya çıkartılamayan kalıntılar (Ka.Ba Mimarlık 2012)

3.5. Sorunların Tespiti Müdahale Yöntemlerinin Tanımlanması

Arkeolojik alanların korunmasında karşılaşılan hasarların tespiti genel olarak yapı malzemelerinden kaynaklanan iç etkenler ve dış etkenler olarak iki başlık altında irdelenmektedir. Arkeolojik alanın / yapının yeri ve konumu, bulunduğu zemin özellikleri ve malzeme niteliğinin yanı sıra ilk tasarımda var olma-

yan çevresel koşulların zaman içinde değişmesi nedeniyle görülen sorunlar iç etkenler olarak tanımlanırken, doğal afetler, iklimsel koşullar, nem, biyolojik oluşumlar, insanların müdahaleleri ise dış etkenler olarak değerlendirilmiştir (Ahunbay 1996). Arkeolojik alanlarda izlenen sorunlar farklı araştırmalar kapsamından farklı yaklaşımlar ile sınıflandırılmıştır. Nedenlere yönelik bir sınıflandırmaya göre;

- Malzeme ve yapım tekniklerinden kaynaklı sorunlar
  - Malzemenin içyapısı ve doku özelliklerinden kaynaklı sorunlar
  - Malzemenin eskimesinden kaynaklı sorunlar
  - İnşa tekniklerinden kaynaklı sorunlar
- Konumdan kaynaklanan sorunlar
  - Jeolojik faktörlerin değişimlerinden kaynaklanan sorunlar
  - Deprem kaynaklı sorunlar
- Atmosferik koşullardan kaynaklı sorunlar
  - Nem, ısı, rüzgar, yağış kaynaklı sorunlar
- Biyolojik sorunlar
  - Kemirgenler, böcekler, kuşlar vb. canlılar, otsu ve odunsu bitki oluşumları ile mikro organizmalar kaynaklı sorunlar
- İnsan kaynaklı sorunlar
  - Bakımsızlık, bilinçsiz müdahale, vandalizm, yangın, trafik, yoğun turizm kullanımı, savaş, kaçak kazı gibi sorunlar
- Planlama kaynaklı sorunlar
  - İmar ve bayındırlık çalışmaları nedeniyle karşılaşılan sorunlardır.
- Yasal, yönetsel sorunlar
  - Farklı kurumların sorumluluk alanında bulunan arkeolojik alanlarda yasa, yönetmelik ve bunların uygulanmasında karşılaşılan sorunlar şeklinde sıralanabilir.

Tanımlanan sorunlar kalıntılarda izlenen bozulma ve hasar nedenleri olarak daha genel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Örneğin bir yapı üzerinde izlenen çatlağın nedeni deprem kaynaklı zemin hareketleri olabileceği gibi depreme bağlı olmaksızın yapının çevresinde mevcut olan yoğun trafik bakısı ya da yeni inşaat faaliyetleri olabilmektedir. Dolayısıyla tespit edilen her sorun kalıntıların bulunduğu çevre ve ortam koşulları ile bir arada değerlendirilerek detaylandırılmalıdır.

Arkeolojik alanlarda sorunların ve bozulmaların tespitine yönelik çalışmalarda, bilimsel kazı ve araştırma çalışmaları sonucunda edinilen malzeme, teknik veya teknolojiye ait bilgiler, yapı ya da yapıların kullanıldığı dönem ve yapı kalıntılarının yüzyıllar boyunca içinde bulundukları çevre şartlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Yapının inşa edildiği dönemde yakın coğrafi konumda inşa edilen ve gerek imalat yöntemleri gerekse kullanılan malzemeler bakımından özdeş yapılarda izlenen sorunlar da benzerlik özellikler gösterebilmektedir. Bozulmalar malzeme dokusunun mekanik ve kimyasal özelliklerinin değişmesi ile ortaya çıkmasının yanı sıra zaman içinde değişen meteorolojik ve jeolojik süreçlerin etkileri ile ya da yapının konumundan kaynaklanan nedenlerle de gerçekleşmektedir. Bu kapsamda bozulmaya neden olan sorunların tespiti için kalıntılar üzerinde gözleme dayalı görsel tespitler ile yapının farklı noktalarından alınan örnekler üzerinde gerçekleştirilen fiziksel, kimyasal, jeofizik, petrografik ve arkeometrik analizler çalışmaları yapılmaktadır.

Arkeolojik alanlarda izlenen bozulma nedenlerinin araştırılmasını ve teşhis edilmesini takip eden süreçte kalıntıların varlığını sürdürmesine, sahip olduğu özelliklerini ve değerlerini yitirmeden mevcut sorunlarının giderilerek ömrünün uzatılmasına yönelik koruma ve onarım uygulamaları yapılmaktadır. Bu uygulamaların nasıl yapılacağı, kullanılacak malzemelerin ve onarım tekniklerinin belirlendiği, müdahale tanımları için kalıntıların detaylı olarak incelenmesini içeren belgeleme çalışmaları, dönem araştırmaları ve arkeometrik analizlerin tamamlanmış olması gerekmektedir. Bu araştırmalar “Arkeolojik Kazılarda ve Kazı Alanlarında Yapılacak Düzenleme, Restorasyon ve Konservasyon Proje ve Uygulamalarında Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönerge” kapsamında belirlenmiştir. Yönergede arkeolojik alanlarda bulunan kalıntıların korunmalarına yönelik olarak yapılacak işler genel olarak;

- Sağlamlaştırma
- Bütünleme
- Yenileme
- Yeniden yapma
- Temizleme
- Taşıma olarak belirlenmiştir.

Ayrıca arkeolojik alanlarda yapılacak her türlü onarım uygulamasının uzmanlar tarafından bilimsel teknik yöntemlerle yapılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Bugün arkeolojik alanlarda kazı çalışmalarına paralel olarak gerçekleştirilen koruma uygulamaları önleyici müdahalelerden, sağlamlaştırmaya, kapsamlı onarımdan, anastylosiste çeşitlilik göstermektedir. Arkeolojik varlıkların genellikle form, malzeme, yapım tekniği, katmanlaşma gibi özellikleri ile yeniden tanımlanmasını sağlayan bu müdahaleler genel olarak kazı başkanlığının tasarrufu doğrultusunda, alanın ihtiyaçları ancak mevcut ekibinin yetkinlikleri ve kısıtlı kaynakları doğrultusunda ele alınan, parçacıl yapı göstermektedir. Türkiye genelinde arkeolojik alanlarda büyük kapsamlı projeler ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir.

3.6. Yönetim Planı Çalışmalarının Yapılması

Kültürel mirasın korunması çerçevesinde yönetim kavramı söz konusu mirasın sürdürülebilirliğine etki edecek olumlu ve olumsuz tüm etkenlerin tespit edilerek korumaya yönelik olarak yapılması gereken çalışmaları, koruma uygulamaları öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gerekenleri, bu çalışmaları yürütecek profesyonelleri ve çalışmanın süresini, finansal kaynağın temini ve etkin kullanımını kapsamaktadır. Bu bağlamda koruma alanlarının yönetimi kavramının temelini söz konusu kültürel miras alanının korunması, sunulması, sürdürülebilirliği adına yönetsel ve finansal modellerin oluşturulması ve koruma sürecine dâhil olan ya da olacak paydaşların belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu tanımdan yola çıkılarak korunacak alanların yönetimi üç temel öge; alan, paydaşlar ve plan olarak belirlenebilir. Yönetim planı bu üç temel ögenin alt bileşenlerini belirleyerek, koruma – kullanma dengesi kapsamında kaynakların doğru ve sürekli kullanımını sağlayan bir programdır.

Yönetim Planı, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme çerçevesinde oluşturulan Dünya Miras Alanları Listesi kapsamında değerlendirilen alanlar için öngördüğü bir araçtır. 1972’de oluşturulan Dünya Miras Sözleşmesi ile “tüm insanlığın, Dünya mirasının bir parçası olan ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılmaya layık olan kültürel ve doğal miras üstün evrensel değere sahiptir. Bu varlıkların Üstün Evrensel Değer’i Dünya Mirası Komitesi tarafından Liste’ye kabul edilmesi sırasında kesinleşmektedir” demektedir (UNESCO 1972). UNESCO tarafından somut kültürel mirasın korunması için geliştirilmiş olan bu uygulamaya kabul edilebilmek için kriterler;

- Evrensel bir anlam taşıyan olaylar, inançlar, gelenekler veya sanatsal eserlerle bağlantılı olması,
- Tarihin bir dönemindeki mimari veya teknolojinin gelişimini, kent veya peyzaj mimarisinin insani değerler arasındaki etkileşimini göstermesi,
- Bugün var olan veya yok olmuş medeniyetlerin benzersiz tanıklığını yapması,
- İnsan yerleşimine, toprak veya su kullanımına ilişkin bir örnek sunması,
- İnsanlık tarihinde önemli görülen mimari yapı veya teknolojik topluluğun bir örneği olması, özelliklerinden en az birine sahip olması,

Evrensel anlamda süregelen biyolojik veya ekolojik gelişimin, hayvan ve bitkisel topluluğun ya da ekosistemin örneği olması olarak belirlenmiştir (UNESCO 1972).

1993 yılında ICCROM tarafından Dünya Mirası Alanları için Yönetim Rehberi yayınlanmış ve 2002 yılında Dünya Miras Listesi'ne aday alanlar için yönetim planı mekanizmasına sahip olma koşulu da getirilmiştir.

Türkiye'de Koruma Amaçlı Planlama çalışmalarının yanı sıra Yönetim Planlamasına yönelik olarak devam eden uygulamalar Dünya Miras Listesi'nde yer alan ya da bu listede adaylığı bulunan alanlarda öncelik gözetilerek sürdürülmektedir. Arkeolojik alanların korunmasına yönelik olarak planlama, projelendirme ve uygulama çalışmaları yapılmış ya da halihazırda devam eden alanlarda yönetim planı çalışmaları, koruma planlaması (KAİP) olmayan alanlara göre daha hızlı bir şekilde tamamlanmaktadır. Gerek KAİP gerekse Yönetim Planı bakımından devam eden çalışmalara rağmen 2002 yılından bugüne 27 adet onaylanmış farklı alanlara ait Yönetim Planı bulunmaktadır (Anonim, 2023b). Bu durumun 1970'li yıllardan itibaren oluşturulan veri tabanları ile eşgüdümlü olarak ele alınan planlama ve koruma çalışmalarının sistemli yürütüldüğü Avrupa'nın farklı ülkelerine oranla oldukça yetersiz olduğu, Türkiye'nin genelinde gerçekleşen hızlı kentleşme ve imar hareketleri düşünüldüğünde de oldukça geç kalındığı görülmektedir.

3.7. Pasif Koruma Uygulamaları

Arkeolojik alanlarda yapılan koruma ve onarım çalışmaları kapsamında bu alanlarda koruma – kullanma dengesinin oluşturulması, aktif ve pasif koruma uygulamaların bir arada ele alınması ile mümkün görülmektedir.

Aktif koruma uygulamaları; kalıntıların sağıklaştırılmasına yönelik olarak yapılan koruyucu uygulamaların tamamını, pasif koruma ise yapılan koruma uygulamalarının uzun ömürlü olmasına olanak sağlayacak gerekli bakım çalışmaları olarak kabul edilmektedir(Şener, 2012). Arkeolojik alanların düzenli olarak takip edilmesi, kalıntıların yapısal bütünlüğüne yönelik olarak aşınma, çözülme, eksilme, kırılma gibi fiziksel sorunlar ile başta su olmak üzere farklı malzemelerin tuzları nedeni ile meydana gelebilecek kimyasal birikintilerin erken tespit edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması bakımından önemli bir süreçtir. Bu kapsamda mevcut çevrenin florası ve faunası yaşam döngüleri doğrultusunda meydana gelen ve kalıntılar üzerinde bozulmaya neden olabilecek her türlü gelişim, birikinti ya da izin ilerlemeden tespit edilmesi, gerekli müdahalelerin yapılması da pasif koruma uygulamaları kapsamında yer almaktadır. Arkeolojik alanların düzenli takibini varsa kazı başkanlıkları yapmaktadır. Alanda arkeolojik kazı başkanlığının olmadığı durumlarda ilgili bölge müzeleri denetimi ile mümkün olmaktadır. Bu kapsamda müzelerde kaynak eksikliği ve kadro yetersizliği nedeni ile pek çok alanda ilgili takipler yapılamamaktadır.

Arkeolojik kalıntıların güneş ışınlarından ve yağıştan korumasına yönelik olarak uygulanan, geçici ya da kalıcı örtüler de pasif koruma uygulamaları arasında sayılmaktadır. Alan içinde belirli kalıntıların üzerinin örtülmesi amacı ile yerleştirilen kalıcı örtüler gerek nitelik gerekse uygulama bakımından geçici örtülerden farklı özelliklere sahiptir. Daha uzun süre kullanılması düşüncesi ile yapılan örtü uygulamalarında kapatılacak alanın boyutu, kalıntıların yüksekliği, homojen bir aydınlatma, hava akımının olması ve kullanılacak malzemelerin kısıtlılıkları göz önünde bulundurulmaktadır. Geçici nitelikteki koruma çatıları ve/veya açma örtülerinde ise alanın belirli bir süre için atmosfer koşullarından korunması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda yerleştirilen örtüler genel olarak gerek malzeme gerek uygulama bakımından daha niteliksiz, kolay uygulanabilir-sökülebilir yapıya sahiptir. Ancak geçici nitelikteki bu uygulamaların uzun süreli kullanımı ve kimi yerde bu durumun kalıcı örtü niteliğine dönüşmesi söz konusu olmaktadır (Şekil 7. 5). Belirli bir zaman için yapılan bu örtülerin bir süre sonra koruyucu özelliklerini kaybetmesi, yapıldığı malzeme ve/veya uygulama hataları nedeni ile kalıntılara zarar vermesi söz konusu olmaktadır. Bunun yanı sıra kalıntıların atmosfer koşullarından korunması amacı ile yapılan bu örtüler bir taraftan

ısı, nem kontrolü bakımından diğer taraftan görsel kirlilik ve sit bütünlüğü bakımından farklı sorunlara da neden olmaktadır.

Şekil 7. 5. Sardis Arkeolojik Sit Alanı özel mülkiyette bulunan kalıntılarda yapılan kısmi kazı çalışmaları sonucu yerleştirilen geçici üst örtüler (Orijinal 2012).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Belge niteliği taşıyan ve yenilenmesi mümkün olmayan arkeolojik alanlar, bilimsel, tarihi araştırmaların temel çalışma konusu olarak insanlığın ortak hafızasıdır. Söz konusu arkeolojik alanların korunması ve sürekliliğinin sağlanarak gelecekte yapılacak araştırmalara katkıda bulunması, bu kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılması açısından bir zorunluluktur.

Arkeolojik alanların korunması ile ilgili en önemli konulardan biri bu alanların yasal olarak tespit edilerek kayıt altına alınmasıdır. Bu bağlamda Türkiye genelinde farklı erişim imkanları tanımlanarak kamuya açık veri tabanları oluşturulmalı ve bu veri tabanları gerek üniversiteler gerek kamu çalışmaları doğrultusunda ortaya çıkan veriler doğrultusunda düzenli olarak güncellenmelidir.

Bulundukları konum ve sahip oldukları fiziki, coğrafi, kültürel özellikleri ile farklı dinamiklere sahip olan arkeolojik alanların her biri kendi özelinde ele alınması gereken alanlardır. Arkeolojik alanlar ile iç içe yaşayan yöre halkının gerek alan hakkında gerekse korumaya yönelik yapılan çalışmalara karşı ilgisi ancak konu şahsi mülkiyetleri ile ilişkilendiği takdirde artmaktadır. Gerek toprak altında gerekse toprak üstüne çıkarıldığı andan itibaren başta çevre şartları olmak üzere farklı etkilere maruz kalarak bozulan arkeolojik alanların korunması için yapılan uygulamaların yanı sıra o alan ile doğrudan ilişkisi bulunan yerel halkın koruma sürecine katılımının gerekliliği, korumanın başarısı ve devamlılığı bakımından en önemli konular arasında görülmektedir. Bu bağlamda yerel halk arkeolojik alanların korunması ile

ilgili tüm süreçlere katılımının sağlanması, korumaya yönelik bilincin geliştirilmesi gerekmektedir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı uhdesinde bulunan arkeolojik alanlarda farklı kamu kurumlarının işbirliğini gerektiren sorumluluklar bulunmaktadır. Türkiye’de farklı kamu kurumları tarafından hazırlanan üst ölçekli planlama çalışmalarında kurumlar arası iletişim ve eşgüdüm eksikliği nedeni ile (Turizm Gelişim Planı, Çevre Planı, Jeotermal, Amenajman Planı gibi) arkeolojik alanlara ait güncel koruma sınırları ve bu sınırların statüleri, alanların büyüklüğü doğru olarak işlenmemektedir. Bu durumda farklı kurumlar tarafından arkeolojik alanların koruma statüsü ile çelişen kullanım kararlarının, çalışma ruhsatlarının verilmesine imkan vermektedir. Türkiye’de arkeolojik alanların korunmasına yönelik politikalar ve kararlar, arkeolojik alanın ekonomik kazanım potansiyeli olan bir alan ile ilişkisi olması durumunda korumanın aleyhine etkilenmektedir.

Arkeolojik alanın özgün niteliğini oluşturan değerlerin tespit edilerek bu değerlerin korunması için bütüncül ve sürdürülebilir koruma, yönetim ve geliştirme politikalarının oluşturulması ve bu politikaların uygulanmasında sürekliliğin sağlanması gerekmektedir. Arkeolojik alanlarda koruma ve yönetim politikaları doğrultusunda alana gerçekleştirilen nitelikli uygulama çalışmaları sonucunda arkeolojik alanlar önemli birer destinasyon ve bir cazibe merkezi haline gelmektedir. Kültürel turizm açısından cazip hale gelen bu alanlarda, alanın cazibe merkezi olmasının bir getirisi olarak sosyal, kültürel ve ekonomik gelişim izlenmektedir. Turizm, kültürel miras alanlarında varlıkların ekonomik değerinden yola çıkarak hem o varlıkların tanıtılmasında hem de korunmasına yönelik olarak ihtiyaç duyulan maddi kaynakların sağlanmasına katkıda bulunabilmektedir. Birbirini destekleyen bu çift eksenli gelişim bir süre sonra alanın sahip olduğu taşıma kapasitesi üzerinde kullanılması riskini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda arkeolojik alanlar için taşıma kapasitesinin tespit edilmesinde alanın sahip olduğu değerler, açık – kapalı alan ilişkileri ile alanın sosyal ve fiziksel ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Taşıma kapasitesi üzerinde kullanılan alanlarda alanın doğal yapısından kaynaklanan eskimiş ve tahribata açık olma durumu nedeni ile bozulma artmaktadır. Bu durumda alan genelinde taşıma kapasitesinin belirlenmesine yönelik olarak sürekli izleme ve sayım yapılarak ziyaretçilerin yoğunluğunun ve etkinliklerinin kayıt altına alınması gerekmektedir.

Arkeolojik alanlarda yapılacak olan her türlü onarımın veri kaybına sebep olabileceği göz önünde bulundurularak arkeolojik kalıntıların malzemesi, boyutu ya da inşa tekniği ne olursa olsun özgün doku, yapı ile uyumlu, geri dönüşlü teknik ve malzeme kullanılarak, alanında uzman kişiler tarafından yapılmalıdır.

Arkeolojik alanlarda mevcut tüm varlıklarının değerlendirilmesinde koruma ve sürdürülebilirlik anlayışı ön plana çıkartılmalıdır. Bu anlayış alan ile ilgili tüm kapasiteler, kaynakların doğru bir şekilde kullanılması, alanın tüm paydaşları ile doğrudan ve aktif iletişimin sağlanması için kısa, orta ve uzun vadeli ele alınması gereken eylem planlarının oluşturulması öncelikli olarak ele alınması gereken konudur.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z., 1996. Tarihî Çevre Koruma ve Restorasyon. YEM Yayınları, 119 s., İstanbul.
- Ahunbay, Z., 2010. Arkeolojik Alanlarda Koruma Sorunları Kuramsal Ve Yasal Açılardan Değerlendirme . Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, (8), 103-118 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tubaked/issue/57432/814185>
- Anonim, 1999. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 658 Numaralı İlke Kararı, Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları. Toplantı No. 60, Toplantı Tarihi 5.11.1999, Toplantı Yeri Ankara, Karar No.658 ve Karar Tarihi 5.11.1999.
- Anonim, 2018. Büyük Ölçekli Harita ve Harita Bilgileri Üretim Yönetmeliği, Resmî Gazete Tarihi: 26.06.2018 Resmî Gazete Sayısı: 30460
- Anonim, 2023a. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı Projesi <http://www.mimarlarodasiantkara.org/index.php?Did=5309>, Erişim Tarihi 28.11.2023
- Anonim, 2023b. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ulusal Yönetim Planları. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-204384/ulusal-yonetim-planlari.html>, Son Erişim 27.09.2023.
- Anonymous, 1990. Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage-1990 (Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü), <http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomostuzukleri&dil=tr>, Erişim Tarihi 28.11.2023
- Anonymous, 1992. European Convention on The Protection of The Archaeological Heritage (Revised) https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020161707143_ing.pdf
- Cizre Kaymakamlığı, Cizre Barajı Projesi (18.04.2019) <http://www.cizre.gov.tr/cizre-baraji-projesi>, Erişim Tarihi 28.11.2023
- Denizli Valiliği, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, 1992. Pamukkale (Hierapolis) Koruma Amaçlı İmar Planı Ve Uluslararası Pamukkale Çalışma Grubu Toplantısı.
- Dinç, G., 2012. Tıp Tarihi, Çevre ve Biyoetik Açısından Yitirilen Bir Değer; Alliano. Biyoetik, T., & Yayını, D. (n.d.). Biyoetik.Org.Tr. Retrieved February 15, 2022, from <https://biyoetik.org.tr/wp-content/uploads/2019/09/degisenDunyadaBiyoetik.pdf#page=345>
- Eres, Z., 2016. Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ka.Ba Mimarlık, 2012. Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Proje Raporu, Basılmamış, Ankara.
- Ka.Ba Mimarlık, 2013. Hasankeyf Tarihi Yerleşimi – Kale / Yukarı Şehir Proje Raporu, Basılmamış, Ankara.
- Keleş Eriçok, A., Güler, E. & Özdemir, Ö. F., 2021. Geleneksel Kent Dokularının Korunmasında, Koruma Amaçlı İmar Planlarının Öneminin Bitlis Örneğinde İrdelenmesi. İDEALKENT, 12 (32), 208-241 . DOI: 10.31198/idealkent.847642

- Özdoğan M., 2010. Barajların yok ederken kazandırdıkları. *Aktüel Arkeoloji*, 2010:17: 20-33.
- Şener, Y. S., 2012. Arkeolojik Alanda In Situ (yerinde) Mozaik Koruma Yöntemleri, *Uludağ University Journal of Mosaic Research*, Volume 5, sf.201-220
- Şimşek, G., 2009. Arkeolojik Varlıkların Arkeolojik Alanlarda Oluşturduğu Anlam Değişimleri, *Dosya Tarihi Çevrede Koruma: Yaklaşımlar, Uygulamalar-1* 14.1, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, sf. 20-29
- Tandoğan, E. 2020. Arkeolojik Sit Alanlarının Değerlendirilmesi ve Koruma Sorunları: Manisa – Sardis Örneği, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, 337, Ankara.
- UNESCO, 1972. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, UNESCO Dünya Miras Listesine Kaydedilme Süreci, <https://www.unesco.org.tr/Pages/149/44>, Erişim Tarihi 28.11.2023

8

KENTSEL ARKEOLOJİ VE BİR KORUMA YÖNTEMİ OLARAK EKOMÜZELER

Dr. Öğr. Üyesi D. Merve ÇETİNKAYA SÖNMEZ

Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık
Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü

1. GİRİŞ

Türkiye’de kentsel, doğal ve arkeolojik alanlar için koruma statüleri tanımlanmıştır. Birden fazla farklı niteliği ile koruma altına alınması gereken, birden fazla kültürel sit özelliğinin bulunduğu yerlerde karma sit alanı olarak tanımlanmıştır. Literatürde tanımlı “kentsel arkeolojik sit alanı” tanımı bulunmasına rağmen bugün yaşamın devam ettiği kentsel alanlarda yapı inşaatları, altyapı çalışmaları gibi çeşitli nedenlerle yapılan kazı çalışmalarında arkeolojik kalıntılara rastlanabilmektedir. Tarihin farklı dönemlerinin yaşam izlerini bugüne taşıyan bu kalıntıların tanımlanması, belgelenmesi ve korunması insanlık tarihi bakımından son derece önemlidir.

Türkiye’deki koruma uygulamalarında “kentsel arkeolojik alan” olarak bir koruma statüsü bulunmamasına rağmen tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan kadim Anadolu topraklarında kentsel arkeolojik alan olarak tanımlanabilecek birçok kalıntıya ulaşılmış ve bundan sonrada ulaşmaya devam edilecektir. Bu çalışma kapsamında bir koruma-kullanım yaklaşımı olarak Dünya’da birçok ülkede pek çok örneğine rastlanan ekomüzelerin kentsel arkeolojik alanlarda bir koruma yöntemi olarak kullanılması ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. İlk aşamada kentsel arkeoloji ile ilgili tanımlamalara yer verilmiş daha sonra ekomüzeler ve kentsel arkeoloji ile ekomüzeler arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

Toplumlar tarih boyunca farklı bölgelerde yerleşimler kurmuş ve çeşitli nedenlerle de bu yerleşim alanlarından ayrılmışlardır. Bugüne ulaşmış ya da terk edilmiş olan yerleşimlerin bugüne ulaşmış kalıntıları arkeolojik alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bugün yaşamın devam ettiği alanlarda ortaya çıkan arkeolojik kalıntılar kentsel bileşenler ile birlikte kentsel arkeolojik alanları oluşturmaktadır. Çağdaş yaşamın devam ettiği alanlarda bulunan bu kalıntıların bulunduğu dokular tespit edilerek niteliklerine göre derecelendirilmelidir.

Türkiye'deki yasal yönetsel çerçeve içinde "kentsel arkeolojik sit" tanımlaması yapılmamıştır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda arkeolojik sit tanımı ve Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat varlıkları tanımlanmıştır ancak bugün yaşamın devam ettiği kentsel alanlardaki arkeolojik kalıntılar ile ilgili bir tanımlama ya da nasıl ne şekilde koruma altına alınacağı ile ilgili bir ibare yer almamaktadır.

Bu çalışma kapsamında tarihin çeşitli dönemlerinden bugüne ulaşan bu alanların korunması ve gelecek nesillere aktarılması için bir yöntem olarak ekomüzeler önerilmiştir.

2. KENTSEL ARKEOLOJİK ALANLAR

Kentsel arkeoloji, toplumların tarihi izlerini, kültür ve yaşam biçimlerini yansıttıkları yerleşim alanları ile ilgili olarak çalışmalar yapan arkeolojinin bir alt disiplindir (Clairese, 2013). Kentsel arkeolojik alanlar tarihi kent planları, yapılar, toplumların sosyokültürel ve sosyoekonomik yaşam biçimlerini yansıtan çeşitli öğeleri içermektedir. Yerleşim alanlarının tarihi süreçlerinin değişiminin izlenmesine yardımcı olan ve kentleşme biçimleri, yapısal özellikleri, gündelik yaşam biçimleri hakkında bilgileri bugüne ileten alanlardır.

Toplumlar tarih boyunca genellikle su kaynaklarına yakın olan, iklim koşulları elverişli, stratejik öneme sahip aynı bölgelerde yerleşmişlerdir. Yerleşim alanlarının seçiminde etkili olan bu faktörlerden biri ya da birkaçının değişmesi o bölgedeki yerleşimi olumlu ya da olumsuz etkilemiştir. Farklı dönemlerde aynı bölgelerde ya da yakın bölgelerde yerleşim alanları oluşmuştur. Değişen koşullar nedeni ile yerleşimin sona erdiği alanlar olduğu gibi bugün çağdaş yaşamın devam ettiği kentsel arkeolojik nitelikte alanlarda oldukça fazladır (Dönertaş, Şener, 2023). Arkeolojik alanlar yaşamın devam ettiği kentlerin hafızasıdır, kentleri kadim geçmişleri ile ayrıcalıklı bir konuma getirirken aynı

zamanda kentte yaşayanlar için ortak bir geçmiş de oluşturmaktadır (Savrum-Kortanoğlu, 2017).

Kentsel arkeolojik alan kavramı Türkiye’de 20. Yüzyıl’ın sonlarına doğru kabul görmüş ve kullanılmaya başlanmıştır, ancak çok daha erken bir dönemde Avrupa’da II. Dünya savaşıdan sonra kullanılmıştır (Eres, 2016). Kentsel arkeolojik alanları; kentlerdeki yoğun yapılaşma çalışmaları sonucunda ortaya çıkmış, kurtarma kazıları ve belgeleme çalışmaları ile yerleşmeler tarihine önemli katkılar sağlamıştır.

Kentsel arkeolojik alanlar geçmiş medeniyetlerin yaşam kültürleri, inançları, iktisadi faaliyetleri ve kentsel planlamaları hakkında önemli bilgiler veren alanlardır. Anadolu tarih öncesi çağlardan itibaren yerleşim yeri olarak kullanılmış, bu bölgede yaşamış olan her topluluğun kendi kültüründen izler bıraktığı çok katmanlı bir yerleşim alanıdır. Türkiye’de de birçok kentte kentsel arkeolojik alanlara çok sayıda örnekler bulunmaktadır. Ankara Roma Hamamı, Ankara Augustus Tapınağı Aydın’da Efes Antik kenti, Antalya’da Perge, bazı örnekleridir (Şekil 1).

Şekil 1: Türkiye’de kentsel arkeolojik alan örnekleri

Ankara Roma Hamamı (URL 1)

Ankara Augustus Tapınağı (URL 2)

Efes Antik Kenti (URL 3)

Antalya Perge (URL 4)

Türkiye’de kentsel arkeolojik alanların korunması ile ilgili en önemli sorunlardan biri, yerel halkın ve ziyaretçilerin arkeolojik alanlar ile ilgili yeterli bilince sahip olmamasıdır. Bu durumda arkeolojik alanlar üzerinde geri dönülemez, telafi edilemez tahribatlara neden olmaktadır. Kentsel arkeolojik alanlar ile ilgili bilinçsiz uygulamalar bu alanların kent dokusu içinde yok olmasına neden olmaktadır. Kent tarihi ile ilgili belgeleme ve envanter çalışmalarının yetersiz olması, koruma ve çağdaş yerleşimler ile arkeolojik alanlar arasında ilişki kurulmasını engellemektedir. Türkiye’de bugün birçok altyapı çalışması sırasında arkeolojik kalıntılar ortaya çıkmakta ve çalışmalar durdurulmaktadır.

Kentsel arkeolojik alanlar kentsel planlama süreçlerine dahil edilmeyip, kentsel gelişimi engelleyen terk edilmiş alanlar olarak değerlendirilmektedir. Ancak kentsel arkeolojik alanların korunması ile bu alanlarda yaşamış toplumların tarihi gelişimleri izlenebilecektir. Değişen yaşam biçimleri ile kentsel alanlardan beklentilerin de değişmesi ile kentsel alanlardaki tarihi, kültürel, geleneksel değerlerin, arkeolojik alanların belgelenmesi ve korunması önemli sorunlar haline gelmektedir.

3. KENTSEL ARKEOLOJİK SİT ALANLARI İÇİN BİR KORUMA YÖNTEMİ EKOMÜZELER

Arkeolojik alanlar belirli bir bölgede bir dönem yaşamış olan toplumun yaşam biçimlerini, tarihi izler ve kalıntılar ile bugüne taşıyan çevrelerdir. Arkeolojik alanlar bugün kullanılmayan alanlar olmasına rağmen, yerel halk ve ziyaretçiler için güçlü ilişkilere sahip hafıza mekanlarıdır. Arkeolojik alanlar dinamik, değişken alanlardır, bu alanların kentsel doku ile entegrasyonunun sağlanabilmesi için arkeolojik parklar, kültür parkları, açık hava müzeleri gibi tasarımlar ile koruma altına alındığı uygulamalar önem kazanmıştır (Erdoğan, 2006). Kentsel arkeolojik alanların yerinde korunması ile ilgili olarak yeni müzecilik akımının bir uygulama biçimi olan ekomüzeler de gerek yerinde koruma gerekse yerel halkın katılımını sağlayan uygulamalar olarak son derece etkili bir yöntemdir.

Ekomüze 1960-1970’li yıllardan itibaren kullanılan bir kavramdır. Ekomüzeler toplumun geçmişi ile arasında ilişki kuran, aidiyet duygusu oluşturan, bütün çevresel unsurları koruyan ve yorumlayan oluşumlardır (Davis, 2011). Geleneksel müzeler bir bina, burada sergilenen koleksiyon ve izleyicilerden oluşmaktadır, ancak ekomüzeler miras, sınırları tanımlanabilir bir bölge ve mirası ortaya çıkaran yerel halkın katılımından oluşmaktadır (de Varine, 1985).

Ekomüzeler bir bölgenin oluşum süreci, halkın yaşam biçimleri ve toplumsal kimliği oluşturan sosyokültürel ve sosyoekonomik bileşenleri kapsayan yeni müzecilik uygulama biçimidir. Geleneksel müzecilik anlayışından farklı olarak arkeolojik, tarihi, bilimsel, teknolojik ve kültürel mirasın deneyimlenerek öğrenilmesine odaklanmış bütüncül bir yaklaşımdır. Ekomüzeler, sınırları belirli bir coğrafi bölgede yaşayan toplumun, kültürel, tarihi ve sosyal kimliğinin ortaya çıkarılmasına odaklanarak bölgesel ölçekte yerinde korumayı (in situ) ve sürdürülebilirliği toplumun hizmetine sunan bir müze anlayışıdır.

Uluslararası Müzeler Doğa Tarihi Komitesi (1978)'nin tanımına göre; ekomüze belirli bir topluluğun doğal ve kültürel çevre dahil bütün mirasını bilimsel, eğitsel kültürel anlamda yöneten, inceleyen ve kullanan bir olgudur (Magliacani 2015).

Avrupa Ekomüze Ağı'nın tanımına göre; ekomüzeler toplulukların sürdürülebilir kalkınma için mirasını koruduğu, yorumladığı ve yönettiği dinamik alanlardır (Magliacani 2015). Ekomüzeler ortak mirasın yaşamsal önemini korumanın yanı sıra, nesiller arası iletişimi sağlaması ile mirasın miras değerini arttıran ve (Tröndle vd. 2012) tarihi- kültürel kimliğin, doğal; somut ve somut olmayan mirasın korunmasında bir uygulama aracıdır. Ekomüze yeni müzecilik anlayışları kapsamında 1970'lerin başlarında ortaya çıkan ve gelişim gösteren doğal ve kültürel mirasa odaklanmış bir koruma biçimidir.

Ekomüzeler, koruma ve sınırlı koşullarda sergileme anlayışındaki eski/geleceksel müzecilik anlayışından farklı olarak sanat, arkeoloji, tarih, bilim, teknoloji mirasının deneyimlenerek keşfedilmesine odaklanmış bir yaşayan müze yaklaşımı olup, önemli eserlerin kapalı bir mekânda toplanarak korunması ve sergilenmesi değil, yaşamın devam ettiği alanlarda kültürel ve doğal mirasın bu mirası oluşturan yerel toplum ile birlikte korunmasıdır.

Ekomüzeler genellikle tehdit altındaki kültürel ya da doğal alanlara kurulmuş olmaları nedeni ile (Kimeew 2008), bir bölgenin etnik kültürünü yeniden canlandırmak için uygun koruma stratejileri olarak kullanılmaktadır (Chang 2015). Ekomüzelerin genel ilkeleri kırsal, kentsel alanlardaki yerel mirasın, yerel halkın katılımı ile sürdürülebilir turizm kapsamında yönetilmesine dayanmaktadır (Corsane vd. 2008). Ekomüze yaklaşımının temel hedefi, yerel halkın gönüllülüğü ve katılımı çerçevesinde sürdürülebilir bir gelişme için, yerel mirasın tanımlanması, korunması ve yönetilmesi olup, yerleşim yerine kimlik kazandıran, somut ve somut olmayan kültürel mirasın yerel halk ile birlikte

korunması sürdürülebilirliğinin sağlanmasını hedef alan multidisipliner bir ekip çalışması gerektiren uygulamalardır.

Ekomüzelerde fiziksel mekânın peyzaj karakteri ve peyzaj kültürünü yansıtan peyzajı oluşturan kent dokuları, yapı gurupları ve doğal alanların bütüncül korunması peyzaj mimarlığı meslek disiplininin uygulama alanları içinde yer almaktadır.

Dünyadaki ekomüze uygulamaları genellikle tehdit altındaki kültürel ve doğal mirasın korumasına odaklanmış ve bir bölgenin etnik kültürünü yeniden canlandırmak için bir strateji olarak kullanılmaktadır (Kimeew, 2008, Chang, 2015). Ekomüzeler, bu temel prensipler üzerinden Dünya’da farklı türdeki miras alanlarının korunması için kullanılmaktadır.

Ekomüzeler coğrafi sınırlarının net olarak tanımlanabilmesi zor olan alanlardır. Ekomüzeler kendi alanları olarak tanımlanan bölgelerde yerel el sanatları, davranış biçimleri, toplumsal yapı, gelenekler gibi somut olmayan bileşenler ile jeolojik kalıntılar, arkeolojik kalıntılar, peyzaj karakteri, yapı tipleri gibi somut bileşenleri, bölgedeki her şeyi kapsamaktadır (Onur, 2014).

Tespit, tescil, koruma süreçlerinin hemen tamamında olduğu gibi kentsel arkeoloji çalışmaları da ilk dönemlerde yalnızca kent içinde bulunan arkeolojik alanları ve bu alanlardaki çalışmaları değerlendirmiş ancak sonraki dönemlerde gelişerek bütüncül bir yaklaşım haline gelmiş ve bütün kentsel unsurların birlikte değerlendirilmesini amaçlamıştır (Karabağ, 2010).

Arkeolojik kalıntılar bu alanlarda sonradan inşa edilmiş bir yapının zemini, yapı taşı ya da süsleme elemanı olarak kullanılabilmektedir (Tuna, 2000). Tarihi yapılardan oluşan çok katmanlı kentsel alanlar toprak üstünde tespit edilmiş ve toprak altında bulunan bütün bileşenler ile birlikte değerlendirilmelidir.

Kentsel alanlarda, arkeolojik kalıntılar ile geleneksel dokuların bir arada tespit edildiği alanlar için özgün bir koruma modeli olmalıdır. Kentsel arkeolojik alanların korunmasında toplumsal bilinç ve yerel halkın katılımı son derece önemlidir (Dönertaş, Şener, 2023). Arkeolojik kalıntıların gündelik yaşamın bir parçası haline getirilerek sergilenmesi, bu alanların kullanıcılarının bilinç düzeyinin artmasına ve toplumsal farkındalık oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu alanlar yeterli sergileme, tanıtım düzenleri, altyapıları olmadan harabe durumunda bırakılmamalıdır. Tespit, tescil, koruma ve sergileme çalışmaları interdisipliner bir çalışma gurubu ile yapılmalıdır (Taşçı, Akyüz-Levi, 2016). Bu

amaçla ekomüzeler arkeolojik kalıntılar ile yaşamın devam ettiği çağdaş kentlerde koruma kullanım dengesinin sağlanabilmesi için bir koruma yöntemi olarak değerlendirilmelidir.

Arkeolojik sit alanları sahip oldukları tarihi, kültürel değerler ve özellikleri gereği koruma odaklı alanlar olmalıdır. Ancak kentsel arkeolojik alanlar ise yaşamın devam ettiği alanlarda olması nedeni ile koruma kullanım dengesi içinde gelecek nesillere aktarılmalıdır. Kentsel arkeolojik alanlar için mutlak koruma uygulanması konuları gereği mümkün değildir. Bu aşamada bir koruma-kullanım önerisi olarak ekomüzeler gündeme gelmektedir. Ekomüze temelde mirasın bütüncül olarak yerinde korunması ve yerel halkın mutlak katılımı ile koruma kullanım dengesi içinde gelecek nesillere aktarılmasını temel alan bir yaklaşımdır.

Kentsel arkeolojik alanlarda koruma koşulları yasalar ile belirlenmiş olmasına rağmen, koruma sürecinin başarılı bir biçimde sürdürülebilmesi için yerel halkın arkeolojik ve kentsel kalıntılar hakkındaki bilinç düzeyinin artırılması gerekmektedir (Dönertaş, Şener, 2023). Bu noktada, ekomüzelerin en önemli parametrelerinden biri olan “yerel halkın mutlak katılımı” ile ekomüzeye dönüştürerek koruma yaklaşımı kentsel arkeolojik alanlar için etkin ve uygun bir koruma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel arkeolojik sit alanları bir bölgede yaşamış olan toplumun, doğa ile etkileşimi, sosyokültürel, sosyoekonomik faaliyetleri ile oluşan toplumun yerleşim alanı içindeki tarihi katmanlaşmasının izlenebildiği alanlardır. Kentsel arkeolojik sit alanlarındaki katmanlaşmanın yerel halkın ile mirasın bütünleşik ilişkisinin koruma kullanım dengesinde gelecek nesillere aktarılmasını sağlayabilecek bir uygulama aracıdır.

Ekomüzeler sınırları belirli bir bölgede yerinde koruma (in-situ) yaklaşımı ile yalnızca binaları ve eserleri değil somut ve somut olmayan bütün kültürel mirası ortaya çıktığı alanda korumayı hedeflemektedir. Kentsel arkeolojik sit alanları da muhtevası gereği ortaya çıkarıldıkları alanlardan taşınması, başka bir yere nakledilmesi mümkün olmayan miras değerleridir. bu bağlamda ekomüzeler, bugün çağdaş yaşamın devam ettiği kentsel alanlarda altyapı çalışmaları, bina temel inşaları gibi süreçlerde tespit edilen arkeolojik kalıntıların yerinde korunması için etkili ve uyarlanabilir bir yöntemdir.

Kentsel arkeolojik miras alanının ekomüzeye dönüştürülmesi süreci ile mekânın tarihi sürekliliği takip edilebilecek, özgün kentsel doku ile uyumlu ancak

bugünün yaşam koşullarına cevap verebilen toplumun kültürel ve ticari faaliyetlerinin devam ettirilebildiği kamusal mekanlar oluşturulabilecektir. Bu süreçte korunacak olan miras alanları yerel, ulusal ve uluslararası kuruluşların resmi destekleri ile tespit ve tescil edilmelidir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir alanda ortaya çıkan arkeolojik kalıntılar ile ilgili koruma süreçleri Koruma Bölge Kurulları tarafından yürütülmektedir. Aynı alan içerisinde kalıntının özelliği ve önemine bağlı olarak bir tarafta arkeolojik kalıntı korunup sergilenirken bir tarafta yeni yapı inşaları devam edebilmektedir.

“Yerleşim Alanlarında; Mevcut Arkeolojik Sitlerin veya Daha Önceden Varlığı Bilinmeyen Ancak Yeni Yapılanma, Alt Yapı Çalışmaları ya da Doğal Afetler Sonucu Ortaya Çıkan-Çıkarılan Kültür Varlıklarının Korunması ve Değerlendirilmesine İlişkin” 37 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı’nda; kentleşme hızının hızla devam etmesi, bugünün ihtiyaçlarına uygun fiziksel mekanların çeşitlenerek artması ve mevcut altyapının yetersiz kalması ve yeni alt yapı ihtiyaçlarının oluşması nedeni ile sürekli altyapı hafriyatları yapılmaktadır. Bu nedenle sit alanı ilan edilerek kontrollü yeni yapılanmaya açılan ve müzesi denetiminde temel hafriyatları ve sondajları yapılan alanlarda kültür varlıklarına sıkça rastlanmaktadır. Aynı zamanda tektonik hareketler, seller, erozyonlar gibi doğal afetler sonucunda da yeraltında bulunan kültür varlıklarının açığa çıkabildiği tespit edilmiştir. Her ne şekilde olursa olsun açığa çıkan ya da çıkarılan taşınmaz kültür varlıklarının bilimsel yöntemler ile araştırılması, kazılarının yapılması, temizlenmesi ve uygun yöntemler ile yerinde korunarak teşhir edilmesine yönelik hükümler bulunmaktadır (URL5). Ekomüzelerin yerinde koruma yaklaşımı ile bu ilke kararının yerinde koruma hükümleri ortak bir çerçevede değerlendirildiğinde ekomüzeler, kentsel arkeolojik alanların koruması ve sürdürülebilirliği için uygun bir yöntemdir.

Kültür varlıklarının koruması çeşitli yöntemlerle yapılmasına rağmen temelde hemen bütün koruma yaklaşımlarında çeşitli kısıtlamalar bulunmaktadır. Türkiye kültür varlıkları bakımından oldukça zengin bir ülke olmasına rağmen toplumsal bilinç ve korumaya olan ilgi henüz beklenen düzeyde değildir. Ancak toplumun, yerel halkın yani mirası ortaya çıkaran bireylerin koruma süreçlerine katılımları bu bilinç düzeyini arttıracaktır. Ekomüzeler yerel halkın mutlak katılımı ile oluşturulan koruma uygulamalarıdır.

Sonuç olarak yerinde koruma, yerel halkın katılımı gibi ekomüzelerin en önemli ilkeleri ile kentsel arkeolojik alanların koruma yaklaşımları birbiri ile örtüşmektedir. Kentsel arkeolojik alanların çağdaş kent yaşamı ile bütünleştirilmesi yönünde ekomüzeler etkili bir yöntemdir.

KAYNAKLAR

- Chang, C. 2015. Community Involvement and Ecomuseums. Doktora Tezi. İsveç: Swedish University of Agricultural Sciences.
- Clarisse, C. (2013). Urban Archaeology: A Science of the City. Paris: Les Belles Lettres.
- Corsane, G., Davis, P., Hawke, S., Stefano, M. 2008. Ecomuseology: a holistic and integrated model for safeguarding 'spirit of place' in the North East of England. 16th ICOMOS General Assembly an International Symposium: Finding the spirit of place-between the tangible and the intangible, (s. 1-12). Quebec Canada.
- Davis, P. 2011. Ecomuseums: A sense of place. London: Leicester University Press.
- de Varine, H. (1985). The Word and Beyond. Museum, No 148, 37/4, 185. Unesco. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001273/127347eo>. Erişim Tarihi: 10 Ekim 2019
- Dönertaş, P., Şener, Y.Ş., 2023. Kentsel Arkeolojik Sitlerin Tanımlanması ve Kavramsal Olarak İrdelenmesi. Akademik Sanat. DOI: 10.34189/asd.2023.20.005 Sayı 20(2023) S:62-75.
- Erdoğan, E. (2006). Perge Arkeolojik Sit Alanı, Peyzaj Özellikleri ve Koruma Sorunları. ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi Cilt:8 Sayı:10, 36-47.
- Eres, Z., 2016. Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar. (1. Baskı) İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Karabağ, N. E., 2010. Korumanın 20. Yüzyılda Değişen Kapsamı ve Kent Arkeolojisi Kavramının Gelişimi. Ege Mimarlık Mimarlar Odası İzmir Şubesi S73.
- Kimeew, V. 2008. Ecomuseums in Siberia as Centers For Ethnic and Cultural Heritage Preservation in the Natural Environment . Archaeology, Ethnology and Antropology of Eurosia, 119-128.
- Magliacani, M. 2015. Managing Cultural Heritage Ecomuseum, Community Governance and Social Accountability . ABD: Palgrave Yayınları.
- Onur, B. 2014. Yeni Müzebilim Demokratik Toplumu Yaratmak. Ankara: İmge Kitabevi.
- Savrum-Kortanoğlu, M., 2017. Kent Uzmanında Arkeoloji. Colloquium Anatolicum S. 105-119.
- Taşçı, B. Akyüz Levi E. 2016. Kent İçi Arkeolojik Alanlarda Kalıntıların Sunumuna İlişkin Yaklaşımlar: Foça Örneği. İdeal Kent Dergisi 19(7) S:588-627.
- Tuna N. (2000). Kentsel Arkeoloji Üzerine, İdol, 7:7-13.

URL Kaynaklar

- URL 1: https://encrypted-tbn2.gstatic.com/licensed-image?q=tbn:ANd9GcTMZqmeyUrTEH_heridICIP8DO80Tme1xSdJBkvucRK2APUkx0cf_mwelzUngCismYztdWRiDhT-a5XkSM-FAdnwVE_hSvJOGIL410ThuQ Erişim Tarihi: 25.11.2024
- URL 2: <https://arkeofili.com/ankaranin-kalbinde-augustus-tapinagi/> Erişim Tarihi: 25.11.2024
- URL 3: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/efes-antik-kentinin-etrafini-saran-surlar-ana-liz-ediliyor/2531530> Erişim Tarihi: 28.11.2024
- URL 4: <https://antalya.ktb.gov.tr/TR-310900/perge.html> Erişim Tarihi: 28.11.2024
- URL 5: <https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?71A0CA146077058A3DFCD90DF1341B4A> Erişim Tarihi: 28.11.2024

9

ŞANLIURFA KALESİ VE BALIKLIGÖL KENT PLATOSU'NUN KÜLTÜREL MİRAS, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Ali BAŞER (Ankara Üniversitesi),
Atakan ERDOĞAN (Ankara Üniversitesi),
Hazel ÇİÇEK (Ankara Üniversitesi),
Mehmet Ali SÖYLEMEZ (Ankara Üniversitesi),
Melek BİLKAN (Harran Üniversitesi),
Yaşar OKŞAR (Ankara Üniversitesi),
Zeynep TOPRAK (Ankara Üniversitesi)

1. GİRİŞ

Kentte yaşayan insanların deneyimleri kent imgelerini oluşturduğu gibi kent imgeleri de insan deneyimlerini etkileyip değiştirmektedir. Kenti oluşturan yollar, sınırlar/ kenarlar, bölgeler, düğüm/ odak noktaları ve işaret öğeleri gibi somut imgeler çerçevesinde kentin cadde, sokak ve yapıları incelendiğinde kentin okunurluğu sağlanmaktadır.

Toplumsal siyasal, yönetsel ve ekonomik mekânlar insanların yaşam alanı olmanın yanı sıra fiziksel, sosyal, kültürel ve davranışsal açıdan toplumda yaşayan insanların kimlik kazandırdığı yerleşim alanı olan kentler; sahip oldukları imge ve kent kimlikleri ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Kent imgesi bir kenti, kentleri diğer kentlerden ayıran kimlik değerlerine katkı sağlayan mozaiklerdir.

Bu çalışma Şanlıurfa İli, Eyyübiye ilçesi sınırları içinde bulunan tarihi ve kültürel değerleri ile önemli bir kent imgesi ve Şanlıurfa turizminin çekim alanı olan Doğal Sit Alanı kapsamındaki Balıklıgöl (Halil-ür Rahman Gölü) ve Arkeolojik Sit Alanı kapsamındaki Şanlıurfa Kalesi ile yakın çevresini kapsamaktadır.

Şanlıurfa ilinde yaşayan insanların deneyimleri ile kentin simgelerinden biri olan Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Kent Platosu'nun simgesel değerlerinin vurgulanması ve doğru tanımlanabilmesi için öncelikle kent isminin nasıl oluştuğu irdelenmelidir. Rivayete göre Urfa Nuh tufanından önce kurulmuştur. Nuh tufanında bütün Dünya gibi Urfa'da harap olmuş fakat tufandan sonra Dünya yeniden kurulmuş ve Urfa da tarihteki yerini almıştır. Diğer bir anlatıma göre Nuh tufanından sonra Babil'de hüküm süren Nemrut üç şehir inşa etmiştir. Bunlardan biri de Urfa şehridir. Bu şehir önce Arach daha sonra Erech, Orhay, Edessa ve Ruha isimlerini almıştır. Urhai veya Orhay ismi, Urfa'nın ilk sakinleri olan Arami – Süryanilerin verdiği isim olup daha sonra Urfa'ya gelen Helenler Edessa ismini vermişlerdir. Helenlerin verdiği Edessa ismi “suyu bol” anlamına gelmektedir. Urfa'ya Edessa isminden başka yine suyu güzel çeşme anlamına gelen “Kaliruha” adı da verilmiştir. İslam'ın kabulünden sonra Müslüman Araplar tarafından “Kaliruha'nın “Kali” heceleri atılmış ve sadece “Ruha” heceleri kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise Urfa olarak anılmaya başlanmıştır (Anonim, 2024).

Balıklıgöl (Ayn-i Zeliha ve Halil-ür Rahman Gölleri), Şanlıurfa şehir merkezinin güneybatısında yer alan ve İbrahim peygamberin ateşe atıldığına inanılan bu iki göl, mitolojik olarak İslam alemi için kutsal sayılan balıklar (sazangiller) ve çevrelerindeki taşınmaz kültür varlıkları ile Şanlıurfa'nın en çok ziyaret edilen tarihî mekanları arasında bulunmaktadır. Balıklıgöl 150mx30m ebatlarında, Ayn-i Zeliha gölü ise 20mx50m ebatlarındadır. Göllerdeki derinlik 3-5m arasındadır. Şanlıurfa tarihi kent merkezinde bulunmaktadır. Bu küçük su birikintisi bugün inanç turizmi kapsamında yoğun olarak ziyaret edilen bir alandır. Güneyden kuzeye uzanan fay hattının üzerindeki bu gölün hemen yanı başında Hazreti İbrahim Mağarası olarak bilinen karstik özellikli bir su birikme alanı zamanla insan eli ile derinleştirilip büyütüldüğü için mağara şeklini aldığı bilinmektedir (Anonim, 2024a).

Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosunda; Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl (Halil-ür Rahman Gölü) başta olmak üzere üç semavi dinin atası kabul edilen Hz. İbrahim'in doğduğu mağara, Ayn Zeliha Gölü ve Parkı, Rıdvaniye Camii, Halil-ür Rahman Camii ve Medresesi, Türbe ve kabirler, Balıklıgöl Sanat çarşısı, Dergah çarşısı, dinlenme alanları, çay bahçeleri ve kafeteryalar yer almaktadır.

Alanın oldukça geniş bir yelpazede kültürel ekosistem servisi sunduğu tespit edilmiş olup; alanda bu servisler bağlamında görülen eksikliklere ilişkin bazı

önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca kent halkının ekosistem servislerinden daha nitelikli fayda sağlayabilmesinin yanı sıra Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu'nun Kültürel Miras, Kentsel Arkeoloji ve Tarihi Sürekliliğinin Korunması ön plana çıkarılmaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma materyali olarak tescillenmiş sınırlar üzerinden arazi etüdü çalışmaları yapılarak yeni çalışma alanı sınırları belirlenmiştir. Yöre halkı ve diğer paydaşlardan bilgi toplanmıştır. Çalışma alanı sınırları (sit alanları), harita, uydu ve alanda çekilen fotoğraflar ile imar planı altlıkları literatür taramaları ile incelenmiştir.

Arkeolojik sit alanı ve doğal sit alanının bir arada bulunduğu araştırma alanında ilk olarak alanın peyzaj sürveyi yapılmış ve yapı boşluk analizi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda araştırma alanının güçlü-zayıf yönleri, fırsat- tehditlerini belirten GZFT (SWOT) analizi gerçekleştirilmiştir. Alanının vizyon, amaç ve hedeflerinin belirlenmesi ve araştırma alanının tarihi sürekliliğini koruma ve geliştirmeye yönelik ekosistem servisleri değerlendirilerek araştırma alanı için öneriler geliştirilmiştir.

2.1. Materyal

Araştırmanın ana materyalini Şanlıurfa İli Eyyübiye ilçesi, Yakubiye Mahallesi'nde yer alan Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu oluşturmaktadır (Şekil 9. 1).

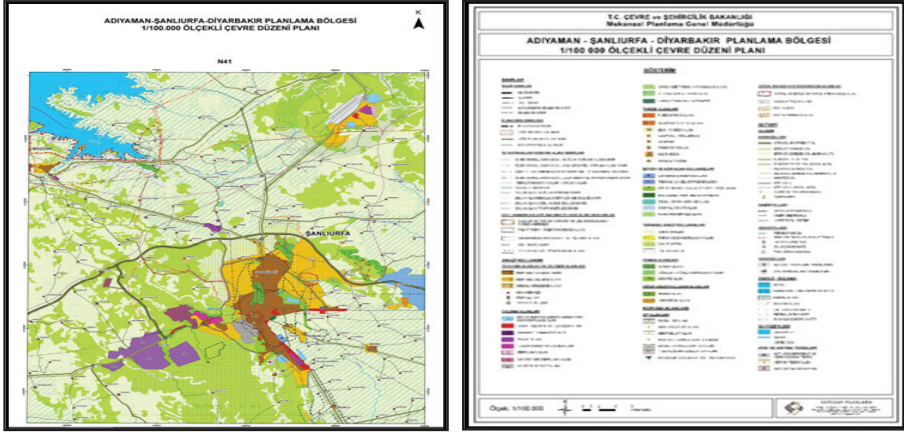
Balıklıgöl Platosu; yüzölçümü yaklaşık 77.600 m² olup, Şanlıurfa geleneksel kent dokusunda geniş açık yeşil alana sahip kent parkı niteliğinde kentsel kamusal bir alandır.

Çalışmanın diğer materyali ise;

- Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu Doğal Sit Alanı ve I. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırlarını belirten pafta (Ek-1) (Şekil 9. 2),
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış Adıyaman- Şanlıurfa- Diyarbakır Planlama Bölgesi Şanlıurfa N41 (1/100.000 ölçekli) çevre düzen planı (Şekil 9.3),
- Araştırma alanında yapılan arazi sürvey çalışmaları kapsamında çekilen fotoğraflar ve her türlü görsel veri,
- Araştırma alanı ve konuya ilişkin internet taramaları sonucunda elde edilen veriler

Şekil 9. 3. Adıyaman- Şanlıurfa- Diyarbakır Planlama Bölgesi Şanlıurfa N41 (1/100.000 ölçekli) Çevre Düzen Planı (Anonim, 2024ç).

2.2. Yöntem

Araştırma dört (4) aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; araştırma alanı ile ilgili literatür taraması ve verilerin toplanması, araştırma alanı peyzaj sörvey çalışması, araştırma alanında gerçekleştirilen analiz ve çalışmalar, değerlendirme, sonuç ve önerilerdir (Tablo 1).

Ayrıca çalışma alanına yönelik yöntem akış şeması oluşturulmuştur (Şekil 9. 4).

Tablo 1. Araştırmanın aşamaları

ARAŞTIRMANIN AŞAMALARI	
I. AŞAMA	Araştırma Alanı ile İlgili Literatür Taraması ve Verilerin Toplanması Araştırma Alanının Mevcut Durumu ile Doğal ve Kültürel Peyzaj Değerlerinin Saptanması Amacıyla Literatür Taraması Yapılması ve Verilerin Toplanması
II. AŞAMA	Araştırma Alanı Peyzaj Sörvey Çalışması 28.09.2023 ve 01.10.2023 Tarihlerinde Gözlem, İnceleme, Etüd ve Analiz Çalışmaları
III. AŞAMA	Araştırma Alanında Gerçekleştirilen Analiz ve Çalışmalar Arkeolojik Sit Alanı ve Doğal Sit Alanının bir arada bulunduğu araştırma alanında ilk olarak alanın peyzaj sörveyi yapılması ve yapı boşluk analizi gerçekleştirilmesi sonucunda araştırma alanının güçlü-zayıf yönleri, fırsat ve tehditleri belirlediren GZFT (SWOT) analizi gerçekleştirilmesi ayrıca alanın vizyon, amaç ve hedeflerinin belirlenmesi ve araştırma alanının tarihi sürekliliğinin korunması ve geliştirilmesine yönelik ekosistem servislerinin oluşturulması; önerilerin geliştirilmesi
IV. AŞAMA	Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu'nun Kültürel Miras, Kentsel Arkeoloji ve Tarihi Sürekliliğinin Korunması Kapsamında Değerlendirmesine yönelik planlama ve tasarım ölçeklerinde önerilerin geliştirilmesi

Şekil 9.4. Yöntem akış şeması (Orijinal, 2023).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırma alanının arkeolojik yapısı ve tarihi, doğal peyzaj özellikleri ve kültürel peyzaj özellikleri araştırılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Şanlıurfa Koruma Bölge Kurulu 2012 – 2017 yıllarında gerçekleştirilen Şanlıurfa Koruma Amaçlı İmar Planı Google Earth uydu görüntüsü (Anonim, 2024c). (Şekil 9. 5, Şekil 9. 6, Şekil 9. 7).

Şekil 9.5. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Şanlıurfa Koruma Bölge Kurulu 2012 – 2017 yıllarında gerçekleştirilen Şanlıurfa Koruma Amaçlı İmar Planı Google Earth uydu görüntüsü (Anonim, 2024c).

Şekil 9.6. Araştırma alanı görünümü (Anonim, 2024d).

Şekil 9. 7.Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu araştırma alanı sınırları Google Earth uydü görüntüsü (Anonim, 2024e).

3.1. Arkeolojik Yapısı ve Tarihi Gelişim

Kültür ve medeniyetin dünyaya yayıldığı bölge olarak kabul edilen ve Bereketli Hilal'de konumlanan Şanlıurfa, verimli toprakları nedeni ile tarihin her döne-

minde önemli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Şanlıurfa İli paleolitik dönemden bugüne iskân görmekte olan bir yerleşim merkezidir. Şanlıurfa İli'nde Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi veri tabanına doksan beş (95) paleolitik – epipaleolitik yerleşim, altmış beş (65) neolitik yerleşim, iki yüz kırk dört (244) kalkolitik yerleşim, iki yüz yirmi iki (222) ilk tunç çağı yerleşimi, yüz yetmiş üç (173) demir çağı yerleşimi, üç (3) yunan-roma dönemi yerleşimi kaydedilmiştir. Şanlıurfa'da gerçekleştirilen araştırmalarda paleolitik dönemden itibaren Mezopotamya kültürüne ait bilgi ve belgelere ulaşılmaktadır.

Şanlıurfa kent merkezi sit alanları ve taşınmaz kültür varlıkları açısından en zengin yerleşim yeridir. 2018 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilen M.Ö. 9.500 yani bugünden 11.500 yıl öncesine tarihlenen *çanak çömleksiz neolitik dönem* yerleşim merkezi Göbeklitepe başta olmak üzere Karahantepe, Nevali Çori, Biris Mezarlığı önemli arkeolojik yerleşim alanlarıdır.

Araştırma alanı Şanlıurfa İli Eyyübiye İlçesi sınırı içinde bulunmaktadır. İlçe sınırında yer alan arkeolojik yapı ile ilgili yerleşim ve kültür varlıkları ile ilgili birkaç örnek aşağıda sunulmaktadır.

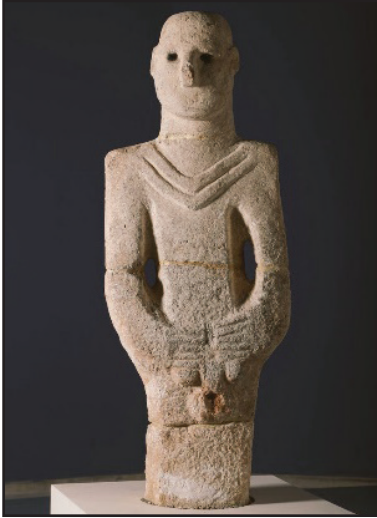
Minzile Mevkii 2 / At Mevkii / Kırmızı Tepe: Şanlıurfa'nın 53 km doğusunda, Tektek Dağları bölgesinde yer alan Eyyübiye İlçesi'ne bağlı Kırçıçeği Köyü'nün 2 km doğusunda **Minzile mevkii 2**, Şanlıurfa'nın 50 km güneydoğusunda, Tektek Dağları bölgesinde yer alan Eyyübiye İlçesi'ne bağlı Karakuş Köyü'nün 1 km kuzeydoğusunda **At mevkii** ve Şanlıurfa'nın 50 km güneydoğusunda, Tektek Dağları bölgesinde yer alan Eyyübiye İlçesi'ne bağlı Karakuş Köyü'nün 1 km doğusunda **Kırmızı Tepe** bulunmaktadır. Arkeolojik alan yüzeyinde paleolitik döneme tarihlendirilen Levallois uçlar; neolitik döneme tarihlendirilen dilgi, kazıyıcı ve uç parçaları, obsidyen yonga parçaları, bazalt havaneli parçası; geç Roma ve erken Bizans dönemi seramikleri, Osmanlı dönemi mavi motifli porselen parçası bulunmuştur (Anonim, 2023f).

Yusuf Harabesi 1 / 2 / 3: Şanlıurfa'nın 50 km güneydoğusunda, Tektek Dağları bölgesinde yer alan Eyyübiye İlçesi'ne bağlı Karakuş Köyü'nün 2 km kuzeydoğusunda **Yusuf Harabesi 1**, Karakuş Köyü'nün 2,5 km kuzeydoğusunda **Yusuf Harabesi 2**, Karakuş Köyü'nün 1,5 km kuzeydoğusunda **Yusuf Harabesi 3** bulunmaktadır. Arkeolojik alan yüzeyinde çanak çömleksiz neolitik dönem çakmaktaşı dilgi, yonga, kazıyıcı, uç parçaları, bezemeli bir bileği taşı ve obsidyen dilgi parçaları İlk Tunç dönemi, geç Roma ve erken Bizans Dönemi seramiği bulunmuştur (Anonim, 2023f).

Balıkligöl Heykeli ve Urfa Kalesi: 1990'lı yıllarda Balıklıgöl Platosu kuzeyinde, eski Urfa evlerinin altında, büyük su kaynaklarının yanında çanak çömleksiz neolitik dönem yerleşiminde bulunan ve M.Ö. 11.000 ila 9.500'lü yıllar arasında yontulduğu tahmin edilen ayrıca Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen **Balıkligöl Heykeli** Urfa Kalesi dâhil Balıklıgöl Havzası'nın tarihini belirlemektedir. Bu doğrultuda **Urfa Kalesi'nin** M.Ö. 9500 yıllarına ait neolitik bir yerleşim höyüğü üzerine kurulduğu tahmin edilmekte olup; kalenin üzerindeki korinth başlıklı iki sütun Edessa Kralı IX. Manu döneminde, M.S. 240-242 yılları arasında birer anıt sütun olarak yapılmıştır(Şekil 9. 8)(Anonim, 2024g).

Şekil 9. 8. Balıklıgöl heykeli (Anonim 2024ğ) ve Urfa Kalesi (Anonim, 2024h).

Balıkligöl Platosu: Tarihsel ve bilimsel verilere göre Balıklıgöl havuzları, yarı kadın yarı balık olan tanrıça *Atargatis* için yapılmış birer antik pagan (putperest) tapınaklarıdır (Şekil 9. 9).

Bugün İsrail, Lübnan, Suriye'de de tanrıça *Atargatis*'e adanan içindeki balıklara dokunmanın ve yemenin yasak olduğu balıklı havuzlar bulunmaktadır. İslam mitolojisinin dışında Balıklıgöl Platosu'nda ayrıca Yahudi ve Hristiyan mitolojileri de bulunmaktadır.

MS 6. Yüzyıl'da kuvvetli yağan yağmurlar ile toplanan sular bölgedeki akarsular ile birleşerek Balıklıgöl Havzası'na dö-

külmüş; 525 yılında yaşanan büyük sel sonucu Balıklıgöl Havzası çok miktarda su toplayıp platodaki saraylar ve diğer yapılar yıkılmıştır. Binlerce insanın ölümlü ile sonuçlanan sel sonrası 527 yılında Bizans İmparatorluğu tahtına oturan I. Justinianus, o zamanki adı Edessa olan Urfa'ya mühendisler göndermiştir. Bu mühendisler bugün de var olan taşkın önlemleri yapıları yapmıştır. Akarsulardan toplanan suların yönü değiştirilerek Balıklıgöl Plato'su büyük taşkınlardan kurtulmuştur.

Şekil 9. 9. Atargatis “Kader” olarak taçlandırılıp zodyak burçları ile çevrelenmiş heykeli, Atargatis’in bir büstünü tutan kanatlı zafer tanrıçası Nike’nin bir heykeli, Demetrius’un sikkesinde bulunan balık gövdeli Atargatis’in tasviri, MS 100 yıllarından kalma tanrıça Atargatis’in bir Nabatça tasviri “Ürdün Arkeoloji Müzesi” (Anonim, 2024).

Şanlıurfa Nekropoller: Şanlıurfa’da Balıklıgöl Havza’sında bulunan *Kale Eteği Nekropolü*, *Şehir Surları ve Suriçi Nekropolü*, Balıklıgöl Havza’sının yaklaşık 500m kuzeyinde Tıfındır tepesinde yer alan *Kızılkoyun Nekropolü*, ve *Tektek Dağ’larında Bulunan Nekropoller* bulunmaktadır.

Kale Eteği Nekropolü: Roma dönemine tarihlenen mezarlar incelendiğinde merdivenli veya rampalı dromoslu tek odalı ve üç arcaseliumlu kaya mezarları, basit girişli tek odalı ve üç arcaseliumlu kaya mezarları, geçişli iki odalı ve

beş arcaseliumlu kaya mezarları ve loculuslu mezar odalı kaya mezarı olarak tipolojik açıdan sınıflandırılmaktadır (Şekil 9. 10)(Albayrak, 2017).

Şekil 9. 10. Kale Eteği Nekropolü ve 69 nolu mezar odası taban mozaïği (Gayda Ailesi Mozaïği) (Albayrak, 2017).

Şehir Surları ve Suriçi Nekropolü: M.S. 6. Yüzyıl'a ait yazılı kaynaklarda sözü edilen şehir surlarının ilk inşa tarihi bilinmemektedir. Şehrin etrafını çevreleyen surların büyük bir kısmı, 20. Yüzyıl'ın başından itibaren tahrip edilmeye ve yıkılmaya başlanmış, Harran Kapısı, Bey Kapısı'na ait Mahmut oğlu Kulesi ile yer yer duvar ve burç kalıntıları bugüne ulaşabilmiştir. Çeşitli kaynaklardan Şanlıurfa şehir surlarının batıda Sakıbın Kapısı (Batı Kapısı), kuzeybatıda Samsat Kapısı, Saray Kapısı, doğuda Bey Kapısı, Su Kapısı ve güneyde Harran Kapısı olmak üzere 6 kapısının bulunduğu anlaşılmaktadır (Şekil 9. 11)(Akbiyık, 2014).

Kızılkoyn Nekropolü: Osroene Krallığı yerel halk tarafından kurulan bir krallık olması sebebi ile Büyük İskender öncesi ve sonrası karma Poloteist Pagan inanca sahip krallıktır. Bu krallık M.Ö. 100'lü yıllarda Balıklıgöl Havza'sının kuzeyindeki kayaları oyarak, kaya mezarları inşa etmesi ile başlamış olan nekropol kültürü Paganist Osroene, Paganist Roma-Bizans ve Hristiyan Roma-Bizans dönemlerinde de kullanılmıştır (Şekil 9. 12)(Anonim, 2024i).

Tektek Dağ'larında Bulunan Nekropoller: Paleolitik dönem yerleşimi olan Karahan Tepe, M.S. 2 yüzyıla tarihlenen Soğmatar (Sumatar antik kenti) ve arkeolojik kazılarla tarihi henüz aydınlatılmayan fakat mimari kalıntıların Roma dönemine ait olduğu sanılan Şuayip şehri Tektek dağlarında bulunmakta

olup; paleolitik dönemden bugüne yerleşim izi bulunan alanda nekropol kalıntıları bulunmaktadır (Şekil 9. 13).

Şekil 9. 11. Şanlıurfa'nın 1955'te çizilmiş şehir surları (Çiftçi, 2019).

Şekil 9. 12. Kızılköy nekropolü (Anonim, 2024i)

Şekil 9.13. Soğmatar'da Kutsal Tepe'de mezar odası girişi ve yapı kalıntıları ve Şuayip Şehri Harabeleri (Anonim, 2024j).

Şanlıurfa tarihsel öneminden dolayı birçok uygarlığın ele geçirmek istediği önemli bir ticaret merkezi olmuş ve tarihte birçok medeniyetin işgali altında kalmıştır. Şanlıurfa'nın jeopolitik konumu ve Bereketli Hilal üzerinde bulunmasından dolayı himayesine girdiği bilinen siyasi ve idari yönetimler; Selefkos İmparatorluğu, Osrhoene Krallığı, Roma İmparatorluğu, Dört Halife Dönemi, Emeviler Dönemi, Abbasiler Dönemi, Hamdaniler ve Numeyriler Devri, Selçuklular Dönemi, Urfa (Haçlı) Kontluğu Dönemi, Zengi Atabeyliği Dönemi, Eyyubiler Dönemi, Memlük-lüler Dönemi, Karakoyunlular Dönemi, Akkoyunlular Dönemi, Safaviler Dönemi, Osmanlı Dönemi ve Ankara Antlaşması (21 Ekim 1921) ile siyasi ve idari olarak Türkiye Cumhuriyeti topraklarına dahil edilmiştir (Yurddaş, 2022).

Kentin kültür varlıklarının tescili için yapılan çalışmalar devam etmek ile birlikte Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünden alınan veriler doğrultusunda ildeki tescil gruplarına göre; arkeolojik, doğal, kentsel ve tarihi sit alanları, sivil mimari örneği, anıtsal yapı ve abideler, antik yerleşme, askeri yapı, çeşme, dinsel yapı ve türbe, doğal varlık, endüstriyel ve ticari, han, idari yapı, kalıntılar, kültürel yapı, kümbet, ev, mezarlar, şehitlikler, roma yerleşim yeri, su yapısı ve ticaret yapısı olmak üzere toplam 1827 adet taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır (Anonim, 2024k).

Diğer kültürel varlıklar arasında Eyyûbiler dönemine ait “Han el-Barur Kervansarayı” ve Osmanlı dönemine ait “Çarmelik, Titriş ve Mirbi (Ilgar) Kervansarayı” bulunmaktadır.

Kilise ve manastır yapıları açısından da zengin olan yörede “Reji Kilisesi (Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi), Rahibeler Kilisesi ve Germuş Kilisesi ve Deyr Yakup (Yakup Manastırı)” bulunmaktadır.

Osmanlı dönemine ait hanlar ise “Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Barutçu Hanı, Mencek Hanı, Şaban Hanı, Kumluhayat Hanı, Fesadı Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Millet Hanı, Bican Ağa Hanı ve Topçu Hanı”dır.

Osmanlı dönemine ait bedesten ve çarşılar arasında “Kazzaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Koltukçu Pazarı, Pamukçu Pazarı, Oturakçı Pazarı, Kınacı Pazarı, Pıçakçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Neccâr Pazarı, İsoţçu Pazarı, Demirci Pazarı, Çulcu Pazarı, Çadırcı Pazarı, Sarraç Pazarı, Attar Pazarı, Tenekeci Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskici Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Kasap Pazarı, Boyahâne Çarşısı, Kavafhâne Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Hüseyniye Çarşıları” bulunmaktadır.

Camiiler ise “Arabi Camii, Asım Paşa Mescidi, Behramlar Camii, Çakeri Camii, Dabbakhane Camii, Eski Ömeriye Camii, Hacı Lütfullah Camii, Hacı Yedigâr

Camii, Halil-ür Rahman Camii, Hasan Padişah Camii, Hayrullah Camii, Hekim Dede Camii, Hızanoğlu Camii, Hüseyin Paşa Camii, Hüseyiniye Mescidi, İmam Sekkâki Camii, Kadioğlu Camii, Kara Musa Camii, Kıbrıs Mescidi, Kutbeddin Camii, Mevlid-i Halil Camii, Mevlevihane Camii, Miskinler Mescidi, Müderris Camii, Narıncı Camii, Nimetullah Camii, Nur Ali Mescidi, Pazar Camii, Rızvaniye Camii, Siverekli Mescidi, Şehbenderiye Camii, Toktemur Mescidi, Tuzeken Camii, Ulu Cami, Yusuf Paşa Camii, Yeni Ömeriye Camii”dir.

Medrese olarak “Eyyûbi Medresesi, Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi, Halil-ür Rahman Medresesi ve Rızvaniye Medresesi” bulunmaktadır.

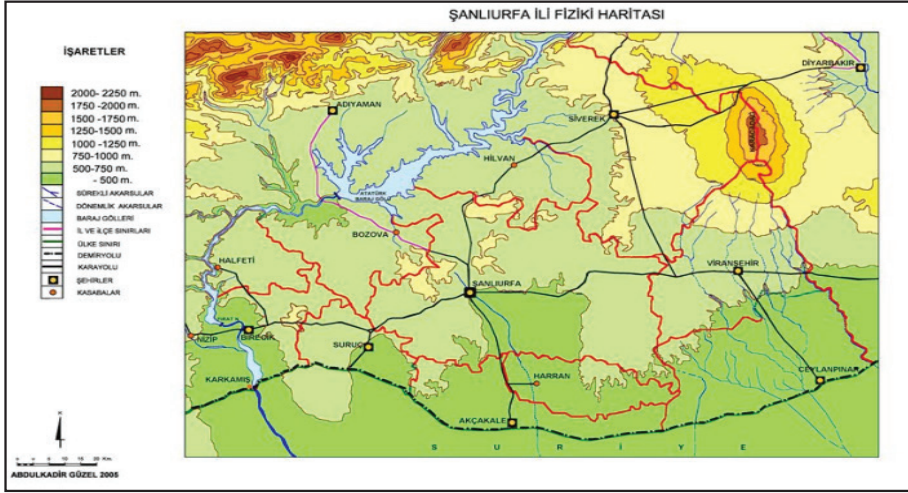
Konak ve köşkler, “Kürküzâde Mahmûd Nedim Efendi Konağı, Osman Efendi Konağı, Ömer Edip Efendi, Şair Sakıb Efendi Konağı, Hacıkamilzâde Yusuf Ziya Efendi Konağı, Sakıplardan Halil Bey’in Aynalı Köşkü” bulunmaktadır(Anonim 2024k).

3.2. Doğal Peyzaj Özellikleri

Kuzeyden güneye doğru hafif eğimli olan Şanlıurfa ilinde; tektonik çökmelere bağlı olarak kentin güneyinde Birecik, Suruç, Harran ve Ceylanpınar Ovaları meydana gelmiştir. Suriye sınırı boyunca uzanan bu ovaların kuzeyinde ise kireç taşından oluşan Baziki ve Karacadağ’dan gelen bazaltlarla oluşan Sivek-Viranşehir Platoları bulunmaktadır. Suriye sınırından itibaren kuzeye doğru yükseltinin artması ile enleme bağlı olarak hava sıcaklığı azaltmakta, yıllık yağış miktarı ise artmaktadır. Yaz mevsiminde şiddetli kuraklık olması ve antropojen etkilere bağlı olarak doğal bitki örtüsünde tahribat bulunmaktadır. Ayrıca akarsular dönemlik olup kış mevsiminde akışa geçmektedir.

3.2.1. Topografya-Hidroloji

Balıkligöl Platosu; Tel Fettur Tepesi ile Damlacık Tepesi arasında kalan vadi tabanında yer almaktadır. Alanın güneyinde Damlacık Tepesi’nin bulunduğu yerde dik ve sarp kayalıklar şeklinde uzanan alanda Urfa Kalesi yer almaktadır. Şanlıurfa’nın yükseklik-alçaklık durumları eşyüksekti eğrileri ile gösterilmektedir. Şanlıurfa’daki Karacadağ genç ancak sönmüş bir yanardağdır. 7200 km² alanlı bir lav denizini oluşturmaktadır. Karacadağ; Fırat ile Dicle su havzalarını birbirinden ayırmaktadır. Güneyde tektonik kırılmalar sonucu oluşan ovalarda kuzeyden gelen akarsuların getirmiş olduğu alüvyal birikintiler ile oluşan verimli tarımsal alanlar bulunmaktadır (Şekil 9. 14).

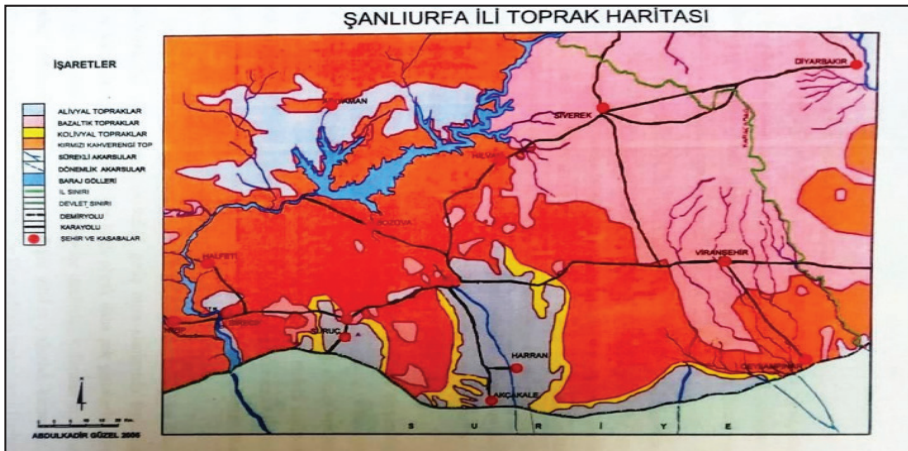

Şekil 9. 14. Şanlıurfa kenti fiziki haritası (Güzel, 2020).

Fırat ve diğer akarsu kaynaklarının yanında birçok doğal su kaynağı bulunmakta ayrıca artezyen kuyuları ile sular yeryüzüne çıkarılmaktadır. Fırat Nehri, bölgedeki tarımsal sulama ve sanayi için önemli bir kaynak olup pamuk yetiştirilmesinde kullanılmaktadır (Yurddaş, 2022).

3.2.2. Toprak

Şanlıurfa ili toprakları genelde bazalt ve üçüncü zaman kalkerinin erimesi sonucu meydana gelen kırmızı kahverengi intrazonal topraklardır. Ovalardaki topraklar ise çevredeki plato yüzeyinden taşınarak oluşmuş alüvyal topraklardır (Şekil 9. 15).

Şekil 9. 15. Şanlıurfa kenti toprak haritası (Güzel, 2020).

3.2.3. İklim – Bitki Örtüsü

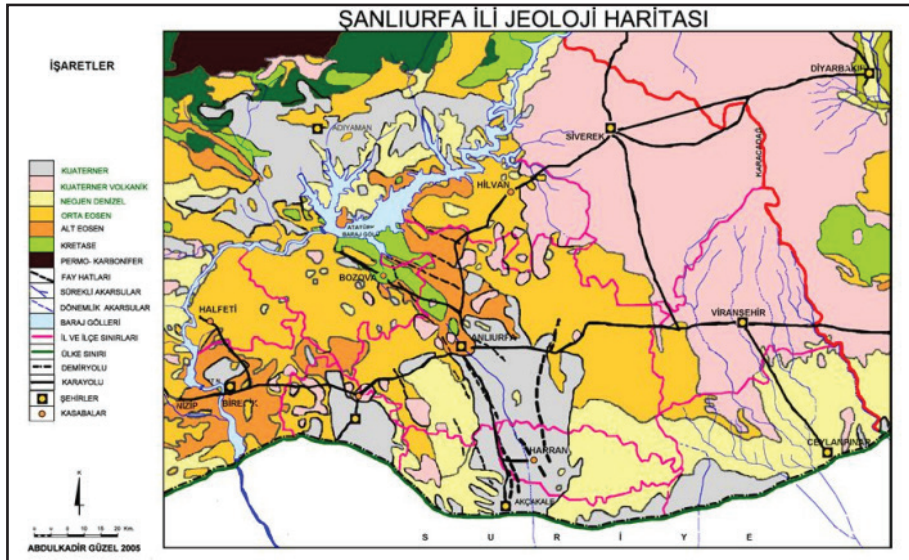
Şanlıurfa'da karasal ve Akdeniz ikliminin etkileri bir arada görülmektedir. Yazlar kurak ve sıcak, kış mevsimi ise yağışlı ve kısmen ılıman geçmektedir. Fırat nehri-nin açmış olduğu derin karstik vadinin bir yamacı üzerinde kurulan eski Halfeti kasabasının bulunduğu yer bir mikroklimatik alandır. Şanlıurfa'da yetişmeyen bitkiler özellikle karagül ve manolya burada yetişmektedir (Şekil 9. 16).

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Sıcaklık (° C)	4.3	6.1	10.4	15.5	21.4	27.8	31.9	31.5	26.3	19.5	11.2	6
Min. Sıcaklık (° C)	0.4	1.5	4.8	9.2	14.3	20.2	24	23.6	19.2	13.6	6.4	2.1
Maks. Sıcaklık (° C)	8.7	11	15.3	21.4	27.6	34.3	38.5	38.1	32.7	25.3	16.5	10.6
Yağış / Yağış (mm)	87	78	65	55	38	6	1	1	6	43	57	81
Nem(%)	74%	72%	62%	52%	41%	27%	23%	25%	30%	44%	61%	71%
Yağmurlu günler (g.)	8	8	7	7	5	1	0	0	1	4	5	7
Güneşli saatler (s)	5.8	6.8	8.9	10.6	12.3	13.2	13.0	12.2	11.1	9.6	7.9	6.0

Şekil 9. 16. Şanlıurfa kenti iklim veri tablosu (Anonim, 2024l).

3.2.4. Jeoloji

Bazalt tabakanın kaldırılması ile ortaya çıkan Eosen ve Miyosen yaşlardaki kal-kerlerin aşınım platolarında karstik erimeler sonucu şekillenmektedir Eosen yaştaki kalkerler daha yumuşak ve gevşek olduğundan erimeler ile geniş uvala ve polyeler meydana getirirken Miyosen yaştaki Çaykuyu ve Tektek platolarında oluşan karstik şekiller ile uzun vadiler ve bu vadiler arasında yer alan alçak tepeler oluşmuştur (Şekil 9. 17).

Şekil 9. 17. Şanlıurfa kenti jeoloji haritası (Güzel, 2020).

3.2.5. Flora – Fauna

Flora: Yerel bitki örtüsünde ve alanda geniş yapraklı bitkiler, iğne yapraklı bitkiler, ağaççık, çalı ve sarılıcı bitkiler bulunmaktadır (Şekil 9. 18’den Şekil 9. 34) .

• Geniş yapraklı bitkiler

Şekil 9.18. *Trachycarpus fortunei* Wendl. (Rüzgar gülü), *Elaeagnus commutata* L. (İğde), *Phoenix dactylifera* L. (Hurma) (Anonim 2024ö, Anonim 2024p, Anonim 2024r).

Şekil 9.19. *Salix babylonica* L. (Salkım söğüt), *Albizzia julibrissin* Durazz. (Gülibrişim), *Platanus orientalis* L. (Doğu çınarı) (Anonim 2024s, Anonim 2024ş, Anonim 2024t).

Şekil 9.20. *Ficus carica* L. (İncir), *Morus alba* L. (Dut), *Eriobotrya japonica* (Malta eriği) (Anonim 2024u, Anonim 2024ü, Anonim 2024v).

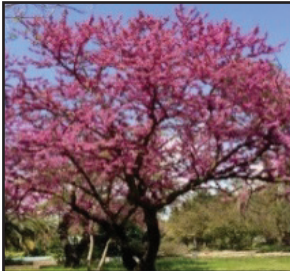
Şekil 9.21. Lagerstroemia indica L. (Oya ağacı), Celtis glabrata L. (Çitlenbik), Populus tremula L. (Titrek kavak) (Anonim 2024y, Anonim 2024z, Anonim 2024aa).

Şekil 9.22. Morus alba 'Pendula' (Sarkık dut), Prunus cerasifera 'Atropurpurea' Rehd. (Kırmızı süs eriği), Magnolia grandiflora L. (Manolya) (Anonim 2024bb, Anonim 2024cc, Anonim 2024çç).

Şekil 9. 23. Robinia pseudoacacia L. (Yalancı akasya), Aesculus hippocastanum (At kestanesi), Sophora japonica L. (Sofora) (Anonim 2024dd, Anonim 2024ee, Anonim 2024ff).

Şekil 9. 24. Cercis siliquastrum L. (Erguvan), Melia azaderach L. (Tesbih ağacı), Acer campestre (Ova akçaağacı) (Anonim 2024gg, Anonim 2024ğğ, Anonim 2024hh).

Şekil 9. 25. *Tilia tomentosa* Moench. (Gümüş ihlamur), *Eucalyptus camaldulensis* Dehnh. (Okalıptus), *Ailanthus altissima* (Kokarağaç) (Anonim 2024ii, Anonim 2024jj).

Şekil 9. 26. *Robinia pseudoacacia* 'Umbraculifera' (Top akasya), *Crataegus monogyna* Lindm (Alıç), *Ficus elastica* (İskenderun kauçuğu) (Anonim 2024kk, Anonim 2024ll, Anonim 2024mm).

• İğne yapraklı bitkiler

Şekil 9. 27. *Pinus nigra* Arnold. (Karaçam), *Cupressus arizonica* 'Glauca' Greene. (Arizona servisi), *Pinus brutia* Henry. (Kızılçam) (Anonim 2024nn, Anonim 2024oo, Anonim 2024öö).

Şekil 9. 28. *Cedrus libani* A. Rich. (Lübnan sediri), *Cupressus sempervirens* L. (Adi servi), *Pinus silvestris* L. (Sarıçam), *Juniperus communis* (Adi ardıç) (Anonim 2024pp, Anonim 2024rr, Anonim 2024ss, Anonim 2024şş).

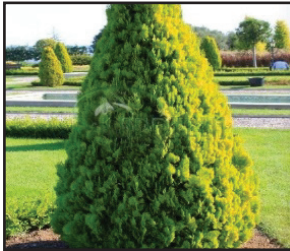
• Ağaçcık – çalı – sarılıcı bitkiler

Şekil 9. 29. *Jasminum officinale* L. (Beyaz çiçekli yasemin), *Prunus laurocerasus* L. (Karayemiş), *Lonicera japonica* L. (Hanımeli) (Anonim 2024tt, Anonim 2024uu, Anonim 2024üü).

Şekil 9. 30. *Hedera helix* L. (Kaya sarmaşığı), *Juniperus horizontalis* Mnch (Yayılıcı ardıç), *Pyracantha coccinea* Roem. (Ateş diken) (Anonim 2024vv, Anonim 2024yy, Anonim 2024zz).

Şekil 9. 31. *Forsythia intermedia* Zab. (Altın çanak), *Thuja orientalis* 'Pyramidalis' (Piramit mazı), *Punica granatum* 'Nana' L. (Süs narı) (Anonim 2024aaa, Anonim 2024bbb, Anonim 2024ccc).

Şekil 9.32. *Cycas revoluta* Thunb. (Yalancı palmye), *Callistemon citrinus* Stapf. (Fırça çalısı), *Ligustrum japonicum* Thunb. (Adi kurtbağrı) (Anonim 2024ççç, Anonim 2024ddd, Anonim 2024eee).

Şekil 9. 33. *Daphne mezereum* L. (Defne), *Olea europaea* L. (Zeytin), *Thuja orientalis* (Doğu mazısı) (Anonim 2024fff, Anonim 2024ggg, Anonim 2024ğğğ).

Şekil 9. 34. *Nerium oleander* L. (Zakkum), *Euonumus japonica* L. (Taflan), *Rosa* sp. (Gül), *Pittosporum tobira* L. (Yıldız çalısı) (Anonim 2024hhh, Anonim 2024ııı, Anonim 2024jjj, Anonim 2024kkk)

Fauna: Alanda Balıklıgöl faunası arasında karabalık, iripullu sazan, gümüş balığı, kaya balığı ve tatlı su kefalı bulunmaktadır. Peyzaj sürveyi süresi içinde alanının faunasına ilişkin ayrıntılı gözlem gerçekleştirilememiştir (Şekil 9. 35 ve Şekil 9. 36).

Şekil 9. 35. *Capoeta umbla* (Karabalık), *Carasobarbus luteus* (İripullu sazan), *Alburnus caeruleus* (Gümüş balığı) (Anonim 2024ııı, Anonim 2024mmm, Anonim 2024nnn).

Şekil 9.36. *Leuciscus cephalusorientalis* (Tatlısu kefalı), *Garra rufa obtusa* (Kaya balığı), *Columba livia* (Güvercin) (Anonim 2024ooo, Anonim 2024ööö, Anonim 2024ppp).

3.3. Kültürel Peyzaj Özellikleri

Bu bölümde kültürel peyzaj özellikleri demografik yapı, turizm, ekonomi ve ulaşım açısından incelenmiştir.

3.3.1. Demografik yapı

Osmanlı döneminde 1831 yılına kadar nüfus sayımı yapılmamış, ancak 1831 yılında askerlik ve vergi düzenini sağlamak için sayım gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise ilk resmi nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış ve bu sayıma göre Şanlıurfa nüfusu 203.595 olarak belirlenmiştir. Şanlıurfa İlinin nüfus değerleri günümüze doğru sürekli bir artış görmektedir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1940 – 1945 döneminde nüfus artış oranlarında yavaşlama yaşanmış, savaşın sona ermesi ile birlikte nüfus artış oranı yeniden yükselmiştir. Şanlıurfa uluslararası göçmenlere ev sahipliği yapmaktadır 1985 - 1990 yılları arasında Afganistan'dan gelen göç, 2011 yılında Suriye iç savaş nedeni ile Suriyeli göçmenler ile devam etmektedir (Yurddaş, 2022).

3.3.2. Turizm

Şanlıurfa yüksek turizm potansiyeline sahip bir kenttir. Coğrafi konumu, ticaret yolları ve Fırat nehri gibi önemli su kaynakları ile stratejik öneme sahiptir. Kültür turizmi, inanç turizmi, eko turizm, gastronomi turizmi, kayak turizmi, göl ve su sporları turizmi, kuş gözlemciliği turizmi, termal (sağlık) turizm türlerine ev sahipliği yapmaktadır. 2021 yılında Turizm Bakanlığı belgeli tesislerde Şanlıurfa'da 1.059.850 konaklama yapılmış olup bunların çoğunluğu yerli turistler tarafından gerçekleştirilmiştir. (Reşitoğlu, 2023)

3.3.3. Ekonomi

Şanlıurfa İli tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. GAP projesi sulama sorununu büyük ölçüde çözmektedir. 1990'larda modern sanayi tesislerinin kurulması genç nüfus iş gücü açısından önemli bir yere sahiptir. Son zamanlarda devlet tarafından yapılan OSB'ler ile ilde sanayinin gelişimi desteklenmektedir. İşsizlik oranı bölgesel düzeyde yüksek olsa da, ildeki istihdam ve sanayi alanındaki gelişim devam etmektedir (Yurddaş, 2022).

3.3.4. Ulaşım

Şanlıurfa tarih boyunca doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının kavşağında stratejik bir konumda yer almaktadır. Doğu-batı güzergahında Musul'dan

başlayarak Nusaybin, Mardin, Urfa ve Birecik'e uzanan yol, bölgenin ticaret ve askeri faaliyetlerinde önemli rol oynamaktadır. Karayolu, demiryolu ve havayolu gibi ulaşım imkânları da bölgenin ticaretine katkı sağlamaktadır. Gaziantep – Şanlıurfa Otobanı önemli bir bağlantı noktasıdır. Ayrıca Suriye ve Irak'a giden karayolu bağlantıları da bulunmaktadır (Yurddaş, 2022).

3.4. Araştırma Alanı Etüd - Analiz Çalışmaları

Alanda peyzaj sürveyi çalışmaları gerçekleştirildikten sonra yapı - boşluk analizi, GZOT (SWOT) analizi ekosistem servisleri oluşturulmuş ve vizyon-amaç-hedef belirlenmiştir.

3.4.1. Peyzaj sürveyi

Önemli turizm destinasyonlarından biri olan Balıklıgöl Platosu kentin yeşil altyapı sisteminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Yakın çevresinde Haleplibahçe Mozaik Müzesi ve Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi yer almaktadır. Ayrıca Şanlıurfa ilinin kent kimliğine katkı sağlayan Göbeklitepe, Harran evleri ve Halfeti mevkilerine kolay ulaşım sağlanmaktadır.

Araştırma alanı, hem yerel ve yabancı turist tarafından hem de konumu dolayısı ile yerel halk tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır. Alanda kullanımı en az olan giriş Urfa Kalesi'ne bağlanan giriştir. Kullanımı oldukça yoğun olan diğer iki giriş birbirine en yakın olan girişlerdir. Balıklıgöl'e en yakın ve en yoğun kullanılan giriş yakınında otopark, büfe, lavabo ve wc'ler bulunmaktadır.

Araştırma alanı içinde yer alan birimler mevcut "Google Earth" uydu görüntüsü üzerinde Şekil 9. 37'de gösterilmektedir. Ayrıca araştırma alanında yer alan birimler Şekil 9. 38'de plan üzerinde gösterilmektedir. Plan üzerinde 10 numara ile gösterilen Dergâh Çarşısı'nda ise birçok el sanatına yer veren işletme ve satış birimi bulunmaktadır. Alanın yakın çevresinde yörenin kültürel tanıtımına katkı sağlayan özellikle sıra gecelerinin yapıldığı birçok mekân ve yöresel tatların deneyimlenmesine imkân sağlayan birçok işletme bulunmaktadır.

Şekil 9.37. Araştırma alanı mevcut “Google Earth” uydu görüntüsü üzerinde yer alan birimlerin konumu (Anonim, 2024e).

Şekil 9. 38. Araştırma alanı birim konumlarının plan üzerinde gösterimi (Orijinal, 2023).

• Şanlıurfa Kalesi ve kale eteği görsel ve fotoğrafları (Şekil 9. 39 - Şekil 9. 41)

Şekil 9. 39. Kent merkezinden Şanlıurfa Kalesi görünümü (Orijinal, 2023).

Şekil 9.40. Şanlıurfa Kale içi görünümü (Orijinal, 2023).

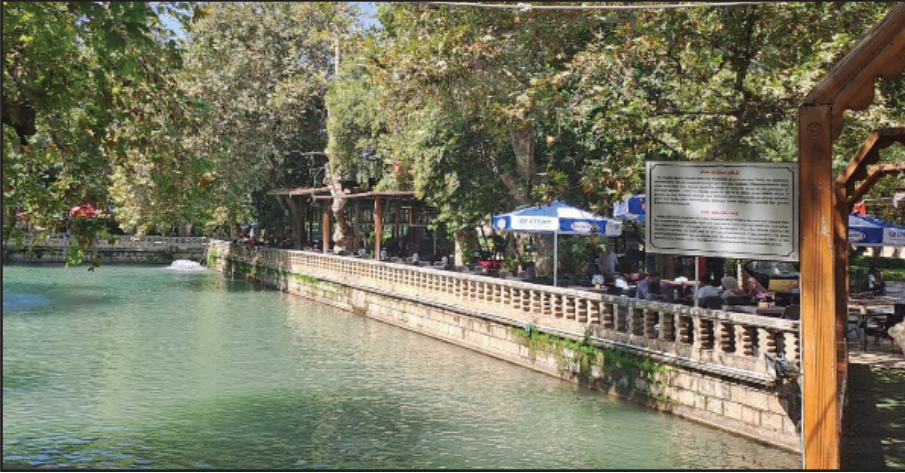

Şekil 9. 41. Şanlıurfa kalesi eteğinde millet bahçesi kamulaştırma ve yıkım çalışması ile ortaya çıkan M.S. 3-6 Yy.'a tarihlenen Geç Roma Dönemi kaya mezarı görünüşleri (Orijinal, 2023).

• Balıklıgöl platosu görsel ve fotoğrafları (Şekil 9. 42 - Şekil 9. 44)

Şekil 9.42. Balıklıgöl görünümü (Orijinal, 2023).

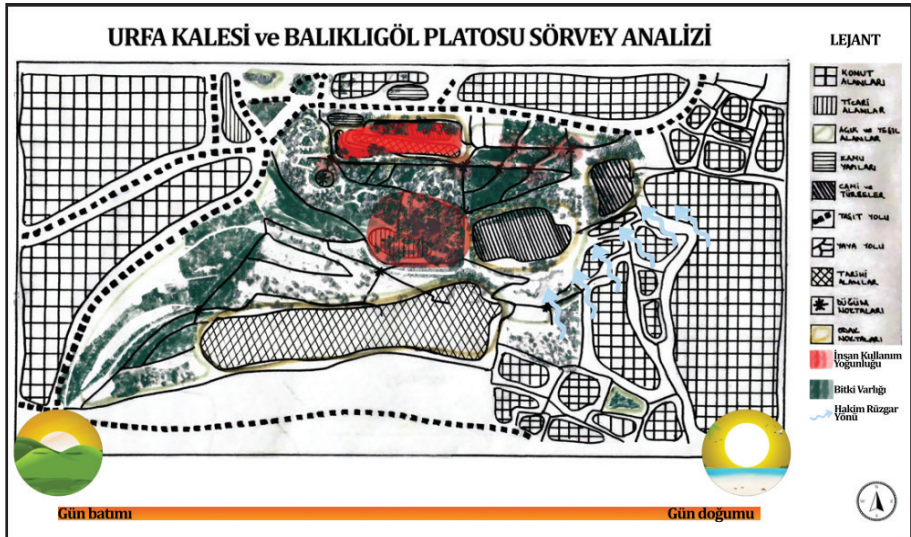
Şekil 9. 43. Ayn-Zeliha Gölü görünümü (Orijinal, 2023).

Şekil 9. 44. Balıklıgöl platosu görünümü (Orijinal, 2023).

Alanda konut alanları, ticari alanlar, açık ve yeşil alanlar, kamu yapıları, cami ve türbeler, taşıt yolu, yaya yolu, tarihi alanlar, düğüm noktaları, odak noktaları, insan kullanım yoğunluğu, bitki varlığı, hakim rüzgar yönü Urfa Kalesi ve Balıklıgöl platosu sörvey analizi ile ortaya konmaktadır (Şekil 9. 45)

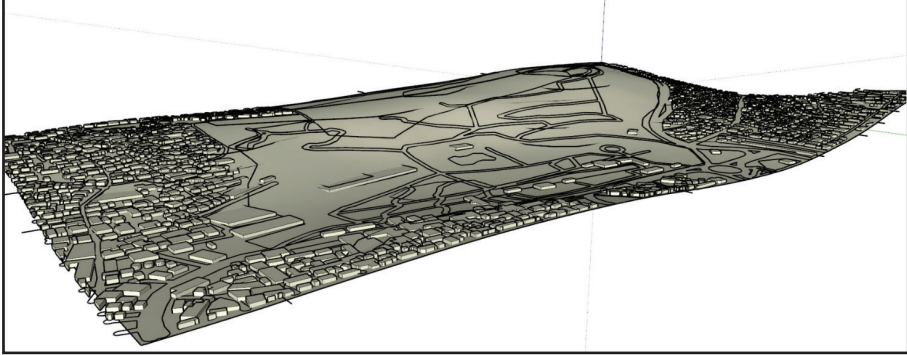

Şekil 9. 45. Urfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu sörvey analizi (Orijinal, 2023)

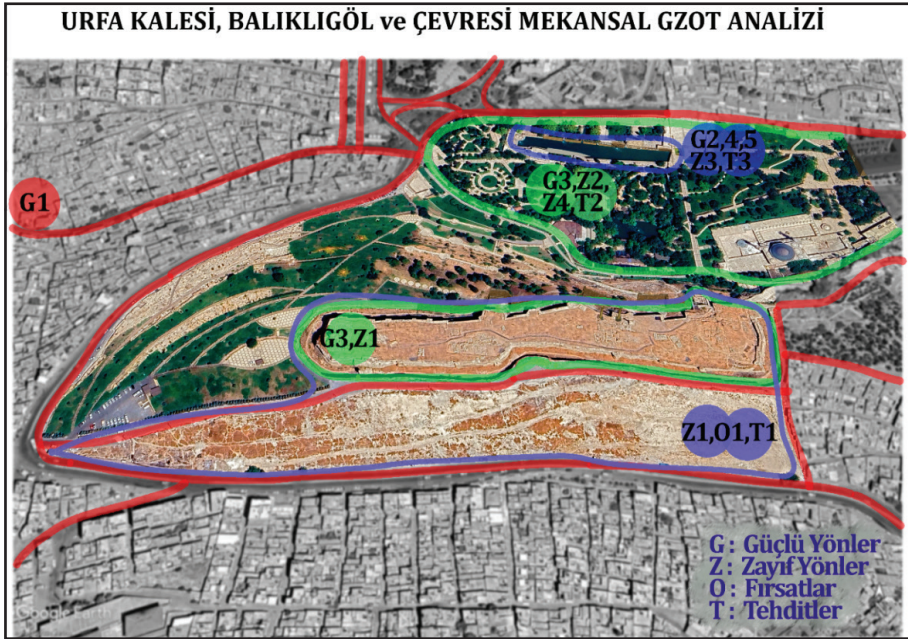

3.4.2. Yapı – boşluk Analizi

Alanda yaklaşık yükseklik verilerine göre modellenmiş yapı boşluk analizi ile alanda bulunan yaklaşık yapı yükseklikleri ve yapı olmayan topografya boşluğu ortaya konmaktadır (Şekil 9. 46).

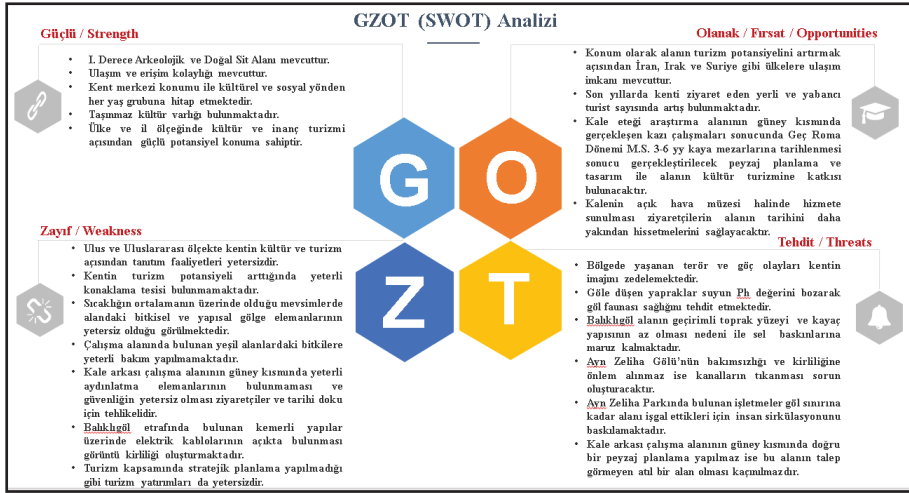

Şekil 9. 46. Alan yapı – boşluk analizi (Orijinal, 2023).

Şekil 9. 47. Urfa Kalesi, Balıklıgöl ve çevresi mekânsal GZOT/SWOT analiz sınırları (Orijinal, 2023).

GZOT/SWOT Analizi Tablo 1’de açıklamalı olarak oluşturulmuştur.

3.4.4. Ekosistem servisi ve hizmeti

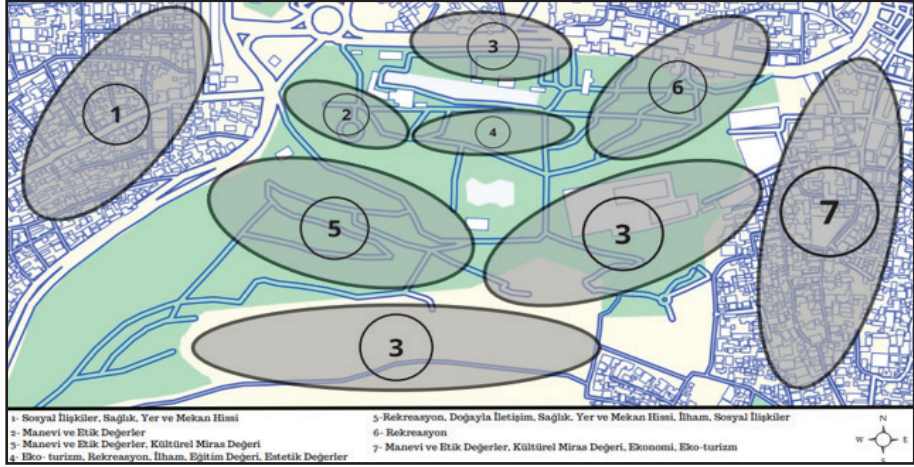
Kentlere farklı karakterler kazandıran kent imgeleri, kentlilere farklı kültürel ekosistem servisi ve hizmeti sağlamaktadır. Peygamberler şehri olarak belleklerde iz bırakan Şanlıurfa’da Balıklıgöl önemli bir kent imgesi olarak değerlendirilmesi gereken bir değerdir. Çalışmanın bu bölümde bu değerin sağladığı kültürel ekosistem servisi ve hizmeti ortaya konulmaktadır (Şekil 9. 48).

- **Manevi ve Etik Değerler:** Balıklıgöl Platosu ve yakın çevresindeki ibadethanelerin dini bayramlar ile mevlit ve kandil gecelerinde en yüksek ziyaretçi sayısına ulaşmaktadır. Ayrıca efsanelere konu olan bu doğal değer, mimarisi ile dikkat çeken ibadethaneler ve yapılar manevi ve etik değerler açısından önem arz etmekte ve alana bu anlamda değer katmaktadır. (Şekil 9. 48’de gösterilen 2/3/7 numaralı alanlar).
- **Eğitim Değeri:** Yerli çocuk rehberler, Balıklıgöl Platosu’nda kutsal sayılan balıklar ve alana ilişkin efsaneler ve alandaki tarihi yapılar hakkında ziyaretçilere bilgi sunmaktadır. Bu eğitim ziyaretçilerin alan hakkında merak uyandırmasına ve farklı dillerde bilgi almasına yardımcı olmaktadır. Bu yöntem ile yerli çocuk rehberler, alana olan ilgiyi artırmakta ve kültürel mirasın sürdürülebilir olması hususunda önemli katkı sağlamaktadır. (Şekil 9. 48’de gösterilen 4 numaralı alan).
- **İlham:** Balıklıgöl Platosu’nun huzur verici ortamı ve yakın çevresindeki Urfa Kalesi gibi kültürel değerlerin gece ve gündüz sunduğu eşsiz manza-

ralar, ziyaretçiler için sanatsal açıdan ilham kaynağı oluşturmaktadır. (Şekil 9. 48'de gösterilen 4/5 numaralı alanlar).

- **Estetik Değerler/ Duyusal Deneyimler:** Balıklıgöl Platosu, estetik açıdan göz alıcı manzaralara ve mevsimsel bitki örtüsüne sahip olduğu için ziyaretçiler, bu alanı fotoğraflayabilir ve doğanın renk değişimlerini gözlemleyebilirler. Ayrıca alan duygusal deneyimler açısından ideal bir ortam sunmakta olup, kentin tarihi ve kültürel değerleri ile kent kimliğine önemli katkı sağlamaktadır. (Şekil 9. 48'de gösterilen 4 numaralı alan).
- **Sosyal İlişkiler:** Balıklıgöl Platosu hem yerel halkın yoğun ilgisini çeken hem de yerel ve uluslararası ziyaretçilerin tercih ettiği destinasyon noktası olması nedeni ile insanların bir araya gelip etkileşimde bulunabilecekleri bir ortam sağlamaktadır. (Şekil 9. 48'de gösterilen 5 numaralı alan).
- **Yer ve Mekân Hissi:** Balıklıgöl Platosu yer ve mekân hissi parametresi açısından, bireylerin hem yalnız başına kendini dinleyebilecekleri hem de gruplar halinde etkinlikler gerçekleştirebilecekleri mekanlar sunmaktadır. (Şekil 9. 48'de gösterilen 1/5 numaralı alanlar).
- **Kültürel Miras Değeri/ Kültürel ve Sembolik Servisler:** Balıklıgöl Platosu'ndaki Rızvaniye Camii, Halil-ür Rahman Camii, Hz. İbrahim' in doğduğu mağara ve yakın çevresindeki Şanlıurfa Kalesi gibi alanlar kültürel miras değerlerini ziyaretçilere sunmaktadır. Bu mekanlar ziyaretçilere manevi deneyimler yaşatırken geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kurarak kültürel açıdan önemli katkılar sağlamaktadır. (Şekil 9. 48'de gösterilen 3/7 numaralı alanlar).
- **Doğayla İletişim ve Farklı Kentsel Yeşil Altyapıların Faydaları:** Balıklıgöl Platosu'nun zengin flora ve fauna çeşitliliği ziyaretçilere doğa ile etkileşim fırsatı sunmaktadır. Su ögesi ve içindeki balıklar, tarihi yapılar ile birlikte de eşsiz manzaralar oluşturmaktadır. (Şekil 9. 48'de gösterilen tüm alanlar).
- **Rekreasyon ve Sağlık:** Kentsel yeşil altyapılar, fiziksel aktiviteye olanak sağlama, özgürlük hissi, dinlenme, rahatlama ve canlanma gibi sağlık açısından birçok fayda sağlamaktadır. Alandaki yürüyüş yolları, oturma-dinlenme alanları, alan içerisindeki su öğeleri, yeme-içme alanları ve alış-veriş alanları ziyaretçilere aktivite çeşitliliği, dinlenme fırsatları sunmaktadır. Ayrıca çalışma alanı rekreasyon faaliyetleri fotoğraf ve video çekimleri için açık hava stüdyosu olarak da hizmet sunmaktadır. (Şekil 9. 48'de gösterilen 5/6 numaralı alanlar).
- **Eko-turizm Değeri/ Ekonomi:** Balıklıgöl Platosu ekonomik açıdan önemli bir turizm merkezidir. Yöresel kıyafet kiralama alanı, kutsal sayılan balıklar

için yem satan büfeler, tarihi çarşıda Şanlıurfa yöresine ait baharat çeşitleri satan dükkanlar, yöresel yiyecek-içeceklerin deneyimlenebileceği yeme-içme alanları gibi işletmeler ziyaretçilere hizmet vermekte ve turizm gelirine katkı sağlamaktadır. (Şekil 9. 48'de gösterilen 4/7 numaralı alanlar).

Şekil 9. 48. Alanın sağladığı ekosistem servisi ve hizmetine ilişkin alansal dağılımı (Orijinal, 2023).

3.4.5. Vizyon-amaç-hedef belirleme

Alanının entegre kültürel miras yönetimi ve kültürel mirasın canlandırılması ile vizyonu, kültürel mirasın korunması ve restorasyonu, kentsel arkeolojiye yatırım, sürdürülebilir turizmin teşviki, eğitim ve farkındalık ile alanının amacı, kapsamlı araştırma ve dokümantasyon, çok disiplinli yaklaşımlar, yerel katılım ve işbirliği, sürdürülebilir altyapı ve hizmetler ile hedef belirleme gerçekleştirilmiştir.

• Vizyon

Entegre Kültürel Miras Yönetimi: Şanlıurfa'nın Balıklıgöl, Kale ve çevresinin tarihi ve kültürel mirasının, entegre bir yaklaşımla korunması ve yönetilmesi ile tarihi yapıların, arkeolojik alanların ve kültürel peyzajın bütüncül bir şekilde ele alınmasını ve korunmasını içermektedir.

Kültürel Mirasın Canlandırılması: Bölgeye özgü kültürel ve tarihi değerlerin, yerel topluluklar ve ziyaretçiler için canlandırılması ve erişilebilir kılınması ile tarihi ve kültürel mirasın sadece korunmasını değil, aynı zamanda aktif bir şekilde deneyimlenmesini ve paylaşılmasını da kapsamaktadır.

• Amaç

Kültürel Mirasın Korunması ve Restorasyonu: Tarihi yapılara yönelik koruma ve restorasyon çalışmalarını, uluslararası standartlara uygun bir şekilde gerçekleştirmektedir.

Kentsel Arkeolojiye Yatırım: Bölgenin zengin arkeolojik potansiyelini araştırmak ve bu alanlarda yapılacak kazı ve araştırmaları desteklemektir.

Eğitim ve Farkındalık: Yerel halkın ve ziyaretçilerin bölgenin tarihi ve kültürel önemi konusunda bilinçlendirilmesi ile eğitim programları, seminerler ve atölye çalışmaları aracılığı ile gerçekleştirilebilmesidir.

Sürdürülebilir Turizmin Teşviki: Bölgenin sürdürülebilir turizm potansiyelini maksimize ederek, turizmin kültürel miras üzerindeki olumsuz etkilerini minimize etmektedir.

• Hedef Belirleme

Kapsamlı Araştırma ve Dokümantasyon: Bölge ile ilgili tarihi, arkeolojik ve kültürel araştırmaların teşvik edilmesi ve bu bilgilerin geniş bir kitleye ulaştırılmasını kapsamaktadır.

Çok Disiplinli Yaklaşımlar: Arkeoloji, tarih, mimarlık, şehir planlaması gibi farklı disiplinler arasında işbirliğini sağlayarak, bölgenin kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve araştırılmasını kapsamaktadır.

Yerel Katılım ve İşbirliği: Yerel toplulukların bu süreçlere aktif olarak katılımının sağlanması, yerel yönetimler, akademik kurumlar, sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapılmasını kapsamaktadır.

Sürdürülebilir Altyapı ve Hizmetler: Turizm ve ziyaretçi yönetimi için sürdürülebilir altyapı ve hizmetlerin geliştirilmesini kapsamaktadır. Bu vizyon, amaç ve hedefler, Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu kapsamında Kale ve çevresinin kültürel mirasını, kentsel arkeoloji değerlerini ve tarihi sürekliliğini koruma ve geliştirme adına multidisipliner ve entegre bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu yaklaşım, bölgenin tarihsel ve kültürel değerlerini korurken, aynı zamanda yerel ve uluslararası alanda bu değerlerin tanıtımını ve sürdürülebilir kullanımını da hedeflemektedir.

3.5. Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu Kültürel Miras, Kentsel Arkeoloji ve Tarihi Sürekliliğin Korunması Kapsamında Peyzaj Tasarımı Önerisi

Şanlıurfa kale eteği millet bahçesi kamulaştırma ve yıkım çalışmasının peyzaj sürveyi yapılan tarih aralığında gerçekleştiriliyor olması alan ile ilgili alternatif bir yaklaşım sunmaktadır (Şekil 9. 49).

Şanlıurfa kale eteği, millet bahçesi kamulaştırma ve yıkım çalışması başlamadan önce *konut ve yerleşim alanı* olup; yıkım çalışması sonrasında *rekreasyon alanı* olarak düzenlenmesi planlanırken, millet bahçesi kamulaştırma ve yıkım çalışması aşamasında karşılaşılan kalıntıların *M.S. 3-6 yy Geç Roma Dönemi kaya mezar kalıntıları* olduğu anlaşılmaktadır. *M.S. 3-6 yy Geç Roma Dönemi kaya mezar kalıntıları*nın bulunması *rekreasyon alanı* olarak düzenlenmesi planlanan alan için alternatif plan ve proje yaklaşımının oluşmasını sağlamaktadır.

Yalnız kaya mezarları bulunan alan ile ilgili öneri Kültür Varlıkları Koruma Kurul Kararı doğrultusunda değişiklik gösterecektir. Eğer Kültür Varlıkları Koruma Kurul Kararı sonucuna göre *M.S. 3-6 yy Geç Roma Dönemi kaya mezarlarının* bulunduğu alan I. Derece Arkeolojik Sit olarak kabul edilir ise; araştırma alanı kapsamında bulunan doğal sit alanı sirkülasyon alanındaki kalabalık ziyaretçinin alan içinde heterojen dağılımının sağlanması için Şanlıurfa Kalesi yan tarafında bulunan rekreasyon alanına Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı önerilmektedir (Şekil 9. 50).

Şekil 9. 49. Şanlıurfa kale eteği millet bahçesi kamulaştırma ve yıkım çalışmasının eski ve güncel durumu (Anonim, 2024m).

Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı'nda etkinliklerin düzenlenerek insanların sosyal etkileşimde bulunmalarını sağlayacak doğal malzeme ile uygulanan oyun ve fitness alanları ve çim amfi yapılması önerilmektedir (Şekil 9. 53).

Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı kapsamında alışveriş yapılacak butik satış yeri, yöresel ürünler satış alanları ile insanların yöresel lezzetler tadacağı restoran ve kafeler önerilmektedir. Restoran, kafe ve yöresel ürünler satış alanı yapılması ile doğal sit alanı içinde bulunan kafelerdeki yoğunluğun azaltılması ile ziyaretçilerin odağının dini mekânları ziyaret ettikten sonra Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkına yönelmesi hedeflenmektedir (Şekil 9. 54).

Alan etüd-analiz çalışmalarında yerel halk ile gerçekleştirilen görüşmelerde Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı önerilen alanın geçmiş yıllarda İran'lı ziyaretçiler tarafından kısa süreli konaklama amacı ile kullanıldığı hakkında bilgi edinilmiştir. Bu doğrultuda İran'lı ziyaretçilerin deneyimlerinden esinlenerek geçmişten bugüne yaşanan bu deneyimi kısa süreli dinlenme amaçlı ve park ziyaretçilerinin sosyalleşmesi için kullanılabilecek olan küçük ölçekli bir yörük çadırı önerilmektedir (Şekil 9. 55).

Şekil 9. 52. Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı seyir terası, Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı aydınlatma ve bilgilendirme amaçlı uygulanacak kemer modeli (Orijinal, 2023).

Şekil 9. 53. Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı doğal malzeme ile uygulanan oyun ve fitness alanları ve çim amfi örneği (Orijinal, 2023).

Şekil 9. 54. Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı restoran, kafe ve butik satış yeri, yöresel ürünler satış birimi önerileri (Orijinal, 2023).

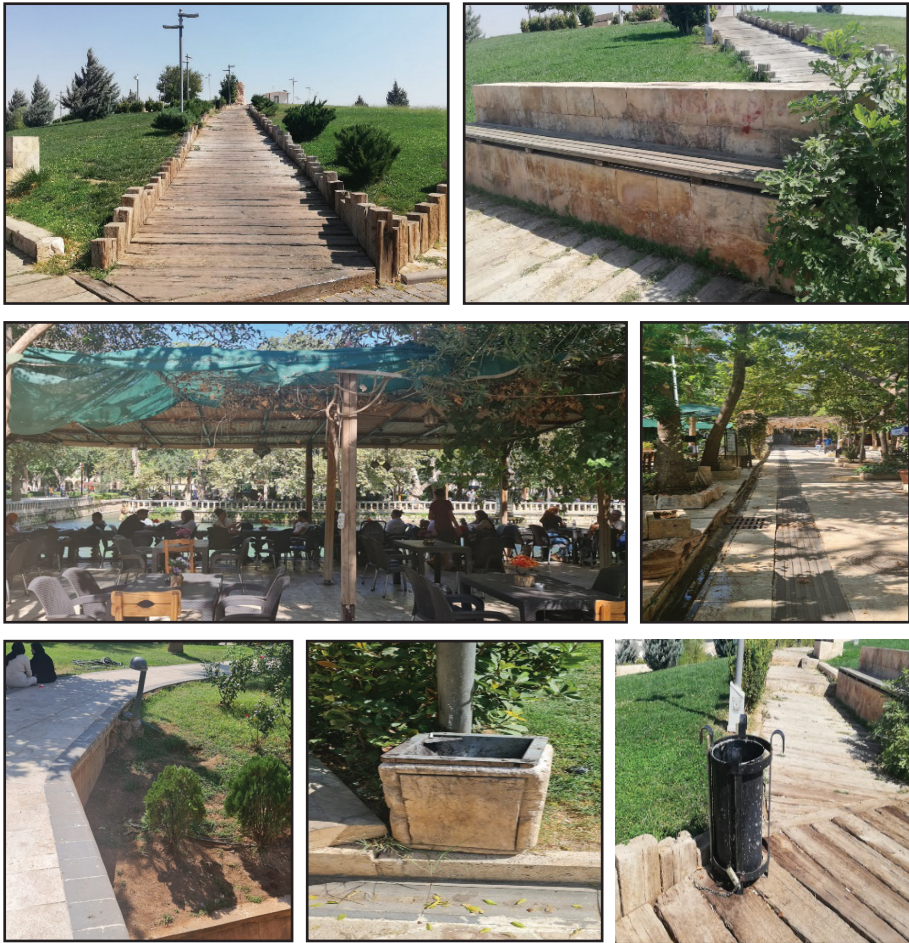

Şekil 9. 55. Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı kısa süreli konaklama amaçlı yürük çadırı ve oturma birimi (Orijinal, 2023).

Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı'nda uygulanacak donatı elemanlarının doğal yapı malzemesi ile gerçekleştirilen pergola ve oturma birimlerinden oluşturulması ve park sirkülasyon alanının erişilebilirlik kılavuzuna göre tasarlanması alanın engelli vatandaşlar tarafından rahatlık ve konfor alanı içinde kullanması açısından önerilmektedir.

3.5.1. Mevcut ve Önerilen Donatı Elemanları

Alanda mevcut yapısal elemanlar ve önerilen yapısal elemanlara ilişkin görseller sunulmuştur. Mevcut donatı elemanları (Şekil 9. 56).

Şekil 9. 56. Mevcut çay bahçesi üst örtü, yürüyüş yolları, oturma birimi, çöp kutusu ve aydınlatma elemanları (Orijinal, 2023).

Önerilen donatı elemanları (Şekil 9. 57)

Şekil 9. 57. Önerilen pergola, oturma birimi, bilgilendirme panosu, aydınlatma elemanı, geri dönüşüm ve çöp kutusu (Orijinal, 2023).

3.5.2. Mevcut ve Önerilen Bitki Türleri

Alanda geniş yapraklı bitkiler, iğne yapraklı bitkiler, ağaççık, çalı ve sarılıcı bitkilerin mevcut olduğu geniş bir flora söz konusudur. Mevcut floradan alanda eksiklik olan bölgelere uygun bitki türleri seçilerek alanın bitki varlığının yoğunlaştırılması gerekmektedir. Palmiye bitkisi olan bölgelere çözüm önerileri geliştirilmesi gerekmektedir. Mevcut rekreasyon alanının Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı kapsamında revize edilmesi durumunda doğal yaşam alanı için *Pistacia vera* L. (fıstık), *Elaeagnus angustifolia* L. (kuş iğdesi), *Quercus brantii* (palamut meşesi), *Salix alba* (ak söğüt), *Cercis siliquastrum* L. subsp. *hebecarpa* (BORNM.) YALT. (erguvan), *Vinca herbacea* WALDST. ET KIT. (cezayir menekşesi), *Iris masia* (yatak süseni) gibi yerel bitki türlerinin tercih edilmesi önerilmektedir (Anonim, 2024o).

Kültür Varlıkları Koruma Kurul kararı sonucuna göre M.S. 3-6 yy Geç Roma Dönemi kaya mezarlarının bulunduğu alan I. Derece Arkeolojik Sit olarak kalması durumunda tüm kaya mezarları ve mevcut bitki örtüsünün in situ olarak koruma altına alınması gerekecektir.

Eğer Kültür Varlıkları Koruma Kurul kararı sonucuna göre M.S. 3-6 yy Geç Roma Dönemi kaya mezarlarının bulunduğu alan I. Derece Arkeolojik Sit olarak kabul edilmeden koruma gerçekleştirilecek ise; alanda bitkilendirme çalışmaları gerçekleştirilebilir. Bu durumda alanın kaya mezarı olmasından dolayı Cupressus sempervirens (Akdeniz servisi) ile doğal sınırlayıcı eleman ile alanın sınırlarının korunması önerilmektedir.

M.S. 3-6 yy Geç Roma Dönemi kaya mezarlarının bulunduğu alan yüzeyinde bulunan yapıların Konya Alaaddin Tepesi II. Kılıçarslan Köşkü ve Kazı Alanı Mimari Fikir Projesinde tasarlandığı gibi üst örtü ile yapıya zarar vermeyecek şekilde korumaya alınması önerilmektedir.

Ayrıca alana gömülü olan kaya mezarlarının yüzeyinin ise kaya mezarlarına zarar vermeyecek şekilde çim zemin oluşturulması ve ziyaretçilerin mezarlara yapacağı tahribatı önlemek amacı ile sınırlayıcı eleman uygulanması önerilmektedir (Şekil 9. 58).

Şekil 9. 58. Konya Alaaddin Tepesi II. Kılıçarslan Köşkü ve Kazı Alanı Mimari Fikir Projesi üst örtü önerisi (Anonim 2024m), Adobe Photoshop (Beta) programı ile oluşturulan çim zemin ve sınırlayıcı eleman modeli (Orişinal, 2023).

3.6. Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu'nun Kültürel Miras, Kentsel Arkeoloji ve Tarihi Sürekliliğın Korunması Kapsamında Değerlendirilmesi

Şanlıurfa'da kültür turizmi, inanç turizmi, eko turizm, gastronomi turizmi, kayak turizmi, göl ve su sporları turizmi, kuş gözlemciliğı turizmi, termal (sağlık) turizm hizmetleri mevcuttur.Özellikle son dönemlerde Şanlıurfa'daki "Göbeklitepe'nin" UNESCO tarafından "Dünya Mirası" listesine dahil edilmesinden sonra, turizm açısından ciddi bir gelişme kaydedilmiştir. Turizm alanındaki başka bir önemli gelişme ise Halfeti ilçesinin 2013 senesinde "Cittaslow" yani sakin şehir unvanını almasıdır.

Yalnız Şanlıurfa ilinin kent imgesi açısından Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu önemlidir. Bu doğrultuda Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu'nun Kültürel Miras, Kentsel Arkeoloji ve Tarihi Sürekliliğın Korunması Çalıştayı kapsamında yıllar içerisinde kullanılan sistemlerin revize edilerek güncellenmesi gerektiğı kanaati oluşmaktadır.

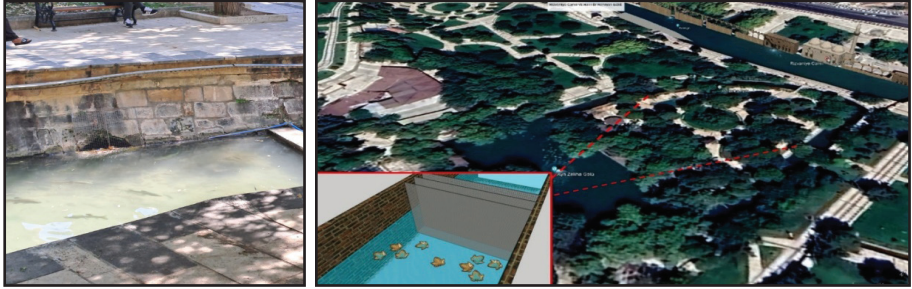
Çalıştay kapsamında yapılan arazi etüd, analizi ve incelemeler yapılmış olup; araştırma alanının güçlü ve zayıf yönleri üzerinde çalışılmıştır. Bu doğrultuda mevcut sorunlar için çözüm önerileri sunulmaktadır.

- Alana gelen ziyaretçileri yönlendirecek ve bilgilendirecek tabela veya bilgilendirme panoları gibi önemli gereçlerin eksikliği ve bunun üzerine çalışmaların yapılması
- Alanda bulunan ve tarihi ve kültürel değere sahip Balıklıgöl'ün suyunun çevresel etkenler ile kirlenmemesi ve içindeki balıkların bu durumdan zarar görmemesi için suyu adeta filtrasyon gibi filtre edecek bir temizleyici ünitesi geliştirilmesi
- Alandaki müzeye giden yürüme yolları için hem tarihi ve kültürel hem de müzeye yönlendirecek maket gibi figürlerin tasarlanması.
- Alanda ve çevresinde bulunan kafelerin girişleri ve yapısal bozukluğu üzerine çözüm önerileri geliştirilmesi.
- Alanda özellikle Balıklıgöl çevresinde bulunan kemerlerin üstünden geçen ve görüntü kirliliğı yaratan elektrik kabloları için çözüm önerisi geliştirilmesi ve uygulanması
- Alanda çok çeşitlilik gösteren ve görsel kimliğe zarar veren farklı materyallerden yapılmış donatı elemanları için tek tip bir tasarım ve materyal geliştirilip uygulanması

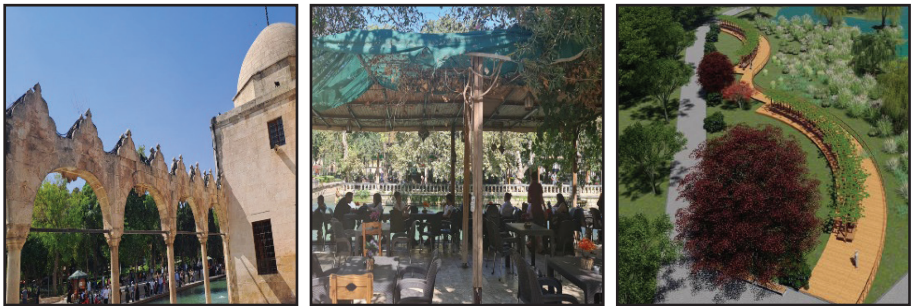
- Alanın tarihi ve kültürel dokusu ve yapısı bozulmadan, alanda bulunan çizgisel ve kubbesel yapılara uygun önerilerin geliştirilmesi.
- Alandaki bitkisel olarak eksik bölgelere uygun bitki seçilerek bölgenin bitkisel materyal açısından yoğunlaştırılması.

Balıkligöl Platosu su yüzeylerinde bulunan filtrelerin yenilenmesi ve alandaki su yüzeyinin uygun konumlarında temizleyici ünitesi geliştirilerek su yüzeyinde oluşan yaprak döküntüleri ve kirliliğin önlenmesi ile ilgili öneri geliştirilmiştir (Şekil 9. 59).

Şekil 9. 59. Alanda bulunan su yüzeyi filtrelerinin mevcut hali ve önerilen temizleyici ünitesi (Orijinal, 2023).

Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu'nun görüntü kirliliğinin ortadan kaldırılması için kemerlerdeki elektrik kablolarının daha uygun bir şekilde konumlandırılması gerekmektedir. Ayrıca Doğal Sit Alanı içinde su yüzeyi kıyılarında bulunan kafe ve restoranların insan sirkülasyonunu etkilediği ve gürültü kirliliği oluşturduğu görülmektedir. Bu durumu önlemek için ziyaretçilerin odaklarının Şanlıurfa Kalesi Doğal Yaşam Alanı Parkı'na yönlendirilmesi ile birlikte su yüzeyi kıyılarının doğal formda yeniden planlanması ve tasarlanması ile alandaki sirkülasyonun rahatlayacağı ve gürültü kirliliğinin azalacağı öngörülmektedir (Şekil 9. 60).

Şekil 9. 60. Alanda bulunan kemerdeki elektrik kablosu ve su yüzeyi örneği ve önerilen su yüzeyi modeli (Orijinal, 2023).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kent imgeleri, kentlerin diğer kentlerden farklı kimlik kazanmasına katkı sağlayan değerlerdir. Bu çalışmada Şanlıurfa tarihi kent merkezinde önemli bir turizm noktası olan ve kentin yoğun kullanılan etkinlik alanı olarak önemli bir kent imgesi olan Balıklıgöl ve yakın çevresi kent halkına ve ziyaretçilere sunduğu kültürel ekosistem servisleri açısından tartışılmış ve çalışma alanının bu bağlamda oldukça geniş bir yelpazede servis sunduğu görülmüştür.

Balıklıgöl ve yakın çevresinin tarihi ve kültürel miras değerleri ile ve eşsiz manzarası ile ilham kaynağı olmasının yanı sıra manevi, etik ve estetik değerleri, kullanıcılarına doğa ile iletişim sağlaması, turizm ve rekreasyonel olanakları ile de oldukça yoğun kullanılan bir alandır. Ancak rekreasyonel açıdan alanın bazı eksikliklerinin olduğu da belirlenmiştir. Bu noktada alanın taşıma kapasitesi de düşünülerek kullanıcıların yalnız başına kendilerini dinleyebilecekleri mekânların ve toplu olarak zaman geçirebilecekleri oturma-dinlenme alanlarının artırılması gerekmektedir. Yine çalışma alanı içinde manzara seyir noktaları ve fotoğraf çekim noktalarının kurgulanması yararlı olacaktır. Özellikle alanda daha az kullanılan girişlerin kullanım yoğunluğunu arttırmak amacı ile yöreye ait hediyelik eşya satış birimlerinin yerleştirilmesinin yine alan içerisinde farklı güzergâhlar üzerinde yöresel yiyecek-içeceklerin deneyimlenebileceği ve el sanatları ürünlerin satın alınabileceği alanların da kurgulanmasının yöre halkına ekonomik açıdan katkı sağlayacaktır.

Kullanıcıların ekosistem servislerinden verimli şekilde daha fazla yararlanabilmesi için Şanlıurfa kentinin yeşil altyapısında önemli bir yere sahip olan diğer kent imgelerinin belirlenmesi ve bu imgelerin sunduğu ekosistem servislerinin de ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ekosistem servislerinin sürekliliğinin sağlanabilmesi için ise doğru stratejilerin belirlenmesi ve bu doğrultuda planlamaların yapılması önem taşımaktadır.

Alanda gerçekleştirilen kabir, cami, türbe, kale ve Balıklıgöl ziyaretleri ve Ramazan ayı kapsamında şiir okuma ve dinleti etkinliklerinin mevcut faaliyetler olduğu görülmektedir. Geleneksel, yöresel, tanıtım amaçlı, sosyal ve bilgilendirici etkinlikler öngörülmekte olup, bu etkinlikler ile sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin artırılması ve bölge ekonomisinin desteklenmesi öngörülmektedir. Tarihin ve dini mitolojilerin iç içe girdiği ve kesiştiği çalışma alanımız olan Şanlıurfa Kalesi ve Balıklıgöl Platosu için yapılan etkinliklerin geleneksel, yöresel, kültürel açıdan bir çatıda toplanması ile sürdürülebilir turizm kapsamında eksik kalmış kadim geçmiş olan tarihin ön plana çıkarılması sağlanacaktır (Şekil 9. 61).

Bu proje, Şanlıurfa kentinin kültürel mirasının korunması, çevresel sürdürülebilirliğin artırılması ve doğal kaynakların korunması, kültürel mirasın korunması, yerel toplulukların katılımının artması, tarihi yapıların korunması ve restorasyonunun sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi ve alanın doğru bir biçimde envanterinin çıkarılarak belgelenmesi ve anlaşılması ile Şanlıurfa kentinin tarihî ve kültürel zenginliklerini koruma ve gelecek nesillere aktarma yolunda önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca, çalıştayın ana teması olan kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği için ulusal ve uluslararası düzeyde bir model olarak yol gösterici olacaktır.

Şekil 9. 61. Alanda mevcut ve öngörülen etkinlikler (Orijinal, 2023)

KAYNAKÇA

- Anonim, 2024. Web Sitesi: <http://www.sanliurfa.gov.tr/tarihce#:~:text=Bunlardan%20biri%20de%20Urfa%20C5%9Fehridir,olan%20Arami%20E2%80%93%20S%3BC%3BCryanile-rin%20verdi%C4%9Fi%20isimdir>. Erişim Tarihi:03.05.2024
- Anonim, 2024a. Web Sitesi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bal%C4%B1kl%C4%B1g%C3%B6l#> Erişim Tarihi:04.05.2024
- Anonim, 2024b. Web Sitesi: <https://www.urfanatik.com/haber/15846735/sanliurfa-turkiye-de-22inci-sirada-yer-aldi> Erişim Tarihi:05.05.2024
- Anonim 2024c. Web Sitesi: <https://www.egeplan.com.tr/project/sanliurfa-koruma-amacli-i-mar-plani-2/> Erişim Tarihi:04.01.2024
- Anonim, 2024ç. Web Sitesi: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/icerikler/n41-20220527135543.pdf>. Erişim Tarihi:03.01.2024
- Anonim, 2024d. Web Sitesi: <https://www.gezilecektarihiyerler.com/sanliurfa-gezilecek-tarihi-yerler-listesi/> Erişim Tarihi:03.05.2024
- Anonim, 2024e.Web Sitesi: <https://earth.google.com/web/search/bal%c4%b1k-l%c4%b1g%c3%b6l/@37.14663532,38.78833004,515.04215347a,2064.70857495d,35y,7.7002534h,0t,0r/data=CigIjgokCXNhBQJ9QzVAEXNhBQJ9QzXAGS-3DfM-nDIHAIWiY492qb2XAOgMKATA> Erişim Tarihi:06.05.2024
- Anonim, 2024f. Web Sitesi: <http://tayproject.org/Neosearch.html> Erişim Tarihi: 30.11.2023
- Anonim, 2024g. Web Sitesi: : <https://www.investsanliurfa.com/sanliurfa/urfa-kalesi--428> Erişim Tarihi: 24.11.2023
- Anonim, 2024ğ. Web Sitesi: https://twitter.com/muzeler_dairesi/status/1191736907677470720/photo/3.Erişim Tarihi: 23.11.2023
- Anonim, 2024h. Web Sitesi: <https://www.sanliurfa.bel.tr/icerik/224/624/urfa-kalesi>. Erişim Tarihi: 27.11.2023
- Anonim, 2024ı. Web Sitesi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bal%C4%B1kl%C4%B1g%C3%B6l#Bilimsel_tarih%C3%A7esi Erişim Tarihi: 27.11.2023
- Anonim, 2024i. Web Sitesi: https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z%C4%B1lkoyun_Nekropol%C3%BC Erişim Tarihi: 05.05.2024

- Anonim, 2024j. Web Sitesi: https://de.wikipedia.org/wiki/Tektek_Da%C4%9Flar%C4%B1 Erişim Tarihi: 05.05.2024
- Anonim, 2024k Web Sitesi: Diyarbakır – Şanlıurfa (TRC2) Bölgesi Kültür ve Turizm Mevcut Durum Raporu. Web Sitesi: https://www.karacadag.gov.tr/Dokuman/Dosya/www.karacadag.org.tr_181_LI1X08SB_kultur_turizm_mevcut_durum_raporu.pdf Erişim Tarihi: 25.11.2023
- Anonim, 2024l. Web Sitesi: <https://tr.climate-data.org/asya/tuerkiye/sanl%C4%B1urfa/sanl%C4%B1urfa-289/#climate-table> Erişim Tarihi: 30.11.2023
- Anonim, 2024m. Web Sitesi: <https://www.medyaurfa.com/baskan-beyazgul-sanliurfanin-donusum-planini-acikladi> Erişim Tarihi: 05.05.2024
- Anonim, 2024n. Web Sitesi: <https://www.arkitera.com/proje/1-odul-konya-alaeddin-tepesi-i-i-kilicarslan-kosku-ve-kazi-alani-mimari-fikir-proje-yarismasi/> Erişim tarihi: 30.11.2023
- Anonim, 2024o. Web Sitesi: <http://194.27.225.161/yasin/tubives/index.php?sayfa=220/> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024ö. Web Sitesi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Trachycarpus_fortunei Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024p. Web Sitesi: <https://peyzajbitkileriblog.wordpress.com/2016/03/27/elaeagnus-angustifolia-igde/> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024r. Web Sitesi: <https://www.organicseeds4you.com/tr/home/canary-island-date-palm-seeds.html> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024s. Web Sitesi: https://www.viverobbenjamin.com/MLA-924008577-sauce-l-loron-sauce-pendolo-salix-babylonica-l-20lts-_JM#&gid=1&pid=2 Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024ş. Web Sitesi: <https://www.youtube.com/watch?v=hwsDUJumEiE> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024t. Web Sitesi: <https://identify.plantnet.org/tr/k-world-flora/species/Platanus%20orientalis%20L./data> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024u. Web Sitesi: <https://www.ipmimages.org/browse/subthumb.cfm?sub=5641#> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024ü. Web Sitesi: <https://www.hobbyseeds.com/morus-alba-white-mulberry-50.html> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024v. Web Sitesi: https://www.etsy.com/listing/1233764942/treesagain-potted-loquat-eribotrya?dd_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024y. Web Sitesi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Oya_a%C4%9Fac%C4%B1 Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024z. Web Sitesi: <https://www.fidandeposu.com/citlik-adi-citlembik-celtis-australis-fidani> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024aa. Web Sitesi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kavak> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024bb. Web Sitesi: <https://ortaspeyzaj.com/tr/urunler/morus-nigra-pendula-ters-dut-2959> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024cc. Web Sitesi: <https://rainyleaf.com/2012/04/09/flowering-plum/april-2012-019/> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024çç. Web Sitesi: <https://www.gardenia.net/plant/magnolia-grandiflora> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024dd. Web Sitesi: <https://www.gardenia.net/plant/robinia-pseudoacacia> Erişim tarihi: 08.05.2024

- Anonim, 2024ee. Web Sitesi: <https://identify.plantnet.org/tr/k-world-flora/species/Aesculus%20hippocastanum%20L./data> .Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024ff. Web Sitesi: <https://www.alibotanik.com/urun/sofora-agaci-fidani-sophora-japonica>. Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024gg. Web Sitesi: <https://tuncbotanik.com/urun/erguvan-fidani-cercis-siliquastrum/1540>. Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024ğğ. Web Sitesi: <https://www.floranatolica.com/eukaria/gui/species.php?ID=Melia-azedarach>. Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024hh. Web Sitesi: <https://www.1001fidan.com/acer-campestre-ova-akcaagaci-fidani-457>. Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024ıı. Web Sitesi: <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Tilia-tomentosa.JPG>. Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024ii. Web Sitesi: <https://www.actaplantarum.org/forum/viewtopic.php?t=132400>. Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024jj. Web Sitesi: <https://www.lifeisagarden.co.za/top-12-invasive-trees-found-in-gardens/3b-ailanthus-altissima-1/> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024kk. Web Sitesi: <https://www.vdberk.com/trees/Robinia-pseudoacacia-Umbra-culifera/> Erişim tarihi: 08.05.2024
- Anonim, 2024ll. Web Sitesi: <https://www.uplifers.com/birth-flowers-dogum-ayi-ciceginiz-kisiliginiz-hakkinda-hangi-ipuclarini-tasiyor/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024mm. Web Sitesi: <https://www.mutbirlik.com/urun/saksida-israil-iskenderun-kaucugu-agaci-1>. Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim 2024nn. Web Sitesi: https://www.conifers.org/pi/Pinus_nigra.php .Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024oo. Web Sitesi: <https://www.shootgardening.com/plants/cupressus-arizonica-var-glabra-fastigiata>. Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024öö. Web Sitesi: <https://www.peyzax.com/ankara-peyzaj-bitkileri-ve-kullanimlari/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024pp. Web Sitesi: <http://www.klynnurseries.com/product/cedrus-libani-v-stenocoma/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024rr. Web Sitesi: <https://identify.plantnet.org/tr/k-world-flora/species/Cupressus%20sempervirens%20L./data> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ss. Web Sitesi: <https://tr.pinterest.com/pin/pinus-sylvestris--419045940309000322/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024şş. Web Sitesi: <https://www.seeds-gallery.eu/tr/home/juniper-berry-seeds-juniperus-communis.html> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024tt. Web Sitesi: <https://www.sukulentler.com/jasminum-officinale-ortak-yasemin/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024uu. Web Sitesi: https://en.wikipedia.org/wiki/Prunus_laurocerasus Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024üü. Web Sitesi: <https://www.sukulentler.com/Ionicera-japonica-japon-hanime-li/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024vv. Web Sitesi: <https://www.amazon.com.tr/Duvar-Sarma%C5%9F%C4%B1%C4%9F%C4%B1-HEDERA-20-50cm-fidan%C4%B1/dp/B0CKNLGP3K>. Erişim tarihi: 11.05.2024

- Anonim, 2024yy. Web Sitesi: <https://www.giardinaggio.it/giardino/singolepiante/ginepro/ginepro.asp> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024zz. Web Sitesi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ate%C5%9F_dikeni Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024aaa. Web Sitesi: <https://www.botanikladin.com.tr/bitki-katalogu/calilar/al-tin-canagi/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024bbb. Web Sitesi: <https://www.kardelenfidancilik.com.tr/bitki-detay.aspx?id=483> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ccc. Web Sitesi: <https://tuncbotanik.com/urun/bodur-sus-nari-punica-granat-tum-nana/2030> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ççç. Web Sitesi: <https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/cycad-revolution-a-white-background-gm476602484-66057717> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ddd. Web Sitesi: <https://www.evvebahce.com/urun/kirmizi-firca-calisi-fidani> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024eee. Web Sitesi: <https://bahcedefteri.com/kurtbagri-agaci-ozellikleri-ve-bakimi> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024fff. Web Sitesi: <https://www.alamyimages.fr/fruits-de-daphne-mezereum-communement-connu-sous-le-nom-de-fevrier-daphne-mezereon-mezereum-laureole-ou-olive-euphorbe-image225739943.html> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ggg. Web Sitesi: <https://www.katalog.smsmarmaragroup.com/olea-europaea-oleaceae/tijli-sekilli-zeytin-agaci-avrupa-zeytini-topiary-zeytin> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ğğğ. Web Sitesi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Do%C4%9Fu_maz%C4%B1s%C4%B1 Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024hhh. Web Sitesi: <https://www.floranatolica.com/eukaria/gui/species.php?ID=Nerium-oleander> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ııı. Web Sitesi: <https://millstonegardencentre.co.uk/items/euonymus-japonica-aureus-2/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024jjj. Web Sitesi: <https://www.manisafidan.com/2016/03/21/rosa-sp-gul/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024kkk. Web Sitesi: <https://fidanavm.com/urun/pittosporum-tobira-nana-bodur-yildiz-calisi-2-lt-saksida/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024lll. Web Sitesi: https://www.researchgate.net/figure/Capoeta-umbla-Photograph-from-Leyleh-River-Tigris-basin_fig77_338478505/ Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024mmm. Web Sitesi: <https://tarim.ibb.istanbul/tarim-ve-su-urunleri-mudurlugu/tatli-su-baliklari.html> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024nnn. Web Sitesi: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Alburnus_alburnus_Hungary.jpg Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ooo. Web Sitesi: <https://zorafina.wordpress.com/author/zorafina/page/3/> Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ööö. Web Sitesi: https://diszhal.info/english/cyprinds/en_Garra_rufa.php Erişim tarihi: 11.05.2024
- Anonim, 2024ppp. Web Sitesi: https://tr.m.wiktionary.org/wiki/Dosya:Columba_Livia_from_Finland-1.jpg Erişim tarihi: 11.05.2024
- Akbiyık, M., 2014.Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler.Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı. Doktora Tezi.400 s.Erzurum.

- Albayrak,Y., 2017. Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü Kaya Mezarları. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi.36(269-279) Web Sitesi: <https://dergipark.org.tr/pub/kdeniz/issue/33493/366359> Erişim Tarihi:05.05.2024
- Çiftçi,S., 2019. Şanlıurfa Tarihi Hanlar Bölgesi İçin Sürdürülebilir Koruma-Geliştirme Önerileri. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı.Yüksek Lisans Tezi. 177 s.,Gaziantep.
- Güzel,A., 2020.Şanlıurfa İli Doğal Coğrafya Özellikleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.13(71) ISSN: 1307-9581 Web Sitesi: [natural-features-geography-of-anliurfa-province.pdf](https://dergipark.org.tr/pub/ussad/issue/50000/50000). Erişim Tarihi:05.01.2024
- Reşitoğlu, E., 2023.Şanlıurfa İli Sağlık Turizmi Potansiyelinin Tespiti Üzerine Bir Çalışma.Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.74s.,Edirne.
- Yurddaş,M., 2022.Şanlıurfa İlinin Sanayi Coğrafyası.Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. 96 s.,Kahramanmaraş.

Ek-1

Evrak Tarih ve Sayısı: 06/12/2017-E.14397

T.C.
ŞANLIURFA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞI
MECLİS KARARI

KARAR TARİHİ	KARAR NO	KARAR ÖZETİ
30.11.2017	553	Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Revizyonu ve Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Revizyonu

MECLİS BAŞKANI: Meclis 1. Başkan V. Nihat KILIÇ

Üyeler; **Abdülhakim AYHAN (K)**, Ali SAMAR, İsmail YAMAN, Hüseyin BULUT, Mehmet BAŞAK, İsmail BOZKURT, **Faruk PINARBAŞI (K)**, Abdülaziz KARAYILAN, Hüseyin SÜRÜCÜ, Kamil Nazım KANKILIÇ, Aliye KIZILDAMAR, Bozan KARAYILAN, **Zekeriya GÖKER (K)**, İbrahim ACIOĞLU, Fatma DOĞAN (K), Bahri YILDIRIM, Hüseyin ÇETİNER, Aydın YENER, **Menderes ATILLA**, Mehmet BAYOL, Yusuf ÖZKUL, Feyyaz SOYLU, Esra Güler ASLAN, Eyyüp ŞENGÜL, **Mehmet EKİNCİ (K)**, Sait KAYA, Mustafa TEPE, M.İlhami GÜNBEĞİ, Levend ÇELİK, Ahmet Haşim İNAN, Gülüm SOBAY MERCAN, Yusuf AKTAŞOĞLU, **Şeref ALBAYRAK (K)**, Mahmut ÖZDEMİR, Ayşe DURMUŞ, Muzaffer KURT, **Fevzi DEMİRKOL (K)**, Faruk Mehmet AKÇAL, Aysel GÖNCÜ, Ahmet Hamdi İNAN, Nihat KILIÇ, Metin ÇADIRCI, Osman ULUDAĞ, M.Selim POLATKAN **Mehmet ÖZYAVUZ (K)**, Kadir GÜNDOĞAN, Ahmet BOĞA, Mustafa ÇAKIR, Mahmut GÜNDOĞDU, İbrahim EKİNCİ, **Aslan Ali BAYIK**, Mustafa DEMİRYERİ, Serdar İZOL, Sibel SÜTPAK (K), **Metin BAYDILLI (K)**, Sabri YETİM, Ahmet KAYTAN, İsa KIZILDEMİR, Cihan CANBEYLİ, Celal ŞEKER, İmam BADILLI, **Resul YILMAZ (K)**, Celal AKIL, Nusret TÜYSÜZ, Cumali KARAVAR, Ali Zülfiyar İZOL, Hamdi HATİPOĞLU, Cumali BAYRAM, **Ferhat SİNANOĞLU (K)**, Leyla AKÇA (K), Emin ERCAN, Halil AKBAŞ, Sami KILIÇ (K), Necdet YÜKSEL, Yakup YILDIZ, **Ömer CİMSİT (K)**, Mehmet YÜZÜCÜ, Halaf KETE, Kemal BARLAĞ, Hadi DİKEN, Filiz YILMAZ, Mehmet BURUN (K)

Hazırın (yoklama) formunda imzaları bulunan 66 Meclis Üyesinin iştiraki ile toplanıldı.

İmar ve Bayındırlık Komisyon Raporu

Büyükşehir Belediye Meclisinin 13.11.2017 ve 1. Birleşim kararı ile komisyonumuza havale edilen; **İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'nın** 06.11.2017 tarih ve E.12939 sayılı yazısı için komisyonumuzca yapılan inceleme neticesinde; İlimiz Eyyübiye ve Haliliye İlçeleri sınırlarında kalan, Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi (KTKGB) kapsamında hazırlanan ve Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 28.06.2017 tarih ve 2626 sayılı kararıyla onaylanan 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Revizyonu ve 1/1000 ölçekli Koruma amaçlı Uygulama İmar Planı Revizyonu komisyonumuzca ekli ve imzalı pafta doğrultusunda uygun görülmüştür.

KARAR: İmar ve Bayındırlık komisyonu raporu üzerine yapılan görüşmeler sonucu;

İlimiz Eyyübiye ve Haliliye İlçeleri sınırlarında kalan, Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi (KTKGB) kapsamında hazırlanan ve **Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 28.06.2017 tarih ve 2626 sayılı kararıyla onaylanan 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Revizyonu ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Revizyonu**; 3194 sayılı İmar Kanununun 8/b maddesi gereğince, **oy birliği** ile kabul edildi.

Nihat KILIÇ
Meclis 1. Başkan V.
MECLİS BAŞKANI

Mahmut GÜNDOĞDU
MECLİS KATİBİ

Celal ŞEKER
MECLİS KATİBİ

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

10

ŞANLIURFA KIZILKOYUN NEKROPOLÜ VE HALEPLİBAHÇE'NİN KÜLTÜREL MİRAS, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Arda SAKAOĞLU (Ankara Üniversitesi),
İpek Nur KAPTAN (Ankara Üniversitesi),
Ezizmuhammet MAMMEDOV (Ankara Üniversitesi),
Nida ÖZEN (Ankara Üniversitesi),
Neda BANİNSRAT (Ankara Üniversitesi),
Erdal ALPİROĞLU (Harran Üniversitesi),
Abdullah Said ÇUBUK (Harran Üniversitesi)

1. GİRİŞ

Araştırma alanı, Halepli Bahçe, Şanlıurfa'nın tarih ve kültür zenginliğine sahip önemli noktalarından biridir. Bu muhteşem bahçe, Edessa Nekropolü'nün (Kızilkoyun Nekropolü) hemen yanında yer alır. Edessa Nekropolü, Balıklıgöl Plato-su'nun içinde, Tıfındır Tepesi'nin yaklaşık 500 metre kuzeyinde konumlanmıştır. Bu antik dönem kaya mezarları alanı, MS 2. ve 4. yüzyıllara tarihlenen birçok mezarı barındırır. Helenistik dönemden (Yunan Uygarlığı) günümüze kadar uzanan geçmişle, Roma ve Bizans dönemlerinde de önemli bir mezarlık olarak kullanılmıştır. Halepli Bahçe'nin sakin atmosferi, ziyaretçilerine tarih ve doğa ile iç içe bir deneyim sunar. Burada dolaşırken, geçmişin izlerini sürmek ve bu antik mezarların gizemli atmosferinde kaybolmak mümkündür. Edessa Nekropolü ve Halepli Bahçe, Şanlıurfa'nın zengin kültürel mirasını ve tarihi dokusunu keşfetmek isteyenler için vazgeçilmez duraklardan biridir.

2012 yılında Arkeolojik Sit Alanı ilan edilen Kızilkoyun Nekropolü Urfa geleneksel kent dokusunda antik Edessa kentinin bulunduğu yerde; tarihi surların hemen altında yer almaktadır. Kızilkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı'nın,

‘Şanlıurfa Koruma Amaçlı İmar Planı’na göre etrafı sit alanları ile çevrilidir. Birçok sit alanının bir arada bulunması alanın kültürel miras olarak değerini artırmaktadır. Alanın doğusunda Yenimahalle kentsel arkeolojik sit alanı yer almaktadır. Bu alanda Dünya’nın en eski heykeli olan ve 13.500 yıl öncesine tarihlenen Balıklıgöl Heykeli bulunmaktadır. Kızılkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı ile Yenimahalle kentsel arkeolojik sit alanının arasında eğimli yama- cın üst kotunda Urfa batı surları konumlanmaktadır. Alanın batısında ve en alt kotunda Haleplibahçe Arkeopark Alanı, güneyinde Urfa Kalesi ve Balıklıgöl ile kuzeyinde Bediüzzaman Mezarlığı bulunmaktadır.

1979 yılında koruma planı yapılmadığı için alanda bulunan çok sayıdaki mağara- lar üzerinde gecekondular yapıları artmıştır. 1992 tarihli Koruma Amaçlı İmar Pla- nı’nda; gecekonduların altında mağara oluşumlarının park alanı olarak değerklen- dirilmiştir. Ancak 2008 yılında yapılan kazılar sonucunda elde edilen buluntular doğrultusunda arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Kızılkoyun Nekropol alanında 72 adet mağara açığa çıkarılmıştır. Roma dönemine ait mağara mezarları, savaşta görev alan rütbeli bir askere ait mezar alanı, yaşam alanları (salon-koridor-mut- fak-yatak odası), ibadet alanları, mağaralarda kayaya oyulmuş yazılar, döşeme detayları, rölyef ve mozaikler bulunmaktadır. Alan topoğrafik olarak eğimli bir yamaç üzerinde konumlandırılmış Alanın kalkerli toprak niteliğine sahip olması, tarih öncesi dönemlere ait yaşam izlerinin ve yaklaşık 5 hektar büyüklüğünde yaşanılabilir mağara yapılarının oluşmasına olanak sağlamıştır.

Kızılkoyun Nekropolü ve Haleplibahçe’nin tarihi sürekliliğinin sağlanmasına yönelik olarak gerçekleştirme amacı, tasarım yaklaşımını ifade etmek için kul- lanılan “tersyüz” kavramı ile geleneksel peyzaj tasarım normlarından sapma ve beklenmeyen bir yaklaşımı vurgulamaktadır. Amaç, projenin bağlamında gün yüzüne çıkmamış alandaki kentsel arkeolojiyi vurgulamaktır. Tasarımın hedefi alandaki anıt ağaçların korunmasını sağlarken, Nekropol ve Halepli- bahçe tarihi dokuları ile bütün olan iki ayrı alanın bağlantılılığın oluşturulma- sının trafiğin kontrollü akışına zarar vermeyen asma köprüler ile sit alanlarına yönlendirme ve erişimi kolaylaştıran peyzaj tasarımı ile sağlanmıştır.

1.1. Araştırma Konusu ile İlgili Terimler

Arkeoloji: Belirli bir dönem ve yerde yaşamış belirli bir insan topluluğuna ait kazı yöntemleri ile ortaya çıkarılmış kültürleri, sosyoloji, coğrafya, tarih, etno- loji, antropoloji, nümizmatik, filoloji, gibi birçok bilim dalından yararlanarak araştıran ve inceleyen bilim dalıdır.

Arkeopark: Arkeolojik yöntemlerle elde edilmiş kültür varlıklarının kendi doğal ortamları içinde sergilenerek, insanlara geçmiş uygarlıkların yaşantısı, kültürü ve mimarisini aktarması amacıyla gerçekleştirilen uygulamalar olarak tanımlanır.

Gecekondu: Büyük kentlerin ve kasabaların dolaylarında, yapı izni alınmaksızın, devlet arsası üzerinde, gizlice ve genellikle bir gecede çatlıveren, niteliksiz, bir ya da iki odalı derme çatma barınaklardır.

İbadet: Tanrı'ya duyulan saygı davranışı, din anlayışlarını yerine getirmedir.

İnanç: Bir düşünceye çok sağlam bir biçimde, içten, gönülden bağlı bulunma, güvenle doğru sayma, inanma.

Kent: Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi ya da hizmet alanında çalışan, tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanıdır.

Kentsel Arkeoloji: Kentlerin çok katmanlı kültürel yapısını anlamaya ve kentin tarihsel gelişimini ortaya koymaya çalışan bir disiplin olmuştur.

Kültürel Miras: İnsanın yaşadığı dönemler boyunca oluşturduğu, biriktirdiği; geliştirerek, yeni sentezlerle zenginleştirdiği ve sürekliliğini sağlayarak kendinden sonraki nesillere aktardığı tüm bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan nesnelerdir.

Kaya Mezarı: Statüsü yüksek kişiler için yapılmış, oyulmaya ve işlenmeye uygun kayalarda oluşturulmuş mezarlar. Bir veya birden fazla odadan meydana gelen mezar yapısıdır (Anonim 2017).

Koruma: Korunan kişiyi ya da nesneyi zarardan korumak, hayatını tehlikeye sokacak her türlü durumlardan uzak tutmak, utandırıcı, rahatsız edici, gülünç duruma düşürücü hallerden korumaktır.

Lahit: Duvarları taştan ya da mermerden oyma, üstü taş bir kapakla örtülü sandık şeklinde mezar. Özellikle Antik Çağ'da insanların ölümlerini muhafaza ettikleri, genellikle yeryüzünde sergilenirler.

Mağara: Karst bölgelerinde kireçtaşının erimesiyle oluşan, dağlarda insanlar ve hayvanlar için barınak olabilen, bir yamaca ya da kaya içine doğru uzanan, doğal yer kovuğudur.

Miras: Varis olunan şey, kalıt anlamlarına gelir. Bir neslin kendinden sonraki nesle bıraktığı anlam.

Mozaik: Türlü renklerde ve küçük küp biçiminde mermer, taş ya da pişmiş toprak parçalarının yan yana getirilip yapıştırılması yoluyla yapılan resim ya da süsleme işidir.

Nekropol: Nekropolis olarak da bilinen arkeolojik şehirlerde mezarlıkların ve toplu mezar yerlerinin bulunduğu bölgeye verilen isimdir (TDK).

Paganizm: Spiritüel (ruhani) bir yaşam tarzıdır. Temelde kökleri Avrupa'nın eski inanç biçimidir. Bu dinlere mensup kişilere ise pagan denir. Tanrısal varlıkları sembolize eden somut nesnelere tapınmak ve atalar kültü, natüralizm/doğa tapıcılığı, animizm vb. ile ilişkilidir.

Rölyef: Kabartma. Yüzeyde çökertme ya da yükseltme şeklinde yapılan sanatsal çalışmalara verilen genel bir isimdir.

Sit: Tarih öncesinden günümüze kadar değişik çağların ve uygarlıkların kültür değerlerini temsil eden eser veya kalıntıdır.

Tarih: Ülkeleri, ulusları, toplumları, kuruluşları etkileyen eylemlerden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan, olaylar arasındaki nedensel bağları, önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her ulusun kurduğu uygarlıkları, ulusların kendi iç sorunlarını inceleyen bilimdir.

Tarihi Süreklilik: Geçmiş zamanlarda yaşamış olan ünlü şahsiyetler ve uygarlıklar hakkında detaylı araştırmalar yapan bilime, tarih denir. Sürekli olma, kesintisiz olarak sürüp gitme durumu, devamlılık.

Yezidilik: Musul, Halep ve Bağdat bölgelerinde yaygın bulunan, Tanrı'nın iyiliği, şeytanın kötülüğü temsil ettiğine, Tanrı ile şeytan arasında sürekli bir tartışma olduğuna inanan bir mezheptir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma materyali öncelikle tescillenerek sınırları belirlenmiş olan Kızılkoyun Nekropolü ve Haleplibahçe sit alanıdır. Yöre halkı ve diğer paydaşlardan edinilen bilgiler, çalışma alanı sınırları (sit alanları), harita, uydu ve alanda çekilen fotoğraflar ile imar planı altlıkları ile her türlü yazılı ve görsel kaynak araştırmanın materyalini oluşturmaktadır. Toplanan veriler ile alanın güçlü-zayıf yönleri, tehditleri-fırsatları (SWOT analizi) aktarılırken; alana etki eden en önemli itici güçler, baskılar, durum, etki ve tepkiler (DPSIR) yöntemleri ile ortaya konmuştur.

2.1. Materyal

Araştırmanın ana materyali alanı Türkiye'nin Şanlıurfa ilinin Eyyübiye ilçesinde bulunan Roma Kaya Mezarları olarak bilinen II. ve III. Derece arkeolojik sit

alanı olarak tescil edilmiş olan ‘Kızılkoyun Nekropolü’, arkeolojik sit alanı ve yakın çevresidir (Şekil 10. 1).

Araştırma materyali olarak üst ölçekte harita verilerinden yararlanılmıştır. Alt ölçek olan detay verilerinde alana ilişkin arazi etüdü çalışmalarında elde edilen fotoğraf, eskiz vb. her türlü görsel malzemeden yararlanılmıştır.

Şekil 10.1.Şanlıurfa il, ilçe sınırları ve Şanlıurfa Eyyübiye ilçesi mahalle sınırları haritası (Anonim 2022)

2.2 Yöntem

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntem üç aşamalıdır. Arazi etüd-analiz çalışmaları, literatür verilerinin değerlendirilmesi ve bu verilerin sentezlenerek değerlendirilmesi aşamalarını içeren araştırma kapsamında alanın arkeolojik sit alanı ilan edilmeden önceki durumu irdelenerek Kızılkoyun Nekropolü arkeolojik sit alanının kültürel miras, kentsel arkeoloji ve tarihi sürekliliğinin sağlanması amacı ile öneriler gerçekleştirilmiştir.

Alanda bulunan doğal ve kültürel değerlerin analiz edilmesi, sorun ve olanakların saptanması için ise SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. Alanın varolma değerini sağlayan önemli itici güçlerin tespiti için DPSIR çalışması yapılmıştır.

Swot Analizi Nedir: Swot analizi ile güçlü ve zayıf yönlerini keşfetmek, fırsatların farkına varmak ve bu fırsatlardan yararlanmak, tehditleri incelemek ve ortaya çıkabilecek risklere karşı önlem almak.

DPSİR Nedir: Toplum ve çevre arasındaki etkileşimleri tanımlamak için kullanılan nedensel bir çerçevedir. Çeşitli bilimsel disiplinleri, çevre yöneticilerini ve paydaşları bir araya getirerek çevre sorunlarını analiz etmeyi, değerlendirmeyi ve sürdürülebilir kalkınmayı bünyesine katarak çözmeyi amaçlamaktadır.

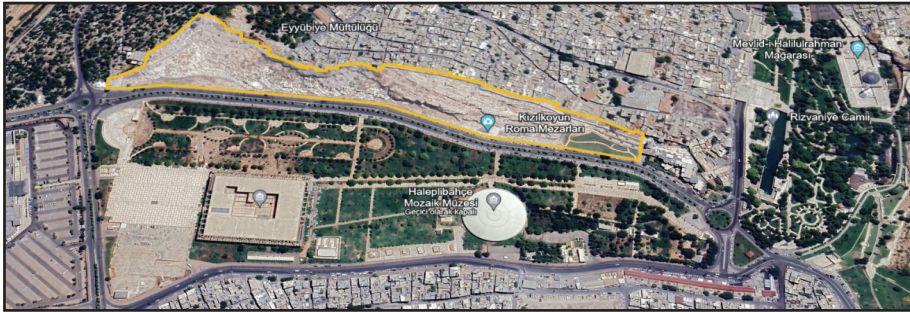
3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Şanlıurfa'nın kent iklimi, coğrafi özellikleri, yapısal ve bitkisel materyal, sosyal-kültürel veriler irdelenmiştir. En önemli veriler ise arkeolojik bulgulardan elde edilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan veriler;

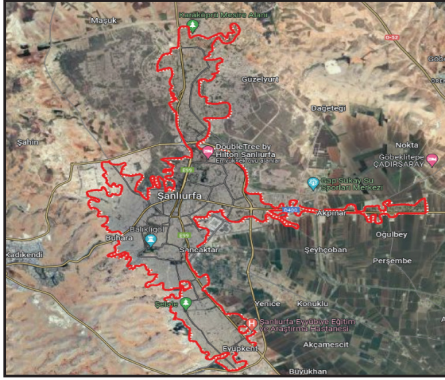
- Çalışma alanının konumu Eyyübiye ilçe sınırları, Kızılkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı ve Haleplibahçe'ye ait farklı açılardan çekilmiş Google Earth uydu görüntüleri,
- Eyyübiye ilçesine ait Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınmış arkeolojik koruma alanı verileri,
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış Adıyaman- Şanlıurfa- Diyarbakır Planlama Bölgesi Şanlıurfa iline ait n41 (1/100.000 ölçekli) çevre düzen planı,
- MTA'dan temin edilen ve çalışma alanını içeren 1/100.000 ölçekli jeoloji paftası ERNST,
- Harita Genel Müdürlüğü'nden elde edilen 1/25.000 ve 1/5.000 ölçekli topografya haritaları,
- Landsat 5 ve Landsat 8 MSS, TM, ETM uydu görüntüleri, eğim ve bakı haritaları
- TÜİK'ten alınmış nüfus verileridir.

3.1. Çalışma Alanının Konumu

Şekil 10. 4. Şanlıurfa - Kızılkoyun Nekropolü ve Haleplibahçe Çalışma Alanı Sınırları
Google Earth (Yüksel 2017)

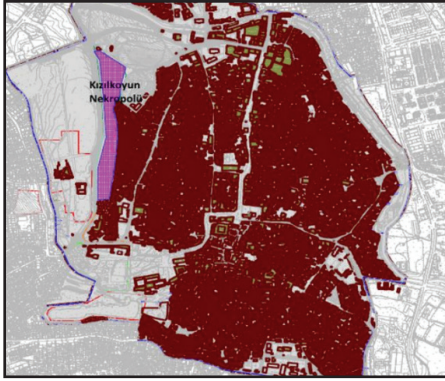

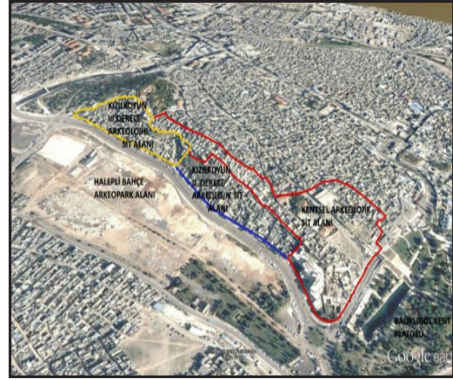
Şekil 10. 2. Şanlıurfa - Eyyübiye ilçe sınırları Google Earth uydu haritası (Anonim 2023)

Şekil 10. 3. Şanlıurfa- Kızılkoyun Nekropolü Alanı Sınırları Haritası (Yüksel 2017)

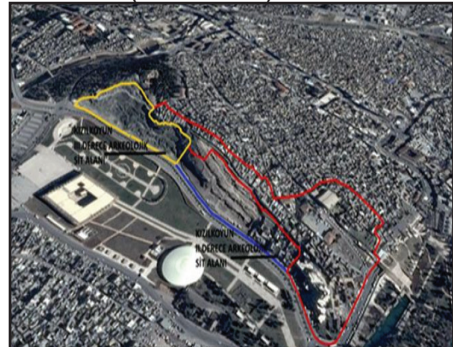
Şekil 10. 5. Çalışma alanının Şanlıurfa Koruma Amaçlı İmar Planı (Yüksel 2017)

Şekil 10. 6. 2006 Yılı Kızılkoyun Arkeolojik Sit Alanı'nın uydu görüntüsü (Yüksel 2017)

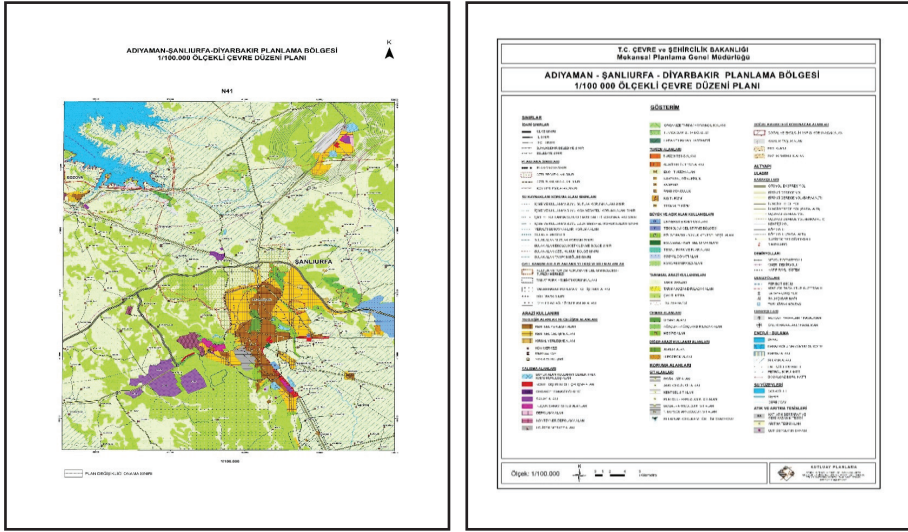

Şekil 10. 7. 2011 Yılı Kızılkoyun Arkeolojik Sit Alanı'nın Alani'nin uydu görüntüsü (Yüksel 2017)

Şekil 10. 8. 2017 Yılı Kızılkoyun Arkeolojik Sit Alanı'nın Alani'nin uydu görüntüsü (Yüksel 2017)

Şekil 10. 9. Adıyaman- Şanlıurfa- Diyarbakır Planlama Bölgesi / Şanlıurfa iline ait n41- 1/100.000 ölçekli çevre düzeni planı (Anonim 2018)

3.2 Mekânsal SWOT Analizi

S: Güçlü Yönler; Alanın tarihsel kültür zenginliğinin fazla olması, çevresinde çok sayıda sit alanıyla çevrili olması, alanda çok sayıda mağara ve kaya mezarının yer alması, ulaşımının kolay olması, geleneksel kent dokusu içerisinde yer alması, halkın alanda turizm canlanmasına istekli olması, Nekropol alanının büyük bir bölümünün günümüze kadar ayakta kalabilmiş olması, alanın sit alanı ilan edildikten sonra kazı ve temizlik işlemlerine hız verilmesi ve alanda kentsel büyümenin getirdiği sorunların bulunmaması.

W: Zayıf Yönler; Alanın arkeolojik sit alanı ilan edilmesinin gecikmiş olması, halkın bilinçli olmaması, hatalı alınan koruma planlama kararları, alana uygun olmayan projenin yapılması, sit sınırının tespitine ilişkin sorun, alan üst toprak tabakasından temizlendiğinden alanın flora ve faunaya sahip olmaması.

O: Fırsatlar; Roma Dönemi'ne ait Nekropol alanı olması, yörede birçok kültürün izlerinin bulunması, alanda çok fazla kaya mezarı, heykel ve duvar resimlerinin bulunması, alanda çalışmalar tamamlandığında ve aydınlatmaları yapıldığında kent silüetine olumlu katkı sunacak olması, III.derece arkeolojik sit alanında niteliğini yitirmiş mağaraların rekreasyonel faaliyetlere olanak sağlaması.

T: Tehditler; Alanın üzerindeki gecekonduların bulunmasının, kısmen de olsa zarar vermesi, alanın kenarından geçen Haleplibahçe caddesinin araç trafi-

ğine açık olması ve ağır tonajlı araçların alana zarar verebileceği, kazı alanı ile Haleplibahçe caddesi arasında 5 metreden fazla kot farkının oluşması ve yumuşak toprak tabakasında kayma tehlikesinin bulunması, kazı alanıyla oluşan çukur alanda su birikintilerine neden olması, alanın bir bölümünde yıkımı bitirilmemiş gecekonduların bulunması.

3.3 DPSIR

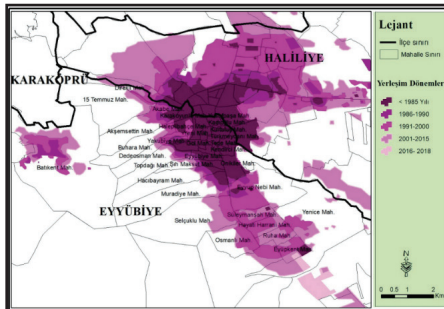
İtici Güçler; Kültür, gelenek ve görenekler, inanç ve ibadetler,

Baskılar; Karayollarının bağlantıyı koparması ve gecekondulaşma (yapılaşma),

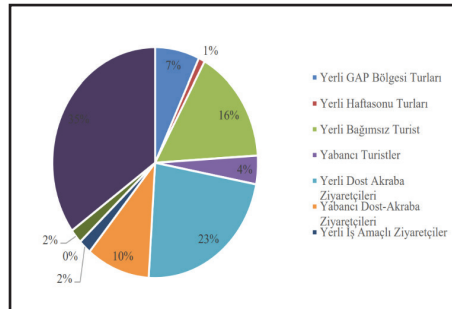
Durum; Nekropol alanının ortaya çıkmasının kültürel peyzaj özelliklerindeki değişimlere etkisi,

Etki; Nekropol alanında sirkülasyonunun sağlanamamasında paydaşların alana ilgisinin ve yöneliminin az olması,

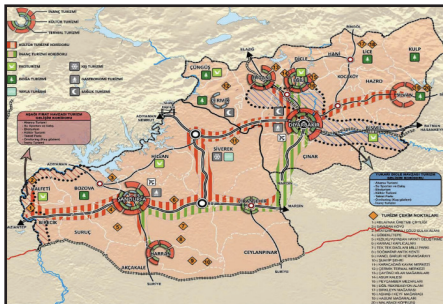
Tepki; Kurakçıl peyzaj çalışmaları ve yol güzergahlarında değişim olarak yer almaktadır.

Şekil 10.10. Çalışma alanı ve yakın çevresinin yerleşim

Şekil 10. 11. Çalışma alanında paydaş analizi

Şekil 10. 12. Turizm çekim noktaları master plan ve haritaları

3.4. Alana İlişkin Fotoğraflar

Şekil 10. 13. Kızılköyün Nekropolü Alanı (Anonim 2023).

Şekil 10. 14. Kızılköyün Nekropolü Alanı (Anonim 2023).

Şekil 10. 15. Kızilkoyun Nekropolü Alanı (Anonim 2023)

3.5. Şanlıurfa Kızilkoyun Nekropolü ve Haleplibahçe'nin Kültürel Mirasının Korunması Kapsamında Peyzaj Projesi Tasarımı Çalışması

Kızilkoyun Nekropolü-Halepli Bahçe Mevcut ve Yeni Peyzaj Çalışması, Yapısal Peyzaj Öğeleri, Bitkisel Peyzaj Öğeleri ve Mevcut ve Çalışma Alanında Belirlenen Bitkilerin Listesi yapılmış olup alanın tarihi geçmişi tasarıma yansıtılmıştır.

3.6. Kızilkoyun Nekropolü ve Halepli Bahçe Mevcut Peyzaj Tasarımı

2012 yılında sit alanı ilan edilen Kızilkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı, Şanlıurfa'nın geleneksel kent dokusunda konumlanmaktadır. Şanlıurfa'nın koruma amaçlı imar planı sınırları içinde bulunan bu sit alanı, çevresi diğer sit alanları ile sınırlandırılmıştır (Şekil 10. 7). Alan incelendiğinde; alanın ihtiyacına yönelik bulgular saptandığında alanın geçiş aksında eksiklikler olduğu saptanmıştır. Kızilkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı ve Halepli Bahçe değerlendirildiğinde saptanan soruna ilişkin Kızilkoyun Nekropolü ve Halepli Bahçe'yi birbirine bağlayan köprü önerisi getirilmiştir (Şekil 10. 16 ve Şekil 10. 17).

Şekil 10.16. Kızılkoyun Nekropolü ve Haleplibahçe'yi birbirine bağlayan taş yapılı köprüler

Şekil 10. 17. Değerlendirme sonucunda getirilen öneri

3.7 Yapısal Peyzaj Öğeleri

Roma İmparatorluğu'nun Batı ve Doğu olarak ikiye bölünmesinden sonra, Şanlıurfa (Urfa), Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır. Bu dönemde, geleneksel kent dokusu içinde Roma etkileri belirgin bir biçimde kentsel dokuda kalmıştır. Romalıların bu bölgede yaşamış olmaları kent içinde ve çevresinde birçok kültür varlığı bulunmasına yol açmıştır. Bu miras alanlarından biri de Kızılkoyun Arkeolojik Sit Alanı'ndaki nekropol alanıdır. Bu alanda, Roma dönemine ait 72 adet mağara bulunmaktadır. Mağaralarda, kaya mezarları, taşa oyulmuş yazıtlar, kitabeler, rölyefler ve içinde 2 adet Roma dönemine ait heykel ile 1 adet kireç taşı lahit gibi önemli buluntular ortaya çıkmıştır.

Çift odalı kaya mezarına, altı basamaklı bir merdiven ile erişilmektedir. Her iki yanında merdivenin basamaklarına destek olan kaideler bulunmaktadır.

Mezarın giriş kapısının üzerinde, tam ortada, “Labarum Sembolü” ile dekore edilmiş bir “Jesus Christ” figürü bulunmaktadır. Birçok kültürde “kötü ruhlar-
dan koruyucu tılsım” olarak kabul edilen isticridye formu, bu mezarın bezeme-
sinde önemli bir yer tutmaktadır. İstiridye figürü, detaylı ve büyük bir şekilde
işlenmiştir ve mitolojik anlamlara sahiptir (Şekil 10. 18). Bu kalıntılar, bölgenin
tarihi zenginliklerine ve Roma döneminin yapım ve kültür izlerini keşfetme fırsatı
sunan önemli bir arkeolojik sit alanıdır. Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi, Arkeopark
ve Edessa Mozaik Müzesi’ni içeren Haleplibahçe Müze Kompleksi, 2015 yılın-
da ziyarete açılmış ve 34 bin metrekarelik kapalı alanı ile Türkiye’nin en büyük
müzesidir. Bu kompleks, Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezi için kültürel bir odak
noktasıdır (Anonim 2023) (Şekil 10. 19).

Şekil 10.18. Arşitrav ve isticridye kabuğu
Jesus christ sembolü
(Aydın vd. 2023).

Şekil 10.19. Haleplibahçe
Mozaik ve Arkeoloji
Müzesi (Doğruer 2016)

Şekil 10. 21. Yürüyüş yolları, iskeleler ve döşemeler (Anonim 2024).

Ziyaretçiler, güncel bilgilere ve detaylı açıklamalara ulaşmak için bu panoları aktif bir şekilde kullanmakta zorlanmaktadır. Bu durumun iyileştirilmesi amacı ile, tabelaların ve bilgilendirme panolarının daha stratejik bir konumlandırılmaya sahip olması; ziyaretçilerin antik mezar alanını keşfetmelerini ve anlamalarını kolaylaştıracaktır. Ayrıca, bu unsurların bakımı ve düzenli güncellemeleri, ziyaretçilere güncel ve doğru bilgiler sunma açısından kritik öneme sahiptir (Anonim 2024) (Şekil 10. 23Şekil 10. 24).

Kızılkoyun Nekropolü'nde düzenlenen etkinlikler genellikle arkeoloji ve tarih seven bireylere hitap ediyor. Bu etkinlikler arasında arkeoloji konferansları, tarih odaklı seminerler ve kazı çalışmaları sunumları bulunuyor. Ziyaretçilere yönelik olarak ise arkeolog rehberliğinde turlar düzenlenerek antik mezar alanları hakkında detaylı bilgiler aktarılıyor. Ayrıca, özel sergiler ve kültürel etkinlikler de nekropolde düzenlenen etkinlikler arasında yer alıyor. Bu etkinlikler, antik döneme ait buluntuların sergilendiği özel müze alanları veya antik mezar alanındaki tarihi mirası anlatan geçici sergileri içeriyor. Bu etkinlikler, ziyaretçilere antik dönemin izlerini sürme ve tarihin derinliklerine yolculuk yapma fırsatı sunuyor (Şekil 10. 25).

YOL TABELALARI VE BİLGİLENDİRME PANOLARI

Şekil 10. 22. Yol tabelaları Şekil 10. 23. Bilgilendirme Panoları

Şekil 10. 24. Alanda Yol Tabelaları ve Bilgilendirme Panoları

ETKİNLİKLER			
TİYATRO	RESİM / EBRU SERGİLERİ	DANS GÖSTERİ	
MÜZİKAL DİNLETİLERİ			
GELENEKSEL YEMEK SATIŞ BİRİMLERİ		GELENEKSEL KIYAFET	
URFA KEBABI			

Şekil 10. 25. Alan ve çevresinde yapılan gelenekler (Anonim 2024).

3.9. Bitkisel Peyzaj Ögeleri

Bitkisel materyal anlamında mevcut ve önerilen bitki türleri Şanlıurfa'nın iklim parametreleri dikkate alınarak tercih edilmiştir. Alanın yaz kış sıcak hava kütlesi dokusuna sahip olması dikkate alınarak çok su istemeyen, bakım ve uygulaması kolay, işlevsel bitki türleri belirlenmiştir.

Şanlıurfa'nın iklim, kayaç yapısı ve toprak özellikleri değerlendirildiğinde alanda hakim olan geniş yapraklı zeytin-*Olea europaea* ve nar-*Punica granatum* ağaçları Halepli Bahçe'nin yol boyunca bir dizi sıralanmakla beraber tespih ağacı- *Melia azedarach* ve pavlonya- *Paulownia tomentosa* ile alana hareketlilik, estetik bir doku ile vurgulu alanların yaratılması hedeflenmiştir. Halepli Bahçe'nin iç odaklarında mavi ladin-*Picea pungens* ve mavi atlantik sedir-*Cedrus atlantica* 'Glaucua' alanlarda odak oluştururken oturma alanlarının arka kısımlarındaki yay alanlarda leylandiler-*Cupressocyparis leylandii* önerilmektedir. Demir ağacı-*Casuarina equisetifolia* seyrek yapısı ile güçlü estetik yapısı ile rüzgar etkisi oluşturmaktadır.

Altın çanak-*Forsythia intermedia*, leylak-*Syringa vulgaris*, ağaç hatmi-*Hibiscus syriacus*, defne-*Laurus nobilis* ve yenedünya- *Eriobotrya japonica* gibi geniş yapraklı çalılar gösterişli yaprak renkleri ile alanda sonbahar ve yazın değişen periyodik zamanların etkisiyle bir bitkinin solması, yaprak özelliklerini kaybetmesi sonucu diğer bitkilerin tam aksine canlanması alandaki estetik kaybının oluşmamasına neden olmaktadır. Spiral limoni servi-*Cupressus Macrocarpa Goldcrest Spiral*, limoni servi-*Cupressus Macrocarpa Goldcrest*, top mavi servi- *Cupressus Arizonica* 'Nana' ve avize çiçeği-*Yucca gloriosa*'nın bitki formaları alanın algılanma ve yorumlanma etkisini görünür kılmaktadır. Bu bitkilerin bakım oranı fazla olduğundan az sayıda ve giriş akslarda daha çok yer almaktadırlar.

GENİŞ YAPRAKLI ÇALILAR			İBRELİ YAPRAKLI ÇALILAR		
Olea europaea (Zeytin)	Punica (Nar)	granatum	Casuarina equisetifolia (Demir Ağacı)		Picea pungens (Mavi Ladin)
Melia azedarach (Tespah Ağacı)	Paulownia tomentosa (Pavlonya)		Cedrus 'Glaucua' (Mavi Atlantik Sediri)	atlantica Atlantik	Cupressocyparis leylandii (Leylandii) Melez Servisi)

Şekil 10. 29. Geniş Yapraklı Çalılar (Anonim 2024)

GENİŞ YAPRAKLI ÇALILAR				İBRELİ YAPRAKLI ÇALILAR			
<u>Olea europaea</u> (Zeytin)	<u>Punica</u> (Nar)	<u>granatum</u>		<u>Casuarina</u> <u>equisetifolia</u> (Demir Ağacı)		<u>Picea pungens</u> (Mavi Ladin)	
<u>Melia azedarach</u> (Tespah Ağacı)	<u>Paulownia</u> <u>tomentosa</u> (Pavlonya)			<u>Cedrus</u> <u>'Glauc'</u> (Mavi Sediri)	<u>atlantica</u> Atlantik	<u>Cupressocyparis</u> <u>leylandii</u> (Leylandii)	<u>Melez</u> Servisi)

Şekil 10. 30. İbrelî Yapraklı Çalılar (Anonim 2024)

<u>Forsythia intermedia</u> (Altın Çanak)	<u>Syringa vulgaris</u> (Leylak)	
<u>Hibiscus syriacus</u> (Ağaç Hatmi)	<u>Laurus nobilis</u> (Defne)	<u>Cupressus Macrocarpa</u> <u>Goldcrest</u> (Limoni Servi)
<u>Eriobotrya japonica</u> (Yenidünya)	<u>Yucca gloriosa</u> (Avize Çiçeği)	<u>Cupressus Arizonica</u> <u>'Nana'</u> (Top Mavi Servi)

• SÜS BİTKİLERİ

Şanlıurfa'nın doğal bitki örtüsü olan Mezopotomya sümbülü-*Scilla 'Mesopotamica Speta'* ve peygamber çiçeği- *Centaurea obtusifolia* ön planda Nekropolün caddeye bakan kısımlarına, Halepli Bahçe Müzesi'nin önüne ve ara geçiş yolları üzerine konumlandırılmıştır.

Şekil 10.31. Kızilkoyun Nekropolü ve Haleplibahçe’de önerilen süs, kurakçıl, yer örtücü bitki türleri, palmyeler ve kaktüsler

• KURAKÇIL BİTKİLERİ

Şanlıurfa’nın yaz-kış sahip olduğu yüksek güneşlenme oranı az bakım gerektiren, bol su depolama kapasitesine sahip olan bitkilerin tercih edilmesi belirleyici olmuştur. Kızilkoyun Nekropol Alanı ve Halepli Bahçe Mozaik Müzesi’nde yer örtücü bitkiler, palmyeler ve kaktüsler alanın mevcut potansiyel yapısına uygun türler seçilmiştir.

• YER ÖRTÜCÜLER

Kül çiçeği-*Jacobaea maritima*, bodur yıldız çiçeği-*Pittosporum tobira* ‘Nanum’ ve ağaç minesini-*Lantana camara* alanlarda sakinleştirici özellikleri ile tercih edilmiştir.

• PALMİYEGİLLER

Yelpaze palmyesi-*Trachycarpus fortunei* yol boyunca yer alırken sikaslar-*Cycas revoluta* alanda odak noktalarda kullanılmıştır. Yapraklarının yayvan yayılma sahip olması alanlarda estetik bir açılıma sağlanmıştır.

• KAKTÜSGİLLER

Altınfıç kaktüsü-*Echinocactus grusonii* ve Afrika süt ağacı-*Euphorbia erytrea* kaktüsü refüjlerde toprak yapısının kurak yüzey yapısına sahip alanlarda ve insan geçişinin az olduğu güzergah noktalarında az sayıda tercih edilmiş olup, canlılara batıcı etkisi en az olan zararsız türler seçilmiştir.

4. ŞANLIURFA KIZILKOYUN NEKROPOLÜ VE HALEPLİBAHÇE’NİN KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışma alanı olan Kızılkoynun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı’nda 1970 yılından 2017 yılına kadar kazı çalışmaları devam etmiştir, Haleplibahçe alanının 1969-2015 yılları arasındaki inşaat faaliyetleri ve sonrasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları ile yaşadığı değişiklikler irdelenmiştir.

4.1. Kızılıkoyun Nekropolü Alanı Tarihçesi

Çalışma alanı olan Kızılıkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı 1970 yılından 2012 yılına kadar kazı çalışmaları ve bugün gerçekleştirilen restorasyon faaliyetleri sonucu oluşan değişiklikler (Resim 12. 32 1970-1978 yılı öncesi Kızılıkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı yer almaktadır. (Kürkçüoğlu 2011)(Şekil 10. 32)

Alan **1970** yılı öncesine kadar atıl durumda iken **1979** yılından sonra alanda gecekondulaşma gelişimi göstermiştir.

Şekil 10.32. 1970-1978 yılı öncesi Kızılıkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı (Kürkçüoğlu 2011)

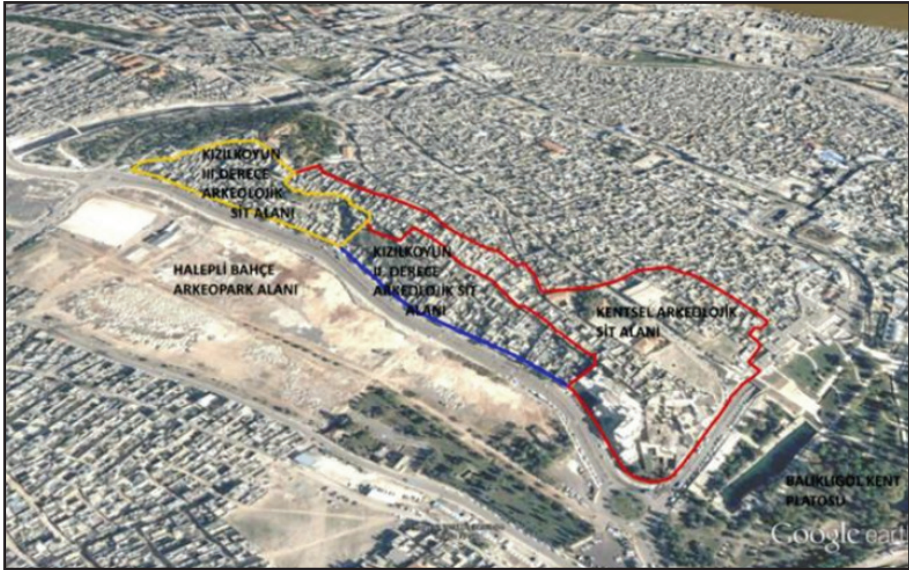
1971-1972 yıllarında Haleplibahçe ile Vali Fuat Caddesi arasında yol açılması amacı ile güneyde yer alan IV. Murat Kapısı yıkılarak, Kültür Bakanlığı'nın izni doğrultusunda 13 tescilli geleneksel konut ve birçok tescili yapılmamış ancak tarihi niteliği olan konut yapısı 12 Eylül Caddesi'nin yapılandırılması için yıkılmıştır (GAP 1998).

1983-1985 yıllarında çıkan ve kamuoyunda imar affi olarak anılan yasalar ile gecekondular güvence altına alınmıştır. Böylece, kaya mezarları, taş kabartmalar ve döşeme mozaikleri, gecekonduların altında kalmıştır (Kürkçüoğlu 2011). Araştırma alanı olan Kızilkoyun Mağaralarının bulunduğu bölgede yoğun bir biçimde gecekonduların yapılmasına maruz kalmıştır.

1992 tarihindeki Şanlıurfa Koruma Amaçlı İmar Planı onaylanmıştır. 1992 tarihli Koruma Amaçlı İmar Planı Kızilkoyun Mağaralarının korunmasını sağlayamamıştır. Mağaralar gecekondular ile dolduğu için kent estetiği olumsuz yönde etkilenirken kültür varlıkları da büyük zarar görmüştür (Kürkçüoğlu 2011).

1979 yılında Kültür Bakanlığı Gayrimenkul ve Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı tarafından alınan kararla alanın çevresindeki yapılar Haleplibahçe, Urfa Kalesi ve Antik Edessa koruma altına alınırken Kızilkoyun Mağaralarının bulunduğu alan koruma kapsamına alınmamıştır.

Şekil 10.33. 2006 Yılı Kızilkoyun Arkeolojik Sit Alanı

1992 tarihli 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı'nda da alan, parklar, çocuk bahçeleri, fuar, lunapark olarak rekreasyonel faaliyetli alan olarak belirtilmiştir (Tel ve Yüksel 2017).

Alan **2008** tarihinde II. Derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiş, ancak daha sonra yapılan bir değişiklik ile alanın kentsel arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesine karar verilmiştir.

2012 yılında alınan kararla bölgenin kentsel alan durumunun değiştiği; geçmiş yıllarda kaya mezarı olarak kullanılmış mağaraların görülebilir hale geldiği anlaşıncı kentsel Arkeolojik Sit Alanı statüsü yeniden değerlendirilerek kaya mezarlarının yoğunlaştığı bölgenin “Kızılkoyun Nekropolü II. Derece Arkeolojik Sit Alanı” olarak tescili yapılmıştır. Bu alanın kuzeyinde yer alan ve niteliğini yitirmiş 9 adet kaya mezarının bulunduğu tespit edilen alan “Kızılkoyun Nekropolü III. Derece Arkeolojik Sit Alanı” olarak tescillenmiş ve mezarlık alanının güneydoğusunda yer alan kentsel dokunun olduğu alan ise “Yenimahalle Kentsel Arkeolojik Sit Alanı” olarak tescil edilmiştir (Tel ve Yüksel 2017).

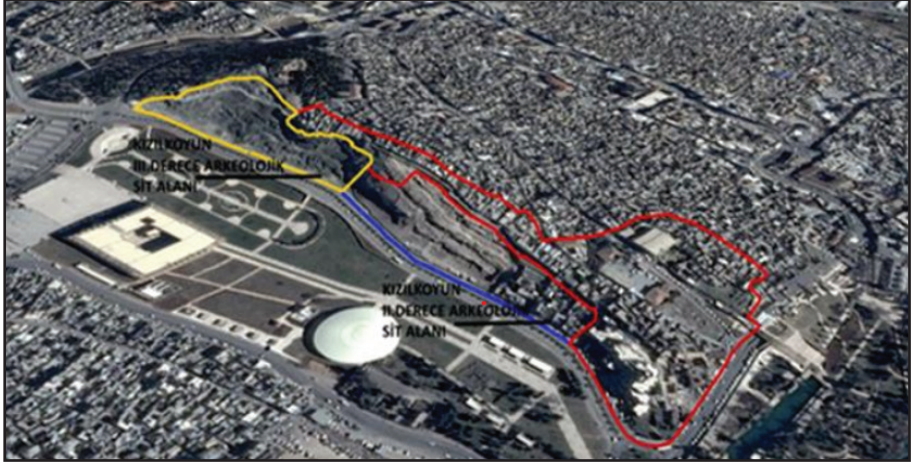
2012 yılında Sit Alanı ilan edilmeden önce, **2011** yılında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından Kızılkoyun Projesi yapılmıştır. Bu proje kapsamında alanda 387 ev ve işyeri istimlak edilerek yıkılmıştır. Yıkılan ev ve iş yerlerinin altında, duvarlarında çeşitli figürlerin ve kabartmaların bulunduğu 59 mağaraya ulaşılmıştır. Alanın turizm potansiyelini arttırmaya yönelik Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen çalışmalarda yapılaşma azaltılarak mağaralar ile kaya mezarları ortaya çıkınca Kültür Turizm Bakanlığı tarafından yapılan kazılar ile nekropol alanı olduğu kesinleşmiştir (Tel ve Yüksel 2017).

Şekil 10.34. 2011 Yılı Kızılkoyun Arkeolojik Sit Alanı

2015 tarihinde Şanlıurfa Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu; Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesinin hazırladığı Kızılkoyun Nekropolü II. Derece Arkeolojik sit alanı için hazırlanan çevre düzenleme projelerinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Uygulama sürecinde yapılacak kazı ve temizlik çalışmaları Şanlıurfa Müze Müdürlüğü denetiminde; ancak diğer uygulamaların Şanlı-

urfa Büyükşehir Belediyesi Kudeb denetiminde yapılmasına karar verilmiştir (Tel ve Yüksel 2017).

Şekil 10.35. 2017 Yılı Kızılkoyun Arkeolojik Sit Alanı'nın uydı görüntüsü

2017 tarihinde yürürlüğe giren Koruma Amaçlı İmar Planı'nda Kızılkoyun Arkeolojik

Sit Alanı; II. Derece ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanları olarak ayrı değerlendirilmeye alınarak planlama kararları belirlenmiştir (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 2022). Bu kararlar:

2017 yılında gecekondular ve üst katmandaki yumuşak topraktan tamamen temizlenip, alandaki kalker yapıdaki mağara oluşumlar ortaya çıkarılmıştır. Mağaraların içleri temizlenerek kaya mezarları temizlenerek sergilenmeye başlanmıştır.

2012 yılından bugüne kadar kazı çalışmaları devam eden Kızılkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı tarihi ve kültürel açıdan özgün bir alan olup zengin kültür birikimine sahip bir alandır. Alanda bugüne kadar 72 mağara ortaya çıkarılmış olup Kızılkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı kazı çalışmaları ve çevre düzenleme projeleri devam etmektedir. Alanın diğer bölümlerinin de halka açık turizm potansiyeli yüksek arkeolojik alanlardan biri olması hedeflenmektedir.

4.2. Halepli Bahçe Alanı Tarihsel Gelişimi

Haleplibahçe alanı mevcut eserlerin 1948 yılında toplanmaya başlanması ile ilk olarak 1969 yılında açılmıştır.

Müze kompleksi, Haleplibahçe’de, eski binasına göre 10 kat daha büyük bir alana inşa edilerek 24 Mayıs 2015 tarihinde açılmıştır. Müze kompleksi, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi ile Edessa Mozaik Müzesi’ni içermektedir. Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi 24.000 m² alana, Edessa Mozaik Müzesi ise 33.000 m² alana konumlandırılmıştır. Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi, Türkiye’nin en büyük müzesidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2017).

Müze kapsamında Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarına ait 73.800 arkeolojik ve etnografik eser bulunmaktadır. Müze içinde Dünya’nın bilinen en eski heykeli olan Balıklıgöl Heykeli, Göbeklitepe ve Nevalı Çori’ye ait tarihi eserler yer almaktadır. Edessa Mozaik Müzesi’nde ise alandaki arkeolojik kazılarda çıkarılmış mozaikler ile 1950’li yıllarda ABD’ye kaçırılmış ve 2012’de Kültür Bakanlığı’nca Türkiye’ye getirilen Orpheus Mozaığı sergilenmektedir.

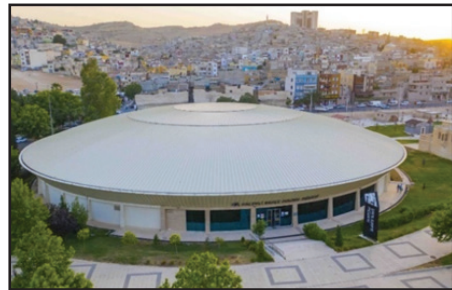
Müze kompleksinde çok amaçlı tanıtım merkezi, amfi, hediyeelik eşya tezgahları, rekreasyon alanı ile 750 araçlık açık ve kapalı otopark yer almaktadır. Mevkii bakımından Balıklıgöl’ün karşısında konumlanan müze yapılar grubu 2016 yılında 3. Çukurova Turizm Ödülleri’nde Türkiye’nin en iyi müzesi ödülünü almıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2017).

Haleplibahçe Mozaik Müzesi

Şanlıurfa Müze Kompleksini oluşturan Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi ve Haleplibahçe Mozaik Müzesi; müze binası karakteri ile tasarlanarak Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müze olarak 2015 yılında hizmete girmiştir (Doğruer 2017).

Şekil 10. 36. Müze Alanının Eski Görünümü (Doğruer 2017)

Şekil 10. 37. Haleplibahçe Mozaik Müze Kompleksi (Anonim 2021)

Şanlıurfa ilinde bulunan eski müzenin teşhir alanlarının ve depolarının yetersiz hale gelmesi, il sınırları içinde Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın izni ile gerçekleştirilen kazılardan sürekli yeni eser gelmesi, turizm potansiyelinin artırılması amacı-

la çağdaş ve geniş teşhir alanları ile depolara sahip yeni bir müzenin yapılmasını gerekli kılmıştır. 2007 yılında müze yapım yeri tartışılırken mozaiklerin yerinde sergilenmesi çeşitli sivil toplum örgütlerince tartışılarak Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi ve Haleplibahçe Mozaik Müzesi inşa edilmiştir (Doğruer 2017).

6.000 m² genişlik ve 82 m çap ile Türkiye'nin kolonsuz geçilen en büyük yapılarından biridir. Haleplibahçe Mozaik Müzesi'nde Haleplibahçe'de ortaya çıkan mozaikler in situ olarak (yerinde korunarak) sergilenmektedir.

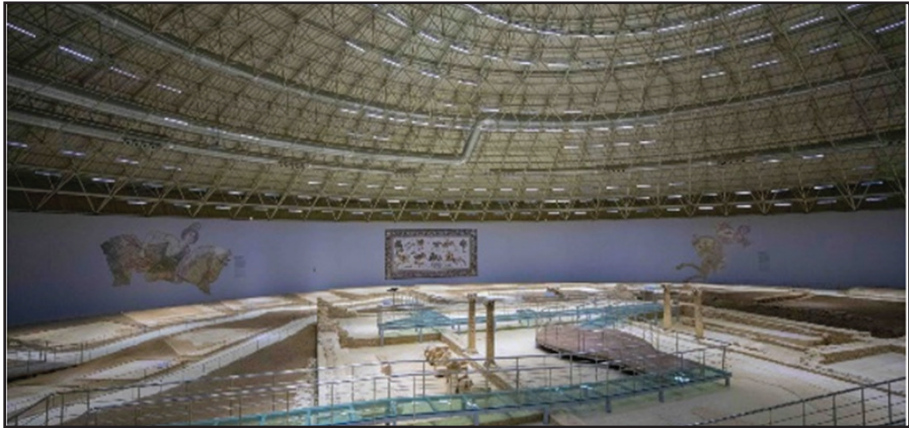
Haleplibahçe Mozaik Müzesi'nde Sergilenen Önemli Eserler;

Amazonlar Villası

Kazıda bulunan amazon betimleri nedeni ile bu villanın (yapının) adı "Amazonlar Villası" olarak adlandırılmıştır. Amazonlar Villası, simetrik yerleştirilen iki iç avlu arasında yer alan dikdörtgen planlı büyük bir salonun etrafına dizilen odalardan oluşmaktadır. Girişi doğudan olup, planı doğu-batı doğrultusunda ters "T" biçimindedir (Anonim 2021).

Şekil 10. 38. Avlanan Amazonlar Mozaiği (Anonim 2021)

Şekil 10.39. Amazonlar Villası (Anonim 2021)

Girişin karşısındaki dikdörtgen planlı odanın tabanında, “Avlanan Amazonlar” mozaïği yer almaktadır. Mozaïğin ana panosunda, Amazonlar aslan, leopar ve kurt av sahnesi yer almaktadır (Anonim 2021).

Panoda ön plandaki iki Amazon (Melanippe ve Penthesileia) atlı olarak, geri plandaki iki Amazon (Hippolyte ve Thermodosa) ise yaya olarak avlanmaktadır. Penthesileia’nın solunda yaralı leopar ile köpek, Thermodosa’nın solunda ise devekuşu ile köpek mücadelesi tasvir edilmiştir (Anonim 2021).

Panonun ortasında ise ensesinden başının üstüne doğru kan akan yaralı bir aslan acı içinde resmedilmiştir. Panoyu çepeçevre saran geniş bordürde kıvrımlı kenger yaprakları arasında Eros’un av sahneleri ile köşede bereketi sembolize eden kadın maskesi betimlenmiştir. Villanın baş odasının tabanın döşemesini oluşturan bu mozaik MS 5-6. yüzyıla tarihlenmektedir (Anonim 2021).

Orfeus Mozaïği

Şanlıurfa’dan yurt dışına kaçırılmış olan Orfeus Mozaïği, Dallas Sanat Müzesi’nden önce, İstanbul Arkeoloji Müzesi’ne, daha sonra da Şanlıurfa’ya getirilmiştir. Panoda Frig başlıklı ozan Orfeus sağa dönük oturarak lir çalmaktadır. Solunda aslan, ayı, leopar ve domuz; sağında ise dağ keçisi ve at, sol üst köşede ise kuşlar, onun çaldığı liri dinlemektedir.

Şekil 10.40. Orfeus Mozaïği (Anonim 2021)

Dikdörtgen panoda Süryanice yazının yer aldığı mozaik, bir zamanlar bir kaya mezarının tabanını süslemektedir. Orfeus Mozaïği, Edessa/Urfa mozaikleri içinde en eski tarihli M.S.194 mozaik olmasının yanı sıra, mozaikte sanatçı Bar Saged adının olması nedeniyle de oldukça önemlidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2021).

Ktisis Mozaïği

Mozaikte; Amazonlar Villası'nın kurucu ve koruyucu tanrıçası Ktisis büstü betimi yer almaktadır. Başının üstünde inci ve altın görünümlü taşlarla süslenmiş bir taç tasvir edilmiştir. Küpesi de benzer teknikte yapılmış olup, altın halkalı ve oval inci görünümlüdür.

Şekil 10.41. Ktisis Mozaïği (Anonim 2021)

Boynunda sarı, yeşil ve kahverengi taşlarla süslü gerdanlık yer alır. Ktisis, iki elinin parmaklarıyla göğsünün üstünde gri renkli ölçü aleti tutmaktadır. Bu ölçü aleti Roma ayak ölçüsü olup, yaklaşık 29.7 cm'dir. Sarı pelerin ve gri stola giysilidir.

Ktisis'in her iki tarafında omuz hizasında yeşil örtülü payeler tasvir edilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2021).

Akilleus'un Hayatı Mozaïği

Villanın salonunu bezemesi dikdörtgen ana panoda, Akhilleus'un hayatından kesitler betimlenmiştir.

Eserler; dadı kucağında bebek Akilleus, anne Thetis'in Akhilleus'un topuğundan tutarak ölümsüz olması için onu Styks Irmağı'na daldırması, Genç Akilleus'un annesine vedası, Akhilleus'un ömür ipliğini büken kader tanrıcaları Moira'lar, Akhilleus'un bilge at adam Kheiron tarafından eğitilmesi ve Akhilleus'un Troia Savaşı'na gidişini üzgün gözler ile izleyen Thetis betimleridir (Anonim 2021).

Panoyu çevreleyen bordürde saz çalan figürler, çiftlik evi, koşan, duran ve otlayan atlar ile koyun ve boğa betimleri yer almaktadır (Anonim 2021).

Şekil 10.42. Akilleus Mozaïği (Anonim 2021)

Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi

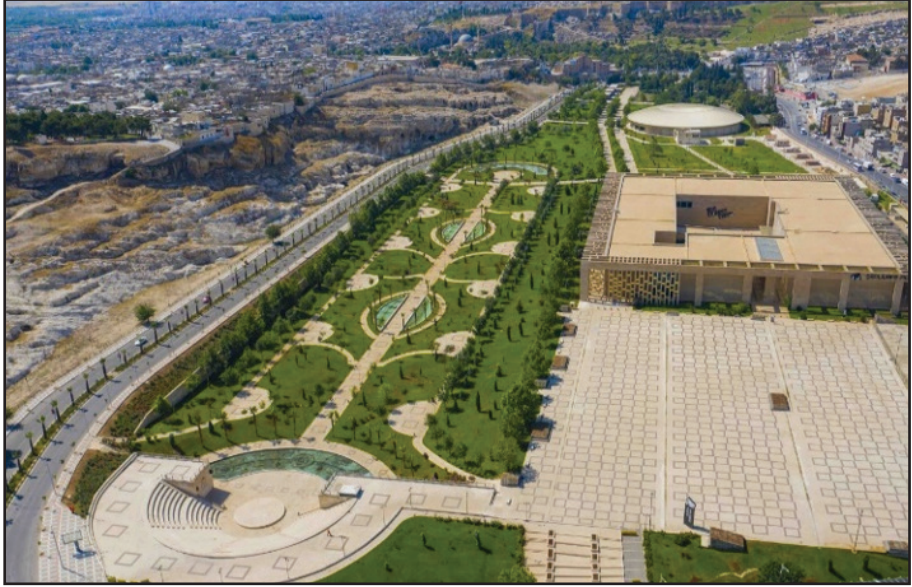
Şanlıurfa'da bir müze açılması fikri oluşmaya 1948 yılında başlamış, mevcut eserlerin Atatürk İlkokulu'nda bir depoda toplanması sonucunda müzenin kuruluşu ile ilgili ilk adım atılmıştır.

1956 yılında müze için Şehit Nusret İlkokulu'nda bir yer ayrılarak eserler burada depolanmıştır. Müze için ayrılan bu yerin yeterli olmaması ve yörenin tarihini belgeleyen zengin kültürel ve arkeolojik varlıklarını sergileme ihtiyacı, yeni bir müze binasının yapımını gerektirmiştir.

1965 yılında Şanlıurfa Merkez Şehitlik Mevkii'nde, 1500 metrekarelik bir alan üzerinde müze binasının inşaatına başlanmıştır. Binanın yapımı, teşhir

ve tanzim işlerinin tamamlanmasından sonra Şanlıurfa Müzesi, 1969 yılında ziyarete açılmıştır. Ancak söz konusu müze binası, bölgenin zengin arkeolojik ve kültürel değerleri sergilenmesi konusunda yeterli kapasiteyi karşılayamamıştır. Bu nedenle, 2015 yılında, üç katlı ve 29 bin metrekarelik kapalı alan ile yeni Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi olarak ziyarete açılmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023).

Şekil 10. 43 Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023)

Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde 14 adet ana sergi salonu ve 33 adet canlandırma alanı bulunmaktadır. Ayrıca arkeopark alanında, döneminin mimari özelliklerini yansıtan kronolojik olarak sıralanmış yapı örnekleri ve deneysel arkeolojik çalışmalara uygun kazı eğitim alanı bulunmaktadır. Şanlıurfa ve yakın bölgesinden çıkan eserleri sergileyen müze 'neolitik dönem' açısından uluslararası öneme sahiptir (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023).

Müze, Dünyanın en eski tapınağı olan Göbeklitepe'ye ait eserleri bulundurmaktadır. Adını aldığı M.Ö. 3000-M.S. 15.Yüzyıl arası kesintisiz iskan edilen ve kendine özgü sivil mimarisi ile ilgi toplayan Harran ve yakın çevresinden çıkarılan eserler müzenin ana iskeletini oluşturmaktadır. 30.000 m² tek müze kompleksi Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde 14 adet ana sergi salonu ve 33 adet canlandırma alanı bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023).

Şekil 10.44. Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023)

Arkeopark alanında kronolojik olarak sıralanmış dönemin mimari özelliklerini yansıtan yapı örnekleri ve deneysel arkeolojik çalışmalara uygun kazı eğitim alanı bulunmaktadır. Sergi salonlarında kronolojik olarak önce Paleolitik Dönem'e ait yüzey buluntuları ve canlandırmalar, Neolitik Döneme tarihlenen insan boyutlarında yapılmış uygarlık tarihinin bilinen en eski gerçek heykeli 'Balıklıgöl Adamı', Göbeklitepe kazı buluntuları ve canlandırmaları, Nevalı Çori Tapınağı, Kalkolitik, Tunç, Demir, Helenistik, Roma, Bizans ve İslam dönemlerine ait en önemli eserler sergilenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023).

Şekil 10. 45. Neolitik Dönem Salonu ve Urfa Adam Heykeli (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023)

Müzede çakmak taşından kesici aletler, deliciler, taş idoller, kaplar, pişmiş topraktan boyalı ve boyasız geometrik desenli seramikler, mühürler, ölü gömme

küpleri (pithos), fayanstan yapılmış kolye taneleri; pişmiş topraktan mühür baskılı küp parçaları, silindir ve damga mühürler, figüranlı kap parçaları, hayvan figüranları, madeni eşyalar, takılar ve heykeller bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023).

Şekil 10. 46. Arkeoloji Müzesi içinden görüntüler

Şekil 10. 47. Paleolitik Dönem Salonu

Şekil 10. 48. Helenistik-Roma-Doğu Roma Salonu

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Şanlıurfa ilinde bulunan Kızılkoyun Nekropolü, Roma dönemine ait bir mezarlık alanıdır. Bu nekropoldeki kazılar, insanların gömme ritüelleri ve yaşam tarzı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Projenin amacını veya tasarım yaklaşımını ifade etmek için kullanılan 'TERSYÜZ' konsepti geleneksel peyzaj tasarım normlarından sapma ve beklenmeyen bir yaklaşımı vurgulamaktadır. Amaç, projenin bağlamına temellendirilmiş gün yüzüne çıkmamış alandaki kentsel arkeolojiyi vurgulamak; tersyüz etmektir.

Nekropol alanları tarih ve kültür ile entegre olmuş yerlerdir, bu nedenle tasarımın tarihî ve kültürel değerlere saygı göstermesi önemlidir. Kızılkoyun nekropol alanı için yenilikçi peyzaj tasarımı önerileri: tarihsel duyarlılık, aydınlatma, yol ve yürüyüş yolları, bahçeler ve bitki düzenlemeleri, bilgilendirme panoları, oturma birimlerinin düzenlemesi, sanatsal unsurlar, interaktif deneyimler, çevre duyarlılığı eğitim ve etkinliklerinin gerçekleştirilebilmesi için çeşitli alanlar oluşturulabilecek şekilde tasarlanmıştır.

Tarihsel duyarlılık kapsamında; Kızılıkoyun Nekropol Alanı'nın tarihi ve kültürel değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılması ve özgün konumda korunması amacı ile saygı göstermek için, mevcut mezar taşları, gömü alanları, mağaralar ve kalıntılar bütüncül olarak korunmalıdır. Yenilikçi tasarım, bu öğeleri vurgulayarak tarihsel bir atmosfer yaratmalıdır. Alanda yer alan aydınlatmalar; akşam ve gece ziyaretçiler için rahatlatıcı ve kaliteli bir atmosfer yaratılması için modern ve enerji verimli aydınlatma sistemlerinin kullanımı ile mezar taşlarına özel vurgularda yapılarak tarihsel önemi ve etkisi artırılmalıdır. Özellikle gece saatlerinde tarihsel sürecin yansıtıldığı bir tarih şeridi ışık gösterisi uygulaması önerilmektedir. Bu öneri;

Zaman Yolculuğu Teması: Gösteri, ziyaretçileri bir zaman yolculuğuna çıkarak antik dönemden günümüze kadar olan tarihi bir yolculuğa çıkarabilir. Işık ve gölge oyunları, geçmişteki önemli olayları ve dönemleri canlandırabilir.

Mezarların Hikayeleri: Her mezarın arkasındaki hikayeyi anlatan bir gösteri düzenlenebilir. Işıklar ve gölgeler aracılığıyla, her mezarın sahibinin yaşamı, kültürü ve döneme dair önemli detaylar ziyaretçilere aktarılabilir.

Doğal Unsurlarla Entegrasyon: Balıklıgöl Platosu'nun doğal güzelliğiyle bütünleşen bir gösteri tasarlanabilir. Örneğin, su, toprak ve bitkilerin kullanımıyla tarihi olaylar ve dönemler canlandırılabilir.

İnteraktif Unsurlar: Ziyaretçilerin katılımını sağlayacak interaktif unsurlar eklenerek gösteri daha etkileşimli hale getirilebilir. Örneğin, ziyaretçilerin belirli bir döneme ait sahneleri kontrol etmelerine izin verilebilir.

Ses ve Müzik: Işıkların yanı sıra, uygun ses ve müzik efektleri kullanılarak atmosfer daha da zenginleştirilebilir. Antik döneme ait enstrümanların veya tarihi müziklerin kullanımı, ziyaretçilerin deneyimini güçlendirebilir.

Eğitici ve Eğlenceli Bir Deneyim: Gösteri, eğitici bir deneyim olmanın yanı sıra eğlenceli ve ilgi çekici olmalıdır. Tarihi bilgi verirken ziyaretçilerin ilgisini canlı tutacak görsel ve işitsel unsurlar kullanılmalıdır.

Bu unsurların kombinasyonlarıyla birlikte, Kızılıkoyun Nekropolü'nde unutulmaz bir tarih şeridi ışık gösterisi oluşturabilir.

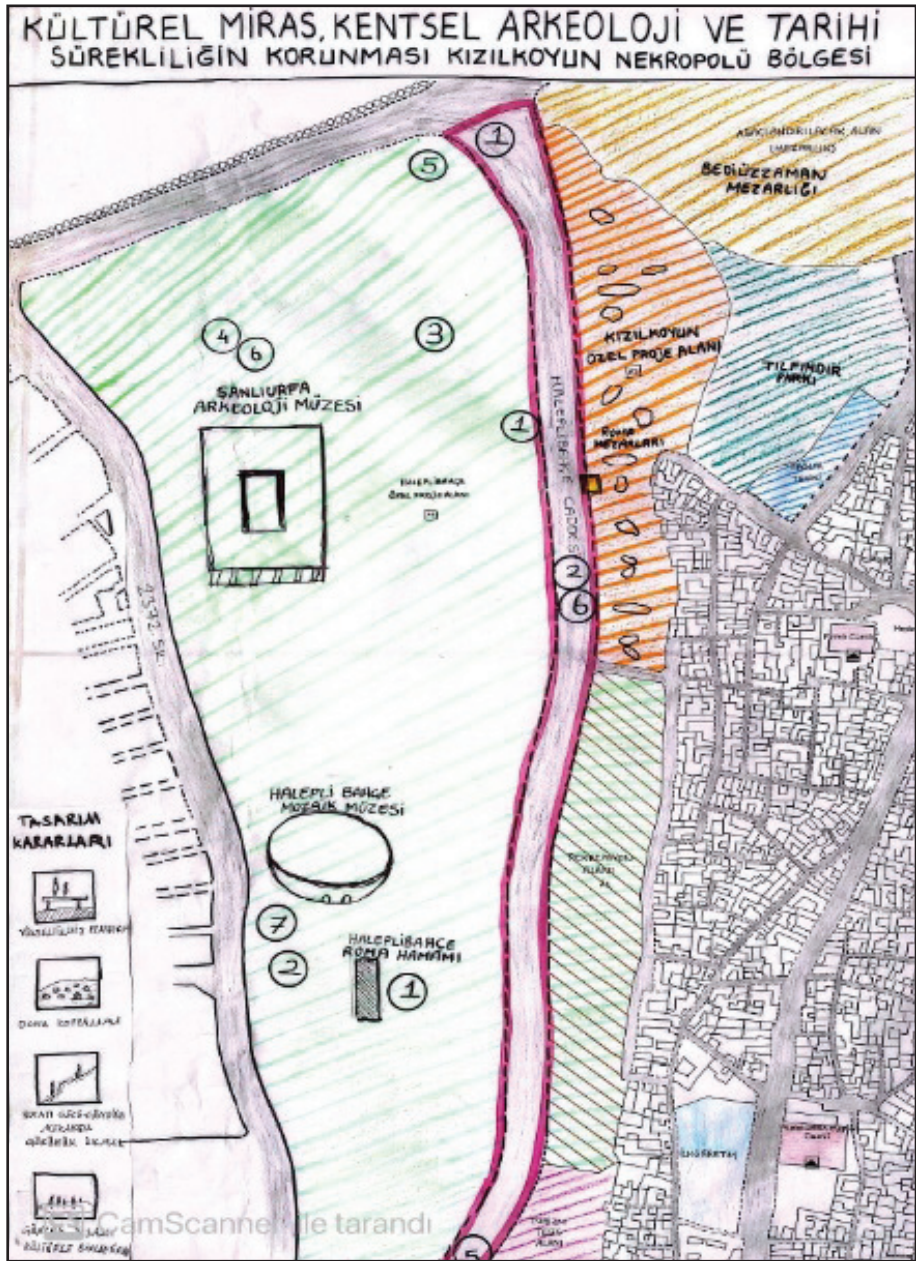
Yol ve yürüyüş yollarında; Nekropol alanı içindeki dolaşımın kolaylıkla sağlanabilmesi amacı ile ziyaretçilere işlevsel ve erişimi kolay bir dolaşım ağı sunulmuştur. Bu yollar, alandaki önemli noktaları birbirine bağlarken aynı zamanda ziyaretçilere rehberlik hizmeti de sağlamaktadır. Nekropol alanı için önerilen

açık ve yeşil alan düzenlemeleri ile de alanın mekansal niteliği artırılırken estetik katkı da sağlanmıştır. Yerel bitki türleri kullanılarak doğal bir ortam oluşturulmuştur. Ziyaretçilere nekropol alanının tarihini, önemini ve içeriğini anlatan bilgilendirme panoları önerilmiştir. Bu panolar, ziyaretçilerin daha fazla bilgi edinmelerine yardımcı olmalıdır. Oturma birimleri düzenlemesinde, rahatlama ve dinlenme için işlevli oturma birimlerinin düzenlenmesi, ziyaretçilerin alanda dinlenmesini sağlarken alanı deneyimlemelerine de destek olmalıdır. Yenilikçi tasarım kapsamında bu oturma alanını çağdaş ve sürdürülebilir malzemeler ile tasarlanmıştır.

İnteraktif deneyimler; yenilikçi bir tasarım, ziyaretçilere interaktif deneyimler sunmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda bir mobil uygulama veya sesli rehberlik sistemleri kullanımı ile ziyaretçilere daha fazla bilgi sunulması amaçlanmıştır. Çevre duyarlılığının sağlanması açısından tasarımın çevresel sürdürülebilirlik ilkelerine uygun olması önemlidir. Çevre dostu bir nekropol alanı oluşturulması amaçlanmıştır. Nekropol alanında düzenlenecek eğitim etkinlikleri, seminerler veya gösteriler alanın aktif bir şekilde ön plana çıkmasına ve mağaralardan oluşan alana ait karakteristik özelliğine vurgu sağlayacaktır.

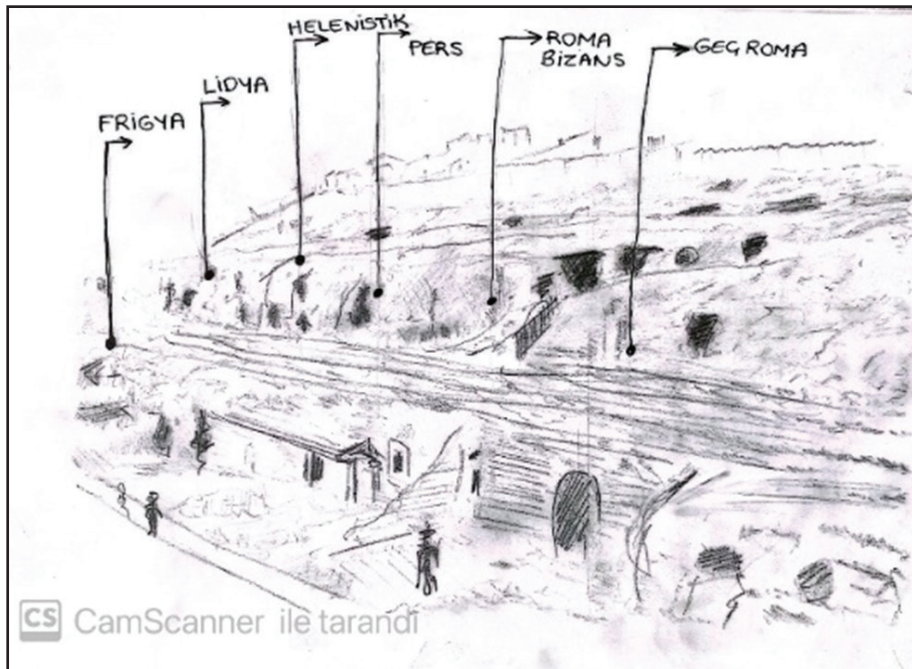
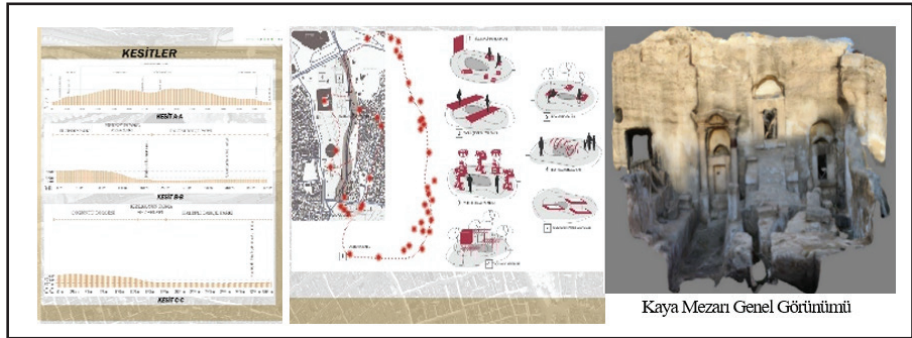

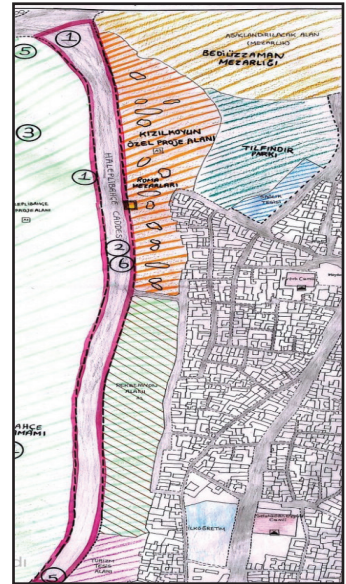
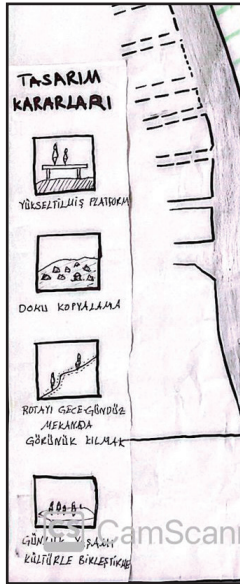
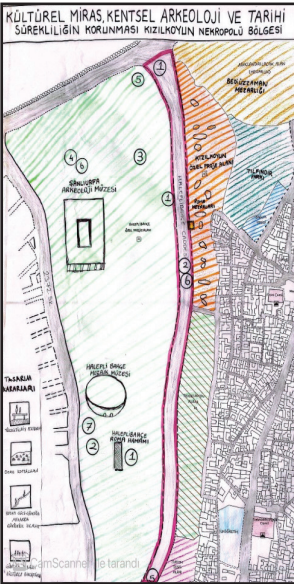
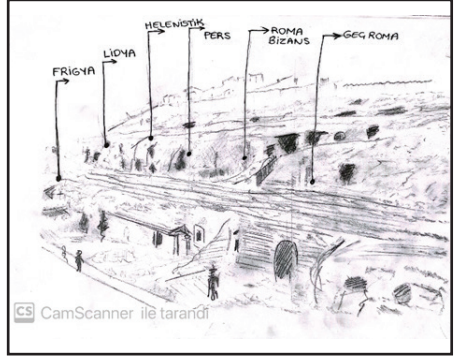
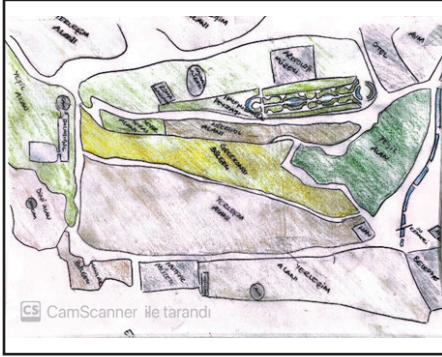

KAYNAKLAR

- Anonim, 2012. Tohum Meşcereleri. Web Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/dkmp%20resmi%20istatistik/resmiistatistikler/korunanalanistatistikleri/2012/istatistikitablolalar/tohummescereleri.pdf>, Erişim Tarihi: 05.11.2023
- Anonim, 2022. Haleplibahçe Mozaik Müzesi – Şanlıurfa. Türkiye Kültür Portalı. Web Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sanliurfa/gezilecekkyer/haleplibahce-mozaik-muzesi->, Erişim Tarihi: 04.10.2023
- Anonim, 2023. Haleplibahçe Mozaik Müzesi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Web Adresi: <https://muze.gov.tr/muze-detay?DistId=SUM&SectionId=SUM01>, Erişim Tarihi: 25.11.2023
- Anonim, 2020. İbrelî Ağaçlar. Kasr Peyzaj-Proje-Uygulama-İnşaat. Web Adresi: <https://kasir-peyzaj.com/kategori/fidanlik/ibrelî-agaclarimiz/>, Erişim Tarihi: 07.11.2023
- Aslan, M. ve Akan, H., 2019. A study of natural woody plants of forest in Şanlıurfa–determination of detection and landscape values of parks and garden plants. *Biological Diversity and Conservation*. 12(1), p 50-65. Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1491868>, Erişim Tarihi: 18.11.2023
- Aydın İ., Oso C., Yaşar M. ve Polat N., 2023. Tarihi Kızılkoyun Nekropol Alanında M54 No.lu Kaya Mezarının Fotogrametri ile 3B Modellemesi. Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3171495>, Erişim Tarihi: 25.11.2023
- Doğruer, F. S., 2017. Önleyici Koruma Yöntemi Olarak Müze Tasarımı: Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi Örneği Şanlıurfa. Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/807857>, Erişim Tarihi: 20.12.2023
- Karabulut, A.İ., Benek, S. ve Barış, F., 2021. Geodesign Yöntemi Kullanılarak Sürdürülebilir Kent- sel Büyüme Analizi: Eyyübiye İlçe Merkezinden (Şanlıurfa) Bir Örnek Çalışma. *Coğrafya dergisi*. cilt (42). Web Adresi: <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/B76D11A0E-2E245818225A37B3D67BA46>, Erişim Tarihi: 05.12.2023
- Karaçizmeli, M., 2021.Şanlıurfa Kenti Haleplibahçe Mahallesi'nde Mekânsal Dönüşümün İzleri. Doktora Tezi. Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı. Mardin. Web Adresi: , Erişim Tarihi: 25.11.2023
- Özcanlı, M. Güzel, A. ve Akgün, A., 2021. Şanlıurfa İli'nde Kurulu GES'lerin Topoğrafik Özellikler (Yükselti, Eğim, Bakı) Açısından Uygunluk Analiz. *Türk Coğrafya dergisi*. cilt(78), s127-144. Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1981281>, Erişim Tarihi: 05.12.2023
- Şenol H.İ. Memduhoğlu A. ve Ulukavak M., 2020.Multi instrumental documentation and 3D modelling of an archaeological site: a case study in Kizilkoyun Necropolis Area. *Dicle University Journal of Engineering*. 11(3) Page 1241-1250. Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1315627>, Erişim Tarihi: 25.11.2023
- Tel, H. Ö., ve Yüksel, F. Ş., K., 2017. Evaluation of the Kizilkoyun Necropolis Archaeological Site in the content of Conservation-Planning. *Inonu University Journal of Art and Design İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*. 7(16) s1-16. Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/390033>, Erişim Tarihi: 02.10.2023
- Tel, H. Ö., Yüksel, F. Ş., K., 2017. Kızılkoyun Nekropolü Arkeolojik Sit Alanı'nın Koruma-Planlama Kapsamında Değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 7(16), 1-16.Web Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/390033>, Erişim Tarihi: 02.10.2023

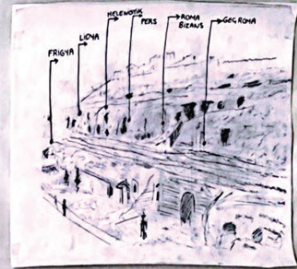
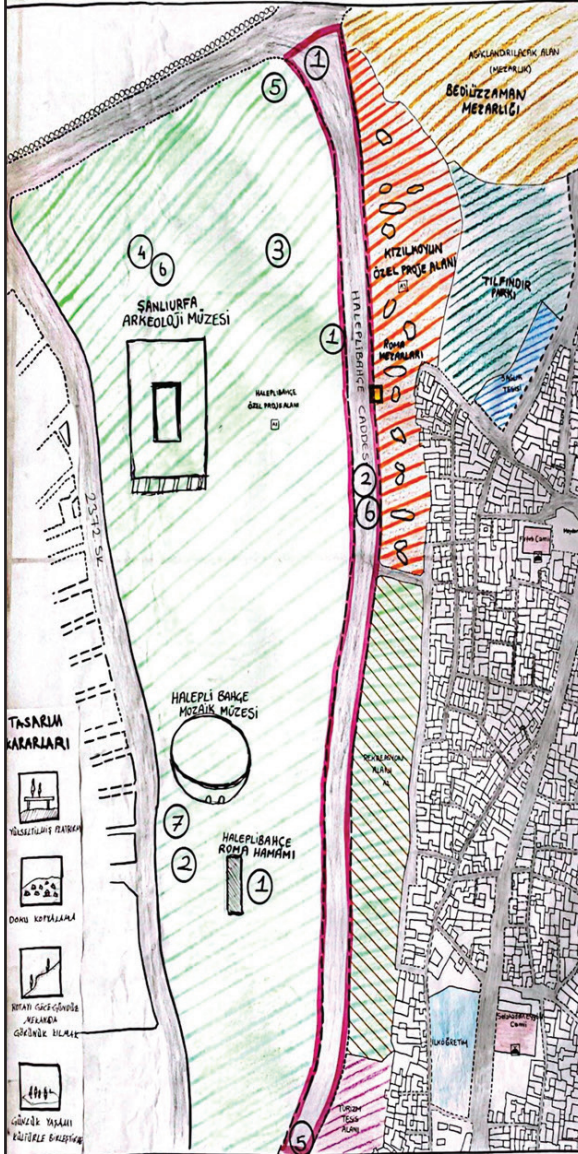
EK-1

KÜLTÜREL MİRAS, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI KIZILKÖYÜN NEKROPOLÜ BÖLGESİ

ESKİZLER

HAZIRLAYANLAR

Özr. Gör. Sevilay AKALP
Y. Prof. Dr. Nuriye BAKIR
Prof. Dr. Nuriye BAKIR
Erdal ALPİROĞLU
Ezgihanmurat HANMUSOV

İPEK NUR KAPTAN
NİDA ÖZGÜ
ARDA SAKARÖZ
TARİHİ:
06.10.2023

11

ŞANLIURFA TARİHİ HANLAR BÖLGESİ'NİN KÜLTÜREL MİRAS, KENTSEL ARKEOLOJİ VE TARİHİ SÜREKLİLİĞİN KORUNMASI KAPSAMINDA İRDELENMESİ

Erva UZUNOĞLU (Ankara Üniversitesi),
Kemal Harun YENEN (İnönü Üniversitesi),
Rufeyde KANİK (Ankara Üniversitesi),
Seher Simay KUŞOĞLU (Ankara Üniversitesi),
Şeyma DÖRTBUDAK (Harran Üniversitesi),
Yasin CİHAN (Ankara Üniversitesi),
Zeynep ÇAVUŞ (İnönü Üniversitesi)

1. GİRİŞ

Tarih boyunca her ulus kendi gelenek, örf, adet, inanış biçimlerine göre yaşamış, kendi kültürünü oluşturmuş ve aynı zamanda kültürünü mekânsal tasarıma, mekân kurgusuna aktararak gelecek nesillere aktarmıştır. Gerek doğal faktörlerden gerekse kültürel faktörlerden etkilenen mimari öğeler kentlerin kimliklerini oluşturmanın yanı sıra birer hafıza ögesi olarak da görev üstlenmektedir. Geçmiş yaşamlardan kalan somut ve soyut izleri barındıran kültürel mirası oluşturan taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları, bir kentin çok katmanlı yapısının önemli bir parçası, değerli olan ve değerinin korunması gereken bir hazinesi olarak görülmektedir. Geçmişin izlerinin yeryüzüne çıkarılması ve ön planda tutulması amacı ile yapılan çalışmalarını benimseyen kentsel arkeoloji, kentlerin geçmiş yaşam biçimleri hakkında fikir sahibi olmayı, güncel yaşama dair izlenimler ile birlikte korunarak aktarılmasını da sağlayan bilgi ve belgeleri sunmaktadır. Kentsel alanlarda planlama ve tasarım çalışmalarının tarihi sürekliliği koruma kapsamında ya-

pılabilmesi için kentin geçmiş yaşamlarına dair fiziksel, sosyal, kültürel gibi tüm birikimlerinin analiz edilerek güncel yaşam koşulları ve teknoloji ile entegrasyonu sağlanarak bütüncül düşünülmesi gerekmektedir.

Şanlıurfa, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Mardin, Gaziantep, Diyarbakır ve Adıyaman illeri ile komşu, Suriye ili sınırları olan tarih boyunca birçok devlet ve beyliğe ev sahipliği yapmış ve farklı kültürlerin geçiş alanı olmuş bir ildir. Türkiye'nin en önemli kalkınma projelerinden olan Güneydoğu Anadolu Projesi' nin (GAP) merkezi konumundadır. Şanlıurfa; milattan önce Akkad, Sümer, Babil, Hurri-Mitanniler, Arâmîler, Assur, Keldâni, Med, Pers, Makedonya Krallığı, İskender, Seleukos Krallığı, Parth Krallığı dönemlerini yaşamıştır. Milattan sonra Edessa Krallığı, Roma, Bizans, Sâsâni Krallığı dönemi geçirmiştir. Birçok farklı ulusa ve kültürüne ev sahipliği yapmış olan Şanlıurfa kuvvetli bir kültürel mirasa ve bir kısmı tamamlanmış bir kısmı ise devam etmekte olan birçok arkeolojik çalışmaya da ev sahipliği yapmaktadır. Bu kapsamda sahip olduğu, fiziksel, sosyal, kültürel miras değerlerinin tespit edilmesi, korunması ve zarar vermeden kullanımının sağlanacağı biçimde planlanması tarihi sürekliliğin korunması bakımından önem taşımaktadır.

Şanlıurfa kent merkezinde yer alan tarihi Hanlar Bölgesi, kentin en yoğun fiziksel ve kültürel mirasının yer aldığı bölgelerden biri olarak tanımlanabilmektedir. Bugüne kadar dönüşümlere uğramış ya da mevcudiyetini korumuş birçok yapı ve işleve sahip olan bölgenin kültürel miras, kentsel arkeoloji ve tarihi sürekliliğin korunması kapsamında irdelenmesi çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın önemi ise arkeoloji, mimarlık, peyzaj mimarlığı gibi farklı meslek disiplinlerinin bir arada alan etüd analiz çalışmaları yaparak kentsel tarihi sürekliliğin korunması amacı ile gerek fikir gerek proje/tasarım ölçeğinde ortak öneriler geliştirilmesidir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

TÜBİTAK BİDEB 2223B tarafından desteklenen 'Kültürel Miras, Kentsel Arkeoloji ve Tarihi Sürekliliğin Korunması Çalıştayı' kapsamında yapılan çalışmanın materyalini Şanlıurfa kenti tarihi Hanlar Bölgesi oluşturmaktadır. Çalışma alanı, Şanlıurfa ilinin kent merkezinde yer alan tarihi Hanlar Bölgesi'dir. Çalışmanın materyalini alana ilişkin her türlü görsel veri, haritalar ile literatür çalışmalarından elde edilen bulgular oluşturmaktadır.

Çalışmanın yöntemi ise kaynak araştırması, alan etüd-analiz çalışmaları bağlamında edilen bulgular ve toplanan bilgilerin derlenmesi aşaması, SWOT analizi ile sentez aşaması olarak gerçekleştirilmiştir.

2.1. Materyal

- Araştırmanın ana materyalini Şanlıurfa İli, Eyyübiye İlçesi, Pınarbaşı Mahallesiinde konumlanan, Şanlıurfa-Hanlar Bölgesi ve yakın çevresi ile kapsamda yer alan taşınmaz kültür varlıkları,
- Araştırma alanına ilişkin Google Earth uydu görüntüleri (Şekil 11. 2),
- Şanlıurfa Hanlar Bölgesi çalışma alanı sınırları (Şekil 11. 3),
- Şanlıurfa Tarihi Hanlar Bölgesi; konumsal nitelik-mekânsal sınırlar (Şekil 11. 4),
- Saha araştırmasında yapılan tespitler,
- Literatür taramaları oluşturmaktadır.

2.2. Literatür Taraması

Çalışmanın amacına göre yapılan tasarımın kültürel mirasın korunması, kentsel arkeolojinin anlaşılması ve tarihi sürekliliğin sağlanabilmesi için ‘kültür’, ‘kültürel miras’, ‘kentsel arkeoloji’ kavramları irdelenmiştir. Bu kapsamda literatür taramaları yapılmış ve kavramları tanımlanmıştır.

Kültür Nedir?

Kültür; bir milletin/ulusun kendine özgü yaşam biçimi, inançları, gelenekleri ve davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır.

Kültürel Miras Nedir?

Kültürel miras, bir ülkenin/ulusun yaşam tarzını, geleneklerini ve halkının yaratıcılığını yansıtmaktadır. Yaşam kültürleri, onların mirasını güçlendirmek, doğrudan karşılaşma, deneyim ve takdir için bir olanak sağlamaktadır. Türkiye bu konuda oldukça zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Türk kültürü farklı kaynaklardan beslenmiş ve tarih boyunca birçok uygarlığın birikimi ile bugüne ulaşmıştır. (Ahunbay 2009).

Kentsel Arkeoloji Nedir?

Kentsel arkeoloji, geçmişte kent içindeki arkeolojik alanları ve buralarda yapılan arkeolojik çalışmaları içermektedir. Zaman içinde kentin geçirdiği tarihsel süreç bir bütün olarak ele alınmaya başlanmış; tüm dönemlere ait

kalıntıların ve birbiri ile olan ilişkilerinin korunması, kentin geçmişinin yeniden yorumlanması ve geleceğinin kurgulanması fikri oluşmuştur (Karabağ 2010).

Kentsel arkeoloji kavramının Dünya'daki gelişimi incelendiğinde, 1870'li yıllarda Oslo'da gerçekleştirilen inşaatlar sırasında bir Ortaçağ yerleşimine ait kalıntılara ulaşılmış olup bu anlamdaki ilk örnektir. Rusya'nın kuzeybatısında bulunan Novgorod'da 1932 yılından başlanarak yapılan kazılar da kentsel arkeolojinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren kentsel arkeolojiye yaklaşım, arkeolojik varlığın belgelenerek kurtarılması olmuştur (Tuna 2000).

2.2. Yöntem

Çalışmanın yöntemi literatür taraması ile başlamaktadır. Yapılan araştırmalardan sonra alan etüd analiz çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Analiz çalışmaları ve literatür çalışmaları sonuçları ile tarihi kent merkezi için swot analizi yapılarak tüm çalışmalar doğrultusunda çözüm önerileri geliştirilmiştir. Şanlıurfa-Hanlar Bölgesi'nin Kentsel arkeoloji ve tarihi sürekliliğinin sağlanması kapsamında gerçekleştirilen araştırma dört aşamadan oluşmaktadır.

Birinci aşamada; Şanlıurfa-Hanlar Bölgesi için daha önce yapılan çalışmalardan yararlanılmış, alana ilişkin harita ve literatür bilgileri değerlendirilmiştir. Bölgenin tarihsel gelişimi irdelenerek, oluşumundan bugüne geçirmiş olduğu mekânsal ve işlevsel gelişim-değişim süreci araştırılmıştır.

İkinci aşamada; alan etüd-analiz ve sörvey çalışmaları kapsamında alanda gözlem, saptama ve analiz çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

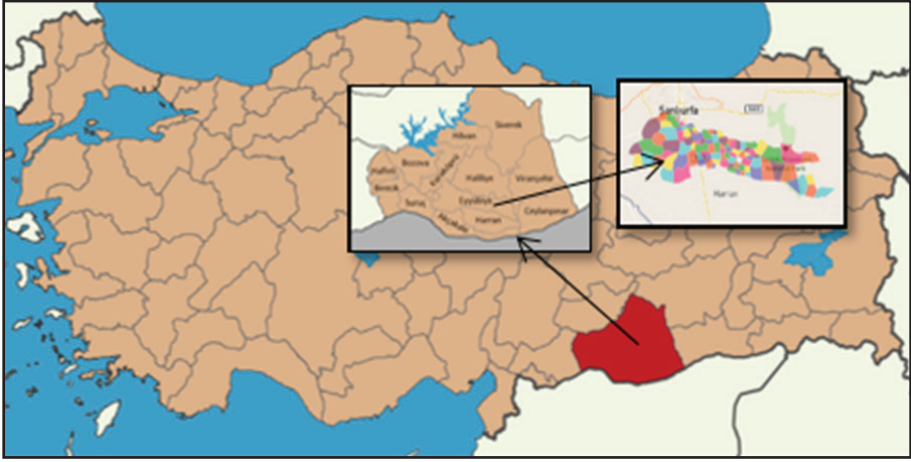
Üçüncü aşamada; etüd-analiz çalışmaları doğrultusunda Şanlıurfa Hanlar Bölgesi'nin mekânsal ve işlevsel açıdan güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsat ve risk durumu SWOT Analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Dördüncü ve son aşama ise; Yapılan değerlendirmeler ile alanda gözlemlenen sorunlar olası riskler ve sorunlar ortaya konarak çözüm önerilerine yer verilmiştir. Bu süreçte, mevcut durum analiz edilerek geleceğe yönelik etkili ve sürdürülebilir bir peyzaj tasarımı çerçevesi oluşturma hedef alınmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Şanlıurfa Tarihi Hanlar Bölgesi Konumu

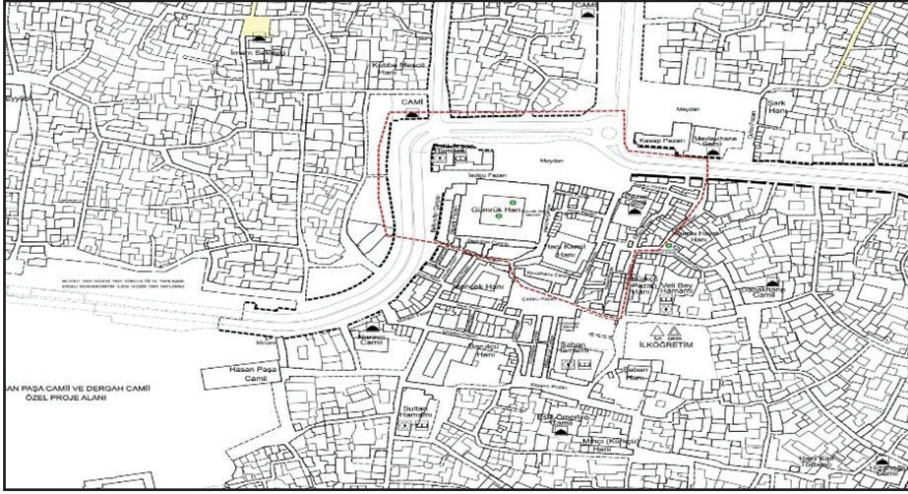
Çalışma alanı olan Tarihi Hanlar Bölgesi, Şanlıurfa İli Eyyübiye İlçesi Pınarbaşı Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 11. 1 ve Şekil 11. 2). Han, kapalı çarşı, bedesten gibi yapıların yanı sıra cami ve hamam gibi hem tüccarların hem de halkın dini ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanan yapıların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır (Şekil 11. 3).

Şekil 11. 1. Türkiye Haritası, Şanlıurfa il ve ilçe sınır haritaları

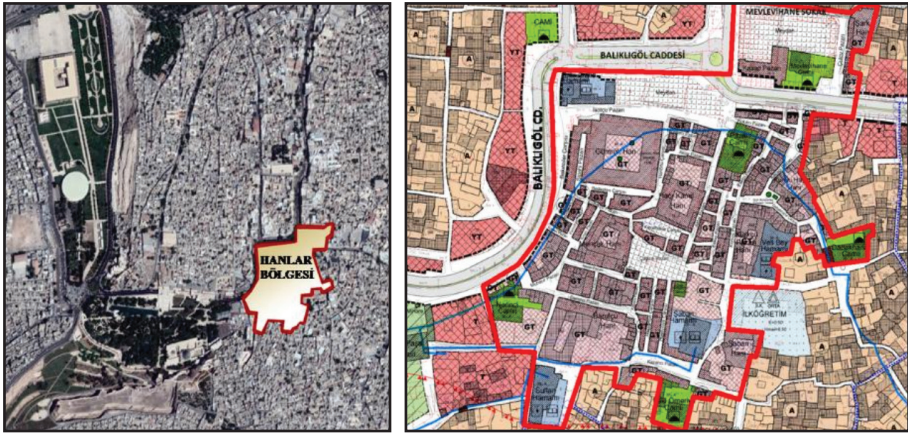

Şekil 11. 2. Google Earth uydu görüntüsü

Şekil 11. 3. Şanlıurfa-Hanlar Bölgesi çalışma alanı sınırları

Şanlıurfa Tarihi Hanlar Bölgesi'nin konumsal niteliği incelendiğinde, tepelik alanda bulunan iç kalenin kuzeydoğusunda, kentin iç surları dışında ve düzlük bir alanda kurulduğu görülmektedir(Çiftçi 2019) (Şekil 11. 4).

Şekil 11. 4. Şanlıurfa Tarihi Hanlar Bölgesi; konumsal nitelik-mekânsal sınırlar (Çiftçi 2019)

3.2. Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezinin Tarihsel Süreç İçinde Gelişimi

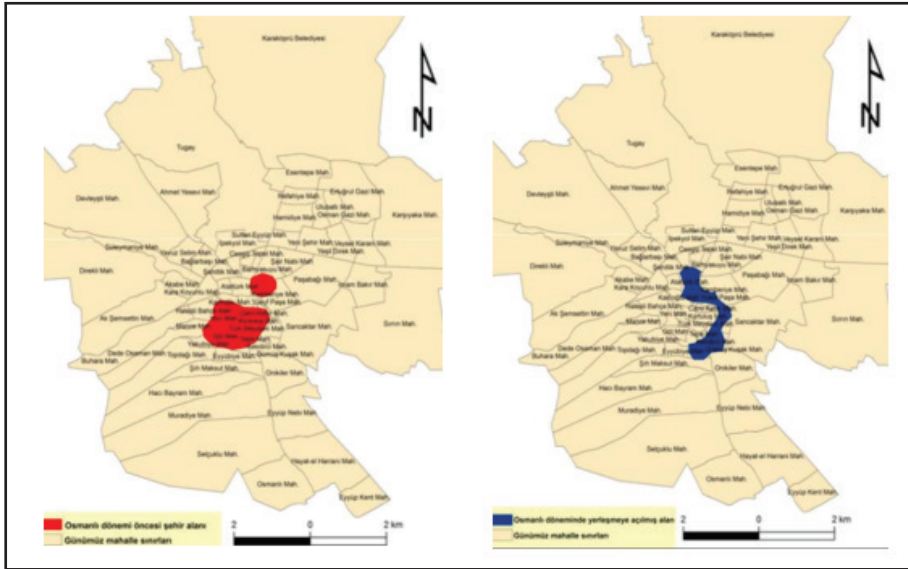
Şanlıurfa, Hristiyanlar, Müslümanlar ve diğer tüm dinler için önemli bir kent olmuştur. Şanlıurfa Osmanlı egemenliğine Yavuz Sultan Selim'in 1517 tarihinde yapmış olduğu Mısır seferi sonucunda girmiştir (Şahinalp 2005). Osmanlı egemenliğinde şehir surlar içinde gelişim göstermektedir. Şanlıurfa'da Türk-İslam şehir tipi Osmanlı Dönemi'nde oluşmuştur. Osmanlı Dönemi'nde

han, hamam, cami yapıları ile çarşı ve pazarlardan oluşan ticaret mekânları inşa edilmiş, konut yapıları da bu bölgenin çevresinde yoğunlaşmıştır (Çiftçi 2019) (Şekil 11. 5).

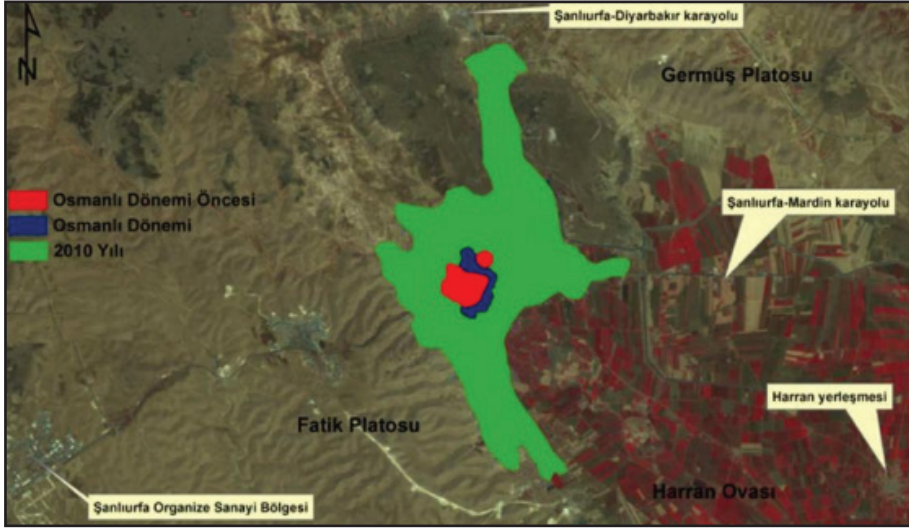
Cumhuriyet döneminde kent mekânsal açıdan önemli bir değişime uğramıştır. 1960'lı yıllarda kuzeye doğru bir gelişim yaşanmış, 1980'li yıllarda şehir bölgede yaşanan terör olayları ve Türkiye'deki kırdan kente göç hareketleri sebebi ile fazla göç almaya başlamıştır. Artan nüfus sonucu olarak gecekondulaşma sorunu ortaya çıkmıştır (Çiftçi 2019).

1990'lı yıllarda GAP kapsamında bölgeye yatırım yapılmıştır. Tarımsal üretim artışı ile beraber tarıma dayalı sanayi kollarında önemli gelişmeler yaşanarak şehirde nüfus ve bölgesel olarak hızlı gelişmeler yaşanmıştır (Sönmez ve Akgül 2013).

Şekil 11. 5. Osmanlı önce ve sonrası kentin mekânsal gelişimi (Sönmez ve Akgül 2007)

2000'li yıllardan sonra kentte refah seviyesinin yükselmesi ile düzenli kentleşme hareketleri başlamıştır. Süreç içinde de şehir merkezinde yer alan bazı gecekondu alanlarında kentsel dönüşüm projeleri uygulanmış ve kentin fiziki yapısında da değişimler yaşanmıştır (Sönmez ve Akgül 2013) (Şekil 11. 6).

Şekil 11. 6. Şanlıurfa Şehri'nin mekânsal gelişim evreleri (Sönmez ve Akgül 2013)

3.3. Şanlıurfa Hanları ve Özellikleri

Hanlar; motorlu taşıtların icadından önceki dönemde, ücret karşılığı konaklama yapılan, seyyahların, tüccarların, dini yahut ilmi gezginlerin kısıtlı süreyle barındığı bir çeşit otellerdir. Konaklamaya ilaveten binek bakımı hizmeti ve bazı örneklerde ticaret faaliyetlerinin de sürdürüldüğü, günümüzde işlev değişikliğine uğramış yapılardır. Han kelimesi Türkçeye Farsçadan geçmiştir. “Öz Türkçe Kan, daha doğrusu Kong-Kang dan gelme, ikamet ve konaklama yerine verilen isimdir” (Katıtaş 1990). Bu veriye göre Farsçaya da Öz Türkçe’den geçmiş olduğu savunulabilmektedir. Hanlar, kervansaraylar ile eş anlamlı algılanmasına rağmen işlevsel ve mimari olarak farklıdır. Kervansaraylar, genellikle şehirlerin arasında, düzlük arazilerde 30-40 km ara ile engebeli arazilerde 10-15 km ara ile (ki bu mesafeler devrin teknolojisi ile bir gün içinde kat edilebilecek mesafeyi gösterir.) inşa edilir. İçlerinde; çarşı, hamam, mescit ve ahır gibi kısımlar mevcuttur. Hanlar ise “daha çok şehirlerde yer alan konaklama ve ticaret yapılarıdır.” (Kuban 1965). Arap dünyasından kervansaray-han karşılığı olarak “ribat” kelimesine rastlanır. “Hatta islam dünyasında kervansaray kavramı karşılığı olarak kullanılan ribat terimi kervansaraydan daha geniş bir kullanım coğrafyasına sahiptir.” (Sönmez 2007).

Hanlar ticaret yolları üzerinde ve şehir merkezlerinde yer almaktadır. Bölgenin ticari zenginliğini, dönemin mimari özelliklerini, sosyal, ekonomik ve

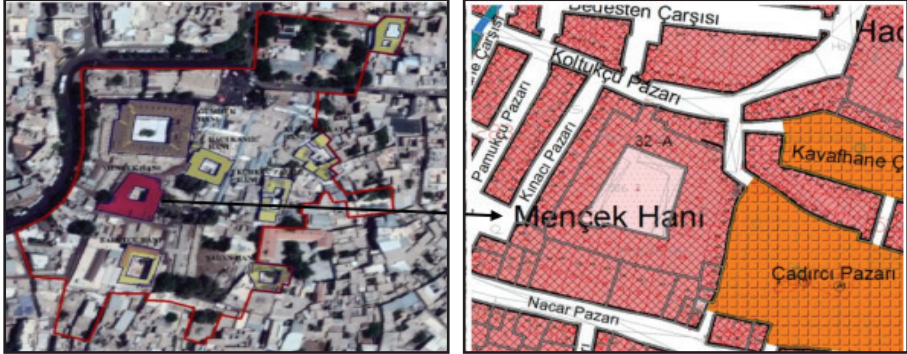
ticari düzeyini gösteren önemli anıtsal yapılardır. Şanlıurfa kenti sahip olduğu han yapıları ile Anadolu'nun önemli kentlerinden biridir. Kentte han sayısının fazla olması da şehrin ticaret açısından önemli olduğunun göstergesidir(Çiftçi 2019).

1867'de şehirde 7, 1888'de 11, 1889'da 18, 1898'de ise 32 olarak bilinmektedir. 14.yy'dan bu yana kentin ticaret merkezi işlevini gören Hanlar Bölgesi'nde, varlığını sürdürebilmiş olan Mençek Hanı, Gümrükhan, Hacı Kamil Hanı, Barutçu Han, Şaban Hanı, Kürkçü Pazarı Hanı, Kumlu Hayat Hanı ve Şark Han olmak üzere 8 adet han bulunmaktadır (Çiftçi 2019).

Mençek Hanı

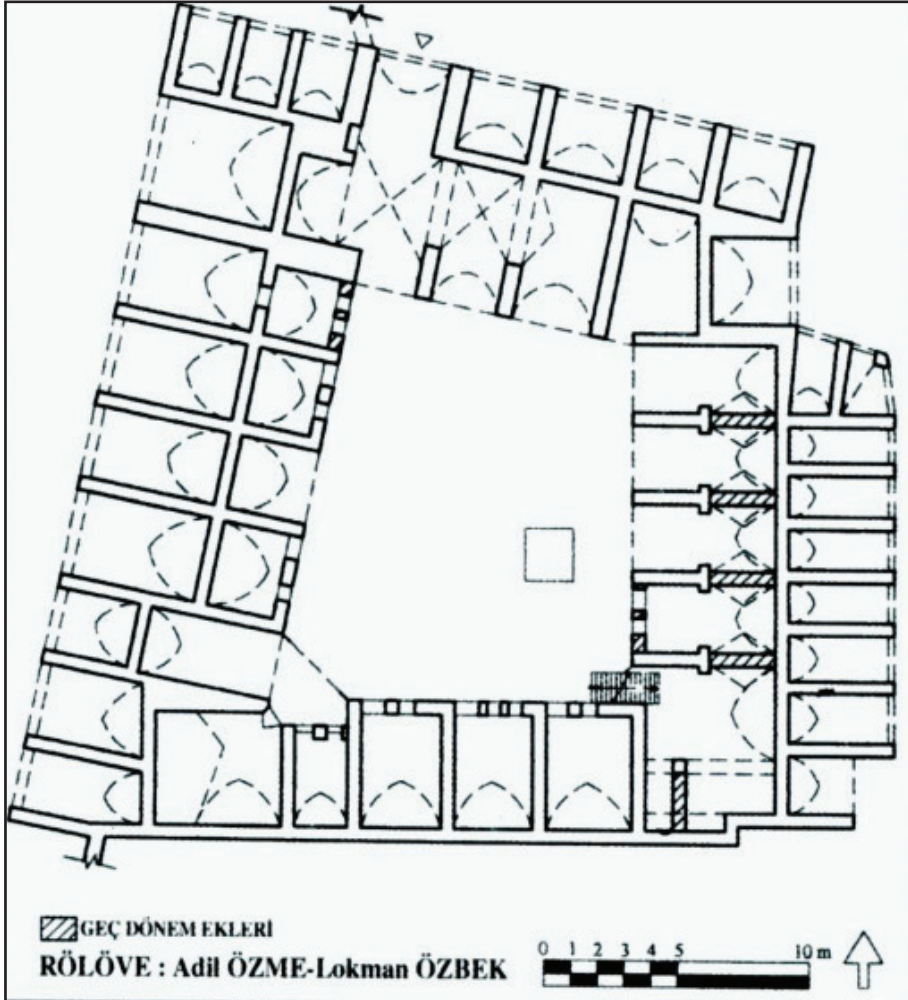
Mençek Hanı'ndan ilk defa H.1128/M.1716 tarihli Ayn-ı Zeliha binti Hacı Ali vakfiyesinde söz edilmektedir. Bu bilgiye dayanarak hanın H.775/M.1373 ile H.1137/M.1727 tarihleri arasında Memlûklüler döneminde inşa edildiğini söylemek mümkündür (Kürkçüoğlu 2011).

Han'ın kuzeyinde Koltukçu Pazarı, güneyinde Nacar Pazarı, doğusunda Çadırcı Pazarı, batısında Kınacı Pazarı bulunmaktadır (Şekil 11. 7).

Şekil 11. 7. Mençek Hanı'nın konumu (Çiftçi 2019)

Kuzey cephesinden erişim sağlanan yapı, beşik ve çapraz tonozlar ile örtülü bir geçişe sahiptir. Kare avlunun doğu, batı ve güney cephelerinde beşik tonozlar ile örtülü dörter oda bulunmaktadır. Kuzey cephesinde ise iki adet dükkân yer almaktadır. Bu dükkânların üzerinde revaklı ikinci kat odaları bulunmaktadır. Batı, kuzey ve güneydeki revaklar sütunlarla desteklenmiştir. Doğudaki revaklar ise payelerle desteklenmiştir. Payeli revaklar çapraz tonozlarla, sütunlu revaklar ise lento taşlarla örtülmüştür. Avlunun güneybatı köşesinde her iki katta eyvan şeklinde yapılar bulunmaktadır (Kürkçüoğlu 2011) (Şekil 11. 8).

Şekil 11. 8. Mençek Hanı zemin kat planı (Özme 2005)

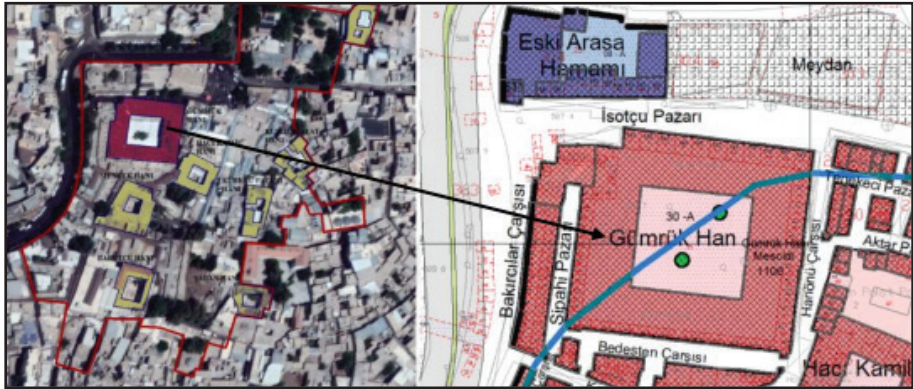
Gümrükhan

1563 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Urfa Sancakbeyi Halhal-ı Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır (Çiftçi 2019). Hanın güney cephesi Bedesten yapısı, batı cephesi ise Sipahi Pazarı ile bitişik olacak biçimde inşa edilmiştir.

Han yapısının kuzeyinde İsoççu Pazarı ve Arasa Hamamı, doğusunda ise Hanönü Çarşısı yer almaktadır (Şekil 11. 9).

Yapı, tek bir avluya sahip, kısmen üç katlı ve alt ile üst katları revaklı bir plan tarzında inşa edilmiştir. Taşıyıcı sisteminde moloz taş dolgulu düzgün kireçtaşı

ile bazalt kesme taş kullanılmıştır. Örtü sisteminde ise moloz ve kaba yontu taşlar tercih edilmiştir. Bazı noktalarda mermer de kullanılmıştır. Kuzey ve doğu cephelerinde, iki farklı renkteki taşlarla yatay diziler oluşturularak alması bir düzenleme yapılmıştır (Özme 2005) (Şekil 11. 10).

Şekil 11. 9. Gümrük Hanı'nın konumu (Çiftçi 2019)

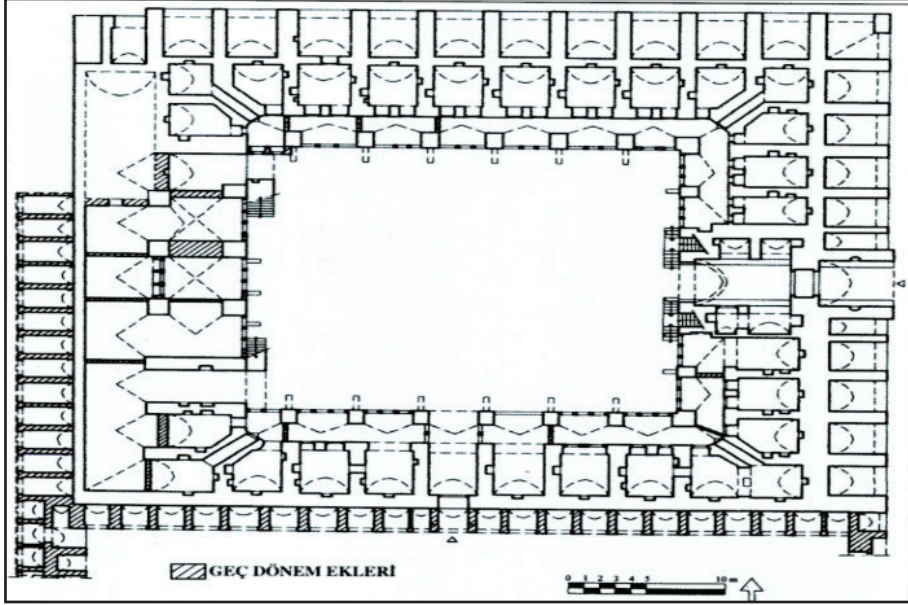
Hacı Kamil Hanı (Çukur Han)

Hacı Kamil (Çukur) Hanı, Şanlıurfa'nın Merkez İlçesi, Pınarbaşı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Şehir içi ulaşım araçlarıyla kolaylıkla erişilebilmektedir. Yer seviyesinden birkaç basamak aşağıda yer alması sebebiyle halk arasında “Çukur Han” olarak bilinmektedir (Kürkçüoğlu 2011). Bu han, Şanlıurfa'daki Osmanlı hanlarının güzel örneklerinden biridir. Hanın kapısı üzerinde yer alan kitabe- de, Hacı Kâmil tarafından Hicri 1239 (Miladi 1823) tarihinde yaptırıldığı yazılı- dır (Acer ve Özlem 2017) (Şekil 11. 11).

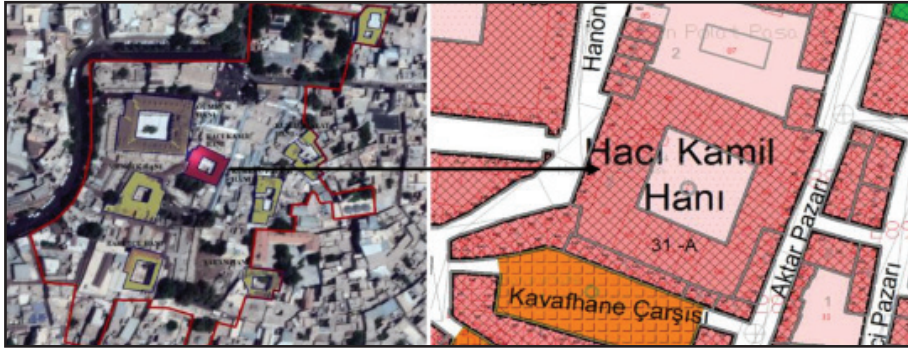
Kareye yakın dikdörtgen planlı ve tek avlulu olan yapı, iki katlıdır ve her iki katı da revaklı plan tipinde inşa edilmiştir. Duvarlarında ve taşıyıcı sisteminde, moloz taş dolgulu düzgün kireçtaşı kesme taş kullanılmıştır. Örtü sisteminde ise moloz taş malzeme tercih edilmiştir. Yapının yeni eklemelerinde ve onarımlarında, bazen briket ve beton gibi güncel malzemeler kullanılmıştır. Yapının kuzey cephesi, sonradan eklenen bir iş hanı ile kapatılmıştır (Özme 2005). Bu cephenin üst kat seviyesinde dört mekân ayakta kalmış, diğerleri ise yıkılmıştır. Yapının güney cephesi ise Kavafhane Çarşısı'na bakmaktadır. Bu cephede alt katta, yapı cephesinden dışarıya doğru taşkın bir şekilde inşa edilen, yan yana ve yaklaşık eş ölçülerde, beşik tonozlu ve dışarıya basık kemerli birer açıklık ile geçiş sağlayan 12 dükkân bulunmaktadır. Cephenin üst katında

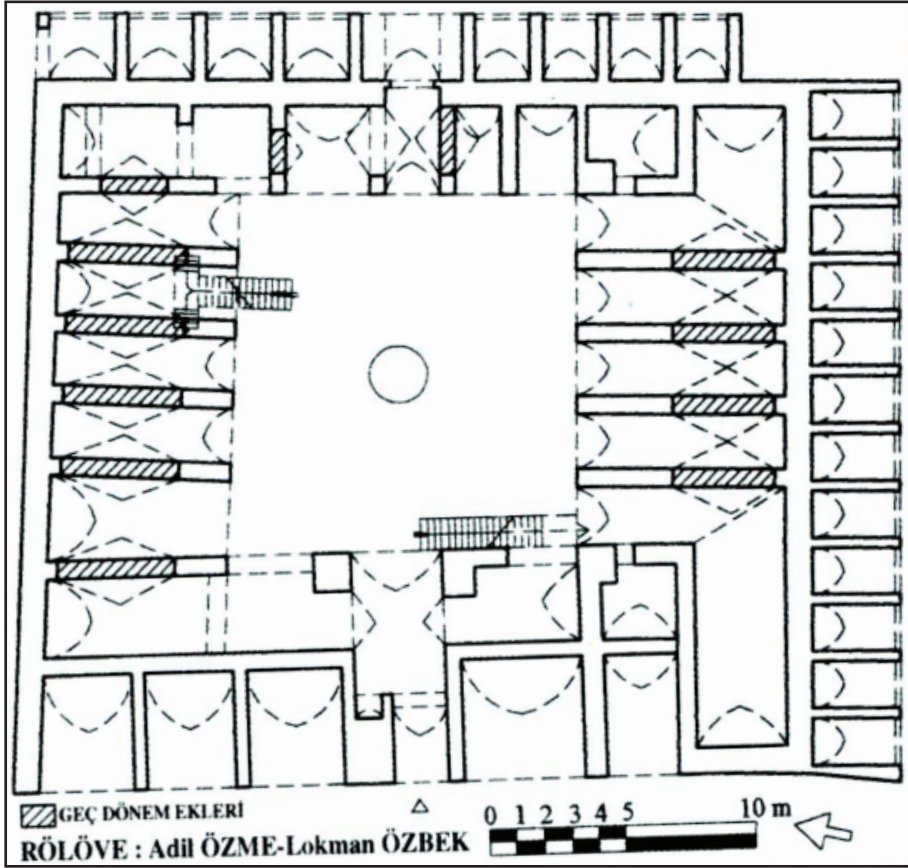
ise duvar masif olarak bırakılmıştır. Avlunun merkezinde bulunan betonarme şadırvanın, geçmişteki şadırvanın yerine yakın zamanda inşa edildiği ve daha önce Halil ür-Rahman Gölü'nden gelen suyun bu şadırvandan aktığı bilinmektedir. (Özme 2005) (Şekil 11. 12).

Şekil 11. 10. Gümrük Hanı zemin kat planı (Özme 2005)

Şekil 11. 11. Hacı Kamil Hanı'nın konumu (Çiftçi 2019)

Şekil 11. 12. Hacı Kamil Hanı zemin kat planı (Özme 2005)

Barutçu Han (Yahudi Hanı)

Demirci Pazarı'nda konumlanan han yapısı yerel halk tarafından 'Yahudi Hanı' olarak da adlandırılmaktadır. Kuzeyinde Demirci Pazarı, doğu ve güney yönünde ise sokaklar ile çevrili olup batı cephesi boyunca binalar yer almaktadır (Şekil 11. 13).

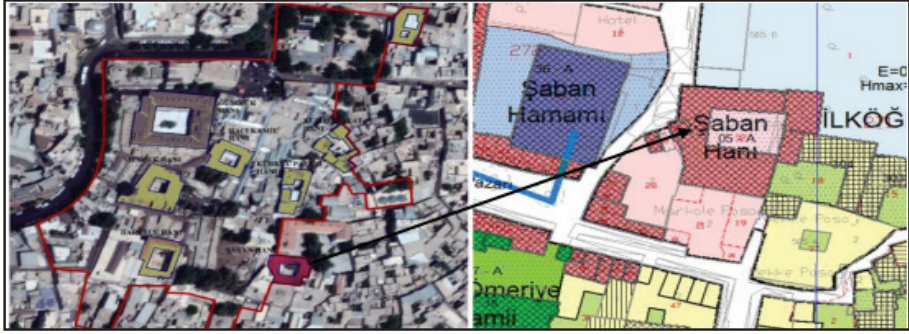
Yapı, dikdörtgen planlı olarak tasarlanmış olup, tek avlulu, kısmen üç katlıdır ve alt kat kısmen, üst kat ise tamamen revaklı bir plan tipine sahiptir. Şanlıurfa'daki diğer hanlardan farklı olarak, bu yapı geniş bir alanda üç katlı olarak yapılandırılmıştır. Duvarlarında moloz taş dolgulu kesme taş kaplama kullanılmış, örtü sisteminde ise moloz taş, düzgün kesme taş ve ahşap malzemeler tercih edilmiştir (Özme 2005). Yapıdaki son onarımlarda ve eklemelerde ise sac, briket ve beton gibi malzemeler kullanılmıştır. Yapının ana girişi kuzey

Şaban Hanı

Pınarbaşı Mahallesi, Kürkçü Pazarı Sokağı'nda yer almaktadır. İnşa tarihi tam olarak bilinmemektedir. H.1181 (M.1767) tarihli Kazzaz Mehmet Çelebi İbni Abdullah Vakfiyesi'nde geçen "Şaban Efendi Hamamı" ile birlikte karşılıklı yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Kürkçüoğlu 2011). Han terziler tarafından kullanılmaktadır. Batı cephesinden Kürkçü Sokağı ile bağlantısı olan hanın, kuzey cephesi ilköğretim okulu doğu ve güney cepheleri ile batı cephesinin bir bölümü ise konut yapıları ile çevrelenmiştir (Çiftçi 2019) (Şekil 11. 15).

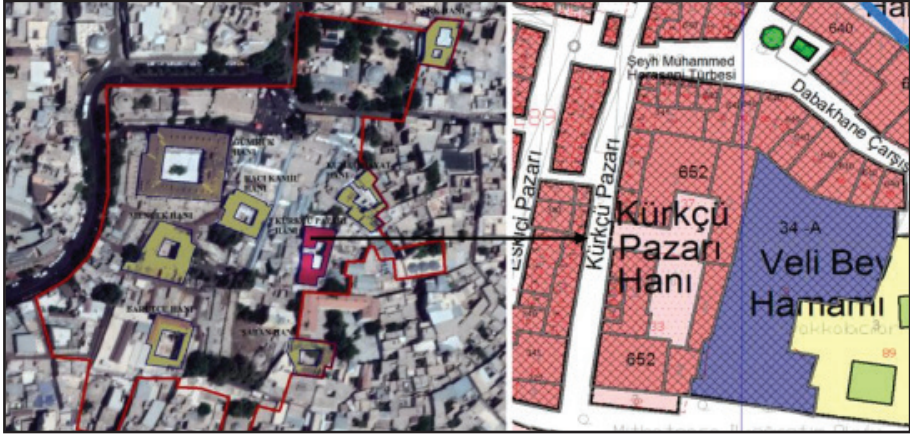
Şekil 11. 15. Şaban Hanı'nın konumu (Çiftçi 2019)

Han iki katlı olarak, alt katı kısmen revaklı, üst katı ise revaklı olarak tasarlanmıştır. Han yapısına erişim batı cephesindeki taç kapıdan sağlanmaktadır. Giriş eyvanının kuzeyinde ve güneyinde hancı odaları ile güneydeki odaya bitişik olarak ikinci bir eyvan bulunmaktadır. Avlunun çevresinde ahır, eyvan ve odalar yer almaktadır (Özme 2005).

Kürkçü Pazarı Hanı

Kürkçü Pazarı Sokağı'nda yer alan yapı, doğusunda Veli Bey Hamamı ile bitişik olup batı yönünde Kürkçü Pazarı'na açılmaktadır (Çiftçi 2019) (Şekil 11. 16).

Yapı, iki parsel üzerine inşa edilmiştir. Kuzeydeki bölümün giriş kapısı kabaltı şeklindedir ve tonozla örtülüdür. Bu kuzey bölümünün üst katına ek betonarme yapı yapılmış ve odaların bazıları kapatılmıştır. Güneydeki bölüme batıdan aralık şeklinde bir girişle avluya erişim sağlanmaktadır. Batı cephesi sağlam ayaklar ile desteklenmiştir ve üzeri çapraz tonozla örtülüdür. Doğu cephesinde sıra halinde dört oda bulunmaktadır ve bu odaların örtü sistemi beşik tonozdur. Yapının bezemeleri oldukça sade olup, avlusu tamamen betonarme yapılmıştır. Yapıda sonradan gerçekleştirilen müdahaleler oldukça belirgindir ve bugün yapı harabeye yakın bir durumdadır.

Şekil 11. 16. Kürkçü Pazarı Hanı'nın konumu (Çiftçi 2019)

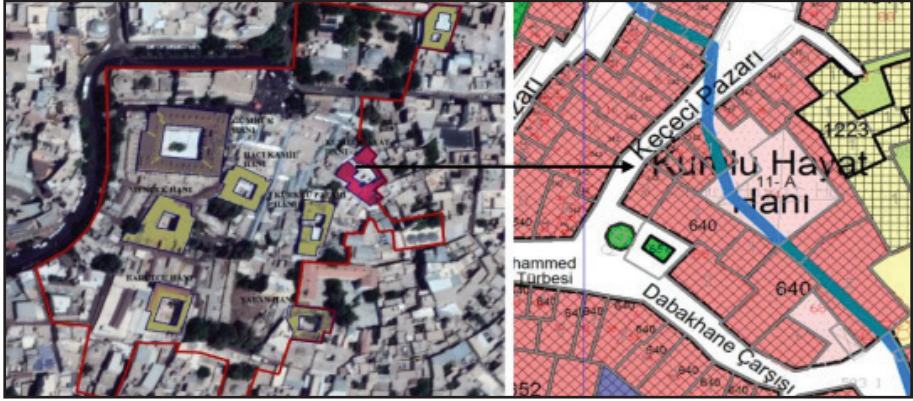
Yapı, iki parsel üzerine inşa edilmiştir. Kuzeydeki bölümün giriş kapısı kabaltı şeklindedir ve tonozla örtülüdür. Bu kuzey bölümünün üst katına ek betonarme yapı yapılmış ve odaların bazıları kapatılmıştır. Güneydeki bölüme batıdan aralık şeklinde bir girişle avluya erişim sağlanmaktadır. Batı cephesi sağlam ayaklar ile desteklenmiştir ve üzeri çapraz tonozla örtülüdür. Doğu cephesinde sıra halinde dört oda bulunmaktadır ve bu odaların örtü sistemi beşik tonozdur. Yapının bezemeleri oldukça sade olup, avlusu tamamen betonarme yapılmıştır. Yapıda sonradan gerçekleştirilen müdahaleler oldukça belirgindir ve bugün yapı harabeye yakın bir durumdadır.

Kumlu Hayat Hanı

Keçeci Pazarı Mevkii'nde, tarihi Dabbakhane Kahvehanesi'nin kuzeyine bitişik konumdadır (Şekil 11. 17). Hanın kim tarafından ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak 19. Yüzyıl başlarına ait olduğu tahmin edilmektedir (Kürkçüoğlu 2011).

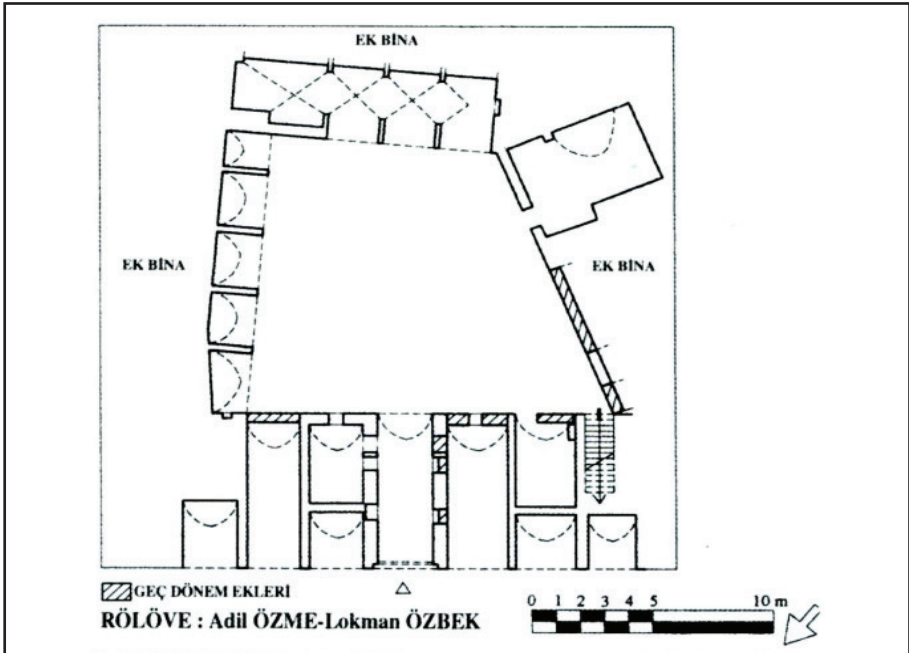
Avlunun kuzey cephesinde, çapraz tonozlu dört oda yer almaktadır. Güney cephesinde, birinden diğerine kapı ile geçilen tonoz ile örtülü iki mekân bulunmaktadır. Bu mekanlardan doğuda olan mekân avluya bir kapı aracılığı ile açılmakta batıdaki mekân ise eyvan şeklinde olup önü sonradan kapatılmıştır. Avlunun batısında, ortada beşik tonozlu giriş eyvanı ve bunun kuzeyinde hancı odası yer almaktadır. Giriş kapısının sağında ve solunda kürkçü dükkânları yer almaktadır (Kürkçüoğlu 2011) (Şekil 11. 18).

Şekil 11. 17. Kumlu Hayat Hanı'nın konumu (Çiftçi 2019)

Avlunun kuzey cephesinde, çapraz tonozlu dört oda yer almaktadır. Güney cephesinde, birinden diğerine kapı ile geçilen tonoz ile örtülü iki mekân bulunmaktadır. Bu mekanlardan doğuda olan mekân avluya bir kapı aracılığı ile açılmakta batıdaki mekân ise eyvan şeklinde olup önü sonradan kapatılmıştır. Avlunun batısında, ortada beşik tonozlu giriş eyvanı ve bunun kuzeyinde han-cı odası yer almaktadır. Giriş kapısının sağında ve solunda kürkçü dükkânları yer almaktadır (Kürkçüoğlu 2011) (Şekil 11. 18).

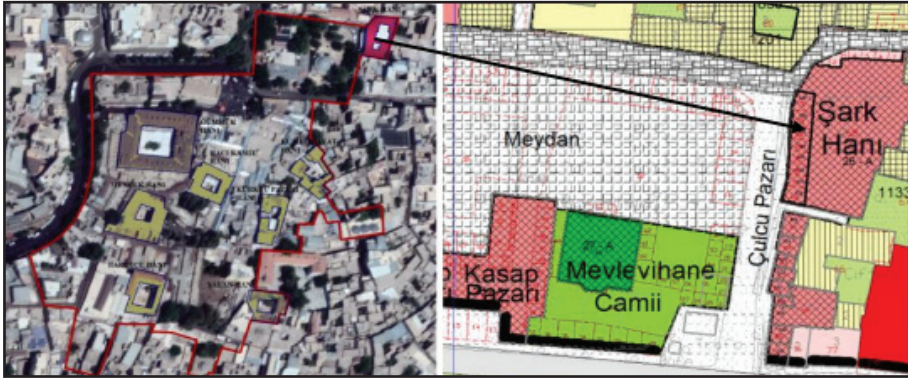

Şekil 11. 18. Kumlu Hayat Hanı planı (Özme 2005)

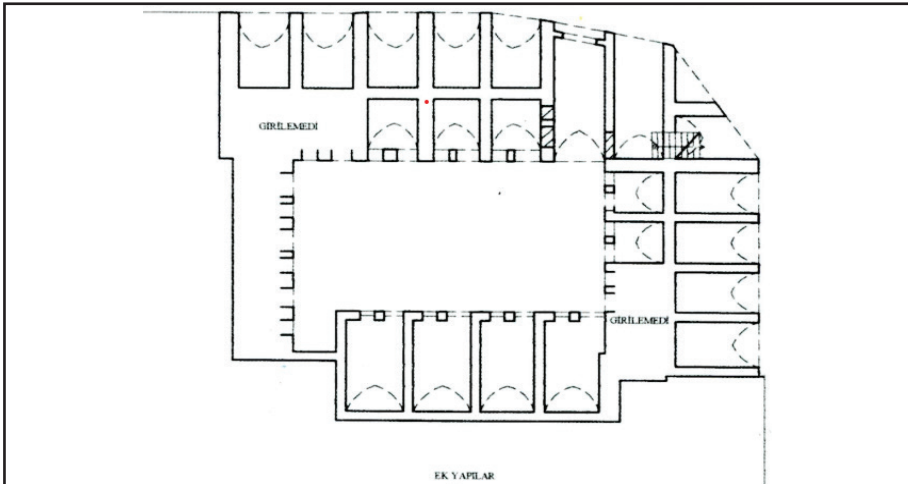
Şark Hanı

Kent'in ticaret merkezinde, Mevlevihane Camii yakınında yer almaktadır. Doğusunda konut yapıları ile bitişik olup, batısında Çulcu Pazarı bulunmaktadır (Şekil 11. 19). Yapının kim tarafından ne zaman yaptırıldığı bilinmemekle beraber plan şeması ve mimari özellikleri Osmanlı Dönemi'ne ait izlenimi yaratmaktadır.

Yapı, kesme taştan inşa edilmiştir ve kuzeybatı köşesinden beşik tonozlu büyük bir kapı ile girilmektedir. Dikdörtgen planlı avlunun etrafı çapraz tonozlu iki katlı odalar ile çevrilidir. İkinci katın batı ve kuzey avlu cepheleri revaklıdır. Başlangıçta konaklama amacıyla kullanılan bu han, bugün işyeri olarak hizmet vermektedir. Ancak yapıya yapılan bazı ekler, hanın özgünlüğünü kısmen kaybetmesine neden olmuştur (Özme 2005) (Şekil 11. 20).

Şekil 11. 19. Şark Hanı'nın konumu (Çiftçi 2019)

Şekil 11. 20. Şark Hanı planı (Özme 2005)

3.4. Araştırma Alanı Etüd-Analiz Çalışmaları

Şanlıurfa Tarihi Hanlar Bölgesi'nde fonksiyon analizi, doku/kitle-boşluk analizi, ulaşım analizi, SWOT analizi gerçekleştirilerek araştırma alanı için vizyon-a-maç-hedef belirlenmiştir.

3.4.1. Fonksiyon Analizi

Araştırma alanının kullanımlarına yönelik olarak konut alanları, ticari alanlar, açık ve yeşil alanlar, kamu yapıları, dini alanlar, tarihi alanlar, çalışma alanı tanımlanarak genel kullanımlar değerlendirilmiştir. Arazi kullanımı dağılımı incelendiğinde, Geleneksel Ticaret Alanlarının ağırlıklı olarak kapladığı Hanlar Bölgesi'nde yaklaşık 4.8 hektarlık bir alan bulunmaktadır. Bu alanın yaklaşık %46'sı ticaret ve zanaat faaliyetlerine ayrılmış geri kalan %54'lük bölüm ise, sosyal ve teknik alt yapı alanlarından oluşmaktadır. Bu alt yapı alanları arasında dini tesisler, tarihi hamamlar ve meydanlar bulunmaktadır (Şekil 11. 21).

Şekil 11. 21. Fonksiyon analizi (Orijinal 2023)

3.4.2. Doku/Kitle-Boşluk Analizi

Kitle-boşluk analizi, Şanlıurfa Hanlar Bölgesi'nde bina-parsel ilişkisi bağlamında parsel kullanım biçimleri, yapı yoğunluğu ile bina yapı oranlarının karşılaştırılması kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, özellikle Hanlar Bölgesi'nin tarihi dokusu korunurken güncel ihtiyaçlara uygun bir yapılaşma modelinin nasıl oluşturulabileceği konusunda rehberlik sağlamaktadır. Doku/kitle-boşluk analiz sonuçlarına bakıldığında; bölgede doku/kitle ora-

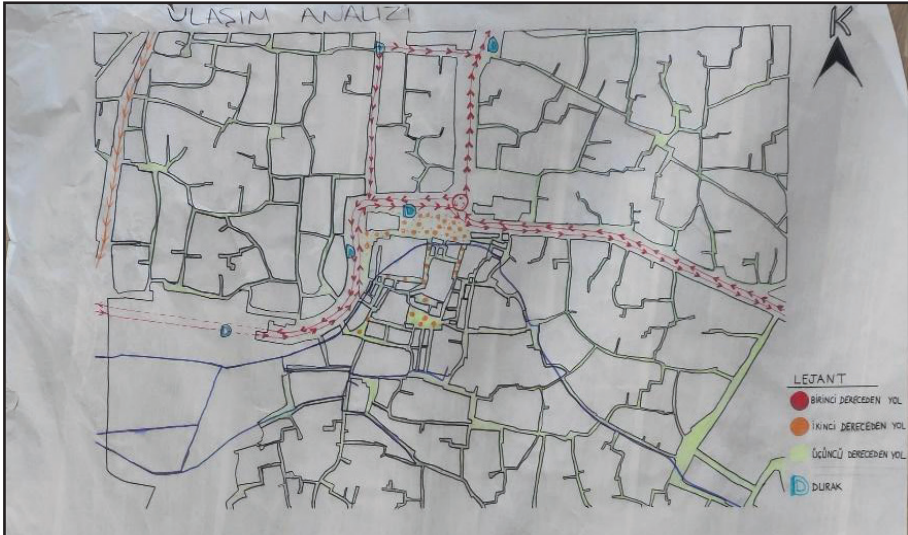
nının boşluk oranından fazla olduğunu ve yeterli oranda açık alan bulunmadığı gözlemlenmiştir (Şekil 11. 22).

Şekil 11. 22. Doku analizi (Orijinal 2023)

3.4.3.Ulaşım Analizi

Şanlıurfa Hanlar Bölgesi'nin ulaşım ağı ve özellikleri, detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Bu kapsamda hem tek hem de çift yönlü araç trafiğine yönelik düzenlemelerin sağlandığı belirlenmiştir (Şekil 11. 23).

Şekil 11. 23. Ulaşım analizi (Orijinal 2023).

3.4.4. SWOT Analizi

Dinçer'e (2004) göre, SWOT analizi, işletme başarısını etkileyen kritik faktörlerin belirlenmesi ve stratejik kararların temeline konulması sürecidir. Bu süreçte, işletme ve çevresinin önemli unsurları analiz edilerek rekabet üstünlüğü için stratejik seçenekler belirlenir (Dinçer 2004).

Demirdöğen (1997), SWOT Analizi'ni bir işletmenin güçlü ve zayıf yönlerini belirleme ve fırsatlar ile tehditlerini değerlendirme amacıyla kullanılan yapısal bir yaklaşım tekniği olarak tanımlamaktadır.

Gürlek'e (2002) göre ise, SWOT Analizi, incelenen kuruluşun güçlü ve zayıf yönlerini tespit ederek dış çevredeki fırsatlar ve tehditleri belirlemek için kullanılan bir araçtır. SWOT Analizi, örgütsel ve çevresel faktörlerin olumlu ve olumsuz yönlerinin detaylı bir şekilde incelendiği bir analiz tekniğidir. SWOT, aşağıdaki İngilizce kelimelerin baş harflerinden oluşturulmuş bir kısaltmadır (Cebecioğlu 2006).

S: Strength (Organizasyonun güçlü/üstün olan yönlerinin tespit edilmesi)

W : Weaknesses (Organizasyonun güçsüz/zayıf olan yönlerinin tespit edilmesi)

O : Opportunities (Organizasyonun sahip olduğu fırsatları ifade etme)

T: Threats (Organizasyonun karşı karşıya bulunduğu tehdit ve tehlikeleri ifade etme)

Bu kapsamda araştırma alanında uygulanan SWOT Analizine göre elde edilen bulgular çizelge 3.1'de verilmiştir.

Çizelge 3.1. SWOT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER	
	<p>G.1 Zengin tarihi, kültürel ve doğal varlıkların yer alması (Şekil 11. 24),</p> <p>G.2 Yerel halkın konukseverliği,</p> <p>G.3 Bölgede özgün geleneksel ürünlerin bulunması (Şekil 11. 25),</p> <p>G.4 Turizm sektörünün gelişmiş olması,</p> <p>G.5 Hanlar Bölgesi’nde çok sayıda taşınmaz kültür varlığı niteliğinde han, hamam, çarşı, pazar yapısının bulunması (Şekil 11. 26),</p>
ZAYIF YÖNLER	
	<p>Z.1 Hanlar Bölgesi’nin, kültür ve turizm açısından yeterince tanıtımın sağlanamaması,</p> <p>Z.2 Yerleşim alanında düzensiz yapılaşmanın olması (Şekil 11. 26),</p> <p>Z.3 Yöre halkının yöresel değerler ve tarihi dokunun korunması hakkında yeteri bilinç düzeyinde olmaması (Şekil 11. 29),</p> <p>Z.4 Hijyen koşullarının yeterince sağlanmamış olması (Şekil 11. 30),</p>
RİSKLER	
	<p>RİSKLER</p> <p>R.1 Kontrolsüz gelişim sonucunda bölgenin tahrip olması ve kirlenmesi,</p> <p>R.2 Yerel ve geleneksel kültürde zayıflama ve bozulmaların yaşanması,</p> <p>R.3 Çevre değerlerine saygı duymayan ve bu bilinçte olmayan iş yerleri ve bireylerden dolayı bölgenin tahrip edilmesi (Şekil 11. 31),</p>
FIRSATLAR	
	<p>F.1 Konum olarak kent merkezinde yer alması (Şekil 11. 32),</p> <p>F.2 Hanlar Bölgesi’nin tarihsel ticaret mekânı olması niteliğine bağlı olarak kültürel turizm odaklı ziyaretçi potansiyeli (Şekil 11. 33).</p>

Şekil 11. 24. Zengin tarihi, kültürel ve doğal varlıkların yer alması (Orijinal 2023)

Şekil 11. 26. Bölgede özgün geleneksel ürünlerin bulunması (Orijinal 2023)

Şekil 11. 27. Hanlar Bölgesi'nde çok sayıda taşınmaz kültür varlığı niteliğinde han, hamam, çarşı, pazar yapısının bulunması (Orijinal 2023)

Şekil 11. 28. Yerleşim alanında düzensiz yapılaşmanın olması (Orijinal 2023)

Şekil 11. 29. Yöre halkının yöresel değerler ve tarihi dokunun korunması hakkında yeterli bilinç düzeyinde olmaması (Orijinal 2023)

Şekil 11. 30. Hijyen koşullarının yeterince sağlanamamış olması (Orijinal 2023)

Şekil 11. 31. Çevre değerlerine saygı duymayan ve bu bilinçte olmayan iş yerleri ve bireylerden dolayı bölgenin tahrip edilmesi (Orijinal 2023)

Şekil 11. 32. Konum olarak kent merkezinde yer alması (Orijinal 2023)

Şekil 11. 33. Hanlar Bölgesi'nin tarihsel ticaret mekânı olması niteliğine dayalı olarak kültürel turizm odaklı ziyaretçi potansiyeli (Orijinal 2023)

3.4.5. Vizyon-Amaç-Hedef Belirleme

Kültürel mirasın canlandırılması vizyonu ile bölgenin tarihi ve kültürel değerlerinin korunması ve yaşatılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, kültürel mirasın korunması ve restorasyonu için gerekli önlemler alınmalı ve tarihi yapılar restore edilerek yeniden kullanıma kazandırılmalıdır. Bu süreçte, sürdürülebilir turizmin teşvik edilmesi ve bölgenin turizm potansiyelinin artırılması büyük önem taşımaktadır. Turizm faaliyetleri, ekonomik katkı sağlamanın yanı sıra, kültürel mirasın korunmasına da destek olmaktadır. Eğitim ve farkındalık çalışmalarıyla yerel halkın ve ziyaretçilerin kültürel mirasa olan ilgisi artırılmalı ve koruma çabalarına destek sağlanmalıdır. Sürdürülebilir altyapı ve hizmetlerin sağlanmasıyla, bölgenin kültürel mirasının uzun vadeli korunması ve sürdürülebilirliği hedeflenmektedir.

3.4.6. Mevcut ve Önerilen Kentsel Donatı Elemanları

Hanlar Bölgesi'nde bulunan kent mobilyaları detaylı bir şekilde ele alınmış, bu inceleme kapsamında üst örtü öğeleri ve tenteler, aydınlatma elemanları, çeşmeler, çöp-atık kutuları ve işaret panoları incelenerek öneriler geliştirilmiştir.

3.4.6.1. Mevcut Üst Örtü Öğeleri ve Tenteler

Şanlıurfa Hanlar Bölgesi'nde yapılan gözlemler sonucunda, dükkânlarda kullanılan üst örtü öğelerde ve tentelerde bir bütünlüğün olmadığı ve birçok farklı kullanımı olduğu tespit edilmiştir (Şekil 11. 34 ve Şekil 11. 35).

Şekil 11. 34. Hanlar Bölgesi'nde bulunan üst örtü ve tente örnekleri (Orijinal 2023)

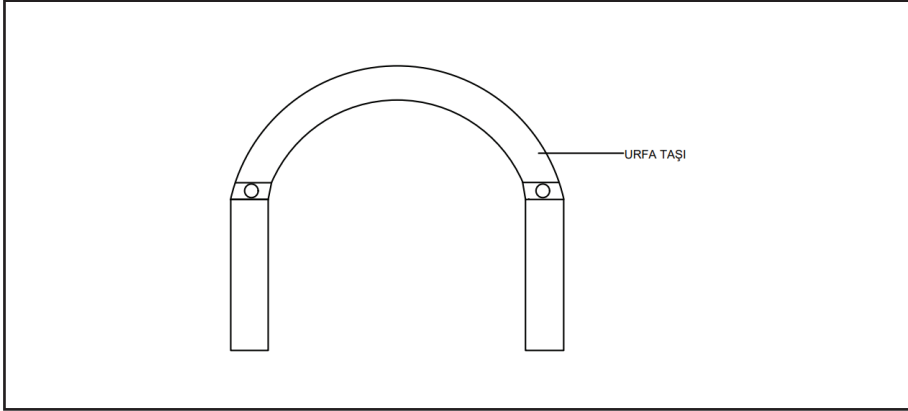

Şekil 11. 35. Hanlar Bölgesi'nde bulunan üst örtü ve tente örnekleri (Orijinal 2023)

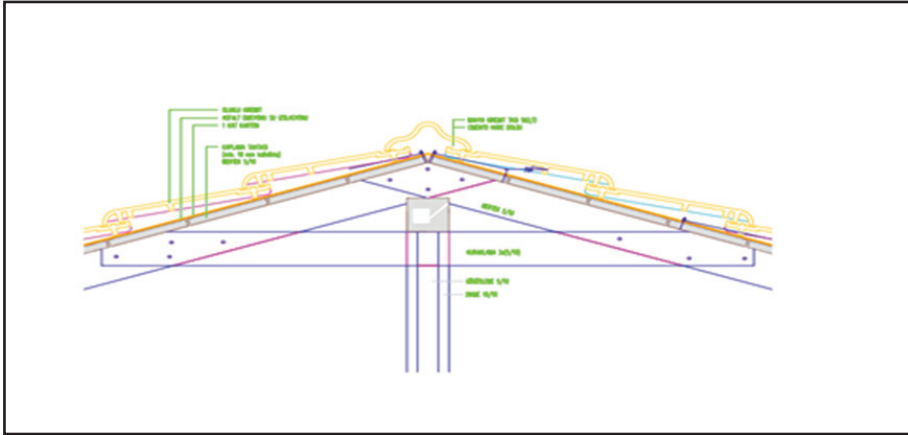
Öneriler:

Mevcut üst örtü ve tenteler belli bir standartta olmayıp bölgenin tarihi ve kültürel değerleri ile uyumsuz ve rahatsız edici bir görünüm oluşturmaktadır.

Bu durum, çarşı ve pazarların karakteristik atmosferini ve kimliğini zedelemektedir. Çarşı ve pazar alanlarında kullanılacak tenteler için bir standart belirlenmeli ve uygulanmalı. Bölgenin tarihi dokusuna ve mimari tarzına uygun olmalıdır (Şekil 11. 36 ve Şekil 11. 37).

Şekil 11. 36. Hanlar Bölgesi üst örtü ve tente (Orijinal 2024)

Şekil 11. 37. Hanlar Bölgesi üst örtü ve tente (Orijinal 2024)

3.4.6.2. Mevcut Aydınlatma Elemanları

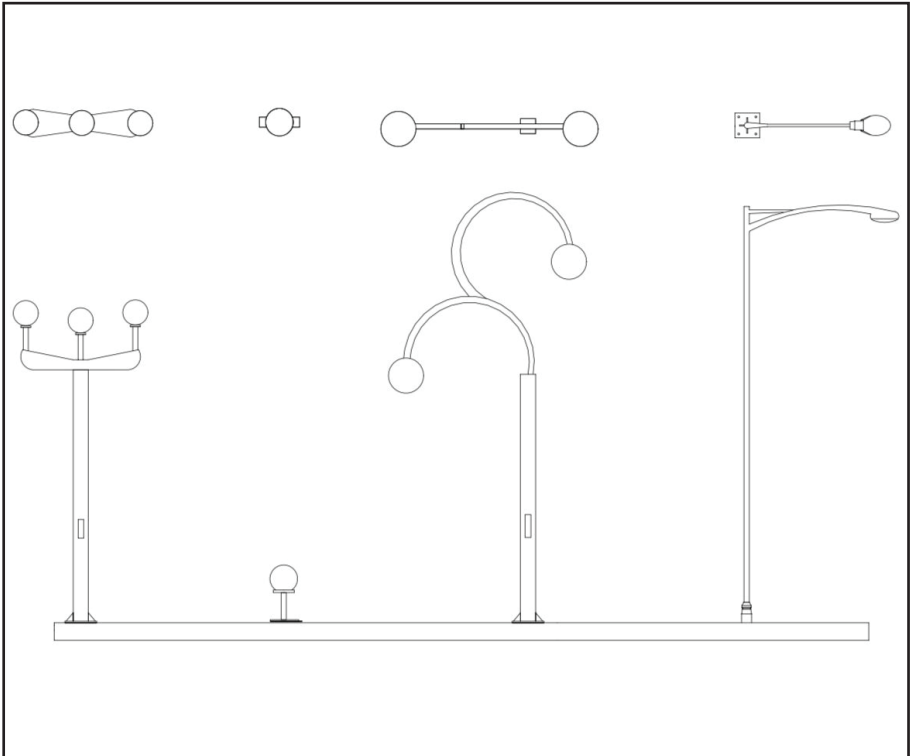
Şanlıurfa Hanlar Bölgesi'nde yapılan gözlemler sonucunda, bölge genelinde aydınlatmanın çok yetersiz olduğu; dolayısı ile hem görsel anlamda hem de güvenlik açısından büyük sorun yarattığı tespit edilmiştir (Şekil 11. 38).

Şekil 11. 38. Hanlar Bölgesi’nde bulunan aydınlatma elemanları (Orijinal 2023)

Öneriler:

Bölge genelinde daha fazla sokak lambası eklenerek, karanlık alanların aydınlatılması sağlanmalıdır(Şekil 11. 39) . Daha enerji verimli ve uzun ömürlü olan LED aydınlatma sistemlerinin kullanımı tercih edilmelidir. Böylece hem elektrik tüketimini azaltacak hem de bakım maliyetlerini düşürecektir.

Şekil 11. 39 Hanlar Bölgesi için önerilen aydınlatma elemanları (Orijinal 2024)

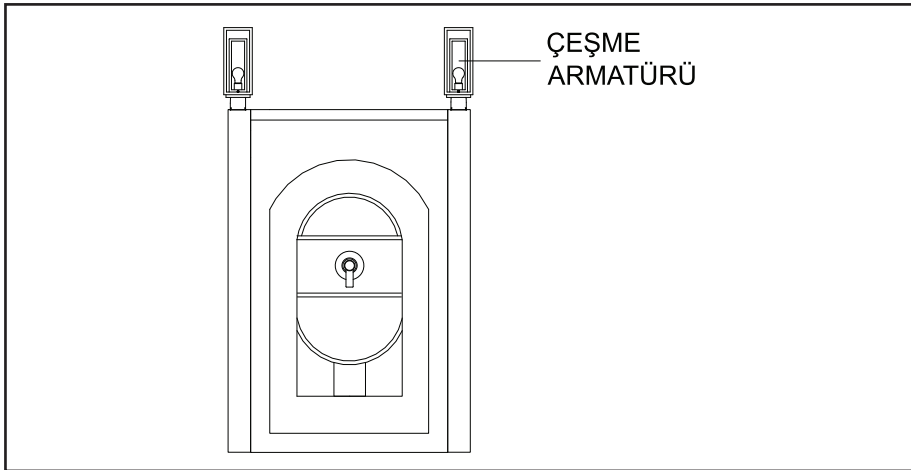
3.4.6.3. Mevcut Çeşmeler

Genellikle taş malzemeden yapılmış olan bu çeşmelerin her biri farklı özelliklere sahiptir. Alan etüd-analiz çalışmaları esnasında saptanan çeşmelerin her biri farklı mimari üsluba ait olup tarihi çeşmeler olma niteliğini taşımaktadır. Buna karşın herhangi bir koruma veya restore edilme stratejisine dahil edilmemiş, bakımsız bırakılmışlardır (Şekil 11. 40).

Şekil 11. 40. Hanlar Bölgesi'nde bulunan çeşmeler (Orijinal 2023)

Taş malzemenin çatlama veya aşınma gibi sorunları süreç içinde ortaya çıkabilecektir bu nedenle düzenli bakım işlemleri ile çeşmelerin korunması sağlanmalıdır. Çeşmelerin gece aydınlatılması, bölgenin gece atmosferine katkıda bulunabilir. Yerleştirilecek doğru aydınlatma armatürleri ile çeşmelerin ön plana çıkması ve güvenli bir ortam oluşturulması sağlanmalıdır (Şekil 11. 41).

Şekil 11. 41. Hanlar Bölgesi için önerilen çeşme armatürü (Orijinal 2024)

3.4.6.4. Mevcut Çöp-Atık Kutuları

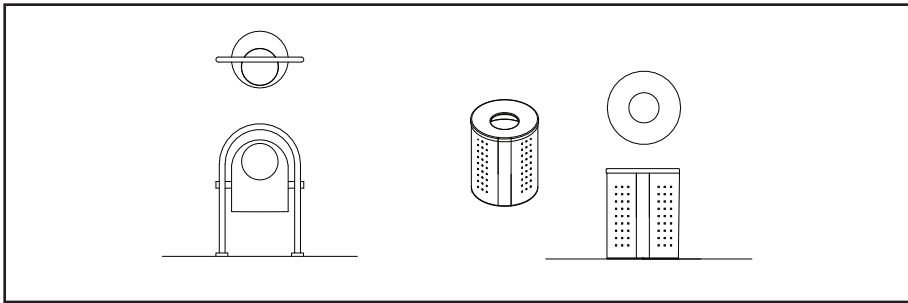
Yapılan etüd-analiz çalışmaları sonucunda bölge genelinde yeteri kadar çöp atık kutusu bulunmadığı belirlenmiştir. Bölgede kullanıcıların çöplerini duvar kenarına ya da yola bıraktıkları bunun da çevre kirliliğine yol açtığı saptanmıştır (Şekil 11. 42).

Şekil 11. 42. Hanlar Bölgesi’nde bulunan çöp-atık kutuları (Orijinal 2023)

Öneriler:

Bölge genelinde daha fazla çöp atık kutusu yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu donatıların stratejik noktalara, özellikle yoğun kullanılan alanlara ve çöp atma eğiliminin yüksek olduğu kesimlerde konumlandırılması önerilmektedir (Şekil 11. 43).

Şekil 11. 43. Hanlar Bölgesi için önerilen çöp-atık kutuları (Orijinal 2024)

3.4.6.5. Mevcut İşaret panoları

Hanlar Bölgesi’nde çoğunlukla park yerlerini ve göstermek, aynı zamanda bölgedeki tarihi yapıları, çarşı ve pazarları tanıtmak amacı ile kullanılan tabelalar

duvara monte edilerek ya da mevcut kentsel donatıya monte edilerek kullanılmaktadır (Şekil 11. 44).

Şekil 11. 44. Hanlar Bölgesi'nde bulunan işaret panoları (Orijinal 2023)

Öneriler:

Tabelaların, sadece park yeri yönlendirme amaçlı değil, aynı zamanda çevredeki tarihi yapıları, çarşı ve pazarları da tanıttak biçimde düzenlenmesi önemlidir. Böylece, ziyaretçiler bölge hakkında daha fazla bilgi edinebilecek ve gezilerini daha verimli hale getirebileceklerdir. Tabelaların, bölgenin tarihi dokusuna uygun bir estetikle tasarlanması önemlidir. Geleneksel desenler, renkler ve malzemeler kullanılarak bölgenin atmosferi ile uyumlu bir görünüm elde edilecektir. Tabelaların, ziyaretçilerin rahatça görebileceği ve erişebileceği yerlere stratejik bir şekilde konumlandırılması önemlidir. Böylece bölgeyi gezenlerin yönlendirilmesi kolaylaşacak ve bilgi aktarımı sağlanacaktır (Şekil 11. 45).

Şekil 11. 45. Hanlar Bölgesi için önerilen işaret panoları (Orijinal 2024)

Öncelikle, bölgenin yoğun kullanımına paralel olarak, araç park yeri ihtiyacının arttığı ve mevcut park alanlarının yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle, daha fazla park alanının oluşturulması veya mevcut park alanlarının düzenlenerek daha etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Ayrıca, yaya kaldırımlarının genişletilmesi ve bakımının yapılması, ziyaretçilerin rahatça dolaşabilmesi ve bölgenin estetik ve görsel niteliğinin korunması açısından önemlidir.

Projede su yolundan kanallar ile birlikte meydanlara taşıyarak bitkiler ile bir bütün oluşturup, meydanlara ferahlık ve peyzaj dominantlığı sağlanmaktadır. Proje alanda trafiğin ve bölgenin en büyük sorunu olan motosiklet ve görüntü kirliliği sorununu bir nebze olsa azaltılmaktadır. Hanlar bölgesinin işletmecilerine, en az yoğun olan saatte motosiklet için meydan üzerinden belirli saatte giriş ve çıkışlara izin verilerek kimsenin mağdur olmaması sağlanmalıdır. Balıklı Göl-Hanlar Bölgesi arasında kalan meydanda yoğunluk yaşandığı için sirkülasyonu projedeki meydanlara yayarak insanlara daha geniş ve ferahlık sağlaması amaçlanmaktadır (Şekil 11. 47).

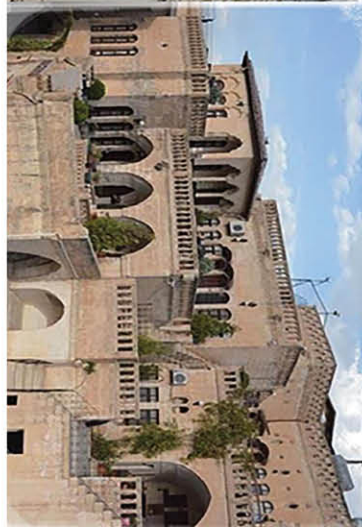
Bununla birlikte, yenileme çalışmaları sırasında tarihi ve kültürel dokunun korunması da göz önünde bulundurulmalıdır (Şekil 11. 48). Bölgenin karakteristik özelliklerinin ve mimari yapısının korunarak modern ihtiyaçlara cevap verilmesi, sürdürülebilir turizm açısından önemlidir. Ayrıca, engelli bireylerin erişimini kolaylaştırmak için gerekli düzenlemelerin yapılması da unutulmamalıdır. Sonuç olarak, Şanlıurfa Hanlar bölgesinin turizm potansiyelini artırmak ve kullanıcı deneyimini geliştirmek için yapılacak yenileme çalışmaları, sadece altyapısal ihtiyaçları karşılamakla kalmayacak, aynı zamanda bölgenin kültürel ve tarihi değerlerini koruyarak sürdürülebilir bir turizm modelinin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır (Şekil 11. 49).

KAYNAKÇA

- Anonymous, 2018. Web Sitesi: <https://atlasbig.com.tr/sanlıurfa-eyyubiyenin-mahalleleri>, Erişim Tarihi: 07.02.2024.
- Anonymous, 2009. Web Sitesi: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eanl%C4%B1urfa_%28il%29#/media/Dosya:Latrans-Turkey_location_%C5%9Eanl%C4%B1urfa.svg, Erişim Tarihi: 07.02.2024.
- Anonymous, 2023. Web Sitesi: <https://www.haberler.com/soguk-haber/eyyubiye-nerede-eyyubiye-ilcesinin-nufusu-15631622-haberi/>, Erişim Tarihi: 07.02.2024.
- Acer, Ö., 2017. Şenköy Şeyh Ahmet Kuseyri Külliyesi Ve İslam Mimarisindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahunbay, Z., 2009. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem Yayınları, İstanbul
- Akgül, V. Sönmez M.E., 2013. Şanlıurfa Şehri'nin Alansal Gelişiminin Tarihi Yapıların Konumları ve Uydur Görüntüleri ile Belirlenmesi, Türk Coğrafya Dergisi, 61, 45-62, İstanbul
- Avcı, M., 2016. Kültürel Miras Eğitime İlişkin Sosyal Bilimler Öğretmenlerin Görüşleri. İlköğretim Online. 15(1), 104-124.
- Aydoğdu, A., 2019. Şanlıurfa Tarihi Kent Merkezinde Koruma-Geliştirme Stratejileri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Aydoğdu, Y., 2011. Kentsel Arkeolojik Koruma Alanlarının Yönetimi İstanbul Yenikapı Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Cebecioğlu, C., 2006. SWOT Analizi ve Bir İşletme Üzerine Uygulama. Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, S., 2019. Şanlıurfa Tarihi Hanlar Bölgesi İçin Sürdürülebilir Koruma-Geliştirme Önerileri. Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Demirdöğen, O., 1997. SWOT Analizi ile Üretim Stratejilerinin Geliştirilmesi. Verimlilik Dergisi, 11.
- Diñer, Ö., 2004. Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özkaya-Özlüer, I., 2018. Sit Alanlarında Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Rehber. Ekoloji Kolektifi Derneği Yayını.
- Özme, A., 2005. Ruha (Urfa) Hanları Üzerine Bir Değerlendirme. Belleten, 69(254), 131-144.
- Özme, A., 2006. Günümüze Ulaşamayıp Yayın ve Arşiv Kaynaklarından Saptanan Ruha (Urfa) Hanları Üzerine Bir Bakış. Sanat Tarihi Dergisi. 15(1); 97-111.
- Savrum-Kortanoğlu, M., 2017. Kent Uzmanında Arkeoloji. Colloquium Anatolicum. 16, 57-64.
- Şahinalp M. S., 2005. Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kürkçüoğlu A. C, Kürkçüoğlu S. S., 2011. Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları. Ankara Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Koca, S., 2003. Türk Kültürünün Temelleri. Ankara: Başkent Matbaacılık.
- Karabağ, N.E. 2010. Korumanın 20. Yüzyılda Değişen Kapsamı ve Kent Arkeolojisi Kavramının Gelişimi, Ege Mimarlık, 28-31.
- Tuna, N., 2000. Kentsel arkeoloji üzerine. İdol, 7, 7-13.

SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48
İskitler 06070 ANKARA
T: (312) 341 36 67
soncagyayincilik@gmail.com
www.soncagyayincilik.com.tr

